

**TARİH ANABİLİM DALI
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE
KADIN DERNEKLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

Şirin EKER KARADAĞ

2011

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADIN DERNEKLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
ŞİRİN EKER KARADAĞ

Tez Danışmanı
YRD. DOÇ. DR. AŞKIN KOYUNCU

Çanakkale – 2011

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Dernekleri**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

28/09/2011

Şirin EKER KARADAĞ

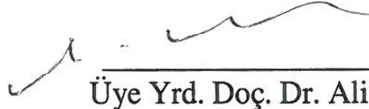

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

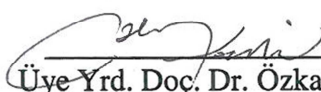
Şirin EKER KARADAĞ'a ait "II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADIN DERNEKLERİ"
adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda,
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

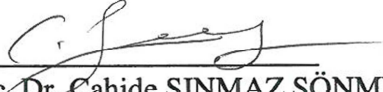
Üye Yrd. Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU
(Danışman)

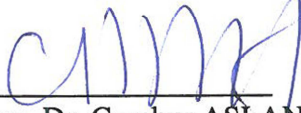
Üye Yrd. Doç. Dr. Ali SÖNMEZ

Üye Yrd. Doç. Dr. Özkan KESKİN

Üye Yrd. Doç. Dr. Cahide SINMAZ SÖNMEZ

Üye Yrd. Doç. Dr. Cumhur AŞLAN

Tez No : 414724
Tez Savunma Tarihi : 28.09.2011

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Hakkı ÖZTÜRK
Enstitü Müdürü
18.10.2011

ÖZET

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADIN DERNEKLERİ

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la başlayan modernleşme hareketine bağlı olarak kadının aile ve toplum içindeki rolü tartışılmaya açılmıştır. Toplumun modernleşmesinin o toplumu oluşturan tüm bireylerin ve dolayısıyla kadının ilerlemesiyle mümkün olabileceği düşüncesinden yola çıkan Tanzimat bürokratları kadının toplumsal statüsünün yükseltilmesi için bir takım yasal düzenlemeler yapmışlardır. Tanzimat bürokratları idarî, hukukî, malî, sosyal, eğitim ve kültürel reformların yanında özellikle kadın eğitimine büyük önem vermişlerdir. Nitekim kız çocuklarının eğitimi için sıbyan mektepleri dışında İnas Rüşdiyeleri, Darümuallimat ve Kız Sanayi Mektebi gibi orta öğretim kurumları ilk kez bu dönemde açılmıştır. Bu okullardan mezun olan kadınlar çalışma yaşamına dahil olarak toplumsal hayatta yeni bir misyon üstlenmişlerdir. Tanzimat döneminde aydınlar da gazete ve dergilerde kadının Osmanlı toplumundaki konumunu tartışan pek çok yazı yayınlamışlardır. Ayrıca, kadınlara yönelik ilk dergi olan Terakki-i Muhadderat 1869'da yayınlanmaya başlamıştır. Bu gelişmeler Osmanlı kadınının uzun özgürlük sürecinin başlamasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde ilk kadın dernekleri Rum ve Ermeni kadınları tarafından 1860'lı yıllarda kurulmuştur. İlk Müslüman kadın örgütü ise 1876'da yaralı askerlere yardım amacıyla tesis edilmiştir. İkincisi ise 1897 Türk-Yunan Savaşı sırasında şehit ailelerine yardım amacıyla açılmıştır. II. Meşrutiyet döneminin getirdiği özgürlük ortamında kadın meselesi yeni bir boyut kazanmıştır. Kadın hakları, kadın-erkek eşitliği, kadın eğitimi, çok eşlilik, kadın işçiler vb. konular Meşrutiyet basınında serbestçe tartışılmaya başlanmıştır. Dönemin Batıcı, Türkçü ve İslamcı aydınları kadın meselesiyle yakından ilgilenmiş ve konuyu farklı açılardan ele almışlardır. Ancak geleneksel toplum yapısı kadın sorununun önündeki en büyük engel olmaya devam etmiştir. II. Meşrutiyet döneminde Gayrimüslim kadın gazete ve dernekleri dışında, bizzat Müslüman kadınları tarafından 10 dolayında gazete ve dergi çıkarılmıştır. Ayrıca Müslüman kadınları tarafından fakirlere yardım, kadın hakları ve eğitimi, kadınların sosyal statüsünün yükseltilmesi, kadınların istihdamı, milliyet ve hemcins dayanışması gibi amaçlarla 50 civarında dernek kurulmuştur. Bu dernekler vasıtasıyla Müslüman kadınının örgütlü olarak

hareket etmeye başlaması toplumsal statüsünün gelişmesi ve sosyal hayata katılması bakımından önemli gelişmelere yol açmıştır.

ABSTRACT

WOMEN ORGANIZATIONS DURING THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD

The role of women in the family and the community was reconsidered in the Ottoman Empire, as a result of the modernization movement during the Tanzimat period. Tanzimat bureaucrats, who believed that modernization of the society could be possible on condition that all individuals of the society including women made progress, set out a number of legal regulations to improve the social status of women. Besides administrative, judicial, economic, social, educational and cultural reforms, Tanzimat statesmen gave a special importance to the women education. Indeed, except for the primary schools, secondary schools for females such as İnas Rüşdiyes (junior high schools for girls), Darülmualimat (Female Teacher School) and Kız Sanayi Mektebi (Female Industrial School) were established for the first time in this period. The women who graduated from these schools started to participate in working life and opened a brand-new epoch in Ottoman women life. Intellectuals published numerous articles about the women issue in the newspapers and the periodicals during the Tanzimat period. Furthermore, the first women magazine, Terakki-i Muhadderat (Progress of Women), was started to publish in 1869. These developments brought about the beginning of the long emancipation process of the Ottoman women.

The first women organizations in the Ottoman Empire were established by Greek and Armenian women during the 1860's. The first Muslim women association was founded in 1876 to help to the wounded soldiers, and the second one was established during Turkish-Greek War of 1897 to assist to the families of the martyrs. Women question earned a new dimension thanks to the liberal atmosphere during the second Constitutional period. There were numerous discussions in the press related to the women rights, women-men equality, women education, polygamy, women workers etc. during this period. Pro-European, Pan-Turkist and Islamist intellectuals have different opinions on these questions. However, the traditional society structure was the biggest obstacle about the women question. Apart from non-Muslim women newspapers and periodicals, Turkish women published some ten newspapers and journals during the second Constitutional

period. Besides they founded around fifty associations for the purpose of poor relief, women rights and education, improving their social status, helping each other, employment of women, fellow or national solidarity etc. That the Muslim women started to act in organized manner by means of these associations gave rise to important developments in their social status and participation to the social life.

ÖNSÖZ

Osmanlı toplumunda kadın meselesi popüler çalışma konularından birisidir. Bu yüzden Osmanlı kadın tarihi ile ilgili pek çok araştırma yapılarak bu konuda çeşitli kitaplar ve makaleler yayınlanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nde modernleşme hareketine paralel olarak gelişen kadın meselesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kadın hareketi ile ilgili çok sayıda araştırma olmasına rağmen bu hareketin önemli bir parçası olan kadın dernekleri ile ilgili yapılan çalışma sayısı sınırlıdır. Mevcut çalışmalarda gerek Gayrimüslim, gerekse Müslüman kadın derneklerinin müstakil bir konu olarak yeteri kadar ele alınmaması *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Dernekleri* adını taşıyan bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur.

Burada özellikle şunu da belirtmek gerekir ki Osmanlı Devleti'nde her millet kendi cemaati etrafında toplandığından tek bir Osmanlı kadın hareketinden bahsetmek mümkün değildir. Bu yüzden çalışmamızda Osmanlı kadın hareketi daha çok Müslüman kadının özgürleşmesi ve sosyal hayata katılması bağlamında değerlendirilmiştir. Bu tezin amacı; kadın haklarının gelişmeye başlamasıyla birlikte II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı'da kadın hareketini ve bu dönemde kurulan kadın derneklerinin amaçlarını, faaliyetlerini ve örgütlenme biçimlerini inceleyerek Müslüman Osmanlı kadınının özgürleşmesi sürecindeki etkilerini ortaya koymaktır.

Yukarıda da değindiğimiz üzere çalışmamızda bilhassa Müslüman Osmanlı kadınının geçirdiği merhaleler kronolojik olarak ele alınmıştır. Bu süreçte, Osmanlı Devleti'nde kadın haklarının modernleşme hareketine paralel olarak gelişmesi, Osmanlı kadınının özgürleşmesinde devlet adamlarının oynadığı rolü, eğitim alanında kızlar için yeni okulların açılması, Osmanlı aydınlarının kadın meselesine yaklaşımı, Balkan ve I. Dünya Savaşları'nda yaşanan yıkım ve felaketlerin kadının toplumsal hayata girmesinde özellikle de çalışma yaşamına girmesindeki etkisi ve II. Meşrutiyet döneminde kurulan kadın derneklerinin Osmanlı kadının sosyal yaşantısına ve statüsüne yaptığı katkılar bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Bu tez çalışması yapılırken ilk etapta Osmanlı kadını ile ilgili araştırma ve incelenme eserler toplanarak bir ön değerlendirilme yapılmıştır. Bu aşamada Serpil

Çakır'ın *Osmanlı Kadın Hareketi* ve Şefika Kurnaz'ın *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını* ile *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını* adlı eserleri referans alınmıştır. Bu ön değerlendirmeden sonra Osmanlı aydınlarının kadın ve aile üzerine yazdığı çeşitli makaleler ve fikir kitapları ele alınarak kadın meselesinin hangi şartlarda ve nasıl ortaya çıktığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra Tanzimat ve II. Meşrutiyet yıllarında matbuat hayatında kadınlara yönelik çıkarılan Terakki-i Muhâdderat, Hanımlara Mahsus Gazete, Ayine, Aile, Kadın (Selanik), Kadınlar Dünyası, Diyane, Türk Kadını, Türk Yurdu vb. dergi ve gazeteler incelenerek kadınların Osmanlı toplumundaki mevcut durumu anlaşılmaya çalışılmıştır. Özellikle tezimizin konusu olan kadın dernekleri ve bu derneklerin faaliyetleri süreli yayınlar içinde taranarak dikkatlice incelenmiştir. Bazı kadın derneklerinin kendi yayın organlarını çıkarmaları veya kendi süreli yayını olmayan kadın derneklerinin başka yayınları haber bülteni gibi kullanmaları bize onlarla ilgili bilgilere ulaşmamızda epey kolaylık sağlamıştır. Bunların yanı sıra Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmalarda elde ettiğimiz arşiv belgeleri için önemli dayanak teşkil etmiştir. Kadınlara yönelik yapılan yasal düzenlemeler için de Düstur'un I. ve II. Tertibinin ilgili ciltlerindeki kanun maddelerinden yararlanılmıştır.

Tezimizin giriş bölümünde, Tanzimat öncesi Osmanlı kadınının toplumdaki yeri genel bir çerçevede ele alınarak Osmanlı modernleşmesine paralel bir şekilde kadın meselesinin ortaya çıkışı üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde, Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar olan süreçte Osmanlı kadının statüsünün iyileştirilmesi için devlet tarafından yapılan hukuk ve eğitim alanındaki yasal düzenlemeler ele alınarak, dönemin yazın hayatında kadın meselesinin nasıl algılandığı ve şekillendiği ayrıntılı olarak incelenmiştir. İkinci bölümde, II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı kadınının özgürleşme meselesinde kadınlara yönelik devam eden yasal düzenlenmelere, Batıcı, Türkçü ve İslamcı düşünürlerin kadın meselesine yaklaşımına ve Osmanlı kadının kamusal alandaki çeşitli faaliyetlerine yer verilerek, II. Meşrutiyet döneminde kadın açılımına geniş bir çerçeveden bakılmıştır. Üçüncü bölümde ise, Osmanlı toplumunda cemiyetleşme süreci ve bu süreçte gerek Gayrimüslim gerekse Müslüman kadınları tarafından kurulan kadın derneklerinin amaçları, faaliyetleri ve örgütlenme biçimleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde Müslüman kadın örgütlenmesi üzerinde durularak, kadın derneklerinin Müslüman kadınının özgürleşmesi ve kamusal alana dâhil olması bakımından etkileri ortaya konulmuştur.

Tezimin ortaya çıkmasında birçok kişinin yardım ve desteği olmuştur. Öncelikle tez çalışmam boyunca bana yöntem-metot bakımından yol gösteren, kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan, arşiv belgelerinin okunması ve değerlendirilmesinde yardımlarını esirgemeyen ve tezin son şeklini almasında önemli katkısı olan kıymetli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU'ya, büyük bir itina ile tezimi okuyup görüş ve önerileri ile tezimin şekillenmesine yardım eden değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Ali SÖNMEZ'e ve bu çalışma esnasında benden manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Cahide SINMAZ SÖNMEZ'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tezimin araştırma safhasında bana yardımcı olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi personeli ile Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı çalışanlarına da teşekkür ederim. Son olarak da bu çalışmam sırasında destek ve sabrı için sevgili eşim Kadir KARADAĞ'a, bana her konuda destek olan ve beni her daim teşvik eden annem Bünyane EKER ile babam Cengiz EKER'e ve yol arkadaşım Leyla AYDEMİR'e sonsuz teşekkür ederim.

Çanakkale 2011

Şirin EKER KARADAĞ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E KADAR OSMANLI KADININA BAKIŞ

1.1. HUKİKİ DÜZENLEMELER.....	4
1.1.1. Evlilik Kurumu	4
1.1.2. Mülkiyet Hakkı	9
1.1.3. Cariyeliğin Kaldırılması	11
1.1.4. Kılık-Kıyafet ve Sokağa Çıkma	14
1.2. OSMANLI'DA EĞİTİM VE KADIN	17
1.2.1. İlköğretim	20
1.2.1.1. Sıbyan Mektepleri ve İbtidâîler	20
1.2.2. Ortaöğretim.....	23
1.2.2.1. Kız Rüşdiyeleri	23
1.2.2.2. Kız İdadisi	27
1.2.3. Meslek Eğitimi	28
1.2.3.1. Ebe Mektebi.....	28
1.2.3.2. Kız Sanayi Mektebi	30
1.2.3.3. Dârülmuallimât (Kız Öğretmen Okulu)	31
1.3. EDEBİYAT VE BASIN HAYATINDA KADIN ALGISI.....	35
1.3.1. Edebiyat Eserlerinde Kadın	35
1.3.2. Basın-Yayın Hayatında Kadın	45

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI KADINI

2.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADINLARA YÖNELİK HUKUKİ DÜZENLEMER VE KADININ TOPLUMDAKİ YERİ.....	53
2.1.1. Hukuki Düzenlemeler.....	53
2.1.2. Dönemin Fikir Akımlarında Kadın Meselesi Üzerine Düşünceler ve Tartışmalar	58
2.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE EĞİTİM VE KADIN	65
2.2.1. İlk ve Ortaöğretim	67
2.2.1.1. İbtidailer ve Rüşdiyeler	67
2.2.1.2. İdadiler	69
2.2.1.3. Ana Mektebi ve Ev Kadını Mektebi.....	70
2.2.1.4. Sultanîler.....	71
2.2.2. Meslek Eğitimi	72
2.2.2.1. Ebe Mektebi ve Kadınların Tıp Eğitimi	72
2.2.2.2. Hemşirelik ve Hastabakıcılık Kursları	74
2.2.2.3. Kız Sanayi Mektepleri.....	75
2.2.2.4. Dârülmuallimât (Kız Öğretmen Okulu)	77
2.2.3. Yüksek Öğretim	79
2.2.3.1. Dârülfünûn'da Verilen Serbest Konferanslar	79
2.2.3.2. İnas Dârülfünûnu'nun Açılması	82
2.2.3.3. İnas Sanayi-i Nefise Mektebi	84
2.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADIN FAALİYETLERİ.....	85
2.3.1. II. Meşrutiyet Dönemi Çalışma Hayatında Osmanlı Kadını	88
2.3.1.1. Eğitim Alanında Çalışan Kadınlar	88
2.3.1.2. Sağlık Alanında Çalışan Kadınlar	89
2.3.1.3. Özel ve Kamusal Alanda Kadın Memurlar	91
2.3.1.4. Müteşebbis Kadınlar	94
2.3.1.5. Sanayide İşçi Kadınlar.....	97
2.3.2. Meşrutiyet Yıllarında Öncü Kadınlar	99
2.3.2.1. Fatma Aliye Hanım.....	100
2.3.2.2. Şair Nigar Hanım (Nigar Binti Osman).....	101

2.3.2.3. Emine Semiye Hanım	102
2.3.2.4. Ulviye Mevlan Hanım	104
2.3.2.5. Bedra Osman Hanım	105
2.3.2.6. Belkıs Şevket Hanım	106
2.3.2.7. Nezihe Muhiddin Hanım	107
2.3.3. II. Meşrutiyet Döneminde Kadınlar Tarafından Çıkarılan Gazete ve Dergiler....	109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADIN DERNEKLERİ VE FAALİYETLERİ

3.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDEN ÖNCE KURULAN KADIN DERNEKLERİ..	118
3.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KURULAN KADIN DERNEKLERİ VE FAALİYETLERİ.....	131
3.2.1. Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti (1908).....	135
3.2.2. Hıdmet-i Nisvan Cemiyet-i Hayriyesi (1908)	136
3.2.3. Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye (1908).....	137
3.2.4. Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi (1908)	139
3.2.5. Teâli-i Nisvan Cemiyeti (1908)	141
3.2.6. İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi (1908)	143
3.2.7. Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti (1908).....	144
3.2.8. Nisvan Heyet-i Edebiyesi (1908)	145
3.2.9. Topkapı Fukaraperver Cemiyeti (1908)	145
3.2.10. Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti (1909).....	146
3.2.11. Mekteb-i Sultânî İnas Cemiyeti (1910)	147
3.2.12. Tefeyyüz Cemiyeti (1911).....	148
3.2.13. Mısırlı Hanımlar İane Cemiyeti (1911).....	149
3.2.14. Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği (1912)	150
3.2.15. Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Heyet-i (1912) ..	152
3.2.16. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti Merkeziyesi (1912)	153
3.2.17. Mamulât-ı Dâhiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyeti Hayriyesi (1913)	156
3.2.18. Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti (1913)	159
3.2.19. Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti (1913).....	162
3.2.20. Türk Kadınları Bıçkı Yurdu (1913).....	166

3.2.21. Osmanlı İttihad-ı Nisvan Cemiyeti (1913).....	168
3.2.22. Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Heyeti (1914)	169
3.2.23. Şehit Ailelerine Yardım Birliği (1915)	170
3.2.24. Şişli Cemiyeti Hayriye-i Nisvaniyesi (1915)	170
3.2.25. Bikes Ailelere Yardımcı Hanımlar Cemiyeti (1916).....	171
3.2.26. Kastamonu Osmanlı Hanımları İş Yurdu (1916)	172
3.2.27. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi (1916)	173
3.2.28. Bilgi Yurdu (1916)	177
3.2.29. Şam Nisvanı Muavenat-ı Milliye Cemiyeti (1916).....	179
3.2.30. Himaye-i Etfal Cemiyeti Hanımlar Heyeti (1918).....	179
3.2.31. Mûsiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti (1918).....	180
3.2.32. Türk Kadını Dershanesi (1919)	180
3.2.33. Diğer Kadın Cemiyetleri	181
SONUÇ	184
KAYNAKÇA.....	189
EKLER	205

KISALTMALAR

a.g.e.:	Adı geçen eser
a.g.m.:	Adı geçen makale
a.g.t.:	Adı geçen tez
A. MKT.MHM.:	Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı
A. MKT.MVL.:	Sadaret Mektubî Meclis-i Vâlâ Evrakı
A. MKT.NZD.:	Sadaret Mektubî Nezaret ve Devair Evrakı
bkz.:	Bakınız
BEO.:	Bâb-ı Âli Evrak Odası
BOA.:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.:	Cilt
C.DH.:	Cevdet Dâhiliye
DH.EUM.:	Dâhiliye Emniyet-i Umumiye
DH.EUM.THR.:	Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi
DH.HMŞ.:	Dâhiliye Hukuk Müşavirliği
DH.KMS.:	Dâhiliye Kalem-i Mahsus
DH.İ.UM.:	Dâhiliye İdare-i Umumiye
DH.İ.UM.EK.:	Dâhiliye İdare-i Umumiye Ekleri
DH.İD.:	Dâhiliye İdare
DH.MKT.:	Dâhiliye Mektubî
DH.MUİ.:	Dâhiliye Muhaberât-ı Umumiye İdaresi
haz.:	Hazırlayan
HMŞ.İŞO.:	Hariciye Nezâreti
HR.SYS.:	Hariciye Siyasi
İ.DH.:	İrâde Dâhiliye
İ.DUİT.:	İrâdeler Dosya Usulü
İ.MBH.:	İrâdeler Mabeyn-i Hümayûn
İ.MF.:	İrâde Maarif
İ.TAL.:	İrâdeler Taltifat
İ.ZB.:	İrâde Zabtiye
MF.MKT.:	Maarif Nezareti Mektubî Kalemi
MVL.:	Meclis-i Vâlâ

No:	Numara
s.:	Sayfa
S.:	Sayı
ŞD.MLK.:	Şura-yı Devlet Evrakı
T.C.:	Türkiye Cumhuriyeti
Y.MTV.:	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.BŞK.:	Yıldız Perakende Mabeyn Başkitâbeti
Y.PRK.MK.:	Yıldız Perakende Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı
Y.PRK.MŞ.:	Yıldız Perakende Meşihat Dairesi Maruzatı
Y.PRK.TKM.:	Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
ZB.:	Zabtiye Nezâreti

GİRİŞ

Her devlet zamanın akışı içinde iç ve dış etkenlere bağılı olarak belirli değişimler geçirmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti de aynı süreçten geçmiş ve devletin en önemli geleneksel kurumları olan ordu, tımar ve vakıf yönetimlerinde zaman içinde aksaklıklar meydana gelmiştir. Sistemin devamlılığını sağlayan bu kurumların zayıflamaya başlaması siyasal ve toplumsal idarede bir takım sıkıntılara yol açmıştır. Bunlarla birlikte Avrupa’da ticaret güzergâhlarının değişmesi, değerli madenlerin Osmanlı piyasasına girişi ve yeni gelişmekte olan kapitalizmin yavaş yavaş etkisini göstermesi Osmanlı Devleti’ni olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Avrupa’da yaşanan sanayi devrimi ile ortaya çıkan teknolojik gelişmeler, bilimsel ilerlemeler ve Fransız İhtilali’nin yarattığı özgürlükçü düşünceyle birlikte gelişen ulusçuluk akımı dünyayı hızla değiştirmiş ve bu değişim çeşitli yollarla Osmanlı Devleti’ni de etkilemeye başlamıştır.¹ Meydana gelen bu gelişmeler neticesinde Osmanlı Devleti varlığını ve bütünlüğü korumak için bir dizi reformlar başlatmıştır. Bu reformlar 1839 yılında Tanzimat Fermanı’nın ilanıyla birlikte hız kazanmış ve yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Tanzimat döneminde devletin toplumla olan ilişkisinin yeniden düzenlediğı, Osmanlılık ilkesinden hareketle Müslim-Gayrimüslim eşitliğinin sağlanmaya çalışıldığı, kurumsallaşma ve ihtisaslaşmaya önem verilen kapsamlı bir reform süreci başlamıştır. Bu dönemin siyasal sistemi içinde varlığı daha da belirginleşen bürokratik kesimin öncülüğünde yapılan Tanzimat reformları sadece idari, askeri, malî, hukuki ve eğitim gibi çeşitli alanlarda değil, geleneksel Osmanlı toplumunun yapısında, özellikle kentlerdeki yaşam biçiminde ve en önemlisi zihniyet dünyasında da önemli değişimleri başlatmıştır.²

Tanzimat bürokratlarının öncülüğünde başlayan değişim hareketinin ilerlemesinde Avrupa’da ya da batı tarzında eğitim görmüş, en az bir yabancı dil bilen veya yabancı yayınları takip eden aydınların büyük rolü olmuştur.³ Bu aydınlar batıdaki özgürlükçü ve eşitlikçi insan haklarından ve iyice kendini göstermeye başlayan kadın hareketlerinden

¹ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.19; 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’ndeki reform ve modernleşme hareketleri için bkz. Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform*, (çev. Osman Akınhay), C.1-2, Papirüs Yayınevi, İstanbul 1997.

² Yasemin Avcı, “Osmanlı Devlet’inde Tanzimat Döneminde Otoriter Modernleşme ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.21, Ankara 2009, s.2.

³ Yasemin Tümer, Halime Yiğit, *Bacıyan-ı Rum’dan Günümüze Türk Kadının İktisadi Hayattaki Yeri*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2010, s.89.

etkilenmişlerdir.⁴ Aydınlar bir taraftan kadının toplum içindeki yerini tartışmaya açarken, bir taraftan da onları topluma kazandırmak için çözüm yolları aramışlardır. Bu nedenle hem eserlerinde, hem de gazete ve dergilerde kaleme aldıkları yazılarında kadının sosyal, ekonomik ve hukuki statüsü üzerinde durarak; eğitim, kadın hakları, çalışma yaşamında kadın, çok eşlilik, kılık kıyafet gibi hususlarda görüş bildirmişlerdir.⁵ Ancak bu düşünceler çerçevesinde ilk dönem kadın tartışmaları Batı literatüründeki 3K formülüne (kinder, küsche, kirsche= çocuk, mutfak, kilise) uygun olarak “iyi eş, iyi anne, iyi Müslüman” etrafında yoğunlaşmıştır. İlerleyen süreçte ise kadın meselesi daha geniş bir çerçevede ele alınacak ve kadınlar bizzat kendileri için kadın hukuku ve tam eşitlik isteyecektir.⁶ Nitekim gerek Tanzimat bürokratlarında gerekse de aydın çevrelerde, ülke nüfusunun yarısını oluşturan kadınların içinde bulunduğu şartlar değiştirilmedikçe modern bir devlet kurulamayacağı anlayışı ortaya çıkmıştır.⁷

Tanzimat bürokratları ve aydınları modernleşmenin gereği olarak kadının statüsünde yapılacak bir takım değişiklikleri tartışırken Osmanlı toplum yapısı içinde tek tip kadından bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenle Osmanlı kadını ele alınırken şehirli-köylü, Müslim-Gayrimüslim kadınlar şeklinde ayrım yapmak gerekmektedir. Ayrıca bölgesel ve etnik farklılıkları da dikkate almak gerekir. Çünkü farklı sosyal tabakalara mensup bu kadınların yaşam biçimleri ve imkânları farklıdır. Şehirli kadın kısmen eve kapalı bir hayat sürerken, taşradaki köylü kadını üretimde yer alarak, şehirli kadına göre

⁴ Avrupa’da ilk kitlesel kadın hareketi Fransız Devrimi ile kendini göstermiştir. Çeşitli sınıflardan kadınlar devrimin her safhasında faaliyet göstererek, devrimin eşitlik, kardeşlik ve özgürlük gibi sloganlarıyla hak talep etmişlerdir. Ancak bu devrim, kadınların beklentilerini karşılamayarak, cinsler arasındaki ikiliği sürdürmüştür. Hatta kadınlar devrim öncesinde sahip oldukları birçok haktan mahrum bırakılmış ve kadınların yeni hak talebi ise suç unsuru sayılmıştır. Öyle ki, 1791 Anayasası’nın kabulünden önce bütün kadınlara eşit oy verilmesini isteyen ve yazdığı Kadın Hakları Beyannâmesi’ni Kral 16. Louis’ye ve Kraliçe Marie Antoinette’e gönderen Olympe de Gouge giyotinle cezalandırılmıştır. İlerleyen süreçte kadınlar konumlarına ve içinde bulundukları olumsuz koşullara karşı çıkmışlardır. Mesela, işçi kadınlar çalışma koşullarının ağırlığı ve düşük ücrete başkaldırırken, burjuva kadınları da ekonomik ve siyasal haklardan mahrum bırakıldıkları için karşı tavır almışlardır. Bu hareket, İngiltere’de kadınlara oy hakkı isteyen orta sınıfın önderliğindeki “Sufraj Hareketi” ile vücut bulurken, Fransa ve Almanya’da ise işçi kadınların önderliğinde ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan Amerika’da ise kadın hareketi, kölelik aleyhtarı hareketle birlikte gelişmiştir. Kadın hareketi her ülkenin kendi içinde bulunduğu koşullara göre şekillenmiştir. Bu hareketin ideolojisi Fransızca “femme-kadın” sözcüğünden türetilen “feminizm” akımıdır. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 1996, s.18-20; Ayda Düz, “Kadınlar haklarını Nasıl Kazandı” *Hayat Tarih Mecmuası*, C.1, S.6, İstanbul 1975, s.53-57.

⁵ Bernard Caporal, *Kemalizm’de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, (çev. Ercan Eyüboğlu), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1982, s.21.

⁶ Ömer Delikgöz, Nazmi Ziya Şehit, “Osmanlı Kadınının Modernleşme ve Bireyselleşme Sürecine Kadın Mektuplarının Etkisi”, *Kadın Belligini Oluşturmada Kaynak Sorunu 20.Yıl Sempozyumu*, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.19-20.

⁷ Enver Ziya Karal, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadın Problemi”, *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, s.7.

daha özgür bir hayat yaşamıştır. Osmanlı şehirlerinde görülen kadın-erkek mekân farklılığı kırsal kesimde pek geçerli olmamıştır. Nitekim taşrada kadınla erkeğin bir arada çalışması için gerekli fetva verilirken, diğer taraftan şehirde kadının kılık- kıyafetini ve sokağa çıkmasını düzenleyen fermanlar da çıkarılmıştır.⁸ Öte yandan Osmanlı kadını mal ve mülk edinme hakkına sahip olmuş, hatta zaman zaman ticari faaliyetlerde de bulunmuştur.⁹ Osmanlı kadını sosyo-ekonomik statüsüne bağlı olarak vakıflar kurmuş ve toplum hayatında engellenmeden yapabildikleri tek iş olan hayır faaliyetlerini vakıflar yoluyla gerçekleştirmişlerdir.¹⁰ Ayrıca kendisine mahkeme yolu açık olan Osmanlı kadını bunu şikâyetlerini söylemek, haklarını korumak ya da suçlandıkları zaman kendilerini savunmak amacıyla kullanmışlardır. Ancak iki kadının şahitliği bir erkeğin şahitliğine eşitti.¹¹ Tüm geleneksel toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplum yapısı da belirgin bir şekilde cinsler ayrılığı ilkesi üzerine kurulu idi. Kadınların toplumsal hayatla ilişkileri küçük çevreleri ile sınırlandırılmıştı. Lakin Tanzimat’la birlikte kadınları ev içi aile yaşamına ait gören “ideal” cinsiyet düzeninde ilk kez bazı değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır.¹²

⁸ Feriha Karadeniz, “ XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Bakış”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, C.5, Ankara 1999, s.450; Şehmus Güzel, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.858-862.

⁹ Abdurrahman Kurt, “Osmanlı’da Kadının Sosyo-Ekonomik Durumu”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, C.5, Ankara 1999, s.437; Suraiya Faroqhi, Halil İnalcık; Donald Quataert (ed.), “Kentlerde Toplumsal Yaşam”, (çev. Ayşe Berktaş, Serdar Alper, Süphan Andıç) *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C.2, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s.721.

¹⁰ Vakıf kurucusu olan kadınların neredeyse büyük bir kısmı Osmanlı yönetici ve elit tabakasına mensup aile üyeleridir. Bu kadınların dışında, varlıklı veya orta halli ailelerden gelen pek çok kadın da vakıf yolu ile topluma hizmet etmiştir. Hasan Yüksel “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın” *Osmanlı*, C.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 51-54.

¹¹ Abdurrahman Kurt, a.g.m., s.435

¹² Nicole A.N.M. Van Os, “Osmanlı Müslümanlarında Feminizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.339.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E KADAR OSMANLI KADININA BAKIŞ

1.1. HUKUKİ DÜZENLEMELER

Tanzimat döneminde modernleşmeye paralel olarak başlatılan kanunlaştırma hareketiyle, kadının toplumsal statüsünü belirleyen temel alanlarda yasal düzenlemeler yapılarak kadınlara bir takım haklar tanınmıştır. Kadının toplumsal statüsünü iyileştirmek amacıyla, evlilik kurumu, arazi kanunnâmesinde kadınlara mülkiyet hakkı verilmesi, esir ticaretinin -dolayısıyla cariyeliğin- kaldırılması gibi temel alanlarda yasal düzenlemeler yapılmıştır. Ancak geleneksel toplum yapısı nedeniyle kılık kıyafet ve sokağa çıkma gibi hususlarda baskı unsuru taşıyan hukuki düzenlemeler de yapılmaya devam edilmiştir.

1.1.1. Evlilik Kurumu

Osmanlı aile hukukunda büyük oranda İslâm hukuku hükümleri geçerli olmuştur. Devletin resmi mezhebi Hanefi mezhebi olduğundan dolayı genellikle problemler Hanefi ictihadlarına göre çözümlenmiştir.¹³

Evlenme ve boşanma Osmanlı aile hukukunun iki temel parçasını oluşturuyordu. Evlenmede kadının rızası, evlenme ehliyeti, çok kadınla evlilik, evliliğin şahsî ve malî hükümleri İslâm hukuku kurallarına göre düzenleniyordu. Evliliğin getirdiği malî hükümler olarak karşımıza çıkan mehir, nafaka ve mal ayrılığı rejimi kadının boşanma ve dulluk hâlinde ekonomik hayatını korumaya yönelikti. Mehir İslâm hukukuna göre kadına peşin (muaccel) veya vadeli (müeccel) olarak ödenen para, ev, arazi gibi mallardı. Nafaka ise kadının bütün ihtiyaçlarını karşılanmaya yönelik bir uygulama idi. Mal ayrılığı rejiminde de kadın kocasının rızasını almadan kendi malları üzerinde dilediği gibi tasarruf

¹³ M.Akif Aydın, “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.2, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayını, İstanbul 1993, s.435.

hakkına sahipti. Kadının kendi mülkü üzerindeki hiçbir hukuki muamelesine, kocasının şu ya da bu şekilde karışma hakkı yoktu.¹⁴

Osmanlı aile hukukunda İslâm kuralları çerçevesinde üç türlü boşanma şekli uygulanıyordu. Talak, kocanın tek taraflı irade beyanıyla evlilik kurumuna son vermesidir. Tek taraflı bir işlem olması nedeniyle mahkeme kararına ihtiyaç duyulmamıştır. Diğer bir boşanma türü olan muhalaa ise tarafların anlaşarak evlilik kurumuna son vermesidir. Bu tür boşanmada İslâm hukuku, eşi ile anlaşamayan kadına evlilikten kurtulma imkânı sağlamıştır. Tefrik türü boşanma ise belirli sebeplerin varlığı durumunda tarafların mahkeme kararıyla boşanmalarıdır.¹⁵

Osmanlı Devleti'nde aile hukukunun temelini oluşturan evlilik kurumunda birden fazla kadınla evliliğe rastlanılmaktadır. Osmanlı ailesi içerisinde görülen çok eşlilik meselesi (taaddüd-i zevcât) İslâm hukuku gereğince Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetlere göre düzenlenmiştir. Bu ayetlere göre birden fazla kadınla evlilik yapmak mümkün kılınmış ancak bazı şartların yerine getirilmesi hükmü aranmıştır.¹⁶ Örneğin, Nisa Suresi'nin 3. ayetinde; *“Eğer yetim kızlar hakkında adil davranamamaktan korkarsanız, (onların yerine) sizin için uygun olan kadınlarla ikiye, üçe ve dörde kadar evlenin. Eğer (aralarında) adaletli davranamamaktan korkarsanız, bir tane ile yahut elinizin altındakiyle yetinin; bu, haksızlık etmemeniz için daha elverişlidir.”* denilerek dört kadınla evliliğe müsaade edilmiş fakat eşler arasında adaletli olunması şartı getirilmiştir. Yine aynı surenin 129. ayetinde kadınlar arasında adaleti sağlamanın mümkün olamayacağı ifade edilerek tek eşliliğin daha iyi olduğu söylenmiştir.¹⁷

Osmanlı Devleti'nde yapılan araştırmalar neticesinde çok eşliliğin son derece sınırlı olduğu ortaya çıkmıştır. Klasik dönem için özellikle tereke defterleri üzerinde yapılan araştırmalara göre çok eşlilik oranları %5-12 arasındadır.¹⁸ Örneğin, Ömer Lütfü Barkan'ın

¹⁴ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Aile Hukukunda Kadın” *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.368-369.

¹⁵ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul 1999, s.301.

¹⁶ Halil Cin, Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, Konya 2003, s.340

¹⁷ Nisa Suresi, 3. ve 129. ayet.

¹⁸ Ömer Demirel, Adnan Gürbüz, Muhiddin Tuş, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.1, T.C Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.105. Nitekim Osmanlı Devleti'nde yaşamış yabancıların da çok eşlilik konusundaki izlenimleri bu tespitleri doğrulamaktadır. Örneğin, Lady Mary Montagu “...Yasalarının Türk erkeklerine dört kadınla evlenme hakkı

Edirne şehrinde 16. ve 17. yüzyıllar için yapmış olduğu araştırmada birden fazla kadınla evlilik yapanların % 7 oranında olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁹ 17. yüzyıl Bursa şer'iyye sicillerinde de yapılan araştırmaya göre 1092 evli erkekten sadece 51'nin iki veya daha fazla eşi vardır. Tanzimat döneminde de Bursa ve civarında birden fazla kadınla evlilik yapanların sayısı önceki dönemlerden pek farklı değildir. İncelenen tereke defterlerine göre, 361 evli erkekten 353'ü tek, 7'si 2, 1 tanesi de 4 kadınla evlilik yapmıştır.²⁰ Ayrıca çok eşlilik köylere oranla şehirlerde daha fazla görülmüştür. Bu durum da gelir ve servet dağılımına bağlı olarak şekillendiğini söyleyebiliriz. Ancak şehirlerde yapılan araştırmalara göre mal varlığının azlığı ya da çokluğu çok eşliliği doğrudan etkilememiştir.²¹ Bu hususla ilgili olarak arşiv belgelerinde ilgi çekici örnekler mevcuttur: 1772 yılında Konya'da Halil Beşe b. Arab Osman Beşe'nin 99 kuruş gibi düşük bir mal varlığına sahip olmasına rağmen üç kadınla evli olduğu görülmüştür. Yine, 1789 tarihli Adana şer'iyye sicillerinden çıkarılan tereke kaydında Şeyh-i Dürgeran es- Seyyid Osman b. Ali'nin terekesinde 217 kuruşluk mal varlığı varken aynı anda üç kadınla birden evli olduğu kayıtlıdır.²²

Tanzimat döneminde evlilik kurumuna müdahale etmeye başlayan devlet, çok eşliliği sınırlandırmak için herhangi bir hukuki düzenlemede bulunmamıştır. Ancak yayınlanan fetvalarda eşler arasındaki adalet ve eşitlik ilkesinin korunması gerektiği sık sık vurgulanmıştır.²³ Çok eşlilik ile ilgili ilk düzenleme 1917 Aile Hukuk-ı Kararnâmesi ile yapılmıştır.²⁴

Tanzimat'ın ilanıyla devlet, kadının toplumdaki konumunu büyük ölçüde belirleyen evlilik kurumuna müdahale etmeye başlamıştır. Bu yüzden aile hukukuna yönelik yeni

verdiği doğrudur. Ancak, bu özgürlükten yararlanan ne erkek, buna katlanan ne de kadın örneği vardır.”demektedir. Lady Mary Montagu, *Doğu Mektupları* (çev. Murat Aykaç Erginöz), Ark Kitapları, İstanbul 2004, s.17; Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (çev. Hayrullah Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s.28.

¹⁹ Ömer Demirel, Adnan Gürbüz, Muhiddin Tuş, a.g.m., s.105.

²⁰ Abdurrahman Kurt, a.g.m., s.446-447.

²¹ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo- Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C.1, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.93.

²² Ömer Demirel, Adnan Gürbüz, Muhiddin Tuş, a.g.m., s.105.

²³ “Zeyd üç avretli olup daima Hind'e varup gayrilere varmasa şer'an ne lazım olur? El- cevap: Cümlesin riayet etmek lazımdır, her birine bir gece olmak gerektir.” Hâilîl Cin, Gül Akyılmaz, a.g.e., s.341.

²⁴ “Müteaddid zevcesi olan kimse onlar beyninde icra-ı adâlet ve müsavâtâ mecburdur.” *Hukuk-ı Aile Kararnâmesi*, madde:74, Düstur, II. Tertip, C.9, 1928, s.70.

yasal düzenlemeler yapılmıştır. Merkezi devlet anlayışında aile kontrol edilmesi gereken sosyal bir kurum olmuştur.²⁵

Devletin kadının hukuksal güvencesini güçlendirmek maksadıyla evlilikle ilgili bazı düzenlemeleri olmuştur. 1844 yılında Sultan Abdülmecit'in çıkardığı irâde kız çocuklarının kendi hür iradeleriyle evlenebilmelerini ve başlık gibi ödemelerin yapılmamasını emretmiştir.²⁶ Sonraki yıllarda evlenecek kimselerden başlık parası adıyla fazla miktarda para alınması, evlenme zorluğu çıkardığı ve kız kaçırma gibi istenilmeyen hareketlere sebebiyet verdiğinden bu geleneğe son vermek amacıyla başka irâdeler de çıkarılmıştır.²⁷ Mesela 1850 yılında taşralarda evlendirilecek kızlar için yüksek miktarlarda talep edilmekte olan başlık parasının yasaklanmasına dair Anadolu'da bulunan bütün memurlara bir emirnâme gönderilmiştir.²⁸ 1864 yılında ise Yanya'da evlilik masraflarının kontrol edilmesi ve yükünün azaltılması için bir komisyon kurulması emredilmiştir.²⁹ Devlet, geleneklerin güçleştirdiği evlilik olayının yarattığı toplumsal sorunların giderilmesi amacıyla, evliliklerin kolaylaştırılmasına yönelik bu tür yasaklayıcı düzenlemeler yapmıştır.³⁰ Yine bu dönem içerisinde evlenen kızlardan alınan “*Gelinlik Vergisi*” de kaldırılmıştır.³¹

Devletin evlilik kurumuyla ilgili bir başka düzenlemesi de 1867 yılında yayınladığı “*İzdivaç ve Tenâküh Maddesi Hakkında Tembihâtı Hâvi İlannâme*”dir.³² Bu on maddelik ilannâmenin giriş kısmında, evlenmenin insanın yaratılışından ve doğasından ileri geldiği, hayırlı bir emir olduğu ve İslâmiyet'in de evliliği kolaylaştırmış bir din olduğu belirtiliyordu. Ardından, şer' en seksen-yüz kuruş kadar bir harcama ile evlenebilirirken sonradan icad edilen gelenekler yüzünden beş on kese akçe harcanması zorunlu hale geldiğine dikkat çekilen ilannâmede, gelenekler sonucu zorlaşan evlenmenin şer'e, akla ve

²⁵ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2007, s.127.

²⁶ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda...*, s.126.

²⁷ Yasemin Avcı, a.g.m., s.5.

²⁸ BOA, A.MKT.MVL, 25/17, 29 Rebiülahir 1266/14 Mart 1850.

²⁹ BOA, MVL, 1004/34, 19 Receb 1281/18 Aralık 1864.

³⁰ Mehmet Ö. Alkan, “Tanzimat’tan Sonra Kadın’ın Hukuksal Statüsü ve Devletin Evlilik Sürecine Müdahalesi Üzerine”, *Toplum ve Bilim*, Güz 1990, s.89.

³¹ Tezer Taşkıran, *Cumhuriyet’in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s.26.

³² İlannâmenin tam metni için bkz. Düstur, I. Tertip, C.1, 1289, s.736-741.

bu konudaki gerçek geleneklere de uymadığından dolayı evlilik olayının belli bir düzene sokulması gereğine işaret ediliyordu.³³

İlannâmede ayrıca halk ekonomik ve toplumsal statüye göre dört sınıfa ayrılmıştır.³⁴ Her sınıfın evlenirken yapacağı masraf ve aileler arasındaki hediyeleşmelerin miktar ve değerleri ayrıntılı olarak verilmiş, mehr-i muaccel dışındaki başlık mahiyetini taşıyan para veya hediyelerin alınması da yasaklanmıştır. Bu yasaklara uymayanların cezalandırılacağı belirtilmiştir.³⁵ Yayınlanan bu ilannâme ile devletin evliliklerin kolaylaştırılması için oldukça ayrıntılı ve yasakçı kurallar getirdiğini görüyoruz.

Evlilik kurumu ile ilgili bazı düzenlemelere yer veren 1869 tarihli “*Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnâmesi*”³⁶, 1851 tarihli Fransız Vatandaşlık Kanunu’ndan esinlenerek hazırlanmıştır. Bu kanun dini ilkelerden tamamen arınmış bir vatandaşlık düzenlemesi getirerek Osmanlı tebaa anlayışından modern anlamda vatandaşlık anlayışına geçişi sağlamıştır.³⁷ Bu kanun ile tabiiyet din kavramından arındırılarak tüm Osmanlı tebaası eşit vatandaşlık hakkına sahip olmuştur. Fakat buna rağmen devlet cinsiyet farklılığını sürdürmüş ve kanunda açıkça ifade edilmese de bir yabancı ile evlenen Osmanlı kadını vatandaşlıktan çıkarılmıştır.³⁸ Ancak Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnâmesinin 7. maddesine göre; “*Tebaa-i Devlet-i Âliyyeden iken ecnebi ile tezevvüc eden kadın zevcinin vefatı tarihinden üç sene zarfında istida ederse tabiiyet-i asliyesine ri’cat edebilirdi.*”³⁹

Evlenmedeki tabiiyet meselesi sadece Gayrimüslim yabancılarla yapılan evlilikleri kapsamıyordu. Osmanlı tebaası olan kadın erkek fark etmeksizin mezhep ayrılığı yüzünden İranlılarla yapılan evlilikleri de yasaklamaktaydı. 1874 yılında çıkarılan “*Tebaa-i Devlet-i Âliyye ile Tebaa-i İraniyenin İzdivacı Hakkında olan Memnuiyetin Muhafazasına Dair*

³³ Düstur, I. Tertip, C.1, 1289, s.736-741; Mehmet Ö. Alkan, “Tanzimat’tan Sonra Kadın’ın Hukuksal...” , s.90.

³⁴ Birinci sınıf; memlekette diğer sınıflara göre mal ve serveti birinci derecede bulunan eshab-ı iktidar, ikinci sınıf; mal ve serveti ikinci derecede olan erbab-ı iktidar, üçüncü sınıf; esnaf vesair misullü adi kimseler, dördüncü sınıf; fukara ve bikudret kimselerdir. Düstur, I. Tertip, C.1, 1289, s.739-741.

³⁵ Mehmet Ö. Alkan, “Tanzimat’tan Sonra Kadın’ın Hukuksal ...”, s.91.

³⁶ Kanunnâmenin tam metni için bkz. Düstur, I. Tertip, C.1, 1289, s.16.

³⁷ Gülnihal Bozkurt, “Tanzimat ve Hukuk” *Tanzimat’tın 150.Yıldönümünde Uluslararası Sempozyumu 1989*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s.274.

³⁸ Rona Aybay, *Kadının Uyraklığı Üzerinde Evlenmenin Etkisi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s.63.

³⁹ Düstur, I.Tertip, C.1, 1289, s.16-20; Rona Aybay, *a.g.e.*, s.65.

Nizamnâme”⁴⁰ ile de daha öncesinde var olan bu yasağın aynen devam ettiği görülmektedir. Bu nizamnâmeye göre Osmanlı tebaası olan bir kadın yasağa karşın bir İranlıyla evlenmiş olsa bile gerek kadın gerekse çocukları Osmanlı tebaası sayılmış ve vergi yükümlükleri devam etmiştir. Böylece devlet İranlılarla yapılan evlilikleri geçersiz kılmıştır.

Evlilik Kurumuyla ilgili diğer bir düzenleme de 2 Eylül 1881 tarihli “*Sicill-i Nüfus Nizamnâmesi*”dir. Bu nizamnâmenin 23. maddesinde, Müslümanlar arasında meydana gelen evliliklerin şer’iye mahkemesi, Gayrimüslimler arasındaki evliliklerin de ruhanî reisleri tarafından verilecek izinnâmeler üzerine yapılabileceğini ve nikâhları kıyan imam ve ruhanî reislerin en fazla sekiz gün içerisinde sicill-i nüfus memuruna ilmühaber verecekleri hükmü kabul edilmiştir. Nizamnâmenin 26. maddesi gereğince yine imam ve ruhanî reisler aynı şekilde boşanma yani “talak” durumunu da bir ilmühaber ile sicill-i nüfus memuruna bildireceklerdir. Onaysız izinnâmelerle nikâh kıyan ve talak durumunu sicill-i nüfus memuruna bildirmeyen imam, papaz ve hahamlar ceza kanununun ilgili maddesince cezalandırılacaktır.⁴¹

Böylece evlilik işlemlerinin hukuki bir boyut kazanması, dinsel-geleneksel anlayıştan uzaklaşıldığını gösterir. Evlilik kurumu yavaş yavaş dünyevî bir anlam kazanmaya başlamıştır.

1.1.2. Mülkiyet Hakkı

Osmanlı Devleti’nde kadının statüsünü gösteren konulardan birisi de miras hukukundaki konumudur. İkili bir yapı gösteren Osmanlı hukuk sisteminde miras hukuku alanında hem şer’i hem de örfî hukukun etkili olduğu görülmektedir. Osmanlı toplumunda tüm mülk ve gayrimenkul mallar İslâm miras hukukuna göre paylaştırılıyordu. Ancak konu devlete ait olan mirî arazinin tasarruf hakkı olunca örfî hukuk hükümleri geçerliydi. Devletin kuruluşundan 1567 yılına kadar mirî arazi erkek evlada bedelsiz olarak geçerken,

⁴⁰ Düstur, I.Tertip, C.4, 1299, s.614.

⁴¹ Düstur, I. Tertip, Zeyl-i Salis, 1299, s.15-25.

1567 yılından Tanzimat’a kadar olan süreçte ise kız evlat eğer erkek evlat yok ise tapu bedelini ödemek şartıyla arazinin tasarruf hakkına sahip olabiliyordu.⁴²

Tanzimat dönemine gelindiğinde ise eşitlik prensibi çerçevesinde devlet adamları Osmanlı miras hukukunda, kadın-erkek eşitsizliğini ortadan kaldırmak için yeni düzenlemelerde bulunmuşlardır.⁴³ Nitekim 23 Nisan 1847 tarihli bir irâde ile “*Erkek olan mirî arazi mutasarrıflarının ölümünde, arazilerinin erkek ve kız evlatlarına meccanen ve eşit olarak; erkek evlat yoksa yalnız kız evlada müstakilen intikal etmesi*”⁴⁴ kabul edilmiştir. 30 Nisan 1847’de neşr edilen diğer bir irâde de ise, “*Kadınların tasarrufunda bulunan arazinin de, erkek mutasarrıfların arazilerinde olduğu gibi, kadının erkek ve kız çocuklarına meccanen intikal etmesi*”⁴⁵ kararlaştırılmıştır.

1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnâmesi’nin “*Arazi-i Miriyye’nin Suret-i İntikâli*” başlıklı kısmında evladın mirasçılığıyla ilgili mirasın kız ve erkek evlatlar arasında eşit olarak paylaşılması ilkesi kabul edilmiştir. 54. madde de buna göre “*Erkek ve kadın mutasarrıfların ölümü hâlinde arazilerinin meccanen ve müsâvi bir şekilde; bunlardan yalnız birisi mevcutsa ona meccanen ve müstakilen intikâl edeceği hükme bağlanıyordu. Ayrıca intikâl hakkına sahip erkek ve kız evlatların arazinin bulunduğu yerde oturması şart değildi.*”⁴⁶

Ömer Lütfü Barkan’a göre yeni arazi kanunu, kız çocuklarının babalarından kalan topraklar üzerinde erkek kardeşler gibi hak sahibi olması bakımından mirî topraklara ait veraset hukuku alanında yeni bir devrin başlangıcıdır. Yeni arazi kanununa kadar kız çocukları ancak erkek evlat bulunmadığı takdirde tapu bedelini ödemek suretiyle babalarının toprakları üzerinde hak sahibi olabilmişlerdi. Ne var ki bundan sonra kadınlar kız çocuğu, anne ve kız kardeş olarak intikâl hakkına sahip olmuş ve ellerine geçen toprakları evlatlarına bedelsiz olarak bırakabilmişlerdir.”⁴⁷

⁴² Ömer Lütfü Barkan, “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnâmesi”, *Tanzimat I*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1940, s.344.

⁴³ Mehmet Ö. Alkan, “Tanzimat’tan Sonra Kadın’ın Hukuksal ...”, s.86.

⁴⁴ 23 Nisan 1847 tarihli irâdeden aktaran Halil Cin, “Osmanlı Toprak Hukukunda Mirî Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK Karşısındaki Durumu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.22, S.1, Ankara 1966, s.779.

⁴⁵ 30 Nisan 1847 tarihli irâdeden aktaran Halil Cin, a.g.m., s.779.

⁴⁶ Düstur, I. Tertip, C.1, 1289, s.165-200; Halil Cin, a.g.m., s.779-780.

⁴⁷ Ömer Lütfü Barkan, a.g.m., s.360.

Arazi Kanunu'nun kabul edilmesinden 10 yıl sonra mirî arazinin intikâline ilişkin bazı hükümlerde değişiklikler yapılmıştır. İntikâl hakkını genişleten 21 Mayıs 1867 tarihli *Tevsi-i İntikal Kanunnâmesi*'nde de erkek ve kız evladın hakkı aynen kalmıştır. Mutasarrıfın erkek ve kız evladı eşit hisselerle mirî arazi üzerinde hak sahibi olmaya devam etmiştir.⁴⁸

Bu düzenlemelerde görüldüğü üzere Osmanlı miras hukuku belli bir sisteme bağlanarak, arazi intikâlinde mirasta kız ve erkek evladın eşitliği hükmü kabul edilmiştir. Buna karşılık 19. yüzyıl boyunca bazı şer'iyye sicillerinde bu kurala pek de uyulmadığı, kız çocuklarının gene şer'i hükümlere göre yarı pay almaya devam ettiği görülmektedir.⁴⁹

1.1.3. Cariyeliğin Kaldırılması

Osmanlı Devleti'nde harplerde esir edilen veya para karşılığında satın alınan erkeklere *köle*, kadın ve kızlara ise *cariye* denilmiştir.⁵⁰ Kölelik, ev kölesi ve cariyeye istihdamı nedeniyle neredeyse eş anlamlı kullanılmıştır.⁵¹

Osmanlı Devleti'nde kurulduğu ilk yıllardan itibaren kölelik kurumu mevcut olmuş ve Osmanlı Devleti'nde bu kurumun işleyişinde büyük oranda İslâmî kurallar esas alınmıştır. İslâm hukuku diğer hukuk sistemlerinden farklı olarak köleye belli bir hukuki statü tanımıştır. Aynı zamanda İslam hukuku köle sahibine haklar yanında ödevler de yüklemiştir. İslâm hukuku köle azadını teşvik etmekle birlikte kölelere kötü muameleyi de yasaklamıştır.⁵² Şeriatın tasvip ettiği ve örfün onayladığı bu kurum zamanla Osmanlı sosyal hayatında önemli bir yere sahip olmuş ve Osmanlı toplumunda köleler daha çok kamu, askerlik ve ev hizmetleri alanında kullanılmışlardır.⁵³

⁴⁸ Düstur, I.Tertip, C.1, 1289, s.223–223; Halil Cin, *Miri Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s.307.

⁴⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda...*, s.129.

⁵⁰ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971, s. 259-260.

⁵¹ Y. Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, (çev. Bahar Tırnakçı), Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s.33.

⁵² Gül Akyılmaz, "Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.9, S.1-2, Ankara 2005, s.215.

⁵³ Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, (çev. Y. Hakan Erdem), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.5.

Tanzimat'ın ilanını takip eden yıllarda yabancı devletlerin de baskısıyla esir ticaretinin -dolayısıyla cariyeliğin- kaldırılması için bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde Osmanlıların köleliğe karşı mücadelesinin dünyada görülen hareketlerle paralellik göstermesi önem taşımaktadır.⁵⁴ Aynı yıllarda İngiliz Hükümeti'nin köle ticaretinin yasaklanması konusunda Osmanlı Devleti'ne baskı yaptığı da görülmektedir.⁵⁵

Esir ticaretinin yasaklanmasına dair ilk girişim I. Abdülmecit döneminde, 1846 yılında yapılmıştır. Padişah esir pazarlarında kölelerin aşağılandığını ve kendilerine çok kötü davranıldığını, bunun şeriata ve insanî ilkelere aykırı olduğunu söyleyerek İstanbul'daki esir pazarlarını kaldırmıştır. Bu pazarların kaldırılması Osmanlı'nın kendi inisiyatifi sonucu olmuştur.⁵⁶ Dönemin kaynaklarından Lütfi Tarihi'nde İstanbul'da kurulan esir pazarından esefle söz edilmiştir: İstanbul'da Kapalı Çarşı civarında kurulan ve irili ufaklı odalardan oluşan esir pazarında genellikle Habeşli, siyah, beyaz köle ve cariyeler satılmıştır. Bu aciz kimseler açık arttırma usulü ticari bir mal gibi alınıp satılır iken halktan bazı kimseler bu hadiseleri izlemek için esir pazarına gelmiştir. Esir pazarındaki bu uygulamalardan rahatsız olan padişah, Bab-ı Âli'de önemli ıslahat ve yargı meselelerinin tartışıldığı bir esnada araya girerek orada bulunanlara İstanbul Esir Pazarı'ndaki uygunsuz koşullardan haberdar olduğunu, şer'i ve insanî ilkelerle bağdaşmayan böyle bir durumunun sürdürülmesine izin verilmemesi gerektiğini söylemiştir. Padişah bundan böyle köle satışının "cevaz-ı şer'i" dairesinde yani şer'i buyruklara uygun olarak yürütüleceğini ifade ederek esir pazarının hemen lağv edilmesini emretmiştir.⁵⁷

Ancak 1846 yılındaki padişah fermanı ile pazarda köle satılmasının yasaklanması, Osmanlı Devleti'nde köleliğin bir çırpıda kaldırılmasına yetmemiştir. Esir ticaretinden geçimini sağlayan kimseler bu gelişmelerden memnun kalmayarak Hicaz, Cidde ve Kafkasya gibi bölgelerde zaman zaman isyan etmişlerdir.⁵⁸

⁵⁴ Bülent Tahiroğlu, "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 595.

⁵⁵ Y. Hakan Erdem, *a.g.e.*, s.132.

⁵⁶ Y. Hakan Erdem, *a.g.e.*, s.124.

⁵⁷ Ahmet Lütü Efendi, *Ahmet Efendi Lütü Tarihi*, (haz.Yücel Demirel), C.8, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s.1239.

⁵⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (haz. Cavid Baysun), C.2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986, s.102.

Nitekim Osmanlı Devleti'nin neredeyse yıkılışına kadar bu konuyla ilgili yeni yasalar çıkarıldığı görülmektedir. Mesela 1847 yılında Basra Körfezi bölgesine getirilmiş olan köle yasağının yanı sıra 1855'te Trablusgarp'tan Girit ve Yanya'ya köle ticareti yapılması yasaklanmış, 1854-1857 yılları arasında da Karadeniz'de yapılan beyaz köle ticaretine karşı önlemler alınmıştır.⁵⁹ Yine aynı yıllara denk gelen 1857'de yayınlanan fermanla “*Esaret-i zenciye'nin men'i ile tüccar ve mütecâsirlerin cezalandırılması*” hükme bağlanmıştır. Fermanın yayınlandığı andan itibaren zenci köleler tacirlerin elinden alınmış, ticarete devam eden tacirler olursa cezalandırılmıştır.⁶⁰

Bu dönem içerisinde cariyelik ve kölelik meselesi Osmanlı basınında da yankı uyandırmıştır. Nitekim, 1868 yılında yayın hayatına başlayan Terakki-i Muhâdderat gazetesinin 25 Temmuz 1869 tarihli Pazar gününe ait nüshasında yer alan “*Ne erkekler kadına hizmetkâr ve ne de kadınlar erkeklere cariye olmak için yaratılmıştır. El, ayak, göz ve akıl gibi vesaire bizim erkeklerden ne farkımız vardır? Biz de insan değil miyiz?*”⁶¹ şeklindeki sözler dikkate değerdir.

1889 yılında ise ülkenin her tarafında “*Üserâ-yı zenciye ticaretinin*” yasaklanmasına dair yeni bir kanun çıkarılması da yine siyah köle ticaretinin engellenmesine yöneliktir.⁶² Osmanlı Devleti 18 Kasım 1889'da imzalanan ve Afrika'da yapılan köle ticaretini engelleyen Brüksel Anlaşmasını da imzalamıştır.⁶³

Tüm bu yasaklamalara rağmen alınan kararlar etkili olmamış ve esir ticareti-dolayısıyla cariyelik- devletin sonuna kadar devam etmiştir. Cariyeliğin kaldırılışına, yönelik yasal düzenlemeler her ne kadar kağıt üzerinde kalmışsa da, devletin eşitlik meselesi ve kadın haklarının iyileştirilmesi çabaları bakımından önem taşımaktadır.⁶⁴

⁵⁹ Y. Hakan Erdem, *a.g.e.*, s.132-138.

⁶⁰ Düstur, I. Tertip, C.4, 1299, s.388.

⁶¹ *Terakki-i Muhâdderat*, No.5, 15 Rebiülahir 1286/25 Temmuz 1869, s.2.

⁶² Kanun maddesi için bkz. Düstur, I.Tertip, C.6, 1939, s. 486-488; Bülent Tahiroğlu, *a.g.m.*, s.595.

⁶³ Gül Akyılmaz, *a.g.m.*, s.23.

⁶⁴ Tezer Taşkıran, *a.g.e.*, s.26.

1.1.4. Kılık-Kıyafet ve Sokağa Çıkma

Tanzimat'la kadının toplumsal statüsünü yükseltmek için hukuki girişimlerde bulunan devlet, kadının hayatını sınırlayan yasal düzenlemeler yapmaktan da geri kalmamıştır. Tüm geleneksel toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da kadınların uyması gereken kurallar mevcuttu. Bu kurallar padişah fermanları ile sıkça hatırlatılmıştır. Kadınlara yönelik çıkarılan bu fermanlar daha çok kadınların kıyafetini, sokağa çıkmasını ya da erkeklerle olan ilişkilerini düzenlemeye yöneliktir.

Müslüman kadınların kıyafetiyle ilgili kısıtlamalar içeren padişah fermanları bir hayli çoktur. Özellikle 17. yüzyıl başlarından itibaren kadınlar arasında Avrupaî tarzda kılık kıyafetlerin tercih edilmesi, Batı modasının yaygınlaşmasına ve kıyafetlerde göz alıcı renklerin tercih edilmesine sebep olmuştur. Ancak bu durum devletin tepkisini çekmiş ve kadınlar bu konuda uyarılmaya başlanmıştır.⁶⁵ Bu konudaki fermanlardan ilki Batılı yaşam tarzının ve lüks tüketimin benimsendiği Lale Devri padişahı III. Ahmet dönemine aittir.

1725 yılında çıkan fermana, “*Osmanlı halkının tabaka tabaka tesbit edilmiş kıyafetleri vardır. Hal böyle iken yaramaz avretler, halkı baştan çıkarmak kasdıyla sokaklarda süslü püslü gezmeye, kefare avretlerini taklit ederek serpuşlarında acaip şekiller yapmaya başlamışlar. Ehl-i ırz ve ismet sahibi kadınlar, kocalarını bu yeni çıkma elbiseler tedarikine zorlamakta imiş. Bu garip kıyafetler yasaktır. Kadınlar bundan böyle büyük yakalı feracelerle sokağa çıkmayacaklardır....*”⁶⁶ denilmiştir. Böylece kadınların yasaklara uymayarak yeni moda kıyafetleri tercih ettiğini anlıyoruz.

Batılı tarzda birçok reformun yapıldığı, III. Selim döneminde 20 Eylül 1789 tarihinde çıkarılan bir Hatt-ı Hümayûn'da Sultan kaymakam paşaya hitaben şöyle buyuruyordu: “*İstanbul avratlarını tebdillerde görüyorum. Ferace ve hotozları gayet beddir. Açık renkler hazani rengi o makule ferace giymesinler. Yaşmaklarını öyle etmesinler. Zabıtana tenbih edesin öyle karılara rast geldik de hotozonu ve yakasını*

⁶⁵ Serpil Çakır, *II. Meşrutiyet'te Osmanlı Kadın Hareketi ve Kadınlar Dünyası Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul 1991, s.83; Ebubekir Sofuoğlu, “Osmanlılarda İsrâf ve Kadın”, *Tarih ve Toplum*, C.35, S.207, 2001, s.19-20.

⁶⁶ Reşad Ekrem Koçu, *Tarihimizde Garip Vakalar*, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2004, s.75-76; Yasemin Avcı, a.g.m., s.8.

kessinler. Sen de rast gelirsen kesesin. Ben de eğer tebdillerde rast gelirsem kestiririm."⁶⁷

Bu uyarılara rağmen açık renkli, geniş yakalı, yüksek hotozlu ferace modası 1790-1890 yılları arasında tam yüzyıl devam etmiştir.⁶⁸

II. Mahmut döneminde de Müslüman kadınlarının İslâm kurallarına göre kılık kıyafetine dikkat etmesi gerektiği, mesire ve sokak gibi herkese açık yerlere çıkarken kıyafetlerinde dikkatli olmaları ve başka kavimlere benzememeleri gerektiği yönünde fermanlar çıkarılmıştır. Kadınlar bu yasaklara uymadığı takdirde eşleri ve aileleri de dâhil olmak üzere hepsisinin azarlanacağı söylenmiştir. Rum, Ermeni ve Yahudi kadınları da ehl-i İslâmı taklit ve teşbihten men edilerek bu durum patrik ve hahamlarına tembihlenmiştir.⁶⁹ Burada kadın kıyafeti konusunda dini hassasiyetlerin ön planda olduğu açıkça görülmektedir.

Kadınların kılık-kıyafetine dair yasakçı uygulamaların sürekli olarak devam ettiğini görmekteyiz. Sokak, pazar ve mesire gibi halka açık mekânlarda kadınların açık saçık kıyafetlerle dolaşmamaları tembihlenerek, İslâm kaidelerine uygun bir şekilde giyinmeleri ve hareket etmeleri emredilmiştir.⁷⁰ Örneğin, 17 Nisan 1888' de, bazı kadınların sokağa çıkarken başlarına yaşmak yerine yalnızca ince bir tül taktıkları ve Hristiyan kadınlarının bile kullanmadığı tarzda mantolar giydikleri söylenerek böyle garip kıyafetlerin dini kaidelere ve geleneklere uygun olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca bu tarz kıyafet giyen kadınların çarşılarında, mesire yerlerinde ve Beyoğlu'nda dolaşmaları sakıncalı görülmüş, bu durumun tembih yoluyla önlenmesi emredilmiştir.⁷¹ Merkezi otorite, Müslüman kadının dini kaidelere uymayan davranışlarına sınırlama getirerek bir yandan toplumun ahlaki normlarını korumaya, diğer bir yandan da kendisine yönelik toplumsal itaati muhafaza etmeye çalışmıştır.⁷²

⁶⁷ BOA, Hatt-ı Hümayûn, 191/ 9273, 29 Zilhicce 1230/20 Eylül 1789.

⁶⁸ Necdet Sakaoğlu, "Osmanlı Giyim Kuşamı ve Elbise-i Osmaniyye", *Tarih ve Toplum*, C.8, S.47, 1987, s.294.

⁶⁹ BOA, C.DH, 60/2985, 19 Receb 1233/25 Mayıs 1818.

⁷⁰ BOA, İ.DH, 66/3269, 2 Şaban 1258/8 Eylül 1842; BOA, A.MKT.NZD, 294/60, 9 Rebiülahir 1276/ 5 Kasım 1859.

⁷¹ BOA, İ.DH, 1075/84336, 28 Receb 1305/9 Nisan 1888; BOA, DH.MKT, 1501/60, 5 Şaban 1305/17 Nisan 1888.

⁷² Yasemin Avcı, a.g.m., s.8.

II. Abdülhamit devrinde özellikle Ramazan aylarının yaklaştığı sıralarda kadınların kılık kıyafetine ilişkin irâdelerin ve resmi makamlar arasındaki yazışmaların arttığı görülmektedir.⁷³ Bu yazışmalarda “*Her zaman ve hususiyle Ramazan-ı şerifte herkesin adab-ı İslâmiyeye riayet etmesi ve kadınların açık saçık dolaşmayarak kaide-i tesettüre itina göstermeleri*”⁷⁴ gereğine işaret edilerek gerekli tedbirlerin alınması emrediliyordu.

II. Abdülhamit döneminde 11 Mart 1888 tarihinde Müslüman kadınlarının giydikleri çarşaf lar şekil ve kıyafet yönünden İslâmi geleneklere göre sakıncalı bulunarak giyilmesi yasaklanmış ve kadınların ferace giymesi uygun görülmüştür. Ancak feracenin çarşafa nispetle daha pahalı olması ve çarşaf kumaşı satan esnafın zor duruma düşmesi sebebiyle bu yasak kaldırılmıştır.⁷⁵ Bundan birkaç yıl sonra II. Abdülhamit cuma selamlığı dönüşünde yolda siyah çarşaf lı ve çok ince siyah peçeli bazı kadınlar görmüş, bu hanımları matem elbiseli Hristiyan kadınlara benzettiğinden Müslüman olmalarında tereddüde düşmüştür. Ayrıca o sıralarda bazı münasebetsiz erkeklerin çarşaf giyerek hırsızlık ve saire gibi türlü maksatlarla öteye beriye girdikleri işitilmiş olduğundan gerek dindarlık, gerekse maslahat bakımından zararları görüldüğü için kadınların çarşaf giymelerini 3 Nisan 1892 tarihinde ikinci kez yasaklamıştır.⁷⁶

Kadınların kılık kıyafeti kadar sokağa çıkmaları, mesire ve herkese açık mekânlarda bulunmaları da değişik şekillerde kısıtlanmıştır. Mesela, 1580 yılında kayıkçılar kâhyasına gönderilen fermanla genç kadınların erkeklerle kayıklara binmesi yasaklanmıştır. Yine aynı yıllarda kadınların kaymakçı dükkânlarına gitmemeleri ve gelen kadınların dükkânlara alınmaması şiddetle tembih edilmiştir.⁷⁷ Osmanlı toplumunda aradan yaklaşık üç yüz yıl geçmesine rağmen kadının sokağa çıkmasıyla ilgili düşüncede pek bir değişiklik olmamıştır. Nitekim Tanzimat döneminde 1850 yılında Boğaziçi’nde işleyen vapurlara kadınların binmesinin uygunsuz bir hareket olarak görülmesi ve bu hususun gerekli mahallerde ilan edilmesi için Zabtiye Müşiriyeti’ne ferman buyrulması bu duruma işaret etmektedir.⁷⁸ Benzer şekilde 1891 yılında bazı İslâm kadınlarının açık fayton ile

⁷³ Konuyla ilgili arşiv kayıtlarındaki bazı belgeler için bkz. BOA, Y.PRK. BŞK, 8/71, 27 Şaban 1301/22 Haziran 1884, BOA, DH.MKT, 1620/1305, 1 Ramazan 1306/1 Mayıs 1889.

⁷⁴ BOA, Y.PRK. MŞ, 7/101, 30 Zilhicce 1320/28 Şubat 1903.

⁷⁵ BOA, İ.DH, 1071/83993, 28 Cemaziyelahir 1305/11 Mart 1888.

⁷⁶ BOA, DH.MKT, 1938/106, 5 Ramazan 1309/3 Nisan 1892.

⁷⁷ Reşad Ekrem Koçu, *a.g.e.*, s.74-75.

⁷⁸ BOA, A.MKT.NZD, 11/26, 13 Ramazan 1266/23 Temmuz 1850. Konuyla ilgili arşiv kayıtlarındaki bazı belgelerde kadınlara vapurlarda uygun yerler ayrılması emredilmiş ve kadınların ecnebi vapurlarına

Beyoğlu caddesinde gezinmesi münasebetsiz bir hal olarak değerlendirilerek bu hâlin son bulması için gereğinin yapılması emredilmiştir.⁷⁹

Fenerbahçe ile Sarıyer gibi mesire yerlerinde İslâm kadınlarının tesettüre riayet etmeyerek açık saçık gezmesi ve hatta eşleriyle birlikte açık arabalara binerek geç vakte kadar dışarıda kalmaları da sakıncalı görülmüştür. Bu durumun engellenmesi için Zabtiye Nezâreti'ne gerekli önlemleri alması emredilmiştir.⁸⁰ Bu tür yaptırımlarla kadınların gerek davranış, gerekse kılık kıyafet bakımından sokakta adaba uygun hareket etmeleri istenmiştir. Ancak kadınların eşleriyle bile açık arabalara binmesinin ve geç saatlerde dışarıda kalmalarının mahzurlu sayılması dikkat çekicidir.

Kadınların sokağa çıkmasını, halka açık yerlerde gezmesini sınırlayan devlet 1875 yılında açılan Müze-i Hümayûn'a kadınların girişini serbest bırakmıştır. Ancak her gün halka açık olan müzeye kadınlar sadece çarşamba günü kabul edilmişlerdir.⁸¹

1.2. OSMANLI'DA EĞİTİM VE KADIN

Tanzimat'ın ilanına kadar Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemini meydana getiren eğitim kurumlarını sıbyan mektepleri, medreseler, Enderun mektebi ve son zamanlarda açılmış olan askeri mektepler oluşturmaktaydı.⁸²

Mahalle mektebi veya taş mektep gibi isimlerle de anılan sıbyan mektepleri ilköğretim düzeyinde olup 5-6 yaşlarındaki çocuklara eğitim vermekteydi.⁸³ Topkapı Sarayı içinde bulunan Enderun Mektebi askerî ve mülki kadrolar için yönetici yetiştiren bir eğitim kurumu idi. Bu mektep devşirme usulü alınan çocukları iyi bir devlet adamı ve

binmesinin sakıncalı olacağı ifade edilerek sadece Devlet-i Aliyye vapurlarına binmeleri için padişah'tan bir irâde buyurmaları istenmiştir. Bkz. BOA, A.MKT.NZD, 16/16, 21 Zilhicce 1266/28 Ekim 1850; BOA, A. MKT.NZD, 25/47, 21 Rebiülevvel 1267/24 Ocak 1851.

⁷⁹ BOA, DH.MKT, 1825/19, 23 Şaban 1308/18 Nisan 1891.

⁸⁰ BOA, İ.ZB, 2/1317 Ra-1, 18 Ramazan 1317/26 Temmuz 1899.

⁸¹ Donald M. Reid, *Whose Pharaohs?: Archaeology, Museums and Egyptian Identity from Napoleon to World War I*. Ewing, University of California Press, NJ 2002. s.103.

⁸² Sadrettin Celal Antel, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1940, s.441.

⁸³ Abdülkadir Özcan "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi", *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s.442.

sadık bir asker olarak yetiştiriyordu.⁸⁴ Medreseler ise Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat'ın ilanına kadar devletin ihtiyaç duyduğu sivil, askeri ve adli idarecileri ile memurlarını yetiştirmiştir. Böylelikle memleketin eğitim, öğretim ve adalet hayatını doğrudan doğruya etkilemiş ve devletin idaresine de kısmen hâkim olmuştur.⁸⁵ Fakat ilmiye sınıfı Tanzimat'tan sonra merkezileşen yönetim biçimine paralel olarak pek çok işlevini kaybetmiştir. Nitekim ilmiye sınıfının etkisizleşmesinde vakıf kaynaklarının denetim altına alınması, yönetim ve yargıya ilişkin işlevlerinin kaldırılması önemli gelişmelerdir. Ayrıca bunların yanında bürokrat kadrolarının medreseler dışından yetiştirilmesi ve eğitime ayrılan kaynakların yeni açılan okullara verilmesi de bu süreci hızlandırmıştır. Bu nedenlerden dolayı gücünü kaybeden ilmiye sınıfı, devlet düzeninde yapılan dönüşümlere karşı çıkararak etkinliğini korumaya çalışmıştır.⁸⁶

Öte yandan klasik eğitim kurumlarının yanında, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren askeri ihtiyaçları karşılamak için Avrupa'nın çağdaş eğitim kurumları örnek alınarak ilk modern mektepler açılmaya başlanmıştır.⁸⁷ 1734'te Hendesehâne, 1776'da Mühendishane-i Bahr-i Hümayûn, 1796'da Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn, 1827'de Mekteb-i Tıbbiye, 1834'te de Mekteb-i Harbiye açılmıştır.⁸⁸ Bu askeri eğitim kurumlarının yanında II. Mahmut döneminde yeni merkeziyetçi yapıya arzulanan nitelikte bir memur kadrosu yetiştirmek amacıyla ilk ve orta öğretim seviyesindeki sivil eğitim meselesi de ele alınmıştır.⁸⁹ Bu yüzden ilk olarak 1824 yılında ilköğretimin mecburi olması hususunda bir ferman çıkarılmış, Avrupa usulünde bir ilköğretim sistemi kurulması yolunda birtakım teşebbüslerde bulunulmuş, fakat uygulamaya çok sonraları geçilebilmiştir.⁹⁰ Orta öğretimde ise 1838 yılında Mühendishane, Harbiye, Tıbbiye gibi askeri okullara öğrenci hazırlamak amacıyla veya bitirdikten sonra memur olabilecek şekilde 14-15 yaşlarındaki çocukların gidebileceği rüşdiye mektepleri açılmıştır.⁹¹ Açılan ilk rüşdiye mektepleri, Mekteb-i Maarif-i Adliye ile Mekteb-i Umum-u Edebiye'dir. Özellikle sivil memur

⁸⁴ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 15.

⁸⁵ Sadrettin Celal Antel, a.g.m., s.441.

⁸⁶ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul 1985, s.456.

⁸⁷ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 35.

⁸⁸ Hasan Ali Koçer, a.g.e., s.5-37.

⁸⁹ Selçuk Akşin Somel, a.g.e., s.35.

⁹⁰ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi MÖ. 1000- MS. 2006*, Pegem Yayınları, Ankara 2006, s.132.

⁹¹ Bayram Kodaman, Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s.444.

yetiştirmek için açılan bu okulların amacı, bu zamana kadar ıracılık yoluyla yetişen memurların iyi bir eēitim basamaēından geçmesini saēlayarak devlete nitelikli memur kazandırmaktır.⁹²

Tanzimat öncesinde başlatılan eēitim alanındaki reform hareketleri Tanzimat'ın ilanından sonra da devam etmiştir. Ancak Tanzimat Fermanı'nın kendisinde eēitime ilişkin ilkeler olmamasına raēmen bu eksiklik, Tanzimat'ın ileri gelen devlet adamlarından Mustafa Reşit Paşa'nın etkisiyle giderilmeye çalışılmıştır. Tanzimat'ın ilanından kısa bir süre sonra, eēitimle ilgili bazı düzenlemeler yapılarak faaliyetlere başlanılmıştı.⁹³

Nitekim Sultan Abdülmecid 13 Ocak 1845'te Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye hitap eden ve özellikle eēitim konusuna işaret eden bir ferman yayımlamıştır.⁹⁴ Buna göre, halk arasındaki cehaletin ortadan kaldırılmasına ihtiyaç vardı ve bu ise ancak genel eēitimle saēlanabilirdi. Ortaēretimin yaygınlaştırılması, yüksek ēretim kurumlarının ve meslek okullarının açılması gerekiyordu. Bunu yaparken de tedrisatta gerek dünyevî gerekse din eēitime önem verilmeliydi. Memleketin her yerine gerekli mektepler açılmalıydı. Bu ferman, çeşitli seviyelerdeki eēitimi bir bütün olarak ele alan ve İstanbul dışında da genel eēitimin yaygınlaştırılmasının önemini vurgulayan ilk resmi belge olmuştur.⁹⁵ Bu ferman üzerine, eēitim meselesiyle ilgilenecek olan Meclis-i Maarif-i Muvakkat teşkil edilmiştir.⁹⁶ Bu meclisin çalışmaları neticesinde de ēretimin batıdaki gibi üç kademeli olması ve okulların yönetimini saēlamak üzere daimi bir Maarif Meclisi'ne ihtiyaç duyulduēu hükümete bildirilmiştir. Bunun zerine, 1846 yılında ülkenin eēitim işleriyle ilgilenecek olan Meclis-i Maarif-i Umumiye teşkilatı kurulmuştur.⁹⁷ Bu meclisin hiçbir üyesinin ulemadan olmaması, maarif idaresinin seklerleşmesinde önemli bir adım olarak kabul edilmelidir.⁹⁸ Yine aynı yıl Meclis-i Maarife baēlı ve ona yardımcı olacak ek bir yürütme birimi olarak Mekâtib-i Umumiye Nezâreti kurulmuştur.⁹⁹ 1857 yılında ise Mekâtib-i Umumiye Nezâreti'nin yerine çok daha geniş yetkilerle donatılmış Maarif-i

⁹² Hasan Ali Koçer, *a.g.e.*, s.43.

⁹³ Selçuk Akşin Somel, *a.g.e.*, s.60.

⁹⁴ Hasan Ali Koçer, *a.g.e.*, s.48; Selçuk Akşin Somel, *a.g.e.*, s.60.

⁹⁵ Selçuk Akşin Somel, *a.g.e.*, s.60.

⁹⁶ Bu meclis sekiz üyeden oluşmakta olup dördü ulema,  bürokrasi ve biri de ordu mensubudur. Burada yine ulema egemenliēi söz konusudur. Selçuk Akşin Somel, *a.g.e.*, s.61.

⁹⁷ Hasan Ali Koçer, *a.g.e.*, s.52.

⁹⁸ Selçuk Akşin Somel, *a.g.e.*, s.62.

⁹⁹ Selçuk Akşin Somel, *a.g.e.*, s.63.

Umumiye Nezâreti kurulmuştur. Böylece Maarif Nezâreti'nin kurulmasıyla eğitim kurumları tek çatı altında toplanmıştır.¹⁰⁰ Maarif Nezâreti'nin hazırladığı 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi¹⁰¹ ile de herkes için ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi, müfredat programlarının geliştirilmesi, tüm köylerde sıbyan okulları, tüm kasabalarda rüşdiye, bütün şehirlerde idadi ve başlıca merkezlerde sultanî mekteplerinin açılması hedeflenmiştir. Ayrıca nizamnâmede, İstanbul'da bir üniversite kurulması, erkekler ve kızlar için de öğretmen okullarının açılması yer almıştır.

1.2.1. İlköğretim

1.2.1.1. Sıbyan Mektepleri ve İbtidâiler

Osmanlı Devlet'inde yaygın bir eğitim kurumu olan ilköğretim seviyesindeki okullara sıbyan mektebi ya da hemen her mahallede bulundukları için mahalle mektepleri de denmiştir. Tanzimat'ın ilanına kadar kız çocukları sadece bu okullarda eğitim görebilmiştir. Erkek çocuklarla birlikte karma eğitimin verildiği bu okullarda eğitim süresi 3-4 yıl kadardı. Bu okulların her hangi bir öğretim programı ve müfredatı yoktu. Söz konusu okulların temel amacı Müslüman çocuklara okuma yazmayı, Kur'an-ı Kerim'i okumayı ve ibadetlere ilişkin temel dini bilgileri öğretmektir.¹⁰² Sıbyan mektepleri için özel olarak yetiştirilmiş öğretmenler olmadığından dolayı dersleri genellikle cami hocaları veriyordu. Ancak sınırlı sayıda olsa da vakıf yoluyla yalnızca kızlara mahsus olarak yapılmış sıbyan mektepleri de vardı ve bunların öğretmenleri kadın hocalardı. Bazı yerlerde hafız olmuş, bilgili kadınlar da evlerinde veya camilerde erkek ve kız çocuklara Kur'an-ı Kerim okumayı ve bazı dini bilgileri öğretmişlerdir.¹⁰³ Bu kadın öğretmenlere hoca, hoca hanım, muallime, molla isimleri verilmiştir.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Hasan Ali Koçer, *a.g.e.*, s.64.

¹⁰¹ Beş bölüm ve 198 maddeyi ihtiva eden Maarif-i Umumi Nizamnâmesi'nin tam metni için bkz. Düstur, I. Tertip, C.2, 1289, s.184-219.

¹⁰² Hasan Ali Koçer, "Türkiye'de Kadın Eğitimi", *Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.5/2, Ankara 1992, s.91.

¹⁰³ Yahya Akyüz, "Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı'da Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi", *Tarih ve Toplum*, S.195, İstanbul 2000, s.31.

¹⁰⁴ Bu konuda bilgi için bkz. Yahya Akyüz, "Osmanlı'da Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri, Amerikan ve Fransız Eğitim Tarihinden Benzer Örnekler", *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi*, S.15, Ankara 2004, s.1-12.

Sıbyan mektebini bitirmiş kız çocuklarının eğitimlerine devam etmesi ailenin sosyal ve kültürel düzeyine bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Bazı varlıklı, kültürlü ailelerin kızları, konaklarında, köşklerinde özel hocalardan dersler alarak ya da kendi kendilerini yetiştirerek eğitimlerine devam etmişlerdir.¹⁰⁵ Bu eğitim türü Tanzimat döneminde de varlığını sürdürmüştür. Ekrem Işın'ın "*Konak Eğitimi*" olarak tanımladığı, bu çeşit eğitimin neticesinde birçok Osmanlı kadını şair ve yazar olarak yetişmiştir. Böylece konak eğitimi Osmanlı entelektüel kadın tipini yaratmıştır. Konak eğitiminin yarattığı ilk entelektüel Müslüman Osmanlı kadını Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım'dır.¹⁰⁶

Tanzimat döneminde sıbyan mektepleriyle ilgili ilk düzenleme Sultan Abdülmecit tarafından yapılmıştır. Sultan Abdülmecit, 1845'te yayınladığı bir irâde de "*Eğitimin din ve dünya açısından herkese gerekli olduğunu*" belirtmiş ve "*halkın cehaletinin giderilmesi gerektiğini*" vurgulamış ve bunun için de sıbyan ve rüşdiye mekteplerinde yeni düzenlemeler yapılmasını emretmiştir.¹⁰⁷

Sultan Abdülmecit'in 13 Ocak 1845'te eğitim üzerine yayınladığı fermana dayanılarak 8 Nisan 1847'te ilköğretimle ilgili önemli gelişmeleri başlatan bir *Tâlimat* çıkarılmıştır. Padişahın emir ve irâdesine uygun olarak hazırlanan bu tâlimatın 4. bendinde ailelerin 6 yaşını bitiren erkek ve kız çocuklarını sıbyan mektebine göndermeleri mecburi kılınmıştır. Ayrıca bu yaşı geçirip, çocuklarını mektebe vermeyerek onların cahil kalmasına neden olan ailelere padişahın fermanına uymadıkları için ceza verilecekti. Öte yandan tâlimatın 9. bendinde sıbyan mekteplerinde erkek ve kız çocukların beraber oturmaları usulü kaldırılmıştır.¹⁰⁸

Sıbyan Mektepleri ile ilgili en önemli teşebbüs 1869'da çıkarılan *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'dir. Bu nizamnâmeye göre sıbyan mekteplerine devam mecburiyeti erkek çocukları için 6-10, kız çocukları için 7-11 yaşları olarak belirlenmiştir.

¹⁰⁵ Yahya Akyüz, , " Öğretmenlik Mesleği....", s.31.

¹⁰⁶ Ekrem Işın, "Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat", *Tarih ve Toplum*, C.9, S.51, İstanbul 1988, s.23.

¹⁰⁷ Yahya Akyüz, "Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı", yayim.meb.gov.tr/dergiler/143/1.htm, erişim tarihi: 06.11.2010. s.1.

¹⁰⁸ Yahya Akyüz, "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Tâlimatı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.5, Ankara 1994, s.1-47.

Sıbyan okullarının tahsil süresi de 4 yıl olmuştur.¹⁰⁹ İlköğretimin zorunlu olduğu ilkesi yeniden tekrarlanarak çocukların okula gitmeleri konusunda aileleri, öğretmenleri, muhtar ve ihtiyar heyeti sorumlu tutulmuştur.¹¹⁰

Maarif Nizamnâmesi'nin sıbyan okullarına getirdiği en önemli yenilik eğitim programındaki değişikliklerdir. Nitekim belirlenen programa göre Elifba, Kur'an-ı Kerim, Ahlak, Kavad-i Türkî, Osmanlı Tarihi, Coğrafya ile Ma'lûmat-ı Nafia dersleri konmuştur. Böylece dini ve dünyevi dersler arasında bir denge kurulmuştur.¹¹¹

Ayrıca nizamnâmeye göre bir mahalle veya köyde iki sıbyan mektebi var ise, bunlardan biri kızlara ayrılacaktı. Eğer yoksa kızlar da erkeklerin gittiği mektebe gidecek fakat ayrı sıralarda oturacaklardı. Kızlara ayrılan sıbyan mekteplerinin hocaları ve dikiş ustaları kadın olacak fakat yeterli sayıda kadın hocanın olmaması durumunda yaşlı ve iyi ahlaklı erkek hocalar ders verecekti.¹¹²

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nden sonra 1876 yılında ilan edilen Kanun-u Esasi'nin 114. maddesinde yer alan "*Osmanlı efrâdının kâffesince tahsil-i maârifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecât ve teferruâtı nizâm-ı mahsus ile tayin kılınacaktır.*"¹¹³ hükmü ile ilköğretimin mecbur olduğu bir kez daha tekrar edilmiştir. Bu mecburiyetin anayasa maddesi olarak kabul edilmesi erkek çocuklarla birlikte kız çocuklarının da eğitim hakkını güvence altına alınmıştır.¹¹⁴ 1876 yılında çıkarılan 34 maddelik bir ilkokul tâlimatnâmesi ile de sıbyan mekteplerinde yeni yöntemlerle eğitim verilmesine karar verilmiştir. Buna göre yeni yöntemlerle eğitim yapan okullara ibtidaî, geleneksel yöntemlerle eğitime devam eden okullara ise yine sıbyan mektebi denmeye devam edilmiştir. Nitekim bu tâlimatnâme doğrultusunda açılan ilk ibtidaî mektebinden istenilen sonuçların alınması üzerine bu okulların sayıları arttırılmıştır. Böylelikle kızlar için de ibtidaî mektepleri açılmaya başlanmıştı. Ancak kızlar için açılan bu okulların sayısı erkeklerinkine göre daha azdır. Örneğin 1879-1880 yıllarında İstanbul'da 19 tane erkek

¹⁰⁹ Düstur, I.Tertip, C.2, 1289, s.185.

¹¹⁰ Düstur, I.Tertip, C.2, 1289, s.185-186; Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*, T.C Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2002, s.218.

¹¹¹ Düstur, I.Tertip, C.2, 1289, s.185; Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.*, s.202.

¹¹² Düstur, I.Tertip, C.2, 1289, s.184; Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s.150.

¹¹³ Düstur, I.Tertip, C.4, 1299, s.19.

¹¹⁴ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s.67.

ibtidaî mektebi bulunmasına karşın, kızlara mahsus sadece 3 tane ibtidaî mektep vardı. 1881-82 yıllarında ise 2 yeni kız ibtidaî mektebinin açıldığını görmekteyiz. Bunlardan biri Üsküdar Harmanlık'ta açılan yeni usullere göre eğitim verecek olan ve programında dikiş, nakış, kanaviçe gibi el işleri dersleri bulunan inas ibtidaî mektebidir. Diğeri ise Üsküdar'daki Yoğurtçu Osman Ağa sıbyan mektebinin kızlar için ibtidaî mektebi haline getirilmesiyle açılmıştır.¹¹⁵ Yeni yöntemle eğitime başlayan bu okullarda, Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvit, İlm-i hal, Ahlak, İmla, Kıraat, Osmanlı Tarihi, Coğrafya, Hesap ve Sülüs gibi dersler verilmiştir.¹¹⁶ Her ne kadar yeni usulde eğitim veren ibtidaî mektepleri yaygınlaştırılmaya çalışılsa da, eski usulde eğitim veren okulların varlıkları da devam etmekteydi. Hatta bu okulların vilayetlerdeki sayıları daha fazlaydı. Bu durumun en temel sebepleri arasında yeni usullerde okul binası yapımını ve öğretmen ihtiyacını karşılayacak kaynak sorunun yaşanmasıdır. Fakat bu tür olumsuzluklara rağmen II. Abdülhamit döneminde ilköğretime büyük önem verilmiş dolayısıyla kızların eğitiminde de gelişmeler olmuştur.¹¹⁷

1.2.2. Ortaöğretim

1.2.2.1. Kız Rüşdiyeleri

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesinde askeri ihtiyaçları karşılamak için Avrupa'nın çağdaş eğitim kurumları örnek alınarak modern askeri okullar açılmıştı. 1773'ten itibaren açılan bu okullarda, öğrencilere başlangıçta Türkçe okuma-yazma öğretilmesi, burada hedeflenen öğretimi geciktirmiş ve seviyeyi düşürmüştü. Böyle bir açık ise sıbyan mektepleri tarafından kapatılamazdı. Bu sebeple, sıbyan mektepleri ile askeri okullar arasında yer alacak yeni bir okulun kurulmasına ihtiyaç duyuldu. Bunun için de ilkokuldan sonra çocukların devam edebileceği rüşdiye mekteplerinin açılması kararlaştırılmıştır.¹¹⁸ İlk rüşdiye mektebi 1838 yılında İstanbul'da açıldı. Ancak bu okul istenilen başarıyı gösteremedi. Tanzimat döneminde ise bu okulların durumu yeniden

¹¹⁵ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, (haz. Taceddin Kayaoğlu), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s.165- 185-186.

¹¹⁶ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s.102.

¹¹⁷ Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s.69-89.

¹¹⁸ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s.129.

gözden geçirilerek statüleri, sıbyan mekteplerinin üstünde, Harbiye, Bahriye, Tıbbiye ve Mühendishane gibi askeri mekteplere öğrenci yetiştiren bir okul olarak tespit edilmiştir.¹¹⁹

Alınan kararlar neticesinde modern Osmanlı-Türk eğitiminin öncülerinden Kemal Efendi'nin çabalarıyla İstanbul'un Davut Paşa semtinde ilk rüşdiye açılmıştır. Yeni yöntem ve tekniklerle eğitim veren bu okul kısa sürede başarılı olmuş ve bir yıl sonra İstanbul'da 5 yeni rüşdiye daha açılmıştır. Ardından başta İstanbul olmak üzere taşra şehirlerinde de rüşdiyelerin sayısı hızla artmıştır.¹²⁰ Nitekim 1869 yılına gelinildiğinde çeşitli vilayetlerde 87, İstanbul'da ise 12 rüşdiye mektebi eğitim vermektedir.¹²¹

Kızlar ise 1859 yılına gelinceye dek sıbyan mektepleri dışında herhangi bir başka okula gidememiştir. Nitekim 1858 yılında Maarif Nezâreti'nden Sadaret'e yazılan bir tezkirede “*Her devlet ve milletin mutluluğu, halkının bilgisizlikten kurtulmasına bağlıdır*”¹²² denilerek kız çocukları için de rüşdiyelerin açılması teklif edilmiştir. Bu teklifin uygun görülmesinin ardından 6 Ocak 1859 tarihinde İstanbul'un Sultanahmet semtinde ilk kız rüşdiyesi Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi¹²³ adıyla açılmıştır.¹²⁴

1862 yılında hükümetin Takvim-i Vekayi'de yayınladığı bir beyannâmede batıya dönük eğitim sisteminde kadının da yer alması gerektiği söylenerek Sultanahmet'te açılan kız rüşdiyesiden şöyle bahsedilmiştir: Şimdiye kadar açılan resmi okullar her ne kadar erkek çocuklarına mahsus ise de eğitim görmek isteyen her kız çocuğu ayırım yapılmaksızın bu haktan yararlanmalıdır. Bu güne kadar eğitimden yoksun bırakılan kızların durumu ortadadır. Kadınlar eşlerini mutlu edebilmek, evine saadet getirebilmek ve yasaklanan şeyleri yapmamak için din ve dünyalarını bilerek emre itaat etmeyi öğrenmelidir. Bu yüzden de kız çocuklarının bilgili ve görgülü kadınlar olarak yetiştirilmesi için daha iyi eğitim görmesi gereklidir. Bu da anne ve babanın vazifesidir. Bu amaçlarla İstanbul'da At Meydanı civarında açılan kız rüşdiyesinin programı yeni eğitim sistemine göre düzenlenerek mektebin idaresi daha disiplinli ve daha modern hale getirilmiştir. Aileler kız çocuklarını bu okula yollayıp kızlarına gereken eğitimi aldırma

¹¹⁹ Bayram Kodaman, Abdullah Saydam, a.g.m., s.484.

¹²⁰ Selçuk Akşin Somel, a.g.e., s.65.

¹²¹ Bayram Kodaman, Abdullah Saydam, a.g.m., s.484.

¹²² Yahya Akyüz, “Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi...” s.3.

¹²³ Bu rüşdiyeye Sultanahmet (At Meydanı) Kız Rüşdiyesi'de denilmiştir.

¹²⁴ Yahya Akyüz, “Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi...” s.3.

uygundur.¹²⁵ Görüldüğü üzere bu beyannâme ile devlet, bir taraftan kadınların erkekler gibi ilim ve tahsil-i hüner etmeleri gerektiğini söylerken diğer taraftan kadınların eğitim görmesini iyi bir eş, iyi bir anne ve iyi bir Müslüman olarak yetişmesi beklentisiyle istemektedir.

1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi, ilköğretimin yanı sıra ortaöğretimi de kapsayan yeni düzenlemeler getirmiştir. Nizamnâme’de kız rüşdiyeleriyle ilgili olarak bazı yeni uygulamalara da yer verilmiştir. Buna göre, Müslüman ve Gayrimüslim kız çocukları birbirlerinden ayrı eğitim görecekti. Büyük şehirlerde halkın dini durumuna göre yalnız Müslüman veya yalnız Hristiyan kız rüşdiyesi açılacaktı. Halkının bir kısmı Müslüman bir kısmı Hristiyan ise her dine mensup kız çocukları için ayrı ayrı kız rüşdiyeleri kurulacaktı. Kız rüşdiyelerinin başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerin her birinde açılması kararlaştırılmıştır. Bu okulların öğretmenleri yalnız kadın olacak ancak istenen derecede yetişmiş kadın öğretmen bulunmaz ise ileride layıkıyla bayan öğretmen yetişinceye kadar yaşlı ve bilgili erkek öğretmenler kız rüşdiyelerine atanacaktı.¹²⁶ 1875 yılı başlarında Selanik’te inşa edilen kız rüşdiyesi için bayan hoca bulunamadığından, erkek rüşdiyesinden Mustafa Efendi ile Hamdi Efendi’nin adı geçen okula tayin edilmeleri buna bir örnektir.¹²⁷

1869 nizamnâmesine göre eğitim süresi 4 yıl olarak belirlenen kız rüşdiyelerinin programıda şu dersler bulunmaktaydı: Mebâdi-i Ulûm-u Diniye, Lisan-ı Osmanî Kavâidi, Mebâid-i Kavâid-i Arabiye ve Farisiye, İmla ve İnşa, Müntehabât-ı Edebiye, Tedbir-i Menzil, Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Hesap ve Defter tutma usulü, nakşa medar olacak derecede Resim ve Mûsiki (mecburi değildir).¹²⁸

Hükümetin kızların eğitimini yaygınlaştırma çabalarına rağmen, kız rüşdiyelerine halkın ilgisi azdı. Bu durum, 11-13 yaşları arasındaki kız çocuklarının erkeklerden saklanma çağına erişmiş olmalarından ve bu okullarda bazı derslere erkek öğretmenlerin girmesinden kaynaklanıyordu. Halkın bu durumu hoş karşılamaması nedeniyle kız rüşdiyelerinde ders verecek kadın öğretmenler yetiştirilmesi için 1870 yılında

¹²⁵ *Takvim-i Vekayi*, No.649, C.7, 26 Zilhicce 1278/24 Haziran 1862.

¹²⁶ *Düstur*, I. Tertip, C.2, 1289, s.189; Hasan Ali Koçer, a.g.m., s.94.

¹²⁷ BOA, MF.MKT, 23/1, 13 Zilkaade 1291/25 Ocak 1875. Selanik’te inşa edilen İnas Rüşdiyesi’ne Mustafa Efendi riyaziye (matematik) hocası, Hamdi Efendi de yazı hocası olarak tayin edilmiştir.

¹²⁸ *Düstur*, I. Tertip, C.2, 1289, s.189; Yahya Akyüz, a.g.e., s.152.

Dârümuallimât açılacaktı.¹²⁹ Dârümuallimât'ın mezun vermeye başlamasıyla beraber, inas rüşdiyelerine kadın öğretmen atanmaya başlanmıştır. Nitekim Aksaray İnas Rüşdiyesi Müdürlüğü'ne yazılan 9 Aralık 1874 tarihli bir belgede bundan böyle inas rüşdiyelerine erkek hocalar tayin olunamayacağından ve hariçten kadın hoca bulunamadığından Aksaray İnas Rüşdiyesi muallim-i evvelinin resim derslerine de girmesinin uygun olduğu belirtiliyordu.¹³⁰ Ancak taşradaki inas rüşdiyelerinde eski usulün devam ettiği anlaşılmaktadır.

1871-1872 yılına kadar kayıtlarda İstanbul'da bir kız rüşdiyesinden bahsedilirken, 1873 senesinde İstanbul'da ilk defa 8 kız rüşdiyesinin¹³¹ ismi geçmiştir. Bu okullar Sultanahmet, İbrahim Paşa, Şehzade, At Pazarı, Aksaray, Eski Ali Paşa' da Altay, Beşiktaş ve Üsküdar kız rüşdiyeleridir.¹³² 1874-1875 yılında ise Üsküdar'da Gülfem Hatun Rüşdiyesi açılmıştır. Bu okulların 1874-1875 yıllarına ait öğrenci ve öğretmen sayısını gösteren bir istatistik Maarif Nezâret'i tarafından yayınlanmıştır.¹³³ Bu istatistikte 1870 yılında açılan Dârümuallimât öğrenci ve öğretmen sayıları da verilmiştir:¹³⁴

Esâmi-i Mekâtib	Şehadetnâme alacak Sınıf-1 Evvel	Sınıf-1 Sani	Sınıf-1 Sâlis	Sınıf-1 Rabi	Yekûn	Mu'allimîn ve Mu'allimât ve Hademe
Dârümuallimât	19	4	8	15	46	10
Sultan Ahmed	6	5	6	13	30	7
İbrahim Paşa	8	2	4	6	20	4
Şehzade	2	6	4	10	22	7
Fatih	5	7	7	14	33	7
Aksaray	1	5	11	12	29	7
Altay	7	3	5	14	29	4
Beşiktaş	6	4		23	33	6
Üsküdar	3	3	4	18	28	6
Üsküdar'da Gülfem			14	10	24	3
Yekûn	57	39	63	135	294	61

II. Abdülhamit dönemiyle kız rüşdiyelerinin sayısında önemli bir artış görülmüştür. O zamana kadar kız rüşdiyelerinin sayısı 9 ve bunların tamamı İstanbul'da iken onun döneminde 76 kız rüşdiyesi açılarak bu sayı 85'e çıkarılmıştır. Bunlardan 7'si İstanbul'da

¹²⁹ Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1982, s.86.

¹³⁰ BOA, MF. MKT, 22/45, 28 Şevval 1291/9 Aralık 1874.

¹³¹ Aynı tarihte İstanbul'da 17 erkek rüşdiyesi bulunmaktadır. Mahmut Cevad, *a.g.e.*, s.119.

¹³² Mahmut Cevad, *a.g.e.* s.119.

¹³³ Mahmud Cevat, *a.g.e.*, s. 125.

¹³⁴ Mahmud Cevat, *a.g.e.*, s. 125.

diğer 69'u da farklı şehirlerde açılmıştır.¹³⁵ Yapılan bazı çalışmalarda İstanbul dışındaki ilk kız rüşdiyelerinin 1883-1884 yıllarında açıldığı belirtiyor ise de tespitlerimize göre 1875'ten itibaren bazı şehirlerde kız rüşdiyelerinin mevcut olduğu görülmektedir. Nitekim 25 Ocak 1875 yılında Selanik İnas Mekteb-i Rüşdiyesi için öğretmen ve kadın hizmetli tayinlerinin yapıldığını görmekteyiz.¹³⁶ Ayrıca Girit Vilayeti'nin Resmo şehrindeki kız rüşdiye mektebine de 1 Nisan 1876 yılında öğretmen ve kadın hizmetli tayinleri yapılmıştır.¹³⁷ Böylece kız rüşdiyelerinin İstanbul dışında daha erken bir tarihte açıldığı kesindir.

1.2.2.2. Kız İdadisi

Yükseköğretime öğrenci hazırlamada karşılaşılan zorluklar nedeniyle idadilerin açılmasına ihtiyaç duyulmuştur. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nde alınan karar doğrultusunda 1873'te idadiler açılmıştır. Nizamnâmede özellikle sultanîlere öğrenci yetiştirmek amacıyla idadilerin kurulacağı belirtilmiştir. Rüşdiye ile sultanîler arasında bir ara okul olan idadilerde eğitim süresi 3 yıl olarak belirlenmiştir. Ayrıca nizamnâmeye göre rüşdiye mezunu olan Müslim ve Gayrimüslim çocukları idadilerde bir arada eğitim yapabileceklerdi.¹³⁸ Burada Tanzimat yöneticilerinin bütün Osmanlı uyruklarını bir araya getirme çabası açıkça görülmektedir.

Kızlar için ilk idadi ise II. Abdülhamit döneminde Maarif Nazırı Münif Paşa'nın gayretiyle 13 Mart 1880'de İstanbul'da Bab-ı Âli caddesinde açılmıştır.¹³⁹ Avrupa'daki kız okullarının standartlarına göre hazırlanan programına Fransızca, Türkçe, Genel Kültür Bilgisi, Mûsiki, El ve Ev işleri gibi dersler konulmuştur. Ayrıca öğrenciler istedikleri takdirde başka yabancı diller de öğrenebileceklerdi.¹⁴⁰ Bu okulun açılmasına dönemin basını da destek vermiştir. Örneğin Vakit gazetesinde yayınlanan bir makale bu okuldan bahsedilerek, kızları olan ailelere şu şekilde bir çağrıda bulunulmuştur: “Kızlarımıza

¹³⁵ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s.25-31.

¹³⁶ BOA, MF.MKT, 23/1, 13 Zilkaade 1291/25 Ocak 1875. Erkek rüşdiyesinden Mustafa Efendi riyaziye muallimliğiyle beraber adı geçen okula muallim-i evvel olarak, Hamdi Efendi'nin de yazı hocası olarak tayinleri ve nakış ustalığına Anita kadının, bevvablığı Fatma kadının atamaları yapılmıştır.

¹³⁷ BOA, MF.MKT, 34/112, 6 Rebiülevvel 1293/1 Nisan 1876. Resmo'da açılan kız rüşdiye mektebine muallim-i evvelliğe İbrahim Efendi, yazı muallimliğine Fehim Efendi, riyaziye hocalığına Ali Efendi'nin, nakış muallimliğine Arniyadi kadının, bevvablığı da Fatma kadının tayinleri yapılmıştır.

¹³⁸ Düstur, I. Tertip, C.2, 1289, s.191; Bayram Kodaman, Abdullah Saydam, a.g.m., s.485.

¹³⁹ Hasan Ali Koçer, a.g.m., s.99. İlk kız idasinin kuruluşu hakkında çeşitli tartışmalar vardır. Yahya Akyüz ilk kız idadisinin 1911 yılında açıldığını söylemektedir. Yahya Akyüz, a.g.e., s.248.

¹⁴⁰ Hasan Ali Koçer, a.g.m., s.99.

tahsil-i hüner ve marifet ettirmek esbabına teşebbüs ve gayret etmeliyiz ve kızları olanlar ne suretle mümkün ise hemen bu mektebe kayd ile işbu mektebi tevsi ve bekasını temin etmelidir."¹⁴¹ Ancak yatılı ve gündüzlü olarak ortaöğretim seviyesinde eğitim veren bu okul ilgisizlikten dolayı iki yıl sonra kapatılmıştır.¹⁴² Bu yıllarda kızlara ait pek çok okul açılmasına rağmen ailelerin kızlarını bu okullara göndermemesindeki sıkıntı aşılamamıştır. Mahmud Cevad bu durumu "*Bu senelerde hanım kızların tahsil alanında pek ilerleyemediklerine ne kadar teessüf olursa seadadır. Ancak bu hususta Maarif Nezâreti'nin himmetsizliği mevzu-ı bahs olamaz. Çünkü ahâli rağbet göstermedikçe hükümet zorla kimsenin kızını mektebe götüremez idi.*"¹⁴³ şeklinde ifade etmiş ve halkın kızların eğitilmesi konusundaki isteksizliğini vurgulamıştır.

1880 yılında açılan ilk idadinin kapanmasından sonra 1906-1907 yıllarına kadar kızlar için başka bir idadi açılmamıştır. Ancak bu yıllarda açılan kız idadileri de Maarif Nezâreti istatistiğine göre, devletin açtığı resmi kız idadileri değildir. Özel olarak açılan bu okullardan birinin Manastır vilayetinde, üçünün de İstanbul'da karma idadi olarak eğitim verdiği görülmektedir.¹⁴⁴ Kız idadilerinin böylesine az olmasının sebepleri kızların idadilere gelecek yaşa kadar evlenmeleri ve halkın erişkin yaşa gelen kızlarını okula göndermek istememesinden kaynaklanıyordu.

1.2.3. Meslek Eğitimi

Kızlara yönelik mesleki eğitim ilk defa Tanzimat döneminde verilmiştir. Bu amaçla kızlar için, Ebe Mektebi, Kız Sanayi Mektebi ve Dârümuallimât gibi meslek eğitimi veren okullar açılmıştır. Bu okullardan meslek sahibi olarak mezun olan kızlar zamanla çalışma hayatının içinde yer alacaklardır.

1.2.3.1. Ebe Mektebi

Osmanlı toplumunda ebe kadınlar ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Hatta kendilerine itibar kazandıracak bir meslek asası taşıma hakkı bile verilmiştir. Bu kadınlar sağlıklı ilgili bilgilerini tamamen çevrelerinden öğrenmişlerdir. Geleneksel tedavi yöntemlerini uygulayan ebe kadınlar usta-çırak ilişkisine göre yetişmiştir. Ebelik çoğu

¹⁴¹ *Vakit*, No.1261, 11 Nisan 1296/23 Nisan 1880.

¹⁴² Hasan Ali Koçer, a.g.m., s.99.

¹⁴³ Mahmud Cevad, a.g.e., s.178.

¹⁴⁴ Devlet Salnâmesi 1328, s.336-399'dan aktaran Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi..*, s.36.

zaman anneden kıza ya da yakın bir akrabaya geçen görgü ve deneyim isteyen bir aile mesleği haline gelmiştir.¹⁴⁵ Ancak Tanzimat'ın ilanıyla kadınların sağlık alanında toplu olarak eğitilmesi fikri ortaya çıkmıştır.

Nitekim 1842'de Tıbbiye Mektebi'nde ebelik kursları açılması için hekimbaşı tarafından hükümete bir öneride bulunulmuş ve bunun üzerine 1843 yılında Tıbbiye Mektebi'nde ebelik eğitimi vermeye başlanmıştır.¹⁴⁶ Avrupa'dan gelen ebeler bu kurslarda eğitimci olarak çalışmıştır.¹⁴⁷ Kurslarda eğitim mankenler üzerinde yapılmış gerektiğinde derslere erkek eğitimciler de girmiştir. Bu şekilde eğitim veren ebelik kursu ilk kadın mezunlarını 1845 yılında vermiştir. Padişah huzurunda diplomalarını alan mezunların 10'u Müslüman, 26'sı ise Hristiyanı.¹⁴⁸ Böylece Ebe Mektebi mezunları Osmanlı Devleti'nin mesleki eğitim gören ilk kadınları olmuştur.¹⁴⁹

1862'de Gülhane Parkı içinde bulunan bir bina doğum kliniği hâline getirilerek, o zamana dek teorik olarak verilen ebelik ve kadın hastalıkları derslerinde sınırlı da olsa pratiğe geçilmiştir. Bu kurslarda uzun süre okur-yazarlık şartı bile aranmamıştır. 1895'ten sonra kursun eğitim programına hastabakıcı dersleri de eklenmiştir.¹⁵⁰ Öte yandan 1870 yılında Ahırkapı otlak ambarı civarında bir Ebe Mektebi inşa edilmiştir.¹⁵¹ 1905'te ise Askerî ve Mülkî Tıbbiyeler Haydarpaşa'ya taşınınca boş kalan binada müstakil bir Ebe Mektebi ve doğum kliniği açılmıştır.¹⁵²

Merkezi yönetim ülke genelinde yaygınlaştırmaya çalıştığı ebe mekteplerinde eğitim gören öğrencileri teşvik etmek amacıyla zaman zaman Sanayi Madalyası'yla ödüllendirmiştir. Mesela, Şam Ebe Mektebi öğrencilerinin tertibi ve teşviği için yapılan bir sınavda başarılı olan Esma ve Meryem Hanımlara Sanayi Madalyası verilmesi uygun bulunmuştur.¹⁵³ Aynı madalya Abdülkadir isimli vapurun Trabzon seferi esnasında bir

¹⁴⁵ Goodfrey Goodwin, *Osmanlı Kadının Özel Dünyası*, Sabah Yayınları, İstanbul 1998, s.93.

¹⁴⁶ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi...*, s.39.

¹⁴⁷ 1841 yılında Paris'ten getirilen Madam Ventura ve Avusturya'dan gelen Madam Messanti'nin ebelik eğitiminde önemli katkıları olmuştur. Yasemin Tümer, Halime Yiğit, *a.g.e.*, s.96.

¹⁴⁸ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.1-2, İstanbul 1977, s.543-544.

¹⁴⁹ Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.105.

¹⁵⁰ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.221.

¹⁵¹ BOA, İ.DH, 622/43244, 1 Şaban 1287/27 Ekim 1870.

¹⁵² Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi...*, s.39.

¹⁵³ BOA, DH.MKT, 886/ 83, 25 Cemaziyelahir 1322/6 Eylül 1904.

kadının doğumuna yardımcı olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneden ebelik diploması alan Emine Maarife Hanım'a da verilmiştir.¹⁵⁴

Kadınlara ebelik diploması hakkını veren devlet aynı yıllarda kadınların hekimlik yapmasını ise uygun bulmamıştır. Bu yüzden konuyla ilgili olarak Tıbbiye Nezâreti “*İcra-i tababet için kadınlara ruhsat verilmemesi hakkında bir kıta emirnâme*”¹⁵⁵ hazırlamıştır.

1.2.3.2. Kız Sanayi Mektebi

Kız Sanayi Mektepleri, kadınların el becerilerini geliştirmek ve bundan ekonomik kazanç sağlamaları amacıyla açılmıştır.

1859 yılında açılan ve ilk kız rüşdiyesi olan Cevri Kalfa Mektebi'nde kız öğrencilere sanayi dersleri okutulması kararlaştırılmışsa da Kız Sanayi Mektebi'nin kuruluşuna ilişkin ilk teşebbüs Mithat Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Nitekim Mithat Paşa 1864 yılında Rusçuk'ta öksüz kızlara himaye edebilmek ve ordu ihtiyaçlarını karşılamak için dikim evi niteliğinde bir Islahhane açmıştır.¹⁵⁶ Ancak gerçek anlamda mesleki ve teknik eğitim veren Kız Sanayi Mektebi 1869 yılında İstanbul Yedikule'de bulunan eski baruthane binasında, askere sargı bezi ve iç çamaşırı dikmek üzere açılmıştır. Ticaret Nezâreti'nin bünyesine verilen Kız Sanayi Mektebine ilk olarak 50 kız öğrenci kaydedilmiştir.¹⁵⁷

Kız Sanayi Mektebi 1883 yılında Sultanahmet civarına taşınmış ve aynı yıl öğrenci sayısının artması üzerine Leyli ve Nehâri olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Ne var ki, Kız Sanayi Mektebine ilginin devamlı artması üzerine 1884 yılında Dersaadet Nehâri Kız Sanayi Mektebi açılmıştır.¹⁵⁸ Aradan 4 yıl sonra da Üsküdar'daki kız rüşdiyesi Nehâri Kız Sanayi Mektebi'ne çevrilerek eğitim vermeye başlamıştır.¹⁵⁹

17 Mayıs 1884 yılında düzenlenen eğitim programına göre kız sanayi mekteplerinin eğitim süreleri ibtidaî sınıflarıyla birlikte beş yıldır. Yeni programa göre öğrencilere sabah

¹⁵⁴ BOA, DH .MKT, 948/27, 14 Safer 1323/12 Nisan 1905.

¹⁵⁵ BOA, MF.MKT, 98/25, 10 Şaban 1305/22 Nisan 1888.

¹⁵⁶ Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.105.

¹⁵⁷ Mahmut Cevat, *a.g.e.*, s.104; Kız Sanayi Mektebi 1887 yılında Maarif Nezâreti'ne bağlanmıştır. Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s.40.

¹⁵⁸ Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007, s.201-202.

¹⁵⁹ BOA, İ.DH, 1194/93425, 23 Safer 1308/8 Ekim 1890.

ders saatlerinde genel bilgiler, öğleden sonra ki ders saatlerinde ise biçki ve dikiş gibi el işleri dersleri öğretilmiştir. Ayrıca öğrenciler piyano ve mûsiki eğitimi de almışlardır. Maarif Nezâreti tarafından 1900 yılında kız sanayi mekteplerinin programları genişletilerek genel bilgi dersleri arttırılmış ve öğretim süreleri 7 yıla çıkarılmıştır.¹⁶⁰ 1904 yılında çıkarılan bir irâde ile “*Etfâl-i yetime mahsus Leyli Kız Sanayi Mektebi’ne iki taksitte yedi buçuk lira alınmak şartıyla evlad-ı ağniyandan nehar-i tâlibat kabul*”¹⁶¹ edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece sadece yetim ve öksüz kız çocuklarına eğitim veren Leyli Kız Sanayi Mektebi, bundan sonra hâli vakti yerinde olan ailelerin kız çocuklarına da gündüzlü eğitim vermeye başlamıştır.

Kız Sanayi Mektepleri dışarıdan da ısmarlama iş kabul ederek atölyelerinin devamlılığını sağlaya çalışmışlardır. Örneğin Bursa Valisi Mahmut Paşa¹⁶² ve Hariciye Nezâreti Mektupçusu Münir Bey¹⁶³ Leylî İnas Sanayi Mektebi’ne çeşitli eşyalar siparişinde bulunmuştur. Kimsesiz kız çocuklarının ıslahı için açılan bu okullar zamanla gelişerek Osmanlı kadının çalışma hayatına girmesine vesile olmuştur.

1.2.3.3. Dârümuallimât (Kız Öğretmen Okulu)

Tanzimat’la birlikte kızlar için ilk kez ortaöğretim seviyesinde 1859 yılında inas rüşdiye mektepleri açılmış ve bu okullarda görev yapacak kadın öğretmenlere ihtiyaç duyulmuştur. Ancak bu konuda 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesine kadar herhangi bir girişim yapılmamıştır. Söz konusu ihtiyaç karşılanmak üzere 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi’nin 68. maddesi bir Dârümuallimât açılmasını öngörüyordu.¹⁶⁴ Nizamnâme’de belirtilen Dârümuallimât’ın açılması için gerekli hazırlıklar başlatılmıştır.¹⁶⁵ Maarif Nezâreti’nin bu konuda gazetelere ilanlar vererek öğretmen ve öğrenci bulmaya çalıştığı görülmektedir. Bu ilanlardan biri de *Terakki-i Muhâdderat* gazetesinde “*Maarif-i Umumiye Nezâreti’nden Gelen İlandır*” şeklinde yayınlanmıştır. İlanda, Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi’nin 68. maddesi gereğince sıbyan ve rüşdiye mekteplerine öğretmenler yetiştirmek üzere Dersaadet’te Dârümuallimât adında bir

¹⁶⁰ Hasan Ali Koçer, a.g.m., s.99. Eğitim süresi 7 yıla çıkarılan Kız sanayi mekteplerinin yeni ders programı için bkz. Mahmut Cevat, a.g.e., s.204.

¹⁶¹ Düstur, I. Tertip, C.8, 1943, s.109-110.

¹⁶² BOA, MF.MKT, 126/56, 10 Receb 1308/19 Şubat 1891.

¹⁶³ BOA, MF.MKT, 126/65, 10 Receb 1308/19 Şubat 1891.

¹⁶⁴ Düstur, I. Tertip, C.2, 1289, s.196.

¹⁶⁵ Yahya Akyüz, “Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı’da...” s.32.

mektebin açılacağı söylenerek adı geçen mektepte görev almak isteyen kadın öğretmenlerin ve burada eğitim almak isteyen kız öğrencilerin Mekteb-i Kebir-i Maarif daire-i idaresine müracaat etmelerinin gerekli olduğu belirtilmiştir. ¹⁶⁶

Nihayet 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin kurulmasını öngördüğü Dârümuallimât 26 Nisan 1870 tarihinde açılmıştır. Mahmud Cevad okulun açılışını, “87 Muharreminde inas rüşdiyelerine muallime yetiştirilmek üzere bir Dârümuallimât küşad edildi. Dar-ı Mezkûr Ayasofya civarında tedarik olunan bir hanede Maarif-i Umumiye Nazırı tarafından mühim bir makale iradiyle küşad edilmiştir”¹⁶⁷ şeklinde ifade etmiştir.

Saffet Paşa'nın açılış esnasında yaptığı konuşma kızların eğitiminin o dönemde nasıl algılandığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Saffet Paşa konuşmasına “Tâife-i nisa hasbelhilka her türlü hürmet ve riâyete sezâ olduğu gibi, tâlim ve terbiyeleri dahi şâyân-ı takdirdir.” cümlesi ile başlamıştır. Ardından, annelerin çocuk eğitiminde çok önemli olduğu, bunun için de kadınların da erkekler kadar bilgi ve beceri kazanması gerektiğini söylemiştir. Geçmiş yıllardaki ünlü İslâm ve Avrupa kadınlarından bahsederek onların halen unutulmadığını ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nde kız çocuklarının yeterli seviyede eğitim görememelerinin nedenlerini açıklarken kadınların bilim öğrenmelerine dair hiçbir engelin olmadığını söylemiştir. Hatta bilim öğrenmek erkek ve kadın her Müslümana farzdır diyerek İslâm dininde kadının eğitim almasına dair bir engelin olmadığını dile getirmiştir. Ardından Dârümuallimât'ın kurulma gerekçesinden bahsederek bu okulu Padişahın en yüce kuruluşlarından biri olarak gördüğünü söylemiştir.¹⁶⁸

Nizamnâme'ye göre Dârümuallimât sıbyan ve rüşdiye şubesi olarak ikiye ayrılmıştı. Sıbyan şubesinin eğitim süresi 2 yıl, rüşdiye şubesinin ise 3 yıldır. Ayrıca her şubede Gayrimüslim kız çocukları için ayrı sınıflar açılmıştır. Bu öğrencilere kendi din ve dillerini öğrenme olanağı verilmişti.¹⁶⁹ Devlet, kızların okumasını teşvik etmek amacıyla

¹⁶⁶ Terakki-i Muhâdderat, No.16, 4 Receb 1286/10 Ekim 1869, s.3.

¹⁶⁷ Mahmud Cevad, a.g.e., s.104. İstanbul'da Sultanahmet'te Yerebatan Caddesi'nde bir ahşap konak kiralanarak burası okul binası olarak düzenlenmiştir. Yahya Akyüz, “Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı'da...” s.32.

¹⁶⁸ Osman Ergin, a.g.e., C.1-2, s.560.

¹⁶⁹ Düstur, I. Tertip, C. 2, 1289, s.196-197; Terakki-i Muhâdderat, No.16, 4 Receb 1286/10 Ekim 1869, s.3; Cahit Yalçın Bilim, a.g.e., s.279.

ihtiyaç sahibi kimselere bugünkü krediye benzer bir maaş -ilkokul kısmında okuyanlara ayda 30, ortaokul kısmında okuyanlara ise ayda 60 kuruş tahsis etmiştir. Bu maaşın karşılığı olarak da mezuniyet sonrası en az beş yıl mecburi hizmet yükümlülüğü getirilmiştir. Ancak hizmet yapamayacak olanlardan verilen kredi geri alınacaktı.¹⁷⁰

Dârümuallimât'ın ilk programında, Mebâdi-i Ulûm-u Diniye ve Ahlak, Kavâid-i Lisan ve İnşâ, Hesap, Nakış, Resim, Hatt-ı Sülûs ve Nesih, Tarih-i Osmanî, Coğrafya vardır. 1873-1874 yılında Rik'a ve Müzik dersleri de eklenmiştir.¹⁷¹ 1879 yılında Usûl-i Tâlim ve Terbiye dersleri getirilerek öğretmen yetiştiren bu okulda mesleki eğitim dersleri de verilmeye başlanmıştır.¹⁷²

Dârümuallimât açılırken öğretmenlerinin kadın olması düşünülmüş, fakat yetişmiş öğretmen yetersizliği sebebiyle bu husus ilk yıllarda gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle derslere olgun, iyi ahlaklı erkek hocalar girmiştir. Sadece müzik ve nakış derslerine kadın öğretmenler girmiş ve bunların birçoğu gayrimüslim kadınları olmuştur.¹⁷³ Zaman içinde Dârümuallimât'ın yetiştirdiği kadın öğretmenler kendi okullarında görev almaya başlayınca erkek ve Gayrimüslim kadın hocaların sayılarında azalma görülmüştür.¹⁷⁴

Dârümuallimât'a ilk olarak 32 öğrenci kaydolmuş ve bunların 18'i diploma almaya hak kazanmıştır.¹⁷⁵ Nitekim mezun olan bu öğrencilerden 6'sı kız rüşdiyelerine öğretmen olarak atanmıştır. Bunlardan Fahriye Hanım Sultan Ahmet İnas Rüşdiyesi'ne birinci muallime, Münire Hanım ikinci muallime, Hafıza Rüveyda Hanım riyaziye, Zehra Hanım rik'a; Fatma Nigar Hanım Eski Ali Paşa Rüşdiyesi'ne birinci muallime ve Hatice Hanım Fatih İnas Rüşdiyesi'ne rik'a hocası olarak tayin edilmişlerdir.¹⁷⁶ Böylece Türk eğitim tarihinde, mesleki eğitimi almış ilk kadın öğretmenler göreve başlamıştır. Dârümuallimât mezun verdikçe öğretmen atamaları da devam etmiştir. Mesela, Dârümuallimât mezunu Üsküdarlı Hafız Fatma Hanım 10 Nisan 1876'da Üsküdar'daki Gülfem Kadın Kız Mekteb-

¹⁷⁰ Düstur, I. Tertip, C. 2, 1289, s.198; *Terakki-i Muhâdderat*, No.16, 4 Receb 1286/10 Ekim 1869, s.3; Tevfik Temelkuran, "Türkiye'de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu", *Belgelerle Türk Tarihi*, S.36, Eylül 1970, s.62.

¹⁷¹ Düstur, I. Tertip, C. 2, 1289, s.197; Yahya Akyüz, "Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı'da..."s.33.

¹⁷² Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi...*, s.45.

¹⁷³ Dârümuallimât'ın açıldığı yıl nakış dersine Eliza Maynu, resim dersine de İngiliz Madam Valkeer tayin edilmiştir. Yasemin Tümer, Halime Yiğit, *a.g.e.*, s.95.

¹⁷⁴ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi...*, s.48.

¹⁷⁵ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi...*, s.49'da mezun öğrencilerin sayısını 20 kişi olarak vermektedir.

¹⁷⁶ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s.121.

i Rüşdiyesine nakış hocası olarak tayin edilmiştir.¹⁷⁷ Yine, aynı kişi 3 yıl sonra Umurbey’de açılan inas mektebi rüşdiyesi’ne nakış hocası olarak atanmış ve yerine Hamide Hanım tayin edilmiştir.¹⁷⁸

İlerleyen yıllarda okulun mezun sayısı giderek azalmış ve okul 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi esnasında kapalı kalmıştır. Bundan sonraki yıllarda Dârümuallimât mezun vermeye başlamışsa da bu yeterli seviyeye ulaşamamıştır.¹⁷⁹ Her ne kadar istenilen ölçüde başarı sağlanamamışsa da Dârümuallimât sayesinde kadınlar ilk resmi meslekleri olan öğretmenliğe adım atmışlardır. İlber Ortaylı Dârümuallimât’ın açılmasını, “*Tanzimat maarifinin en önemli girişimlerinden biri, ortaöğretim alanında İnas Rüşdiyeleri açarak kız çocuklarının eğitim olanağını geliştirmek olmuştur. Kız çocuklarının sayılarının artması ve 19. yüzyıl sonunda eğitim derecesinin liseye kadar yükselmesi ise yeni meslek grubunun ortaya çıkışını sağladı, Muhâllime Hanımlar...*”¹⁸⁰ şeklinde değerlendirmektedir. Tezer Taşkiran’a göre bu okul sadece sıbyan ve rüşdiye mekteplerine öğretmen yetiştirmekle kalmayıp aynı zamanda yalnızca kendi çabaları ile Anadolu’ya yayılan ve tüm zorluklara rağmen burayı aydınlatan kadın tipini yaratmıştır.¹⁸¹

Sonuç olarak Türk modernleşme tarihi açısından son derece önemli olmasına rağmen Tanzimat döneminde eğitim alanındaki bu gelişmeler toplumda yerleşmiş geleneklerden dolayı istenilen düzeye ulaşamamıştır. Ancak özellikle öğretmen yetiştiren okullar kadının meslek edinmesi açısından çok önemlidir. Türk kadını öğretmenlik mesleği ile özgür çalışma hayatına girmiştir. Bununla birlikte eğitim alanında kadınlara yönelik olarak yapılan çalışmaların ülke genelinde yaygın olarak gerçekleştirildiğini düşünmek yanlış olacaktır. Çünkü eğitimdeki bu gelişmeler İstanbul gibi büyük şehirler dışında pek yaygınlaşamamış, eğitimden belirli aile çocukları faydalanabilmiştir. Her ne kadar eğitim alanında istenilen düzeye erişilemediyse de kadınlara Tanzimat döneminde eğitim yolunun açılmış olması önemli bir başarıdır. Niyazi Berkes, kız çocuklarına ortaöğretim seviyesinde eğitim verilmesini çok cesaretli bir girişim olarak görmektedir.¹⁸² Bu dönemde daha önce

¹⁷⁷ BOA, MF.MKT, 34/180, 15 Rebiülevvel 1293/10 Nisan 1876.

¹⁷⁸ BOA, MF.MKT, 59/77, 13 Muharrem 1296/7 Ocak 1879; BOA, MF.MKT, 59/109, 20 Muharrem 1296/14 Ocak 1879.

¹⁷⁹ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi...*, s.49.

¹⁸⁰ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul 1983, s.182.

¹⁸¹ Tezer Taşkiran, *a.g.e.*, s.28.

¹⁸² Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s.231.

de değindiğimiz gibi kadınlar arasında meslek edinme yolu açılmıştır. Kadınların çalışma hayatına girmeleri Osmanlı toplumunda bir birey olarak kabul edilmelerinin ilk merhalesi kabul edilebilir. Tanzimat devrinde, özellikle de eğitim imkânına kavuşan kadın evinden dışarı çıkmış, sosyal hayat içinde yerini almaya başlamıştır. Tanzimat döneminde yaşanan bu gelişmeler Meşrutiyet dönemi kadınına ortaya çıkaracaktır.

1.3. EDEBİYAT VE BASIN HAYATINDA KADIN ALGISI

Tanzimat döneminde devlet eliyle kadına bir takım haklar verilmesinin yanı sıra dönemin aydınları da kadın ve kadın hakları meselesini gündeme taşımıştır. Bu durumu toplumsal bir sorun olarak ele alıp değerlendirmişlerdir. Böylece edebiyat ve basın hayatında kadının aile ve toplum içindeki konumu tartışılmaya açılmıştır.

1.3.1. Edebiyat Eserlerinde Kadın

Tanzimat, batı değerlerinin Osmanlı toplumuna yansıdığı ve kendisini edebiyat alanında da gösterdiği bir dönemdir. Bu dönemde toplumsal değişimin etkileri birçok alanda olduğu gibi kadın ve kadın hakları konusunda da görülmeye başlanmıştır. Dönemin edebiyatçılarına bakıldığında eserlerini çoğu kez toplumu aydınlatmak amacıyla yazdıklarından ve edebiyata toplumsal bir görev yüklediklerinden kadın konusunu hem edebî eserlerinde, hem de fikrî eserlerinde sıkça işlemişlerdir. Kadının eğitilmesi, aile, çekeşlilik, evlilik ve boşanma gibi konular bu dönem yazarlarının üzerinde durdukları başlıca konular haline gelmiştir. Kadının toplum içindeki konumu, devletin geri kalmasının önündeki en önemli sebeplerden birisi olarak görülmüştür. Dönemin yazarlarından Abdülhak Hamit bu durumu “*Bir Milletin Nisvânı Derece-i Terakkisinin Mizanıdır.*”¹⁸³ cümlesiyle özetlemiştir. Onun bu cümlesi ilerleyen dönemlerde yayınlanan kadın dergilerinde bir öz deyiş olarak kullanılacaktır.¹⁸⁴

Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma hareketleri ile bağlantılı olarak başlayan kadın ve onun toplumdaki konumu hakkındaki tartışmalar daha çok erkek yazarlar tarafından kaleme alınan makaleler ya da edebi eserler yoluyla başlatılmıştır. Şinasi, Ahmet Mithat

¹⁸³ Abdülhak Hamit’in Tarık adlı eserinden aktaran: Tezer Taşkıran, *a.g.e.*, s.34.

¹⁸⁴ Bu öz deyiş Selanik’te yayınlanan *Kadın* dergisinin 19 Kanunusani 1324 tarihli 15. sayısının ön kapağında başlık olarak kullanılmıştır.

Efendi, Namık Kemal, Şemseddin Sami gibi isimler kadın konusuna farklı açılardan bakan önemli isimlerdir. Ancak kadın sorununu romanlarında ve makalelerinde işleyen kadın yazarlar da yok değildir. Bunların en önemlilerinden biri Fatma Aliye Hanım olmuştur. Böylece Tanzimat dönemi edebiyat hayatında gerek erkek gerekse kadın yazarlar tarafından kadın meselesi işlenmeye başlanmıştır.

Tanzimat dönemi yazarlarından Şinasi'nin yazdığı ve Türk Edebiyatının ilk tiyatro eseri kabul edilen “Şair Evlenmesinde” devrin evlenme sistemi eleştirilerek görücü usulüne dayalı evlilik biçiminin sakıncaları anlatılmıştır. Şinasi bu eserinde sağlam bir yuva kurulabilmesi için kadınla erkeğin görüşüp anlaştıktan sonra evlenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.¹⁸⁵ Eserin yazıldığı yıl (1859) itibariyle Şinasi'nin evlilik sistemine karşı bu eleştirel tutumu toplumsal alanda bazı fikirlerin değiştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Nitekim Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre bu eser “*Edebiyatımızın o zamana kadar semtine uğramadığı yeni bir realizmin kapısını açmıştır.*”¹⁸⁶

Tanzimat dönemi edebiyat hayatında kendine özgü bir yeri olan Namık Kemal roman ve makalelerinde toplumun içinde bulunduğu durumu ortaya koymuştur. Özellikle kadın ve aile sık sık ele aldığı konuların başında gelmiştir. Namık Kemal çeşitli Avrupa ülkelerine giderek buradaki düşünür ve yazarları yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Batı toplumunun gelenek ve göreneklerini yakından izlemiştir. Bu gözlemler onun Osmanlı toplumundaki kadının durumuna eleştirel gözle bakmasına sebep olmuştur.¹⁸⁷

Namık Kemal, kadının cahilliğinin eğitimsizlikten kaynaklandığını söyleyerek eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesini istemiştir. Kızların okullarına devam etmelerini ve çağdaş değerlerle uyum içinde bir eğitim görmelerini savunmuştur. Namık Kemal İbret gazetesinin 16. sayısında yer alan “Maarif” başlıklı makalesinde genel olarak eğitimin önemini vurgularken kadın eğitimi üzerinde durmuştur. Medeni ülkelerdeki kadınların da erkekler gibi eğitim aldıklarına dikkat çekerek bu ülkelerdeki kadınların aldıkları eğitim sayesinde toplumda önemli mevkilere geldiklerini şu cümlelerle ifade etmiştir: “*Biliyoruz ki memâlik-i mütemeddinede kadınları da, erkekler gibi, terbiye ederler. Fakat şurasını dahi anlamalı ki o kadınlar içinde kendi lisanının ve kendi devletinin birincisi sayılacak*

¹⁸⁵ Şinasi, *Şair Evlenmesi*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 1992, s.1-152.

¹⁸⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1976, s.206.

¹⁸⁷ Emel Doğramacı, *Türkiye’de Kadının Dünü ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1997, s.27.

derecede kâtibeler, şairler zuhur ediyor. On sekiz yaşında kız çıkıyor, hikemiyetten hesab-ı tefazuli gibi dakik dersler okutuyor. Karşısında aksakallı hocalar kitap tutarak istifadeye çalışıyor. Memleket bulunur ki, her nevi mekteplerinde olan hocaların nısfından ziyadesi kadınlar veya daha vazih tabir olunmak istenilirse yirmi beş yaşına varmamış kızlardır. Cumhuriyet reisleri, nazırlar, vükelayı ümmet, generaller, memurlar, âlimler, edipler hemen ekseriyet itibariyle zevcelerini onlardan intihap ederler.”¹⁸⁸

Namık Kemal eserlerinde kadının durumunu çeşitli yönlerden incelemiştir. “Zavallı Çocuk” adlı oyununda ailelerin eş seçmede kızlarına hak tanımamasını eleştirmiştir. Görücü usulü evliliklerin sakıncaları anlatılarak, evlenecek kişilere söz hakkı verilmesinin gerekliliğini ileri sürmüştür.¹⁸⁹

“İntibah” adlı romanında ise İstanbul hayatı ve eğlencelerinin açık bir tablosu çizilmiştir. Kadınların peçe takmaları ve kapalı arabalarda gezmelerinin zorunlu olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca romanda cariyelerin çektikleri eziyetlere ve onlara karşı yapılan insanlık dışı davranışlara da yer verilmiştir.¹⁹⁰

Namık Kemal’in Tasvir-i Efkâr’da yayımladığı “Terbiye-i Nisvan” makalesine göre kadınların çoğunun cahil durumda olması, onlara hep haz vasıtası olarak bakılmasından ileri gelmiştir. Halbuki kadınların kabiliyetleri ortaya çıkarılıp, onlara akıl, his ve annelik terbiyesi verilirse, toplumun yarısı felç olmaktan kurtarılacaktı.¹⁹¹

İbret’te yayımlanan “Aile” başlıklı makalesinde ise Namık Kemal, Osmanlı aile yapısını eleştirmiştir. Bir kadının hayatının nasıl hiçbir gelişme göstermeden baskı ve koruma altında geçtiğini şu cümlelerle ifade eder: “*Hanım ise altı, yedi yaşında iken kendini vasisi besler, giydirirmiş. On beş, on altı yaşına girince vasi bertaraf olmuş yerine bir zevc gelmiş. Hanımın çocukluğunda bir sevgili bebeği varmış. Te’ehhülden sonra bebek gitmiş, yerine bir kız gelmiş; o da büyümüş. Bebek nasıl hanımefendinin yattığı yerde yatmaya mecbur ise, kız da öylece hanım efendinin arzu ettiği beyin koynuna girmekte muhtar olmuş, nihayet teverrüm etmiş. Biçâre gah ettiğini, gah Cenab-ı Hakk’ın*

¹⁸⁸ Namık Kemal, “Maarif”, *İbret*, No.16, 28 Rebiülahir 1289/5Temmuz 1872, s.1-2.

¹⁸⁹ Namık Kemal, *Zavallı Çocuk*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1961, s.1-99.

¹⁹⁰ Namık Kemal, *İntibah*, Akçağ Yayınları, Ankara 2008, s.1-210.

¹⁹¹ Sema Uğurcan, “Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü”, *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s.503.

mücâzâtını düşünerek, iki elini böğrüne koymuş. Rahat döşeğinin etrafını hazin hazin dolaşır. Yahut kız o kadar içli bulunmaz; kocasının kahrını bir çeker, iki çeker, nihayet iş mahkemeye dayanır. Eğer arada çocuk bulunur ise nikâh, nafaka kavgaları iki hanedanın ömrüne sürer."¹⁹² Namık Kemal yine aynı makalede "*Ey bahtsız valide! Derdin ne ki, vücudundan ayrıldığına teessüf edecek kadar mübtela olduğun ciğerpâreni, kendi istediğin ve onun istemediği bir ecnebinin yatağına vermek için habgâh-ı ârâmını pamuk şiltelerden kara topraklara tahvil etmeye sebep oluyorsun?*"¹⁹³ diyerek görücü usulü evliliği eleştirmiştir. Ayrıca Namık Kemal, "*Biz ne zamana kadar şairin mevc ve kenar teşbihi gibi akrabalarımızla daima bir yerde bulunduğumuz halde, daima halen ve fikren birbirimizden girizan olacağız? Ne zamana kadar erkekler haremini dövecek? Ne zaman kadar kadınlar zevcini yaşamak, ferace iz'acatiyle sabahlara kadar uykusuz bırakacak? İnsaniyete bu türlü aileler teşkiliyle mi muavenet edeceğiz?*"¹⁹⁴ demiştir. Görüldüğü üzere Namık Kemal Osmanlı aile yapısındaki sorunlara dikkat çekerek kadınların içinde bulunduğu şartların iyileştirilmesi gerektiğini söylemiştir.

Tanzimat dönemi edebiyatçılarından Ahmet Mithat Efendi çeşitli konular yanında kadın meselesi üzerine de yazılar yazmıştır. Ahmet Mithat Efendi kadınla erkeği eşit kılma taraftarı olmamış, ancak toplumda kadının bir tarafa atılmasını da kabul etmemiştir. Kadına toplumda layık olduğu yerin verilmesini istemiştir.¹⁹⁵ Ahmet Mithat Efendi eğitimde kızların erkeklerle eşit haklara sahip olmasından yana olmuştur. Eğitimde kadınla erkeğin eşitliği ilkesini önce "Felsefe-i Zenan"da daha sonra da "Diplomalı Kız"da savunmuştur.¹⁹⁶ Kızların iyi bir evlilik yapabilmeleri için iyi bir tahsil görmeleri gereğine inanmıştır. Çünkü ona göre evlilikte mutluluk için sevgi yeterli değildir kadının aile sorumluluğunu da taşıması gereklidir.¹⁹⁷ Ahmet Mithat Efendi Batılı kadınlar gibi bizim kadınlarımızın da kültürlü olmasını istemiştir. Ama bu kültür memleketin değerlerine ve geleneklerine ters düşmemeli idi. Ahmet Mithat Efendi de diğer yazarlar gibi kızların mürebbiyelerden eğitim almasını sakıncalı buluyordu. Çünkü mürebbiyenin yetiştirdiği kızların ikili zihniyete sahip olacaklarına inanıyordu. Bu terbiye neticesinde kızlarımız hatalı hareketlerde bulunacak ve evliliklerinde mutsuz olacaklardı. En doğrusu da kızların

¹⁹² Namık Kemal, "Aile", *İbret*, No.56, 28 Ramazan 1289/ 20 Kasım 1872, s.1.

¹⁹³ Namık Kemal, Aynı yer, s.1.

¹⁹⁴ Namık Kemal, "Aile", *İbret*, No.56, 28 Ramazan 1289/ 20 Kasım 1872, s.2.

¹⁹⁵ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi...*, s.60.

¹⁹⁶ Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.59.

¹⁹⁷ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi...*, s.60.

devletin açtığı okullarda doğu batı kültürünün iyi taraflarını dengeli bir şekilde alması idi. İki terbiyeyi de dengeli bir şekilde alacak olan kadınlar Ahmet Mithat Efendi'nin ideal kadın tipini oluşturuyordu.¹⁹⁸

Tanzimat dönemi edebi eserlerinin birçoğunda kızların eğitilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ahmet Mithat Efendi de birçok eserinde genç kızların yetiştirilme biçiminden bahsetmiştir. Kızlar babaları yahut kocaları olacak erkekler tarafından eğitilirler. “Felatun Beyle, Rakım Efendi” adlı romanında Canan, Rakım Efendi tarafından yetiştirilmiştir. Ayrıca Ahmet Mithat Efendi eserlerinde kadınların belirli meslek gruplarında çalışabileceğini söyleyerek kadınlarımızın doktor ve öğretmen olacağı günü sabırsızlıkla beklediğini dile getirmiştir.¹⁹⁹

Ahmet Mithat Efendi evlenme hususunda Şinasi ve Namık Kemal gibi görücü usulüne karşı çıkarak gençlerin birbirini tanıyarak evlenmesine taraftar olmuştur.²⁰⁰ Ayrıca çok kadınla evlilik, boşanma gibi konularda Batının İslâmiyet'e yüklediği tenkitleri çürütmeye çalışmıştır. Çok kadınla evliliğin İslâmiyet'e uygun olduğunu ancak tek kadınla evliliğin daha makbul sayıldığını kabul etmiştir.²⁰¹

Kölelik ve cariyelik sistemine karşı çıkan Ahmet Mithat Efendi, kölelerin durumunu eleştirse de cariyelik meselesine bakışı diğer yazarlardan oldukça farklı olmuştur. O, bizde cariyelerin hor görülmeyip, aileden biri kabul edildiği, hatta evin efendisi ile bile evlendirildiği görüşünü savunmuştur. Bu meseleyi kaleme alan diğer yazarlar köleleri ve cariyeleri kötü durumda gösterirken Ahmet Mithat Efendiye göre cariyeliğin bir yükselme aracı olduğu ve içinde bulunduğu ailenin cariyeye bir istikbal kapısı açtığı görmezlikten gelinmiştir.²⁰²

Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı Devleti'nde “*Modern uygarlığa uymayan düşünme ve yaşam biçimlerini değiştirmeyi*”²⁰³ hedeflemiştir. Bunun için çoğu zaman eserlerinde dar dünya görüşlerinin içine hapsolan kadının değişmesi gerektiği söylemiştir. Sentezci

¹⁹⁸ Sema Uğurcan, a.g.m., s.503-506.

¹⁹⁹ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi...*, s.60; Sema Uğurcan, a.g.m., s.506.

²⁰⁰ Ahmet Mithat, *Tehellül*, 1870'ten aktaran Ahmet Hamdi Tanpınar, a.g.e., s.464.

²⁰¹ Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk ve Henüz On Yedi Yaşında* adlı romanlarında da bu konulara değinmiştir.

²⁰² Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi...*, s.60.

²⁰³ Bernard Caporal, a.g.e., s.58.

yaklaşımıyla Batılı kadınla Doğulu kadını ideal bir çizgide birleştirmek niyetinde olmuştur. Bu ideal kadın Batılı kadın kadar okumuş, Doğulu kadın gibi ailesine düşkün iffetli, milli ve manevi değerlerine bağlıdır. Ahmet Mithat Efendi, cehaleti de sevmediği gibi ahlaki ve kültürel yozlaşmayı da eleştirmiştir.²⁰⁴ Bu yüzden Tanzimat modernleşmesinin aşırı uygulamalarına karşı çıkmış, Avrupa kültürünün Osmanlı aydınlarınca tek taraflı alınarak gündelik hayatımızda yozlaştırıldığını savunmuştur.²⁰⁵

Tanzimat dönemi edebiyat dünyasında kadın meselesiyle ilgilenen bir başka isim de Şemseddin Sami'dir. O, dönemin kadınıyla ilgili fikir ve düşüncelerini "Kadınlar" isimli eserinde bir araya getirmiştir. Kadınlar'ın ilk bölümünde böyle bir eseri kaleme almasının nedenlerini şöyle açıklar: *"Bu risalenin açıkladığı konu pek büyük, pek vâsi, pek mühim bir bahistir. Kadınların hâinden bahsediyor. Kadınlar küre-i arz ahalisinin nısfı bulundukları münasebetle, haddizatlarında olan ehemmiyetten maada, erkekleri yetiştiren, yani cemiyeti beşeriyeyi terbiye ve teşkil eden de yine kadınlar olduğundan, ehemmiyetleri pek çok olmak iktiza eder."*²⁰⁶

Ülke nüfusunun yarısını oluşturan kadınların eğitimden eşit bir biçimde faydalanamaması bu dönem aydının vurguladığı başlıca konulardan birisidir. Şemseddin Sami de kadının eğitilmesi gerektiğini söyleyerek kadınların zekâca erkekten bir farkı olmadığını savunmuştur. Kadınların ilim ve terbiyeden mahrum bırakıldıkları halde zekâları sayesinde kendileri kadar cahil olan erkeklerden pek çok farkları olduğunu söylemiştir. Şemseddin Sami kadınların eğitimden mahrum bırakılma sebebini şöyle açıklıyordu: *"Kadınların tâlim ve terbiyesini zararlı gören adamların bugün çok sayıda olduğu üzüntüyle görülüyor. Bunların iddiasınca ilim, kadınların şer ve kabahatlerini artırmaya alet olabilmış. Cahil erkek bir kabahat işlediği zaman, o vakit kabahatini cehaletine veririz ve âlim adamlardan öyle bir hareket beklemeyiz. Bu kâideyi kadınlar hakkında niçin kullanmayalım? Kadınların kabahatlerini niçin cahilliklerine vermiyoruz ve niçin ilim ve terbiye gördüklerinde böyle kabahatler etmeyeceklerine itimadımız yoktur da bunun aksini düşünerek, erkeklerde olgunluk nedeni olan ilim ve terbiyenin kadınların*

²⁰⁴ Melike Türkdoğan, "Ahmet Mithat Efendi'nin Bakış Açısıyla Modernleşme Sürecinde Osmanlı Toplumunda Kadın Meseleleri", *Dergah Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*, C.12, S.144, 2002, s.19-20.

²⁰⁵ Emel Aşa, "Adab-ı Muhaşeret Kitapları", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992, s.978.

²⁰⁶ Şemseddin Sami, *Kadınlar*, İstanbul Mihran Maatbası, 1311, s.1

kabahatlerini artıracığı fikrinde bulunuyoruz."²⁰⁷ Şemseddin Sami kadın eğitime erkek eğitiminden daha farklı bir yaklaşım içerisinde olanları eleştirmiş ve eğitimin erkekler kadar kadınların da kusurlarını kapatacağına inanmıştır. Ona göre cehalet her iki cins için de eğitimsizlikten kaynaklanmıştır. Şemseddin Sami, Tanzimat döneminin genel eğilimine de uygun olarak kadınların eğitilmesinin aile oluştururken iyi eş ve iyi anne olmadaki önemi üzerinde de durmuştur. Kadınların eğitimi konusunda böyle olumlu fikirlere sahip olan Şemseddin Sami kadınlara imkân verildiği takdirde kadınların terzilik sanatında, tababet icrasında, hastabakıcılıkta ve ticarete erkeklerden daha başarılı olacağına inanmıştır.²⁰⁸

Şemseddin Sami, *"Cemiyeti beşeriye aile denilen ufak cemiyetlerden mürekkeptir. Cemiyeti beşeriyenin saadeti, ailelerin saadetine mütevakıftır. Aile demek kadın demektir. Kadın ailenin merkezidir. Erkekleri bir aileye cem eden, bir aileye teşkil eden kadınlardır."*²⁰⁹ diyerek toplum hayatında aileye ve kadının önemine vurgu yapmıştır. *"Bir adam ne kadar âlim, ne kadar zengin, ne kadar muteber farz olursa, cahile ve terbiyesiz bir zevcesi olduğu hâlde, mesut olabilir mi? Aradığı saadeti, ailesi içinde bulamazsa, ailesi haricinde bulabilmesi mümkün müdür?"*²¹⁰ diyen Şemseddin Sami için kadının eğitilmiş olması erkeğin ve dolayısıyla da ailenin mutluluğunu temin edecektir. Ona göre kadının aile içindeki en önemli vazifesi çocuk yetiştirmektir. Bunun için de kadına yeterli eğitim ve terbiye verilmelidir. Kadının çocuk yetiştirmedeki rolünü de şu ifadeyle açıklar: *"Erkeklerle terbiye vermek gölge verecek bir ağaç dikmek ise, kadınlara terbiye vermek hem gölge hem yemiş verecek bir ağaç dikmektir. Gölge kendi terbiyesinden cemiyeti beşeriyeye taalluk edecek iyilik ve yetiştireceği yemiş terbiyeli çocuklardır."*²¹¹ Şemseddin Sami kadının toplum içindeki konumu ne olursa olsun ev içindeki sorumluluklarının değişmeden devam etmesinden yana da olmuştur.

Şemseddin Sami de evlilik kurumunda görücü usulü evliliğe ve çok eşliliğe karşı çıkmıştır. Eş seçme özgürlüğünün kızlara tanınmamasını esaret olarak değerlendirmiştir. Çok eşliliği ise bir birey olarak benimsemese de bir Müslüman olarak haklılığını açıklamaya çalışmıştır. Çünkü Avrupalıların Müslüman kadınlar söz konusu olunca

²⁰⁷ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s.4 .

²⁰⁸ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s.6.

²⁰⁹ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s.7.

²¹⁰ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s.15.

²¹¹ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s.15.

üzerinde durdukları başlıca hususlar çok eşlilik ve örtünme olmuştur. Şemseddin Sami'nin çok eşlilikle ilgili yorumları aynı zamanda Avrupa'ya karşı verilen bir cevap olarak da değerlendirilmelidir.²¹²

Boşanma konusunda da görüşlerini belirten Şemseddin Sami İslâmiyet'in boşanmaya izin verdiğini söyleyerek boşanmanın iyi ve kötü taraflarını anlatmıştır. Evliliği bir anlaşma olarak gören Şemseddin Sami ömür boyu sürecektir birliktelikte çıkan geçimsizliklerde boşanmayı çıkar yol olarak görür: *“Bu ittifakı eden şahseyin, yani zevc ile zevcenin tabiatları tevafuk etmezse, birbirinden hoşlanmazsa, geçinemezlerse o halde ne yapmak lazım gelir? Sabretmek mi? İnsana birkaç günlük, birkaç aylık ve nihayet birkaç senelik bir refikin uygunsuz tabiatı hakkında sabır ve tahammül tavsiye olunabilir; lakin beraberinde bir ömür geçireceği bir arkadaşın uygunsuzluğuna karşı sabır ve tahammül büyük bir me'yusiyettir. Birbirleriyle geçinemeyen ve sevişmeyen bir zevc ile zevcenin geçirdikleri ömür cehennem azabından beterdir. İnsanların böyle azaplardan tahliyesi için, talaktan başka çare yoktur.”*²¹³ Ancak Şemseddin Sami sebepsiz yere boşanmaya da karşı çıkmıştır.

Şemseddin Sami, aile ve toplum hayatı içinde kadınla erkeğin eşit olmasını istemiştir. Ona göre kadının gerekli eğitim ve terbiye alması sadece kendisini ilgilendirmeyerek toplumun yükselmesini de sağlayacaktır. Eğitimli bir kadın iyi bir eş, iyi bir anne olacaktır. Toplumun temeli olan ailenin yükselmesi eğitimli kadınların omzunda yükselecektir. *“Kadınlar cemiyeti beşeriyetin esasıdır. Medeniyetin husulü, cemiyeti beşeriyenin saadeti kadınların terbiyesine bağlıdır.”*²¹⁴

Tanzimat modernleşmesine bağlı olarak ortaya çıkan kadın ve kadın hakları meselesine bir kadın yazar olarak Fatma Aliye Hanım da yakından ilgi göstermiştir. Fatma Aliye Hanım, edebiyat dünyasında kadın sorununu romanlarında tartışan ilk kadın yazarımız olmuştur. Kadın ve kadın hakları sadece erkek yazarlar tarafından tartışılırken Fatma Aliye Hanım ile birlikte kadınlar sorunlarını kendi kalemleriyle anlatmaya başlayacaktır.

²¹² Safiye Akdeniz, “Tanzimat Dönemi Edebiyatçılarının Kadın Problemine Yaklaşım Biçimleri”, cws.emu.edu.tr/en/conferences/2nd_int/pdf/safiye%20akdeniz.pdf, erişim tarihi, 28.11. 2010, s.5.

²¹³ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s.26.

²¹⁴ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s.26.

Fatma Aliye Hanım'ın ilk romanı “Muhadderât” da Osmanlı toplumundaki konak hayatı ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, üst düzey ailelere mensup kadınların evlilik hayatları ve yaşadıkları sorunlar anlatılmıştır. Ayrıca cariyelik müessesine de romanın başkarakteri vesilesiyle değinilmiştir.²¹⁵ Bu romanda kaderine razı olmayan onu değiştirmek isteyen yeni bir kadın modeli yaratılmak istenmiştir.

Fatma Aliye Hanım'ın kadın meselesine dair en geniş fikirlerini “Nisvân-ı İslâm” adlı eserinde görüyoruz. Karşılıklı konuşma şeklinde tertip ettiği bu eserinde Fatma Aliye Hanım, çok eşlilik, boşanma, moda, örtünme ve cariyelik gibi hususlardaki düşüncelerini açıklamıştır.²¹⁶ Fatma Aliye Hanım çok eşliliği tasvip etmediğini, ancak bazı durumlarda çok eşliliğin uygun bir çözüm olabileceğini söylemiştir. Çok eşliliğin Tanrı'nın buyruğu olmadığını şeriata dayanarak bu türden evlilik yapan erkeğin büyük sorumlulukları olduğunu dile getirmiştir. Fatma Aliye Hanım, giyim ve moda konusunda sabit bir fikrinin olmadığını söyleyerek kendisinin yerine göre hem Doğulu, hem de Batılı tarzda giyindiğini belirtmiştir. Fatma Aliye Hanım'ın örtünmeyle ilgili görüşleri kadınların yüzlerini örtmek zorunda olmadıkları, İslâm dinine göre saçlarını örtmelerinin ve vücut hatlarını belli etmeyecek şekilde giyinmelerinin gerekli olduğu yönündedir. Fatma Aliye Hanım örtünmenin sadece İslâmiyet'e özgü olmadığını, Museviliğin de böyle bir şart getirdiğini ve bu konularla ilgili uygulamaların bir kısmının dinin buyruklarıyla değil gelenek ve göreneklerle ilgili olduğunu ifade etmiştir. Fatma Aliye Hanım cariyelik kurumuyla ilgili olarak da geleneklere ve şeriata uygun hareket edilmesi gerektiğini söylemiştir.²¹⁷

Fatma Aliye Hanım, “Nisvân-ı İslâm”ı özellikle Avrupalı kadınların Osmanlı toplum yaşamı ve kadınları hakkındaki yanlış ve eksik olduğunu düşündüğü bilgilerini düzeltmek için yazmıştır. İslâmiyet'te kadın hakları olmasına rağmen erkeklerin uygulamaları yüzünden kadınların haklarından yoksun bırakılmalarına ve Batı'nın, Osmanlı kadınının geri kalmasında en büyük neden olarak İslâmiyet'i ileri sürmesine karşı çıkmıştır. İslâm dinin kadın hakları açısından diğer dinlere nispetle daha ileri olduğunu savunmuştur.²¹⁸

²¹⁵ Tülay Gençtürk Demircioğlu, “İlk Kadın Yazarımız: Fatma Aliye Hanım”, *Türkiye’de Bilim ve Kadın Çalıştay Bildirileri*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2007, s.8.

²¹⁶ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi...*, s.63.

²¹⁷ Safiye Akdeniz, a.g.m., s.3-6.

²¹⁸ Tülay Gençtürk Demircioğlu, a.g.m., s.8.

Fatma Aliye Hanım, “Refet” adlı romanında babasından kalan miras konusunda haksızlığa uğrayan bir kızın mücadele vererek okuyup öğretmen olmasını ve bu kızın kendisini yetiştirerek toplum hayatında kültürlü bir birey olarak yer alışı anlatılmıştır. Bu eserde kız öğretmen okullarına dikkat çekilerek hayatını mesleği ile kazanan bir kadının zorlu yaşam mücadelesi üzerinde durulmuştur.²¹⁹ Fatma Aliye Hanım “Refet’in” hemen ardından yayınladığı “Udi” adlı romanında da yaşadıkları karşısında yılmadan ayakta duran, hayatını ud çalarak geçindiren bir kadının zorlu hayat mücadelesini konu edinmiştir. Fatma Aliye Hanım’ın her iki romanında da hayatını mesleği kazanan, zorluklarla mücadele eden iffetli kadın tipi tasvir edilmiştir.²²⁰

“Levâiyh-i Hayat” ve “Enin” adlı romanlarında da evlilik hayatı, görücü usulü evlilik yapan kadınların yaşadığı sorunlar, birbirini tanıyarak evlenmenin önemi ve kadının toplumdaki yeri gibi konular yer almıştır.²²¹

Fatma Aliye Hanım, “Ta’addüd-i Zevcât’a Zeyl” başlıklı yazısını “Ta’addüd-i Zevcât” makalesinde çok eşliliği savunan Mahmud Esad Efendi’ye karşı yazmıştır. Tek eşlilikten yana olan Fatma Aliye Hanım bu yazısında *“İslâmiyet’te ta’addüt-i zevcâta emir olmayıp mesağ gösterildiği cihetle bu müsa’adenin ne gibi mecburiyetlerde işe yaradığı ibraz olunmalı. Buna alem-i medeniyette dahi ne suretlerde lüzum bulunduğu isbat olunmalı. Bu âlem-i medeniyette bir zevceden ziyadesini idare ne kadar müşkil ve belki de gayr-ı memnu olduğu görülüyor. Bir peder ancak bir zevceden olabilecek kadar çocukları idare edilebilir.”*²²² diyerek çok kadınla evliliğin İslâmiyet’in buyruğu olmadığına dikkat çekmiş ve güçlüklerine değinmiştir. Fatma Aliye Hanım ile Mahmud Esad Efendi arasındaki bu tartışma o dönemde oldukça yankı uyandırmıştır.²²³

Tanzimat döneminin yetiştirdiği ilk kadın yazarımız Fatma Aliye Hanım da dönemin diğer yazarları gibi İslâmiyet’e yöneltilen tenkitleri çürütmeye çalışmış ve bir yandan da modernleşme çabası içinde kadına sağlanacak hakların aslında İslâmiyet’in kaynağında da olduğunu ifade etmiştir.

²¹⁹ Fatma Aliye, *Refet*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

²²⁰ Fatma Aliye, *Udi*, Selis Kitapları, İstanbul 2002.

²²¹ Firdevs Canbaz, *Fatma Aliye Hanım’ın Romanlarında Kadın Sorunu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ankara 2005, s.37-44.

²²² Fatma Aliye, Mahmud Esad, *Taaddüd-ü Zevcat Zeyl*, İstanbul 1316, s.10.

²²³ Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.77.

1.3.2. Basın - Yayın Hayatında Kadın

Tanzimat dönemi edebi eserlerine konu olan kadın meselesi çok geçmeden dönemin basın - yayın hayatına da girmiştir. Bu dönemde bizzat kadına ve aileye yönelik gazete ve dergiler çıkarılmıştır. Bu durum da kadınları kendi başlarına gazete ve dergi çıkarmaya teşvik etmiştir. Nitekim çıkarılan bu gazete ve dergiler her kesimden kadının yazı yazma ürkekliğini, çekimserliğini gidermede ve taleplerini iletmede önemli bir işlev görmüştür. Böylece kadınlar pek çok kadın gazetesi ve dergisinde sorunlarını ve beklentilerini yazarak, toplumu özellikle de hemcinslerini bilinçlendirmeyi görev edinmişlerdir. Bu dönemde kadın meselesiyle ilgilenen başlıca gazete ve dergiler şunlardır:

1868 yılında Ali Raşit tarafından çıkarılan “*Terakki*” gazetesi, kadın haklarından söz eden ilk gazete olmuştur. Terakki gazetesi “*menafi-i şarkiye ve umur-ı düveliyeye dair Türk gazetesidir, bu gazete cuma ve pazarlardan başka Çiçek Pazarı’nda Cemiyeti İlmiye-i Osmaniye Matbaasından*” her gün çıkmıştır.²²⁴ Kadın haklarını savunan bu gazete de “*Bu terakki asrında, bütün ileri milletlerin erkeği kadını, fen ve sanatların en yüksek derecelerine çıkmaktadırlar. Biz niçin Osmanlı kadınlarının içinde bulundukları hal ve mevkiden bir ayak evvel ileri gitmeye çalışmıyoruz? Frengistan’da kadınlar, seçim hakkından hissedar olmak ve devlet memuriyetlerinde kullanılmak davalarına kadar kalkıştılar. Bu cesaret kendilerine ancak okuyup yazmak sayesinde gelmiştir.*”²²⁵ şeklindeki fikirlerin yer alması dönemi itibariyle oldukça önemlidir. Terakki gazetesi kimliklerini açıkça belirtmese de kadın mektuplarına yer vermiştir. 104. sayıda üç hanım imzasıyla *matbuâmıza vûrûd eden varakadır* adlı okur mektubunda, Şirket-i Hayriye vapurlarında kadınlara ayrılan yerlerin kötülüğünden yakınılmış, erkeklerle aynı vapur ücreti ödemelerine karşın, neden hor görüldükleri sorulmuştur.²²⁶ 83. sayıda yayınlanan başka bir mektupta ise okuma yazma bilmediğini belirten bir kadın tarafından çok eşlilik eleştirilmiştir.²²⁷

İlk kadın dergisi olarak değerlendirebileceğimiz “*Terakki-i Muhâdderat*”, Terakki gazetesi tarafından 1869’da “*Muhâdderat için gazetedir*” alt başlığıyla haftalık olarak

²²⁴ *Terakki*, No.1, 7 Şaban 1285/23 Kasım 1868, s.önkapak.

²²⁵ *Terakki*, No.80’dan aktaran Tezer Taşkiran, *a.g.e.*, s.30.

²²⁶ *Terakki*, No.104, 15 Zilhicce 1285/29 Mart 1869, s.3-4.

²²⁷ *Terakki*, No.83’den aktaran Tezer Taşkiran, *a.g.e.*, s.30.

çıkartılmıştır.²²⁸ Kadınların eğitime önem veren bu gazetede çoğu makale bu konu üzerine yayımlanmıştır. Makaleler de kadınların eğitim almasının önemi ve gerekliliği sık sık vurgulanmıştır. Örneğin gazetenin ilk sayısında İstanbul’da kızlar için yeni okullar açıldığı ifade edilerek artık kadınların eğitimden mahrum bırakılma düşüncesinin çok eskilerde kaldığını söylenmiştir.²²⁹ Ayrıca gazetede yayınlanan bir başka yazıda kadınların da akıl ve zeka bakımından erkekler kadar eğitim görebileceği üzerine durularak Encümen-i Daniş’ten kadınların eğitimi için gerekli koşulların oluşturulması istenmiştir.²³⁰ Faika Hanım imzasıyla gelen bir varakada, kadınların az bir kısmının okuma yazma bildiğine dikkat çekilerek kızlar için nitelikli yeni okullar açılmasının gerekli olduğu söylenmiştir.²³¹

Gazetede, kadını ve aileyi yakından ilgilendiren evlilik kurumu, cariyelik ve çok eşlilik gibi hususlar üzerine de yazılar yazılmıştır. Evlilik kurumu üzerine çıkan bir yazıda Avusturya, İspanya ve İtalya’daki nikah işlemleri örnek gösterilerek evliliğin artık “umur-u medeniye” ile ilgili bir konu olduğu savunulmuştur.²³² Cariyelik kurumu ve çok eşlilik sorgulanmış ancak çok eşliliğin şeriata aykırı olmadığı da ifade edilmiştir: “*Taaddüd-ü zevcâtın şer’e muhalefeti isbat olunmaz. Fakat birden ziyade almamalıdır. Ba husus ki bu, zamaneye ve şimdiki insanlara göre bu suretten eslem bir şey yoktur... Fakat meseleyi de yanlış anlamamalıdır.*”²³³ Dergide Batı’da yaşanan feminist hareket hakkında da bilgi verilmiş, Batılı kadının mücadelesine dikkat çekilmiştir.²³⁴

Kadınlara yönelik olarak hazırlanan “*Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderat*” adlı dergi 1875 yılında Vakit gazetesinin eki olarak çıkarılmıştır. Hafta bir kez çıkan derginin sahibi Filip’tir.²³⁵ Derginin yayın ilkesi “*Kadınlara dair nafi şeylerden bahseder.*” cümlesiyle ifade edilmiştir. Derginin önsözünde bir iki seneden beri kızlar için pek çok rüşdiye mektebiyle birlikte İstanbul’da bir de Dârülmullimât’ın açıldığı ifade edilmiş ve az bir zamanda kabiliyetleri sayesinde kadınların da erkekler kadar eğitimde başarılı olacağı

²²⁸ Bu gazete hafta bir kere Pazar günleri Cemiyeti İlmiye-i Osmaniye Matbaasında tab olunur. Gazete, 17 Rebiülevvel 1286/27 Haziran 1869 tarihinde yayımlanmış ve 48 sayı çıkarılmıştır.

²²⁹ “Mukaddime”, *Terakki-i Muhâdderat*, No.1, 17 Rebiülevvel 1286/27 Haziran 1869, s.1.

²³⁰ *Terakki-i Muhâdderat*, No.27, 19 Zilkade 1286/20 Şubat 1870, s.2.

²³¹ *Terakki-i Muhâdderat*, No.5, 15 Rebiülahir 1286/ 25 Haziran 1869, s.5.

²³² *Terakki-i Muhâdderat*, No.6, 22 Rebiülahir 1286/ 2 Temmuz 1869, s.2.

²³³ “Bir varakadır: Terbiye-i Nisvan”, *Terakki-i Muhâdderat*, No.11, 28 Cemaziyelevvel 1286/5 Eylül 1869, s.3.

²³⁴ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.24.

²³⁵ İmtiyaz Sahibi Vekili Lütüf’dür. 14 Eylül 1291/27 Eylül 1875 tarihinde yayınlanmıştır.

söylenmiştir. Dergide yayınlanan “*Maarifin Kızlara Lüzumu*” adlı bir makalede zaman içinde her şeyin değiştiğini, kızların eskiden okuma yazma bilmemesinin önemli olmadığını, şimdi ise okuma yazma bilinmeyen kızlara terbiyesi eksik gözüyle bakıldığı söylenmiştir.²³⁶ Ramazan ayının gelmesiyle kadınları eğlendirmek amacıyla da yazılar yazılmıştır.²³⁷ Dergide okur mektuplarına yer verilmiş ve bir okur tarafından dergide politika, havadis ve tevcihat gibi konulardan bahsedilmemesi eleştirilmiştir.²³⁸

Yine 1875 yılında “*Muhâdderat ve Etfale Mahsus*” olmak üzere Selanik’te kadınlar ve çocuklar için “*Ayine*”²³⁹ adıyla bir gazete çıkarılmıştır. Hedef kitle olarak kadın ve çocukların alındığı Ayine’de evlilik kurumu, çocuk terbiyesi ve sağlığı gibi konular işlenmiştir. Gazetenin ilk sayısında kadın erkek fark etmesizin insanın daha çocukken gerekli terbiyeyi alması gerektiği söylenmiştir. Gazetede eğitim meselesine sıkça değinilerek kadın, erkek fark etmesizin herkesin ilim öğrenmesinin farz olduğu ifade edilmiştir.²⁴⁰ Gazete de okur mektuplarına da yer verilmiştir.²⁴¹ Ayrıca dergi askerler için vatan hediyesi adında bir yardım kampanyası başlatmış ve bu kampanyaya kadınlar davet edilmiştir. Askerler için çorap, mintan ve benzeri eşyalar toplanmıştır. Hatta kampanyaya Zaman gazetesi vasıtasıyla erkeklerin de iştirak etmesi sağlanmıştır.²⁴²

Gazete ilavelerinden sonra İstanbul’da ilk kez kadınlara hitap eden 1880’de “*Aileye, yani kadınlara, çocuklara ve ev işlerine müteallik mebâhis-i mütenevviayı câmi mecmuadır*” ibaresiyle “*Aile*” dergisi yayınlanmıştır. Derginin sahibi ve yazarı Şemseddin Sami’dir. Şemseddin Sami dergide kadın, aile ve çocuk üzerine makaleler yayımlayacağını şu cümlelerle ifade etmiştir. “*Aile erkek, kadın, çocuk birkaç kişiden ibaret olduğu gibi, bu mecmuaya derc olunacak mebahisin dahi erkeklere ve kadınlara, kız ve erkek çocuklara talluku olup, bir ev halkının alelumum muhtaç olacakları maddi ve manevi yani gerek ahlak ve terbiyeye ve gerek idare ve taayyüşe dair her nevi menâfi ve fevâid şamil olmasına say olunacaksa da ailenin başlıca rüknü kadınlar olduğundan bu mecmuanın da*

²³⁶ Vakıf yahut Mürebbi-i Muhâdderat, No.1, 26 Şaban 1292/ 27 Eylül 1875, s.1-2

²³⁷ Vakıf yahut Mürebbi-i Muhâdderat, No.2, 3 Ramazan 1292/ 3Ekim 1875, s.1

²³⁸ Vakıf yahut Mürebbi-i Muhâdderat, No.3, 10 Ramazan 1292/10 Ekim 1875, s.1

²³⁹ 2 Teşrinisani 1291/4 Kasım 1875 yılında yayınlanan gazeteyi çıkaran Mustafa, sahibi-i imtiyaz vekili de Mahmud Hamdi’dir.

²⁴⁰ “Taleb-i Ulum”, Ayine, No.1, 2 Teşrinisani 1291/4 Kasım 1875, s.2.

²⁴¹ Ayine, No.2, 9 Teşrinisani 1291/21 Kasım 1875, s.3; Ayine, No.15, 15 Şubat 1291/27 Şubat 1876, s.1

²⁴² Ayine, No.4, 23 Teşrinisani 1291/5 Aralık 1875, s.3-4. Gazetenin ilerleyen sayılarında gönderilen eşyaların listeleri yayınlanmaya devam etmiştir. Ayine, No.7, 14 Kanunuevvel 1291/26 Aralık 1875, s.4.

*başlıca kadınlara nisbeti vardır.*²⁴³ Dergiye ismini veren aile kavramı geniş bir şekilde ele alınmıştır. “*Aile demek kadın demek*” diyen Şemseddin Sami dergide, toplumda kadının yerine ve görevlerine de değinmiştir.²⁴⁴

1882 yılında “*Kadınlara mahsus olup ayda bir kez neşr olunur mecmuadır*” ifadesiyle “*Hanımlar*” dergisi yayınlanır.²⁴⁵ Dergide ev idaresi, edebi yazılar, takvim sistemleri, tarih gibi bilgiler yanında yabancı dil öğrenmenin kadın için önemine de değinilmiştir.²⁴⁶ Evlilik konusunun işlendiği üç perdelik bir piyes de okuyucularına sunulmuştur.²⁴⁷ Dergide okuyucu mektupları da yayınlanmıştır.²⁴⁸

Kadınlara yönelik çıkarılan bir başka dergi de 1883 yılında yayınlanan “*İnsaniyet*”tir.²⁴⁹ Maarif Nezâreti’nden ruhsatlı olarak yayınlanan bu dergi kadınları aydınlatmayı ilke edinmiştir.²⁵⁰ Dergide okur mektuplarına da yer verilmiştir. Mektepli kız imzasıyla yazılan bir mektupta, kadın dergilerinde kadınların yazılarının yayınlanmasına öncelik verilmesi istenmiş, kadınların yazılarını yayınlamakta güçlük çektikleri hatta bu yüzden zaman zaman erkek imzası kullanmak zorunda kaldıkları söylenmiştir.²⁵¹ Dergide *Coğrafya, Büyük Zat Ziya Paşa, Fransızca’dan Tercüme Elizabet Namında Küçük Kızın Yazdığı Mektuplar* gibi konu başlıklarının yer aldığını görmekteyiz. Böylece çeşitli konu başlıklarıyla kadınlara farklı bilgiler verilmek istenmiştir.²⁵²

Bizzat kadınlar tarafından çıkarılan ilk yayın “*Şükûfezâr*”dır. Şehy Vasfi’nin “*Ey talebe-i safa-yı mana / İman ile bak Şükûfezâr’a / Ezhar-ı edep şemimi solmaz / Tercih eder ehl-i dil bahara*” dördlüğü ile kendini tanımlayan bu derginin sahibi Arife Hanım’dır. Kadınlar tarafından çıkarılan derginin amacı Arife Hanım tarafından şöyle açıklanmıştır: “*Biz saçı uzun aklı kısa diye erkeklerin hande-i istihza’sına hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini isbat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek*

²⁴³ Şemseddin Sami, “İfade-i Meram”, *Aile*, No.1, 17 Cemaziyelahir 1297/27 Mayıs 1880, s.1.

²⁴⁴ Şemseddin Sami, “Kadın”, *Aile*, No.2, 24 Cemaziyelahir 1297/3 Haziran 1880, s.17-19.

²⁴⁵ *Hanımlar*, No.1, Muharrem 1300/ Kasım- Aralık 1882, s.1. Derginin muhariri Cafer’dir.

²⁴⁶ *Hanımlar*, No.1, Muharrem 1300/ Kasım- Aralık 1882, s.1. Derginin muhariri Cafer’dir.

²⁴⁷ Aynı yer, s.21-26

²⁴⁸ Aynı yer, s.15-16.

²⁴⁹ Mahmud Celaleddin tarafından aylık olarak yayınlanmıştır.

²⁵⁰ *İnsaniyet*, No.1, 1299/1883, s.1.

²⁵¹ *İnsaniyet*, No.2, 1 Rebiülahir 1300/ 9 Şubat 1883, s. 49-53.

²⁵² *İnsaniyet*, No.1, s. 16- 20-23.

*şahreh-i sa'y ü amelde mümkün olduğu kadar payendaz-ı sebat olacağız.*²⁵³ Dergide Arife Hanım'dan başka Münire ve Fatma Nevber hanımlarında yazıları yayınlanmıştır.²⁵⁴ Derginin yayınlanması kadınlar tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış ve dergiye birçok tebrik mektubu gönderilmiştir. Örneğin, Dârümuallimât'tan "F" imzasıyla yayınlanan tebrik mektubundaki ifadeler bu durumu açıkça ifade etmiştir: "*Her ne hal ise bir aydan beri muntazar-ı inkişaf olduğum Şükûfezâr bu günkü günde neşr eyledi. Aldım, okudum. İktidarınıza hayran oldum. Mukaddimenizi kendime rehber eyledim. Seheriniz hissiyatımı uyandırdı. Gazelinizle neşvedâr oldu. Teşvikinizle âmil olacağım. Yaşayın hemşirelerim yaşayın! Bundan sonra muteber risalenizi işgal etmek üzere göndereceğim bazı değersiz âsârı tenezzülen tashih buyurmanızı istirham ederim.*"²⁵⁵ Ayrıca yollanan bu tebrik mektuplarından kadınlar için yayın isteyen bilinçli bir kadın topluluğunun da oluşmaya başladığı anlaşılmaktadır.

1888 yılında "Mürüvvet" gazetesi ek bir nüsha olarak kadınlar için aynı isimle bir dergi çıkarmıştır.²⁵⁶ Haftada bir kere yayınlanan dergide, kadınların hem kültürel düzeyleri yükseltmek istenmiş, hem de onlara dünya kadınlarıyla ilgili haberler verilmiştir. Ayrıca, kadın eğitimi konusuna ağırlık veren bu dergi, dönemin kız okullarına ait öğretmen isimlerinin ve öğrenci sayılarının bulunduğu bir liste de yayınlamıştır.²⁵⁷ Şair Nigar Hanım, Leyla Saz ve Fitnat Hanım gibi önemli kadın edebiyatçıların bu dergi de yazıları çıkmıştır.²⁵⁸ Mesela, dergi Leyla Hanım'ın "*Tarihi Cûlus-ı Hazret-i Şehriyari*" adlı manzumesine yer vermiştir.²⁵⁹

"Parça Bohçası" adlı diğer bir kadın dergisi Hatice Semiha ve Rabia Kamile hanımlar tarafından 1889'da çıkarılmıştır. Aileye yönelik yayınlanan derginin on beş günde bir çıkması hedeflenmişse de başarılı olunamamıştır. Tek sayı yayınlanan dergide

²⁵³ "Mukaddime", *Şükûfezâr* No.1, 1301/ 1883- 1884, s.1-9.

²⁵⁴ Münire, "Udeba Bolluğu", *Şükûfezâr*, No.1, s.39-43; Fatma Nevber, "Buda Mı Moda", *Şükufezar*, No.1, s.43-47.

²⁵⁵ *Şükûfezâr*, No.2, s.20-21; Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, İmge Kitabevi, Ankara 1993, s.17.

²⁵⁶ Derginin müdürü Mehmet Ziyaeddin, yazı işleri müdürü Mahmut Cemalettin'dir. *Mürüvvet*, No.1, 15 Cemaziyelahir, 1305/28 Şubat 1888, s.1.

²⁵⁷ *Mürüvvet*, Aynı yer, s.12-13.

²⁵⁸ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.27.

²⁵⁹ *Mürüvvet*, No.1, 15 Cemaziyelahir, 1305/28 Şubat 1888, s.8.

Şair Nigar Hanım'ın iki şiiri²⁶⁰, Cemâliye ve Fahriye hanımların da “Kızların Tâlim ve Terbiyesi” başlıklı makalesi bulunmaktadır.²⁶¹

“Hanımlara Mahsus Malumat”²⁶² adlı kadın dergisi ise hafta bir çıkan “Malumat Mecmuası'nın” eki olarak yayınlanmıştır. 1894'te “Edebiyat, ahlak, sanayi vesairenden bahis hanımlara mahsus malumat”²⁶³ ifadesiyle yayınlanan dergide kadınlara çeşitli konularda bilgiler verilmiştir. Hanımlara Mahsus Malumat adlı dergide yayınlanan yazıları genel olarak *Terzilik, Analık, Kadın, Genç Kız, Hanımlara Edebiyat ve Terbiye* gibi konu başlıkları altında toplayabiliriz.²⁶⁴

1895 yılında yayın hayatına giren “Hanımlara Mahsus Gazete” dönemi içerisinde kadınlara yönelik yapılan yayınların arasında en uzun süreli olanıdır. 13 yıl boyunca 612 sayı olarak yayınlanan gazetenin sahibi İbn-ül Hakkı Tahir Bey'dir.²⁶⁵ Gazetenin yayın politikası “Gazetemizi neşretmekten maksadımız menâfi-i mülk-ü devlete hizmet-i ciddiyeden ibarettir. Erbab-ı hamiyet ve gayretin âsâr-ı fikriye ve kalemiyelerini daima intişar ederiz. Gazetemizin hâsılatından yüzde beşi gelinlik ve kimsesiz kızlara saye-i hazret-i padişahî ile cihaz parası olarak verilecektir.”²⁶⁶ şeklinde ifade edilmiştir. Zengin bir yazar kadrosuna sahip olan Hanımlara Mahsus Gazete'de kadın yazarların sayıları oldukça fazladır. Nigar Bint-i Osman, Fatma Aliye, Fatma Zehra, Leyla Saz, Makbule Leman, Fatma Fahrünnisa, Münire Hanım gibi dönemin önemli kadın yazarları bu gazetenin çatısı altında toplanmışlardır.²⁶⁷

Kadın basınında önemli bir yere sahip olan Hanımlara Mahsus Gazete'de eğitim, aile, evlilik, çocuk, sağlık ve moda gibi konulara yer verilerek kadınların çeşitli ihtiyaçlarına cevap verilmek istenmiştir. Ayrıca Hanımlara Mahsus Gazete'de yayınlanan makalelerde dünya kadınlarından örnekler gösterilerek Osmanlı kadını aydınlatılmaya

²⁶⁰ Nigar Hanım'ın Yes'i Külli, Bir Mader-i Mutehassir adlı şiirleri bulunmaktadır. *Parça Boğçası*, No.1, 1305/ 1889, s.4-5, Nazan Bekiroğlu, *Şair Nigar Hanım*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s.266.

²⁶¹ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.27.

²⁶² Derginin Fransızca adı “*Le Malumat Pour Dames*” tır. Müdür ve Muharriri Mehmed Tahir'dir.

²⁶³ *Hanımlara Mahsus Malumat*, No.8, 14 Safer 1312/14 Ağustos 1894, s.1.

²⁶⁴ *Hanımlara Mahsus Malumat*, No.8, 14 Safer 1312/14 Ağustos 1894, s.3-4-5.

²⁶⁵ Mehmet Doğan, “Hanımlara Mahsus Gazete”, *Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergah Yayınları, C.4, İstanbul 1977, s.99-100.

²⁶⁶ *Hanımlara Mahsus Gazete*, No.1, 19 Ağustos 1311/31 Ağustos 1895, s.1

²⁶⁷ Hanımlara Mahsus Gazetesi'ndeki kadın yazarların birçoğu dönemin aydın- bürokrat kesiminin kızları ya da eşleridir. Örneğin Fatma Aliye Hanım, Tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı, Şair Nigar Bint-i Osman, Harp Okulu müdürü Osman Paşa'nın kızı, Fatma Fahrünnisa Hanım ise Ahmet Vefik Paşa'nın torunudur.

çalışılmıştır. Örneğin bir makalede “Avrupa ve Amerika’da kırk elli seneden beri nisvanın hukuk ve imtiyazını tevsî etmek ve kanun-u medenîyyete karşı kadınlarla erkekler bir ayarda bulunmalarını kadınların da erkekler kadar ulum ve fûnûndan hissedar ve hüner ve ma’rifetleri nisbetinde meşagil ve mesâlikte bulunmağa serbest olmalarını te’min eylemek hususuna çalışmaktadır. Bu gayrette bulunanlardan bir kısmı yine kadınlar ve bir kısmı da bu fikri mürevvic olan erkeklerdir. Terakkiyât-ı nisvaniyeye tarafdârı denilen bu sınıf kongreler, konferanslar tertib ediyorlar, kitablar, risaleler neşrediyorlar, heyetler teşkiline ve bu heyetlerde daima terakkiyât-ı nisvaniyeyi müzâkere ederek tamim-i fikre hadim bulunuyor.”²⁶⁸ denilerek Avrupa ve Amerika’da kadının toplumsal hayatta yerini almaya başladığına dikkat çekilmiştir.

Gazetede yayınlanan makaleler de kadının eğitim görmesi ve meslek sahibi olması üzerinde durulmuş ancak kadının asli görevi olan anneliğin de ihmal edilmemesi vurgulanmıştır. Bu görüş çerçevesinde yayınlanan bir makale de “Kadınlar ilim ve fennin her alanına girsin. Mecbur oldukları yerlerde öğrendikleri bilgilerini kullansın. Fakat terakkiyat-ı fikriye dairesinden ayrılmasın. Medeni âlemde ilim ve ma’rifeti ile serbest hareketi yüksek bir hayli kadın olsun. Bunlar hey’et-i ictimaiyyenin terakkisini cidden temin edebilirler. Fakat aile içinde kadının vazifesi ne idi? Evlad yetiştirmek, evlada terbiye vermek ailenin idaresini ve saadetini temin etmek. Eğer bir kadın aileden mahrum ve tahsili mükemmel ise vatan evlatlarının tahsili ve terbiyesini temin edecek yolda çalışsın. Heyet-i umumiyyenin idare ve iktisadî yolunda-fakat evindeki tarzda-hizmet gösterson. Sanâyi-i nefîsenin terakkiyatına çalışsın. Kısacası, mademki aileden mahrumdur heyet-i umumiyyeyi kendisine aile bilsin ve bu heyete karşı vazifesini yerine getirsin.”²⁶⁹ Yine bir başka makalede “Kadınlık âli ünvandır. Çünkü kadınlar aile saadetini vücuda getirirler. Cemiyeti beşerîyeye terbiyeli çocuklar yetiştirirler. Bir erkek nasıl insanlık vazifesini tanır, insanlık şerefini arttırmağa çalışır, bunun için okur, şüphesiz bir kadın da kadınlık vazifelerini bilmeye ve evinin idaresini düşünüp, yoluna koymaya ve evladını güzel terbiye etmek için okuyup, okutmaya mecburdur. Demek isterim ki kadın da erkek kadar okumalıdır.”²⁷⁰ denilerek hem geleneksel kadın tipi korunmaya çalışılmış hem de eğitilmiş yeni bir kadın tipi yaratılmak istenmiştir.

²⁶⁸ “Medeni Kadınlar” *Hanımlara Mahsus Gazete*, No.117, 19 Haziran 1313/30 Haziran 1897, s.1.

²⁶⁹ “Makale-i Mahsusa: Terakkiyat-ı Nisvaniye”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, No.127, 12 Rebiülahir 1315/ 9 Eylül 1897, s.2-3.

²⁷⁰ *Hanımlara Mahsus Gazete*, No.3, 28 Ağustos 1311/9 Eylül 1895, s.5.

Hanımlara Mahsus Gazete çeşitli ilaveler yayınlayan ilk kadın dergisi de olmuştur. Örneğin, 21. ve 146. numaralar arasında “*Hanımlara Mahsus Gazetenin Hanım Kızlara Mahsus Kısmı*” ile iki sayfalık bir ek yayınlamıştır.

Tanzimat dönemi basın dünyasında ilk defa kadınlara yönelik yayınlar hazırlanmıştır. Bu dönemde kadınlara yönelik yapılan yayınların temel amacı kadınlığın ilim ve irfan seviyesini yükseltmek olmuştur. Ancak bir yandan da kadına iyi anne, iyi eş, iyi Müslüman rolleri biçilmeye devam edilmiştir. Öte yandan kadınlar kendilerine yönelik çıkan bu gazeteler ve dergiler aracılığıyla ilk kez kendilerini birey olarak ifade etme imkânına kavuşmuşlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI KADINI

2.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADINLARA YÖNELİK HUKUKİ DÜZENLEMELER VE KADININ TOPLUMDAKİ YERİ

2.1.1. Hukuki Düzenlemeler

Tanzimat ile başlayan modernleşme sürecinde devlet kadının toplumsal statüsünü değiştirmek için sınırlı da olsa bazı yasal düzenlemelerde bulunmuştu. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle kadın meselesi gerek devlet gerekse aydın çevreler tarafından sıkça ele alınan meselelerden biri hâline gelmiş ve kadının toplumsal konumunu değiştirmeye yönelik yasal düzenlemelere devam edilmiştir.

Nitekim II. Meşrutiyet döneminde kadın hareketinde belirgin bir artış görülmektedir. Bu dönemde toplumu, özellikle de hemcinslerini bilinçlendirmek için çaba gösteren kadınlar yardım, eğitim, kültür ve ülke sorunlarına çözüm aramak amaçlı çeşitli dernekler kurmuşlardır. Bu bağlamda İstanbul ve Selanik gibi büyük şehirlerde kadın dernekleri boy göstermeye başlamıştır. Ancak, kurulan bu dernekler için 1910 yılına kadar herhangi bir yasal düzenleme yapılmadığı anlaşılmaktadır. Kadınların dernek kurması hususu 12 Nisan 1910 tarihinde Şura-yı Devlet'te yapılan bir müzakerede görüşülerek “... *nisvânın dahi tarîfât-ı kanun dairesinde cemiyet teşkil edebilecekleri derkâr bulunmuştur...*”²⁷¹ denilerek kadınların dernek kurmasına izin verilmiştir. Böylelikle kurulacak kadın dernekleri için hukuki bir zemin hazırlanmıştır. Kadınlara yönelik yapılan diğer bir hukuki düzenleme ise 1911 yılında Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklik olmuştur. Buna göre; zina yapan erkek eskiden sadece para cezasına çarptırılırken, yürürlüğe giren yeni madde ile erkeğe de kadın gibi hapis ve aynı derecede ceza hükmü getirilmiştir.²⁷² Böylece Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikle kadın, erkek eşitliği vurgulanmıştır. Yine

²⁷¹ BOA, ŞD.MLK, 2068/4, 9 Rebiülevvel, 1328/21 Mart 1910.

²⁷² Tezer Taşkıran, *a.g.e.*, s.46.

aynı yıl emlak sahibi olan kadınların kefalet şartlarına sahip olduğu, usul ve nizam dairesinde kefaletlerinin kabulünün lazım geleceği de devlet tarafından kabul edilmiştir.²⁷³

Kadınlara ilişkin yasal düzenlemelerin yapıldığı bu dönemde Osmanlı Mebusân Meclisi'nde zaman zaman kadınlarla ilgili bazı meseleler gündeme getirilmiştir. İşçilerin çalışma saatlerini düzenleyen Tatil-i Eşgal Kanunu 1909 yılında mecliste görüşülürken kadınların kötü çalışma şartlarını dile getiren Vartkes Efendi: "*Bazı yerlerde kadınlar bile çalışıyor. Hatta hamile oldukları vakit bile erkekler gibi on, on iki saat çalışmak mecburiyetinde bulunuyorlar. Çocuklarını evlerini terkederek mütemadiyen çalışıyorlar.*"²⁷⁴ diyerek çalışan kadının durumuna dikkat çekmiştir. 1916 yılında ise Osmanlı Mebusân Meclisi'nin bir toplantısında kadınların yalnız başlarına eşlerinden izin almadan ülke dışına çıkıp çıkmayacakları meselesi gündeme gelmiş ve bu mesele Ayan ve Mebusân Meclisi üyeleri arasında görüş ayrılıklarına sebep olmuştur. Ayan Meclisi üyelerinden Reşit Akif Paşa'ya göre sağlık ve ihtiyaç bakımından kadınlar yabancı ülkelere ancak örtünerek ve tedavi için gidebilmeliydi. Ancak Salih Paşa ise böyle bir durumu onaylamadığını ifade etmiş ve hatta Sadrazam Sait Hâlim Paşa, bu konuya muhâlif olduğunun ısrarla tutanaklara geçirilmesini istemiştir. Ahmet Rıza Bey ise bu durumu "*hareme ağasını da beraber götürsün*", "*milli ahlak pasaportla korunmaz*" diyerek alaylı bir şekilde değerlendirmiştir. Tartışma sonunda Ayan Meclisi, evli kadınlara eşlerinden izin almadıkça pasaport verilemez hükmünü kaldırmıştır. Ayan Meclisi'nde alınan bu karar üzerine Mebusân Meclisi'nde tartışmalar devam etmiş ve karar oldukça sert bir şekilde kınanmıştır.²⁷⁵

Bu dönemde evlilik kurumuyla ilgili olarak 1917 Hukuk-ı Aile Kararnâmesi öncesinde nikâh akdi ve boşanma üzerine birtakım yeni yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1881 Sicill-i Nüfus Nizamnâmesi evlilik ve boşanma işlemlerinin imamlar ve ruhanî reisler tarafından sicil-i nüfus memurluğuna bildirilmesi mecburiyetini getirmişti.²⁷⁶ Ancak 1914 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnâmesi ise boşanma ve evlilik işlemlerini bildirme vazifesini imam ve ruhanî reislerden alarak doğrudan kocaya vermişti. Nizamnâmenin 26. maddesi

²⁷³ BOA, DH.HMŞ, 29/63, 15 Mart 1327/28 Mart 1911; Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1996, s.116.

²⁷⁴ Tarık Zafer Tunaya, *II. Meşrutiyet Dönemi Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s.504.

²⁷⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal...*, s.504.

²⁷⁶ M. Akif Aydın, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s.166.

kocaya, nikâh akdinden sonra hazırlanan ilmühaberi imam ve ruhanî reislere tasdik ettirerek nüfus memurları bulunan yerlerde iki hafta, bulunmayan yerlerde ise iki ay içinde nüfus idarelerine vermekle mükellef kılmıştır. Söz konusu nizamnâmenin 29. maddesine göre, boşanmanın vaki olması durumunda koca iki şahit huzurunda hazırlanan ilmühaberi imam veya ruhani reislere tasdik ettirerek nüfus idaresine verecektir. Eğer belirlenen zaman içinde bu görev yerine getirilmez ise zevcten hükmen yirmi beş kuruştan elli kuruşa kadar ceza ücreti alınacak ve vermediği takdirde ise zevc yirmi dört saat hapsolunacaktı. 30. madde ile ise mahkemede vuku bulan boşanmalarda koca aldığı ilmühaberi nüfus idaresine bildirecekti. Bu zamana kadar herhangi bir resmi kayıt ve şekli olmayan talak keyfiyeti böylece resmi bir şekle sokulmuştu.²⁷⁷

Kadınlarla ilgili hukuki düzenlemelere ilişkin bir diğer husus savaş şartlarının getirdiği zorluklarla ilgiliydi. Nitekim Osmanlı Devleti'nin son yıllarında peş peşe yaşadığı savaşlar nedeniyle eşini kaybeden veya eşinden haber alamayan birçok kadın bazı problemlerle karşılaşmıştır. Mesela bu kadınlar eşlerinin şehit olduğunu ispatlayamadığından hukuken dul sayılmamakta, yürürlükteki Hanefi mezhebine göre de kocalarının kayıp oluşuna veya nafaka bırakmamasına dayanarak boşanma talebinde de bulunamamaktaydı. Bu durumda olan kadınların bir takım sosyal problemlerle karşılaşmaya başlaması üzerine Heyet-i İftaiye'ce²⁷⁸ Hanbelî mezhebinden istifade edilerek hazırlanan fetva ile kocaları nafaka bırakmadan kaybolan kadınlara mahkemeye başvurarak boşanmaları imkânı tanınmıştır. Bu fetva 1916 tarihinde Sultan'ın irâdesiyle bütün imparatorluk genelinde yürürlüğe girmiştir. Heyet-i İftaiye tarafından hazırlanan ve yine aynı yıl yürürlüğe giren ikinci bir fetva ile de koca akıl hastalığı, cüzzam veya bunların derecesinde bulunan hastalıklara yakalanmış ise karısına boşanma hakkı tanınmıştır.²⁷⁹

Tanzimat'tan sonra başlatılan kanunlaştırma hareketi içerisinde evlilik kurumu, aile hayatı üzerine çeşitli zamanlarda bir takım yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler aile hukukunu doğrudan doğruya ya da dolaylı bir şekilde içine almıştır. Ancak, zaman içinde ortaya çıkan hukuki, ekonomik, sosyal ve kültürel sebeplerden dolayı

²⁷⁷ Düstur, II. Tertip, C. 6, 1334, s.1244.

²⁷⁸ II. Meşrutiyet'ten sonra bir fetva koleksiyonu hazırlamak üzere heyet-i iftaiye kurulmuştur. M. Akif Aydın, *İslâm ve Osmanlı Hukuku...*, s.171-173.

²⁷⁹ M. Akif Aydın, *İslâm ve Osmanlı Hukuku...*, s.171-173.

Osmanlı aile hayatını düzenlemeye yönelik bir kanunnâmeye ihtiyaç duyulmuştur.²⁸⁰ Böylece 1917 yılında Hukuk-ı Aile Kararnâmesi²⁸¹ hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Hukuk-ı Aile Kararnâmesi hangi dinden olursa olsun bütün Osmanlı vatandaşlarını kapsamıştır. Hukuk-ı Aile Kararnâmesi evlilik birliğinin kurulmasında modern uygulamaları başlatmış ve kadın haklarıyla ilgili yasal düzenlemeler getirmiştir.²⁸² Bu kararnâme ile devletin resmi mezhebi olan Hanefi mezhebinin ictihadlarından bazı konularda ayrı kalınmış diğer mezheplerin görüşlerine de yer verilmiştir. Böylelikle kadınlar açısından evlenme ve boşanma konusunda daha esnek ve içinde bulunulan dönemin şartlarına daha uygun hükümler benimsenmiştir.²⁸³ Her şeyden önce evlenecek kadın ve erkek için yaş sınırlaması getiren Hukuk-ı Aile Kararnâmesi'ne göre 9 yaşından küçük kız çocukları hiç kimse tarafından evlendirilemeyecektir.²⁸⁴ Kararnâme, Osmanlı aile hukuku içindeki poligamiyi belirli ölçüde sınırlandırma yolunda önemli bir adım atmıştır. Kararnâmeyi hazırlayanlar Osmanlı aydınlarının çok kadınla evliliğin yasaklanması yönündeki taleplerini dikkate alarak, İslâm hukuku çerçevesinde bu isteklere kısmen cevap verebilmek için kadının evlenirken kocasına evlilik hayatı boyunca tek evli kalmasını şart koşabileceği esasını getirmiştir.²⁸⁵ Böylece kararnâme ile dolaylı bir yolla olsa da tek kadınla evliliğin toplumda hâkim olması yolunda önemli bir adım atılmıştır.²⁸⁶ Kararnâmede kadınları ilgilendiren bir diğer önemli yenilik de mahkeme yoluyla yapılan boşanma imkânının genişletilmesidir. Daha öncede belirttiğimiz gibi kocada zührevi hastalıklar, cüzzam ve akıl hastalıklarının ortaya çıkması, kocanın nafaka bırakmadan karısını terk etmesi, kocanın kaybolması veya kadının kötü muameleye maruz kalması gibi sebeplerin varlığı hâlinde kadın mahkemeye başvurarak kocasından boşanmayı talep edebilecekti.²⁸⁷ Ayrıca kararnâmede her dinden tebaa için evlenmelerde mahkemenin kontrolünde nikâh kıyma usulü son şekline kavuşturulurken, ilk kez nikâhın yapılmadan önce ilan edilmesi usulü yer almıştır.²⁸⁸ Ancak, bu kararnâme çeşitli çevrelerin tepkisine

²⁸⁰ Mehmet Ünal, "Medenî Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler Ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnâmesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.34, S.1 Ankara 1977, s.205.

²⁸¹ 157 maddeden oluşan 1917 Hukuk-ı Aile Kararnâmesi'nin tam metni için bkz. Düstur, II. Tertip, C.9, 1928, s.762-781,

²⁸² Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.140.

²⁸³ M. Akif Aydın, *a.g.m.*, s.450; Gül Akyılmaz, *a.g.m.*, s.370.

²⁸⁴ Gül Akyılmaz, *a.g.m.*, s.370-371.

²⁸⁵ Bu tip bir sözleşme yaparak evlenen ilk çift Halide Edip ve Salih Zeki Bey'dir. İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda...*, s.131.

²⁸⁶ M. Akif Aydın, *a.g.m.*, s.452; Gül Akyılmaz, *a.g.m.*, s.371.

²⁸⁷ M. Akif Aydın, *a.g.m.*, s.452.

²⁸⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda...*, s.131; Yasemin Avcı, *a.g.m.*, s.7.

yol açmış, kimseyi tam olarak memnun edememiştir. Nitekim Hukuk-ı Aile Kararnâmesi iki sene bile yürürlükte kalmadan 1919 yılında kaldırılmıştır.²⁸⁹

Öte yandan kadının özgürleşme hareketinin yeni bir boyut kazandığı II. Meşrutiyet döneminde, kadının kılık-kıyafeti ve sokağa çıkması gibi konularda devletin çeşitli müdahalelerde bulunduğunu görmekteyiz.²⁹⁰ Müdahalenin en önemli gerekçesi Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamında kadınların daha rahat hareket etmeye başlamalarıdır. Genç kadınlar peçelerini kaldırmış, siyah bol çarşafın yerini pelerin ya da mantoya benzer dış esvâblar almıştır. Eğitim ve çalışma yaşamında daha fazla yer almaya başlayan kadın sokağa çıkma talebini daha da arttırmıştır. Bu değişim bazı çevreler tarafından büyük tepkiyle karşılanmış ve kadınlar sokaklarda taciz edilmiştir.²⁹¹ Gelişen bu olaylar neticesinde devlet kadının kılık kıyafeti ve sokağa çıkması hususundaki kısıtlamalarına devam etmiştir. Mesela, bazı Müslüman kadınların tesettüre tamamıyla riayet etmediği görüldüğünden bu gibi durumların önüne geçilmesi ve kadınların bu hususta dikkat ve itina göstermeleri umuma tebliğ edilmiştir.²⁹² Yine bu dönem içinde kadınlar arasında moda olduğu anlaşılan şapka kullanımı da *âdât ve adâb-ı milliliye* uygun bulunmayarak kullanılması sakıncalı görülmüştür.²⁹³ Hatta bu dönem içinde Şeyhülislâm, Müslüman kadının kılık kıyafeti hususunda itina gösterilmesi yönünde bir beyannâme neşr etmiş ve bunu Neue Freie Presse gazetesine verdiği röportajında şöyle açıklamıştır: *“Muhafazasına mesul olduğum ahkâm-ı diniyeye istinaden bu beyannâmeyi ben neşr ettim. Kadın kıyafeti hakkında pek sarîh olan o emr ve ahkâmı diniyeyi ihtar ettim. Beyannâme kemâli memnuniyetle telakki edilmiştir. Şu kadar ki aldığım imzasız birkaç mektupta kadın işlerine müdahale etmemem ihtar ediliyor. Lakin pek ala bilirsiniz ki her memlekette ve her dinde ahlaksız kadınlar vardır.”* Röportajın sonuna röportajı yapan gazeteci tarafından *“Erkeklerin bile fikren serbest olmadıkları bir memlekette kadınların serbest bırakılmasına teşebbüs edilmesinin ne kadar tehlikeli bir şey olduğunu anladım.”*²⁹⁴ şeklinde not düşülmesi dikkate değerdir. Kadınların sokağa çıkması konusunda da

²⁸⁹ M. Akif Aydın, a.g.m., s.454.

²⁹⁰ Yasemin Avcı, a.g.m., s.8.

²⁹¹ Yaprak Zihnioğlu, “Kadın İnkılabı”, *Tarih ve Toplum*, S. 207, Mart 2001, s.28.

²⁹² BOA, DH.MUİ., 121/15, 3 Şaban 1326/ 29 Temmuz 1910; BOA, DH. HMŞ., 17/33, 2 Ağustos 1326/ 15 Ağustos 1910; BOA, DH.EUM.THR., 47/11, 11 Ağustos 1326/24 Ağustos 1910.

²⁹³ BOA, DH.EUM.THR., 35/45, 26 Cemaziyelevvel 1328/5 Haziran 1910; BOA, DH.EUM.THR., 97/86, 27 Receb 1328/5 Ağustos 1910; BOA, DH.EUM.THR., 98/10, 8 Şaban 1328/ 8 Ağustos 1910.

²⁹⁴ BOA, HR.SYS., 202/15, 3 Nisan 1328/16 Nisan 1912.

kısıtlayıcı tavır devam ettirilmiş, tren ve vapur gibi toplu taşıma araçlarında kadınlara ayrılacak yerler hakkında Dâhiliye Nezâreti bir uyarı hazırlamıştır.²⁹⁵

2.1.2. Dönemin Fikir Akımlarında Kadın Meselesi Üzerine Düşünceler ve Tartışmalar

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber II. Abdülhamit döneminde uygulanan sansür ortadan kalkmıştır. Böylece II. Meşrutiyet'in yaratmış olduğu liberal atmosferde aydınlar hemen her konuda düşüncelerini açıkça ifade etme özgürlüğüne kavuşmuştur. Dolayısıyla kadının toplumdaki mevcut durumuna ilişkin meselelere sıkça yer verilmeye başlanmıştır. Çünkü toplumu dönüştürmenin yolunun aileden geçtiği düşüncesi iyice benimsenmiştir. Ayrıca devletin çöküş nedenlerinden birisi olarak, ülke nüfusunun yarısını oluşturan kadınların içinde bulunduğu durum da gösterilmekteydi. Nitekim Tanzimat döneminde sınırlı bir şekilde tartışılmaya açılan kadın meselesi bu dönemde yerini daha kapsamlı tartışmalara bırakmıştır.²⁹⁶ Öte yandan Balkan ve I. Dünya Savaşları'nın sonunda ortaya çıkan sosyal yıkım ve felâketlerin etkileri de Osmanlı kadını etrafındaki tartışmaları daha da genişletmiştir. Bu savaşlar toplumsal menfaati ön plana çıkarmış, kadınların sosyal hayata girişlerinin meşruiyetinin de dayanağını oluşturmuştur.²⁹⁷ Tarık Zafer Tunaya'nın dediği gibi, "*II. Meşrutiyet'te kadın konusu milli bir iktisat ve kültür meselesi olarak algılanmıştır.*"²⁹⁸

Kadın meselesinin ivme kazandığı bu dönemde çeşitli fikir akımlarına mensup aydınlar bu konudaki düşüncelerini çıkardıkları gazete ve dergilerde tartışmaya başlamışlardır. Dönemin gazete ve dergilerine genel olarak bakıldığında *Beyanü'l Hak*, *Sırat-ı Müstakim*, *Sebilürreşad* gibi dergiler İslâmcıların, *Türk Yurdu* ve *İslâm Mecmuası* Türkçülerin, *İctihad*, *Hürriyet-i Fikriye*, *Serbest Fikir*, *Yeni Mecmua* da Batıcıların fikirlerini yansıtıyordu. Bu yayınların hemen hepsinde benzer konular tartışılmış, benzer meseleler gündeme getirilmiştir. Nitekim bu gazete ve dergilerde kadın-erkek eşitliği, çok eşlilik, boşanma, eğitim, tesettür, kadının çalışma hayatına katılması gibi konular en çok tartışılan konular

²⁹⁵ BOA, DH.HMŞ, 18/89, 2 Safer 1330/22 Ocak 1912; BOA, DH.İ.UM, 2/2, 8 Cemaziyevvel 1332/4 Nisan 1914.

²⁹⁶ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.22; Fatma Kılıç Denman, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2009, s.40.

²⁹⁷ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.20; Fatmagül Bertay, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları İstanbul 2004, s. 355.

²⁹⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyet'in İlânı*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1998, s.64.

olmuştur.²⁹⁹ Batıcılar toplumunun geri kalmışlığının nedenlerinden birini kadınların toplumsal statüsünün düşüklüğü olarak göstermiş ve Batının örnek alınması gerektiğini savunmuşlardır. İslâmcılar ise bu düşünce karşısında İslâmiyet'i ve gelenekleri savunma çabasına girişmişlerdir. Türkçüler ise bu iki grubun düşüncesini göz ardı etmeden eski Türk geleneklerine dayanarak adeta kendi kültürünü yeniden keşfetmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de ne Batı medeniyetinden, ne de İslâmi inançlarından vazgeçmeyerek bir sentez oluşturmaya gayret göstermişlerdir.³⁰⁰

Batıcıların önemli isimlerinden olan Celal Nuri'ye göre kadın ve erkek gerek fizyolojik, gerekse de psikolojik olarak birbirine eşitti. Celal Nuri, kadının iştiraki olmadan bir toplumun ilerlemeyeceğini ifade ederken, kadınsız bir toplumu dilsiz ve ruhsuz bir adama benzetiyordu.³⁰¹ Batıcı aydınlar kadın meselesinde İslâmiyet'e ve geleneklere yaklaşımları bakımından birbirlerinden farklı görüşlere sahiptiler. Celal Nuri gibi ılımlı isimler İslâmiyet'in kadınlara geniş haklar verdiğini, uygulamanın yanlışlığı sebebiyle kadınların bu hale geldiğini iddia ediyorlardı. Batıcıların radikal kanadından olan Selahaddin Asım ve Abdullah Cevdet gibiler, kadının içinde bulunduğu durumun tek sorumlusu olarak dini baskıları gösteriyorlardı. Bunlara göre, Batı'daki gelişmeler örnek alınmadıkça kadının sosyal durumunun düzeltilmesi mümkün değildi.³⁰² Bu görüşler karşısında İslâmcılar, yaşanan İslâm'la gerçek İslâm'ın birbirinden ayırmak gerektiğini, gerçek İslâm'ın hiçbir zaman kadınlığın aleyhinde olmadığını söyleyerek savunmaya geçmişlerdir.³⁰³ İslâmcı akımın önemli isimlerinden Mehmet Akif, İslâmiyet'in aileye ve kadına büyük değer verdiğini ancak bunun farkına varılamadığını iddia etmiştir. Türkçü aydınlar ise, İslâmiyet'in kadına verdiği hakları kabul etmekle birlikte, asıl vurguladıkları konu İslâmiyet'ten önce de Türk geleneğinde kadın erkek eşitliğinin bulunması idi.³⁰⁴ Ahmet Cevat'a göre, İslâmiyet kadının *mevki-i ictimaisini* yükseltmişti. Fakat İran ve Bizans etkisinde kaldığımız için kadınlarımız bu hale gelmişti. Kadın bu günkü *vaziyet-i ictimaiyede* bırakılmamalıydı. Ona göre, esas mesele kadına sağlam bir *vaziyet-i ictimaiye*

²⁹⁹ Sadık Albayrak, *Meşrutiyet İstanbul'unda Kadın ve Sosyal Değişim*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2002, s.13.

³⁰⁰ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.22.

³⁰¹ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, İstanbul 1332, s.109-111.

³⁰² Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.25.

³⁰³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Tanzimat'ta İctimai Hayat", *Tanzimat I.*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1999, s.653.

³⁰⁴ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.31.

sağlamaktı.³⁰⁵ Ziya Gökalp ise İslâmiyet'in kadına verdiği hakları kabul etmekle birlikte, İslâm öncesi Türk kadınına daha fazla hak tanındığını düşünüyordu.³⁰⁶

Bu fikir akımlarına mensup aydınlar arasında kadın meselesi etrafında aile konusunda da tartışmalar yaşanmıştır. Bu bağlamda özellikle görücü usulü evlilik, çok eşlilik ve boşanma gibi meseleler irdelenmiştir. Batıcı aydınlar aile hayatında kadının önemini vurgulayarak, tek kadınla evliliği savunmuşlar, hatta Abdullah Cevdet İctihad'da yayınladığı bir makalesinde padişahları da içine alan tek kadınla evlilik ilkesinin getirilmesini istemiştir. Çok kadınla evlilik konusunda İslâmcılar kendi aralarında farklı düşünceleri benimsemişlerdir. Bazıları çok kadınla evliliğin faziletlerinden bahsederken, bazıları da bu uygulamanın kaldırılabilceğini, İslâmiyet'in bunu engelleyici kurallarının olmadığını savunmuştur. Aksekili Ahmet Hamdi, Musa Kasım Efendi gibi İslâmcı düşünürler, çok kadınla evliliğin nüfusu arttırmada, toplum ahlakını korumada ve kadının sahipsiz kalmasını önlemede etkili olduğunu düşünürken; Mansurizade Mehmet Said, Mehmet Akif ve Fatma Aliye gibi diğer İslâmcı düşünürler bu duruma karşı çıkmıştır.³⁰⁷ Türkçüler ise tek kadınla evliliği benimserken, çok eşliliğin cevaz yoluyla kaldırılabilceğini savunmuşlardır. Nitekim Türkçü düşünürler hükümeti etkileyerek 1917 yılında Hukuk-ı Aile Kararnâmesi'nin çıkarılmasını sağlamışlardır.³⁰⁸

Görücü usulü evlilik ile boşanma konusunda Batıcılar ve Türkçüler aynı görüşleri paylaşmışlardır. Görücü usulü evliliğe karşı çıkarak, kişilerin evlenmeden önce birbirlerini görüp tanımaları gerektiğini savunmuşlardır.³⁰⁹ Celal Nuri, "*Karpuz almada bile hıyâr-ı rü'yet vardır. Sonra nasıl oluyor da bir zevce ve zevc almada bu hakkı-ı hıyâr-ı tabii mevzu bahis olmuyor? İdrakin meâli bu küçük akla gerekmez!*"³¹⁰ diyerek bu konudaki düşüncesini nükteli bir şekilde ifade etmiştir. Boşanma hususunda ise kadına eşitlik getirilmesini isteyen Ziya Gökalp; evlenme, boşanma ve miras hukukunda kadınlara eşitlik sağlayacak reformların yapılması gerektiğini ileri sürmüştür.³¹¹ İslâmcılar ise, görücü usulü evlilik üzerine pek görüş belirtmemişlerdir. Öte yandan boşanma konusunda da kadın

³⁰⁵ Ahmet Cevat, *Bizde Kadın*, (haz. Hayrünnisa Köni), İstanbul 1328, s.24-29.

³⁰⁶ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.34.

³⁰⁷ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.43-47.

³⁰⁸ Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.100.

³⁰⁹ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.42.

³¹⁰ Celal Nuri, *a.g.e.*, s.123.

³¹¹ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.448.

erkek eşitliğine karşı çıkararak, boşanma hakkının erkeğe ait olduğunu savunmuşlardır.³¹² Musa Kasım Efendi, kadınların çabuk gücenen bir karakter sergilemelerinden dolayı en ufak bir sıkıntıda boşanma isteyebileceğinden boşanma hakkının erkeğe verildiğini söylemiştir.³¹³

Tesettür ve kadınların sosyal hayata katılması meselesi de Batıcı, İslâmcı ve Türkçü düşünürler arasında şiddetli tartışmalar yaratmıştır. Batıcıların önde isimlerinden Abdullah Cevdet, 1908'den önce İctihad dergisini Cenevre'de yayımladığı yıllarda Müslüman halkın kalkınması için gerekli çarelerin neler olacağı üzerine tanınmış kişiler arasında bir anket yapmıştır. Esprili bir Fransız edebiyatçısı buna şu kısa cümle ile cevap vermiştir: “*Kur'an'ı kapa, kadınları aç.*” Abdullah Cevdet ise bu sözü değiştirerek “*Hem Kur'an'ı, hem kadınları aç*” biçimine sokmuş ve bunu aile reformunun sloganı olarak kullanmıştır. Böylelikle tesettür meselesine ilk tepki Batıcılardan gelmiştir.³¹⁴ Onlara göre, tesettür ile namus ve ahlak temizliğinin ilgisi yoktur. Tesettür kuralına uymayan namuslu kadınlar ve uluslar olduğu gibi, kadınların pek kapalı olduğu yerlerde de pek çok aşağılık durum vardır.³¹⁵ Ayrıca Batıcılar, tesettürü sadece bir örtünme meselesi olarak ele almamış, kadını sosyal hayattan uzak tutan bir unsur olarak da değerlendirmişlerdir.³¹⁶ İslâmcılar ise bu düşüncelerden oldukça rahatsız olmuşlardır. Nitekim Musa Kasım Efendi'nin, “*Kanun-u Esasîmizin ilan olunması üzerine bazı yerlerde tesettüre riâyet edilmemeye başlanıldığı görülmekte ve bu yüzden Müslümanlar arasında bir fitne-i azîmenin zuhûru kuvve-i karîbeye geldiği işitilmektedir. Zira Kanun-u Esasinin dördüncü ve onbirinci maddeleri hükmünce Devlet-i Osmaniye'nin dini, din-i İslâmdır ve zât-ı hazreti padişahi hasebil-hâlîfe din-i İslâm'ın hamisidir. Şariatımızda emr olunan şeylerden birisi de muhadderât-ı İslâmiyenin kendilerine mahrem olan kimselerden tesettür etmeleridir ki o da saçları dahil olduğu halde vücudlarını ziynetten ârî bir şey ile câlib-i şehvet olmayacak bir libâs ile örtmekten ibarettir.*”³¹⁷ şeklindeki sözleri tesettür meselesindeki hassasiyeti açıkça ortaya koymaktadır. İslâmcılar tesettürü kadının namusu ve iffeti olarak görüyorlardı. Onlar için tesettür kadını ahlaksız erkeklerden koruyan önemli bir unsurdur. Aynı zamanda tesettür

³¹² Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.42-47.

³¹³ Musa Kasım, “Hürriyet-Müsâvât”, *Dini, İctimai Makaleler*, İstanbul 1336, s.251-270.

³¹⁴ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.444.

³¹⁵ Celal Nuri, *a.g.e.*, s.130.

³¹⁶ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.49.

³¹⁷ Musa Kasım, *a.g.m.*, s. 251-270.

aile saadetini sağlayan önemli faktördü.³¹⁸ Nitekim, İslâmcılar bu tür düşünceleri ile hükümeti etkilemiş, kadınların sokağa nasıl bir kıyafetle çıkmaları gerektiği konusunda zaman zaman emirler hazırlanmasına neden olmuşlardır.³¹⁹ Türkçü aydınlar tesettür tartışmasına pek katılmamışlardır. Ancak, kadınların sosyal hayat içinde yer almasını ısrarla dile getirmişlerdir. Türkçü aydınlar kadını hemen her alanda hayatın içinde görmek istemişlerdir. Bunu gerçekleştirebilmek için de gerek basın, gerekse dernekler vasıtasıyla bu düşüncüyü desteklemişlerdir. Bu hususta Batıcıların da, Türkçülerle aynı görüşleri savundukları görülmektedir. Her iki grup da kadınların lokanta, park, vapur, tramvay ve tiyatro gibi yerlerde erkeklerden farklı muamele görmelerine karşı çıkmıştır. Birçok İslâmcı düşünür ise, kadınların toplum içindeki yerinin ayrılmasını, erkeklerle birlikte bulunmamalarını savunmuştur. Bunlar, kadınların yeni moda kıyafetlerle sokağa çıkmalarını, tiyatro gibi halka açık yerlere gitmelerini de eleştirmişlerdir.³²⁰

Kadınların çalışma yaşamında yer alması konusunda da Batıcılar ve Türkçüler aynı görüşleri paylaşmışlardır. Onlara göre, toplumun kalkınması için kadın ekonomik hayatın içinde olmalıydı. Batıcılardan Celal Nuri, kadınlarımızı büyük bir yetenek ve yararlanılması gereken bir hazine olarak değerlendirmekteydi.³²¹ Türkçülerden Ziya Gökalp ise, kadınların sosyal ve ekonomik açıdan faaliyetlere katılmalarının önemini vurgulayarak bu konularda hukuki düzenlemeler yapılmasını savunuyordu.³²² Ayrıca kadınları bilinçlendirmek isteyen Türkçüler, Türk Ocağı'nda çeşitli konularda seminerler ve konferanslar düzenlemişlerdir. Kadının ev dışında çalışmasını pek istemeyen İslâmcılara göre, evin geçimini sağlamak erkeğin göreviydi. Dolayısıyla kadının böyle bir sorumluluğu olmadığı için dışarıda çalışmasına da gerek yoktu. Kadın için esas olan evinin içindeki görevleriydi. Ancak, ihtiyaç hâlinde kadınların ticaret ve sağlık sektöründe hizmet vermelerine onay verilirken sanayi kollarında işçi veya devlet dairelerinde memur olarak çalışmaları uygun görülüyordu.³²³

³¹⁸ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.59.

³¹⁹ BOA, DH.MUİ., 121/15, 3 Şaban 1326/29 Temmuz 1910; BOA, DH. HMŞ, 17/33, 2 Ağustos 1326/15 Ağustos 1910; BOA, DH.EUM.THR, 47/11, 11 Ağustos 1326/24 Ağustos 1910.

³²⁰ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.59-63.

³²¹ Celal Nuri, *a.g.e.*, s.142.

³²² Fatma Kılıç Denman, *a.g.e.*, s.42.

³²³ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.64-69.

Buraya kadar bahsettiğimiz konularda farklı görüşler ortaya koyan aydınlar sadece kadının eğitimi konusunda birleşmişlerdir. Ancak verilecek eğitimin amacı bakımından yine birbirlerinden ayrılmışlardır. Radikal Batıcılar ve Türkçüler kadının toplumsal hayata katılması ve çalışması amacıyla eğitilmelerini savunurken; İlmî Batıcılar ve İslâmcılar kadının iyi bir eş ve anne olabilmesi için eğitilmesinden yana olmuşlardır. Radikal Batıcılardan Selahaddin Asım, kadın ve erkeğin hukuken eşit olması gerektiğini ileri sürerek³²⁴ ıslahata önce aileden başlanması gerektiğine inanmıştır. Selahaddin Asım, toplumların değişimini gerçekleştiren en önemli unsur olarak kadını görmüştür. Dolayısıyla kadın iyi eğitilmediği müddetçe, maddi ve manevi çevrenin değişmeyeceğini düşünmüştür. Ayrıca kadınların, çocukların eğitimcisi olmaları nedeniyle de çok iyi eğitilmesi gerektiğine inanmıştır.³²⁵ Batıcılardan Tüccarzade İbrahim Hilmi ise, kadının toplumda yer edinebilmesini eğitime bağlamış ve bu konuda şunları söylemiştir: “*Hayat-ı içtimâide kadına mevkii erkekler vermez. Kadınlar, terbiye ile tahsil-i ilim ve maarifle, mesai-i umumiyyeye iştirakle kazanır. Şimalde ve Anglo-Sakson ırkında olduğu gibi kadınlar tahsil-i ilim ve maarifle sahib-i meziyet ve ahlak olmalıdır. Aile hayatını candan sevmeleridir. İffet ve ismetlerinin nişanesi simalarını örten peçeleri değil, terbiye-i zatiye ve iffet-i asilaneleri olmalıdır. Kızlarımızın bu yolda tâlim ve terbiye edildikten sonra Avrupa dârü’l fûnûnlarında ikmal-i tahsil ve bütün dünyada seyahat edebilirler.*”³²⁶

Kadınların içinde bulunduğu durumu ve bu durumun düzeltilmesi için yapılan mücadeleyi “kadın meselesi” olarak adlandıran Celal Nuri’ye göre, bu mesele kadının eğitilmesiyle çözümlenebilirdi. Kadınlar iyi yetiştirilmeliydi ki onlar da toplumu yetiştirebilsin. O’na göre, kadının önemli görevi ailedeydi ve bu yüzden ona erkekten ayrı bir eğitim verilmeliydi. Çünkü şimdilik siyasetçi kadınlara pek ihtiyaç yoktu. Her şeyden önce anneye, eşe, gelecek kuşakları yetiştirecek kadınlara gereksinim vardı. Kadına iyi bir eş, iyi bir anne olabilmesi için eğitim verilmeliydi. Ayrıca devletlerin milletlere, milletlerin ailelere, ailelerin de kadınlara dayandığı toplumsal bir zincirde, kadın olgunlaşmadıkça aile, aile olgunlaşmadıkça millet, millet ilerlemedikçe de devlet kurtuluşa eremezdi.³²⁷ Celal Nuri gibi aynı çizgide yer alan Ahmed Cevat da, kadınların tıpkı erkekler gibi

³²⁴ Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007, s.34.

³²⁵ Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908–1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s.17.

³²⁶ Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Avrupalılaşmak*, İstanbul 1332, s.46-76.

³²⁷ Celal Nuri, *a.g.e.*, s.75-81; Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.37.

okumakla ve tahsil görmekle sorumlu olduğunu savunuyordu. Fakat bu imkân onlara verilmemişti. Kızlar için açılmış okulların sayısı ve orada verilen bilgiler de yeterli değildi. Ona göre okumuş kadın daha bedbahttı. Çünkü eğitimsiz kadın, kendisinin sahip olabileceği hakları bilmeyecek ve bunları talep etmeyecek, durumuna razı olacaktı. Oysaki eğitim görmüş bir kadın, duygularını, ihtiyaçlarını, sosyal vazifelerini ve hukukunu iyi bilecek ve bunları bildiği nispette onlara uyulmasını isteyecekti. İşte bu isteklerinin gerçekleşmediğini gördüğünde de yaşamı mutsuz bir hal alacaktı. Bu yüzden kadın eğitilmeli, kendisine layık olduğu haklar verilmeliydi.³²⁸ Ayrıca Batıcılar, erkekler ve gayrimüslim kızlar gibi Müslüman kızlarının da Avrupa'ya eğitime gönderilmesini savunmuşlardır.

İslâmcılar kadının eğitim görmesinin dine aykırı olmadığını savunmuşlardır. Ancak kadınları çalışma yaşamına sokmak için değil, kadınların, iyi bir eş, iyi bir anne ve iyi bir Müslüman olabilmesi için eğitilmesinden yana olmuşlardır.³²⁹ Mesela, Musa Kasım Efendi'ye göre, okullara devam hususunda kadınlar ve erkekler arasında biraz fark vardı. Erkekler ibtidaî, rüşdi, ve idadi mekteplerinde tahsil gördükten sonra yükseköğretime devam edebilirlerdi. Ancak kadınlar için ibtidaî, rüşdi ve idadi mektepleri yeterlidir. Çünkü kadının asıl görevi, dünyaya çocuk getirmek ve bu çocuğun terbiyesi ile meşgul olmak suretiyle gelecek nesiller yetiştirmektir. Bu görevi yerini getirmesi için de senelerce okumasına gerek yoktur. Ayrıca Musa Kasım, "*Bir memlekette herkes ulûm-u âliyyeyi tahsile kalkışacak olursa sanâyi-i hasiseye rağbet edecek kimse kalmaz ve şu halde o memlekette umrandan eser bulunmaz*"³³⁰ diyerek yükseköğretimin erkekler için bile gerekli olmadığını ima etmiştir.

İslâmiyet'ten önce Türk toplumunda kadınla erkeğin eşit olduğunu iddia eden Türkçüler için kadın toplumun vazgeçilmez bir parçasıydı. Onlar, eğitimde kadın ve erkeklere eşit fırsatlar tanınmasından yanaydılar. Kadınların eğitimi sosyal hayata girebilmesi için gerekli görülürken, yabancı mürebbiyeler elinde yetişen kızların topluma yabancılaşmaması için verilecek eğitimin kendi toplumlarıyla ters düşmemesi gereğine dikkat çekmişlerdir.³³¹ Türkçüler, İslâmı öne sürerek kadınların eğitimden mahrum

³²⁸ Ahmet Cevad, *a.g.e.*, s.9-32; Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.38.

³²⁹ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.36.

³³⁰ Musa Kasım, *a.g.m.*, s. 251-270.

³³¹ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.41.

kalmasını isteyenleri eleştirmiş ve onlara karşı İslâmı kullanarak kadınların eğitim hakkı olduğunu savunmuşlardır.³³² Kadın meselesini belli bir sistem içinde ele alan Türkçülerin önde gelen ismi Ziya Gökalp, kadının eğitilmesini şiddetle savunmuştur. Çünkü bir toplumun kadınları nasıl düşünürse erkekleri de öyle düşünecektir. Ona göre, kadının özgürleşmesi sorunu üç açıdan ele alınmalıydı: 1- Kadınların sosyal ve ekonomik hayata katılması, 2- Kadınların erkeklerle eşit eğitim fırsatlarına sahip olmaları, 3- Kadınlar için evlilik, boşanma ve miras hukuku gibi konularda düzenlemeler yapılmasıdır. Bu üç yönde eşitliğin sağlanması için de ekonomik, eğitsel ve hukuksal reformlar yapılmalıydı.³³³ Kadınların görevinin sadece çocuk yetiştirmek değil, erkekleri hatta tüm toplumu yetiştirmek olduğunu söyleyen Ziya Gökalp, ailenin dolayısıyla toplumun yükselebilmesi için kadının eğitiminin şart olduğunu savunmuştur.³³⁴

II. Meşrutiyet dönemine hâkim fikir akımlarımda kadın meselesi hakkındaki görüşler genel olarak yukarıda gibi olmakla birlikte, bu dönemde Baha Tevfik'in Fransız yazar Odette Lacgueme'nin Feminizm adlı kitabını çevirip yayınlayacağı esnada Ayan Meclisi üyesi Besarya Efendi'den aldığı mektupta kadınların kendi mücadelelerini kendilerinin vermesi gerektiğini söylemesi dikkat çekicidir. Bir anlamda Besarya Efendi tarafından erkek feminizmi eleştirilerek, kadınlara görevleri hatırlatılmıştır.³³⁵

2.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE EĞİTİM VE KADIN

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle eğitim sorunu yeniden ele alınmış ve siyasal yaşantı içinde önemli yer tutmuştur. Eğitim meselesi, bu dönemde devletin kurtuluşu olarak değerlendirildiğinden eğitime verilen önem bir kat daha artmıştır. Bu nedenledir ki, eğitime ilişkin strateji sorunları ve eğitim felsefesi, siyasal gündemde ön planda tartışılan konular arasında yer almıştır.³³⁶ Eğitimde izlenecek metot hususunda Maarif Nazırı Emrullah Efendi ile eğitimci Satı Bey arasında başlayan tartışmada Tûba Ağacı³³⁷ Nazariyesini savunan Emrullah Efendi'ye göre, ilköğretimin yaygınlaştırılması ve

³³² Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.38.

³³³ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.448.

³³⁴ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.46.

³³⁵ Şehmus Güzel, *a.g.m.*, s.875-876.

³³⁶ İlhan Tekeli, *a.g.m.*, s.473.

³³⁷ Bu nazariyeye adını veren Tuba ağacı cenneti gölgelendirir, kökü yukarıda dalları ve yemişleri ise aşağıda durur. İnanişâ göre, cennettekiler, bu bereketli ağacın gölgesinde mutlu olup yemişlerini yiyeceklerdir.

ıslahı uzun zaman alırdı ve bu beklenemezdi. Bu nedenle öncelikle yüksekokullar açılmalıydı ve Dârülfünûn seviyesi en ileriye taşınmalıydı. Bu gerçekleştiğinde, tıpkı kökü yukarıda olup, dalları ve meyveleri aşağıda olan tuba ağacı gibi sultanîlerden ve Dârülfünûn'dan yetişenler halkı aydınlatacaktı.³³⁸ Satı Bey ise, ilköğretimin olmadan yüksekokulların temelsiz kalacağını savunmuştur. Ayrıca Edhem Necat gibi, eğitimin hayata dönük pratik beceriler kazandırmasından yana olanlar ile İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi daha fazla çağdaşlaşma için eğitim gerekli olduğu anlayışını savunan fikir adamları da vardı.³³⁹

Nitekim bu dönemde Emrullah Efendi'nin Tûba Ağacı nazariyesi ile ifade ettiği gibi sultanîlere ve yüksekokullara daha fazla önem verilmiştir. Ayrıca, II. Abdülhamit döneminden devralınan eğitim sistemindeki eksiklikler giderilmeye ve eğitim daha merkezi bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Tanzimat'tan beri kabul edilen ilkokulun zorunlu olduğu ilkesi bu dönemde de kabul edilmiş ve kısmen de olsa uygulamaya geçirilebilmiştir. Bu amaçla okul çağına gelen çocukların listeleri çıkarılmıştır. II. Meşrutiyet'in bir diğer yeniliği ise, ilkokulun zorunlu olmasının yanı sıra, ilkokul eğitiminin parasız ve masraflarının devlet tarafından karşılanması olmuştur. Yine bu süreçte rüşdiyeler kaldırılarak ibtidaîlerle birleştirilmiştir.³⁴⁰

Eğitimin yeniden yapılandırıldığı ve yaygınlaştırıldığı bu dönemde kadınlara eşit eğitim hakkının verilmesi de öngörülmekteydi. Nitekim en başından beri eğitim ve kadın meselesine hassasiyetle yaklaşan İttihat Terakki, daha ilk nizamnâmesinde genel eğitimin ilerlemesini cemiyetin amaçlarından biri olarak görmüş,³⁴¹ 1911'deki 4. kongresinde kabul edilen cemiyet programının 19. maddesinde ise kızların eğitimini olanaklar ölçüsünde devletin sorumluluklarından saymıştır.³⁴² Bu noktadan hareketle Tanzimat'la başlayan sürecin hızlandırıldığını ve kadınların eğitime yönelik hatırı sayılır gelişmeler yaşandığını söyleyebiliriz.

³³⁸ Necdet Sakaoğlu, "Eğitim Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.482.

³³⁹ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s.126-128.

³⁴⁰ Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Türk Eğitim Tarihi Sayısı, C.6, S.12, Bilim ve Sanat Vakfı, s.70.

³⁴¹ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İmge Yayınevi, Ankara 1998, s.35.

³⁴² Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.79-81.

2.2.1. İlk ve Ortaöğretim

2.2.1.1. İbtidâîler ve Rüşdiyeler

II. Meşrutiyet döneminde, ilköğretim seviyesindeki eğitim problemleri iyice hissedilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla devlet ilköğretimle ilgilenmeye mecbur kalmış, yasal düzenlemelerin yanında öğretmen yetiştirme ve bina yapımı gibi sorunları çözümlenmeye çalışmıştır. Bu sorunların çözümü için Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi gereğince Emrullah Efendi tarafından bir “*Tedrisât-ı İbtidâîye Lâhiya-i Kânûniyesi*” hazırlanmıştır. Emrullah Efendi’nin Fransa ilköğretim yasasına uygun olarak hazırladığı bu yasa tasarısına göre, ilköğretim parasız ve zorunlu hale getirilerek bu zamana kadar vilayet merkezleriyle sınırlı kalmış rüşdiye mekteplerinin kazalarda da açılması için çalışmalar yapılacaktır. Geçici ilköğretim yasasının en dikkat çekici yanı ise zorunlu öğretim süresinin uzatılmak istenmesiydi. Böylece kız rüşdiyeleri de 6 senelik kız ilkokulları hâline geliyor ve ilçe merkezlerine kadar bu okulların açılması hedefleniyordu. Ayrıca bu geçici yasa tasarısında öğretmen yetiştirme ve öğretmenliği bir meslek hâline getirme sorununa da yer verilmiştir.³⁴³

Söz konusu geçici kanun lahiyası ancak 1913 yılında yürürlüğe girmiş ve böylece ilköğretim süresi 6 yıla çıkarılmıştır. Bu suretle bu zamana kadar ibtidâî ve rüşdiye mektepleri adlarıyla var olan ilköğretim okulları “*Mekatib-i İbtidâîye-i Umûmiye*” adıyla birleştirilmiştir.³⁴⁴ Devlet, çıkarılan bu yasa gereğince ilkokul çağına gelmiş çocukların ibtidâî mekteplerine gönderilmesi için büyük çaba sarf etmiş, bunun için de kız ve erkek çocuklarının sayılarının tespit edilmesi amacıyla İstanbul merkez olmak üzere, Üsküdar ve Beyoğlu semtlerinde sayım yaptırmıştır.³⁴⁵

Eğitim süresi 6 yıl olarak belirlenen bu okullar yaş seviyesine göre 3 devreye ayrılmıştır. Bunlar; 7-8 yaş çocuklarının gidebileceği devre-i ibtidâîye, 9-10 yaşlarındaki çocuklara eğitim veren devre-i vasatiye ve 10-11 yaşlarındaki çocukların okutulduğu

³⁴³ Afet İnan, *a.g.e.*, s.95; Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, C.3-4, s.1408; Mustafa Ergün, “II. Meşrutiyet Dönemindeki Eğitim Reformlarının Türk Modernleşmesindeki Yeri”, *100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.263-273.

³⁴⁴ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s.244.

³⁴⁵ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.114

devre-i âliyedir. Devre-i âliyeyi bitiren öğrenciler rüşdiye seviyesinde diploma almaya hak kazanmışlardır.³⁴⁶

Yasaya göre, bu okullarda ders süresi 40 dakika olarak belirlenmiş, dersler niteliklerine göre öğleden önce ve öğleden sonra okutulmak üzere gruplandırılmıştır. Hazırlanan ders programı birkaç ufak değişiklik haricinde hem kız okullarında hem de erkek okullarında uygulanabilecek nitelikte yapılmıştır. Geçici yasaya göre okutulacak dersler şunlardır: Kur'an-ı Kerim, Ma'lumat-ı Diniye, Kıraat ve Hat, Lisan-ı Osmanî, Hesap, Hendese, Coğrafya (özellikle Osmanlı coğrafyası), Tarih (özellikle Osmanlı Tarihi), Durus-ı Eşya, Ma'lumat-ı Tabiiye ve Tatbikatı, Hıfzıssıhha, Ma'lumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye, El işleri ve Resim, Gına, Terbiye-i Bedeniye ve mektep oyunları ile erkek çocuklar için Ta'lim-i Askeri, kız çocuklar için ise İdare-i Beytiyye ve Dikiş dersleridir.³⁴⁷

Yukarıda da bahsedildiği gibi, “*Tedrisat-ı İbtidaîye Kanun-ı Muvakkati*” ile ibtidaîler ile rüşdiyeler birleştirilmiş ve 6 senelik ilköğretim okulu hâline getirilmişti. Ayrıca bu okullardan başka yabancı dille eğitim veren ve süreleri 6 yıl olarak belirlenen Numune İbtidaîleri de açılmıştır. Bu okulların en önemli özelliği, diğer ibtidaîlere ve rüşdiyelere göre daha gelişmiş ders programlarına sahip olması ve programında yabancı dil dersinin bulunmasıdır. Her biri bir yıldan ibaret olan ve 6 sınıf şeklinde düzenlenen nümûne ibtidaîlerinin asıl hedefi, öğrencilere okuma yazma becerisi, temel hesap, din ve ahlak bilgileri kazandırdıktan sonra onları ortaöğretime hazırlamaktır. Bu okulların açılmasındaki amaç ise yabancı dilde eğitim veren okullar bulunmadığından Müslüman öğrencilerin yabancı okullara gitmesini engellemektir.³⁴⁸

İlkokul düzeyinde eğitim veren diğer bir eğitim müessesesi de Evkâf-ı Hümâyûn'a bağlı olan vakıf okullarıdır. Bu dönemde vakıf okullarının ıslahı için de bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun aldığı kararlar doğrultusunda binası uygun okullar eğitim vermeye devam etmiş, sağlıksız olanlar kapatılmıştır. Yeni okulların açılması için de çalışmalar başlatılmıştır.³⁴⁹

³⁴⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, C.3-4, s.1408; Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.196.

³⁴⁷ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.157.

³⁴⁸ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.158.

³⁴⁹ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.121-122.

2.2.1.2. İdadiler

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında pek az sayıda kız çocuğunun gidebildiği, karma veya kısmen kızlar için eğitim veren rüşdiyeler ile mesleki eğitim veren kız okulları bulunmaktaydı. Ancak II. Meşrutiyet'le eğitimin önemi toplumda çok daha iyi anlaşılmış olduğundan Balkan Savaşları sonunda da kızların eğitimine karşı taassup azalmıştır.³⁵⁰ Ayrıca sayıları giderek artan kız rüşdiyelerinden mezun olanların üst bir okula gitme istekleri de görülmeye başlanmıştır. II. Abdülhamit döneminde İstanbul'da Bâb-ı Âli caddesinde açılan fakat rağbet görmemesi üzerine kapatılan ve ilk kız idadisi olarak değerlendirilen bu okuldan sonra ilk kez 1911 yılında devlet tarafından İstanbul'da İnas İdadisi adında bir okul açılmıştır.³⁵¹

Nitekim 10 Temmuz 1911 tarihinde Aksaray semtinde meydana gelen yangında Laleli türbesi civarında bulunan Dârümuallimât binasının yanması üzerine gündüzlü olarak eğitim veren Dârümuallimât'ın teşkilatıyla birlikte İnas İdadisi'ne devredilmesi düşünülmüş ve bunun için bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon İnas İdadisi'nin üç yıllık rüşdiye ve üç yıllık idadi kısmından müteşekkil olarak 6 yıllık bir eğitim vermesini kararlaştırmıştır. Ders müfredatında ise, Ulûm-u Diniye ve Kur'an-ı Kerim, Lisanî Osmanî, Tarih, Coğrafya, Riyaziyat, Fransızca, Mûsiki, Biçki-Dikiş gibi dersler konmuştur.³⁵² Kızlar için açılan bu okul haricinde idadi derecesinde eğitim veren başka bir okul açılamamıştır. Dönemin kadın basınından Kadınlar Dünyası gazetesi bu durumu sıkça dile getirerek eleştirmiştir. Mükerrerem Belkis Hanım 18 Temmuz 1913 günü yayınlanan bir yazısında “Kızlar için bütün Türkiye’de idadi derecesinde bir idadimiz var. O halde kızlar için bir tanecik mi mektep var? Teessüf... Son derece teessüf... Hiç olmazsa bir idadi daha açsınlar. Bu bile kifayet etmez. İstanbul’da birkaç idadi bulunmakla beraber her vilayette de inas idadileri açmalı. Emin olalım ki kızların tahsili erkekler kadar, hatta onlardan daha ziyade mühim ve elzemdir.”³⁵³ diyerek kızlar için daha fazla okul açılmasını istemiştir.

³⁵⁰ Osman Ergin, *a.g.e.*, C.3-4, s.1431.

³⁵¹ Hasan Ali Koçer, *a.g.e.*, s.196-197.

³⁵² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, C.3-4, s.1431.

³⁵³ Mükerrerem Belkis, “Maarif Nezâreti’nden Büyük Bir Temenni”, *Kadınlar Dünyası*, No.92, 13 Şaban 1331/ 18 Temmuz 1913, s.1.

Lakin yegâne kız idadisinin ömrü de fazla uzun olmamıştır. Yedi yıllık idadilerin, 1913 yılında sultanîyeye çevrilmesi kararından sonra ilk kız idadisi de yatılı hale getirilip 10 yıl eğitim verecek kız sultanîsine çevrilmiştir.³⁵⁴

2.2.1.3. Ana Mektebi ve Ev Kadını Mektebi

Yeni neslin iyi yetiştirilmesi için eğitimli annelere ihtiyacın olduğu düşüncesinden yola çıkan eğitimci Aziz Haydar Hanım ve kız kardeşi İsmet Hanım'ların çabasıyla Cemal Bey'in himayesinde bir Ana Mektebi açılmıştır.³⁵⁵ 1909 yılında İstanbul'un Beyazıt semtinde açılan bu okulun amacı, geleceğin anneleri olacak kızları eğiterek onların biliçli ve iyi anneler olmasını sağlamaktır. Eğitim süresi 7 yıl olan bu okulun ilk 4 senesinde ibtidai, geri kalan 3 senesinde ise rüşdiye seviyesinde eğitim verilmiştir. Ayrıca erkek ve kız öğrencilerin birlikte kabul edildiği bir de ana sınıfı açılmıştır. 8 yaşından 15 yaşına kadar eğitimin devam ettiği bu okulda kızlara ev idaresi, biçki-dikiş, sağlık, çocuk büyütme, tababet, edebiyat, müzik ve resim gibi dersler verilmiştir. Ancak bu okul Balkan Savaşı esnasında malum gerekçeler yüzünden kapanmak zorunda kalmıştır.³⁵⁶ Ne var ki eğitimci Aziz Haydar Hanım bizzat kendi teşebbüsü ve Maarif Nezâreti'nden aldığı destek ile 1913 yılında İstanbul Erenköy'de yeni bir Ana Mektebi tesis etmiştir.³⁵⁷ Aziz Haydar Hanım'ın bu gayreti dönemin basını tarafında da takdirle karşılanarak "*Vatana istikbal anaları yetiştirmek emel-i ulviyesiyle menafîini aramaksızın çalışan bu muhterem, faal hemşiremizi, Aziz Haydar Hanımefendiyi kalbimizin bütün hararetiyle alkışlar, muvaffakiyetini temini eyleriz.*"³⁵⁸ denmiştir. Bu okulda da ev işleri, biçki-dikiş (validelik dersleri), kıraat, hikâyat, ahlak-ı medeniye ve ictimai gibi dersler okutulmuştur.³⁵⁹ Aynı dönem içinde Konya'da da Valide Mektebi adıyla benzer bir okul açılarak fakir kızlara annelik hususunda eğitim verilmesi amaçlanmıştır.³⁶⁰

³⁵⁴ Osman Ergin, *a.g.e.*, C.3-4, s.1431-1432; Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.236.

³⁵⁵ Güldane Çolak, Lale Uçan, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Basında Kadın Öncüler*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2008, s.89; Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.97.

³⁵⁶ Güldane Çolak, Lale Uçan, *a.g.e.*, s.89-90; Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.97.

³⁵⁷ "Ana Mektebi'nin Resm-i Küşadı", *Kadınlar Dünyası*, No.49, 22 Mayıs 1329/4 Haziran 1913, s.1.

³⁵⁸ Aynı yer, s.1.

³⁵⁹ Aziz Haydar, "Sıdika Ali Rıza Hanımefendi Hemşireme", *Kadınlar Dünyası*, No.38, 11 Mayıs 1329/24 Mayıs 1913, s.3.

³⁶⁰ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.98.

Ev Kadını Mektebi ise 1912 yılında Ana Mektebi kurucularından İsmet Haydar tarafından Göztepe’de açılmıştır. Okulda 7 yaşına kadar erkek öğrencilere ve her yaştaki kız öğrencilere okuma yazma, ilim, el işleri, biçki-dikiş, piyano ve Fransızca dersleri verilmiştir.³⁶¹

2.2.1.4. Sultanîler

Sultanîler, Tanzimat döneminde 1869 Maarif Nizamnâmesi’nde idadi derecesinden daha yüksek bir okul olarak tanımlanmış ve aynı yıl Mekteb-i Sultanîye adıyla erkeklere eğitim vermeye başlamıştır.³⁶² Kızlar için ise, sultanî derecesinde eğitim veren okullar ancak II. Meşrutiyet döneminde açılmıştır. Bu dönemin daha ilk yıllarında kızlar için de erkeklere denk bir orta öğretim sağlamak ve onlara yüksek öğretim kurumlarının kapılarını açmak düşüncesiyle sultanî açılması için teşebbüslerde bulunulmuştu. Ne var ki, Meclis-i Mebusân reisi Ali Rıza Bey tarafından başlatılan bu girişim Balkan Savaşları’nın araya girmesiyle amacına ulaşamamış ve sonuçsuz kalmıştır. Fakat ilerleyen yıllarda daha öncede bahsedildiği gibi yedi yıllık idadilerin sultanîyeye çevrilmesi kararıyla İstanbul’daki tek kız idadisi de yatılı hale getirilip, 5 yıl ibtidaî derecesinde, 5 yıl da tâli kısım eklenmesiyle 10 yıllık eğitim veren bir okul hâline getirilmiştir.³⁶³

Böylece 1913 yılında tek kız idadisi İstanbul İnas Sultanîsi adını alarak eğitim vermeye başlamıştır. Aksaray’da Redif Paşa konağında açılan bu okul 1915 yılında Bezm-i Alem Sultanîsi adını almış ve Aksaray’dan Sultan Mahmut türbesi yakınındaki binaya taşınmıştır.³⁶⁴ Ayrıca okulun isminin değiştirildiği 1915 tarihinde yeni kız sultanîleri de açılmaya başlamıştır.³⁶⁵ Nitekim bu tarihte İstanbul’da, Selçuk Hatun İnas Sultanîsi, Çamlıca İnas Sultanîsi, Erenköy İnas Sultanîsi, Leyli ve Nehârî Erenköy İnas Mektebi ve Adile Sultan İnas Sultanîleri açılmıştır.³⁶⁶

³⁶¹ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.98.

³⁶² Hasan Ali Koçer, *a.g.e.*, s.81.

³⁶³ Hasan Ali Koçer, *a.g.e.*, s.197; Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.84.

³⁶⁴ Hasan Ali Koçer, *a.g.e.*, s.81; Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, C.3-4, s.1444.

³⁶⁵ 1915-1916 tarihlerinde erkek sultanîlerinin sayısı İstanbul’da 9, vilayetlerde ise 35’tir. Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, 265.

³⁶⁶ Tezer Taşkıran, *a.g.e.*, s.43; Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.247.

Eğitim süresi 10 yıl olan İnas Sultanîsi'nde eğitim, kısm-ı evvel ve kısm-ı sani olmak üzere, her biri 5'er yıllık iki devrede yapılmıştır. Kısm-ı evvel ibtidaî, kısm-ı sani ise ortaöğretim sınıflarını ihtiva etmiştir. Kısm-ı saninin 4 yılı devre-i ula ve 1 yılı devre-i sani olmak üzere ikiye ayrılmış, devre-i sani ise edebiyat ve fen olmak üzere iki şubeden oluşmuştur.³⁶⁷ 1913 yılında açılan ilk İnas Sultanîsi'nde, Kur'an-ı Kerim ve Ma'lumat-ı Diniye, Lisan-ı Osmanî, Hat, Hendese, Coğrafya, Hesap, Tarih, Ma'lumat-ı Ahlakiye ve Medeniye, Kozmografya, Terbiye-i Etfal, Lisan-ı Ecnebi, Gına ve Mûsiki, Resim, Terbiye-i Bedeniye, Dikiş, Biçki, Nakış ve Tabahat gibi dersler okutulmuştur. Erkek sultanîlerinin 12 senelik ders programına göre bu dersler daha az yoğunlukta kalmıştır. Ancak kızlar için henüz yüksek öğretim bulunmadığından böyle bir program yeterli görülmüştür. Fakat 1916 yılından sonra kızlara mahsus Dârülfünûn açılmasıyla bu ders programı yetersiz görülecek ve programda değişiklikler yapılacaktır.³⁶⁸

II. Meşrutiyet'le birlikte açılan inas sultanîlerine katılım beklenenden çok olmuş hatta zaman zaman inas sulatanileri talebi karşılayamaz duruma gelmişlerdir. Fakat bu okullar yalnız İstanbul ile sınırlı kalmış başka vilayetlerde açılmamıştır.³⁶⁹

2.2.2. Meslek Eğitimi

2.2.2.1. Ebe Mektebi ve Kadınların Tıp Eğitimi

Tanzimat'ın ilanıyla kadınların sağlık alanında toplu olarak eğitilmesi fikri ortaya çıkmış ve bu amaçla ebe yetiştirmek için ilk kurslar açılmaya başlamıştı. İlk başlarda bu kurslarda eğitim görmek isteyen kişilerde okuma-yazma şartı bile aranmamıştı. Lakin II. Meşrutiyet döneminde ise ilkokul mezunu olma şartı getirilmiştir.³⁷⁰

Ebelik eğitimi belli kurallara bağlanmasına rağmen halen çevrelerinden edindikleri geleneksel bilgilerle ebelik mesleğini icra edenler de bulunmaktaydı. Nitekim bu durum zaman zaman çocuk kayıplarına veya annelerin doğum esnasında zarar görmesine sebep olmaktaydı. Bu yüzden ebelik eğitiminin yaygınlaştırılması için çalışmalar başlatılmıştı.

³⁶⁷ Hasan Ali Koçer, *a.g.e.*, s.198; Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.276.

³⁶⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, C.3-4, s.1444.

³⁶⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, C.3-4, s.1445; Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.265.

³⁷⁰ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.85.

Ancak bu konuda yetişmiş öğretmen eksikliği ve ekonomik yetersizliklerden dolayı ülkenin muhtelif yerlerinde ihtiyacı karşılayacak oranda kurs veya okul açılmamıştır. Bu dönemde İstanbul’da bir doğumhane, ebelerin eğitimi için bir dersane ve 80 kadar öğrencinin kalabileceği bir de yatakhane mevcuttu. Bu duruma çözüm arayan devlet, ebelerin gerektiği gibi eğitilmesinin önemini anlayarak, vilayetlerden ihtiyaçları oranında yetiştirilmek üzere İstanbul’a öğrenci gönderilmesini emretmiştir.³⁷¹ Böylece, devlet mesleki eğitim almış kişilerin ebelik mesleğini icra etmesini sağlamaya çalışmıştır.

Kadınlara sağlık alanında eğitim verilmeye başlanmasına rağmen, yükseköğretimde tıp eğitimi almaları uzun ve zor bir süreç içinde gerçekleşebilmiştir. Nitekim 1914 yılında İstanbul Dârülfünûnu kız öğrenci kaydetmeye başlamışsa da tıp fakültesine kız öğrenci alınmasına izin verilmemiştir. Bu nedenle hekim olmak isteyen kızlar tıp eğitimi almak üzere başka ülkelere gitmeye başlamışlardı. Oysa yabancı uyruklu kadın hekimlerin sınava tabi tutulmadan mesleklerini icra etmelerine izin veriliyordu. Nitekim bu sebeplerden dolayı 1917 yılında Sıhhiye Müdür-i Umumisi Dr. Adnan Adıvar Osmanlı kadınlarının da tıp eğitimi alması için sadarete başvurmuştur.³⁷² Sıhhiye Meclis-i Umumisi de Osmanlı kadınlarının hekimlik yapmalarında bir sakınca olmadığına dair karar almıştır. Bu karar Muallim Mecmuası’nın 15. sayısında “Kadın Doktorlar” başlığı ile şöyle duyurulmuştur: “*Sıhhiye Meclis-i Umumiyesi bu ay zarfında pek mühim bir karar verdi. Bu mühim karar kadınların fi-mabad icra-yı tababette serbestileridir. Sıhhiye Meclisi’nin işbu kararı üzerine Maarif Nezâreti de kadınların fakülteye devamlarına müsaade edecektir...*”³⁷³

Böylelikle Sıhhiye Meclisi’nin bu kararı kadınların tıp eğitimi önündeki hukuki engeli kaldırılmıştı. Bunun üzerine üçü Türk olmak üzere sekiz kız öğrenci tıp fakültesine kaydolmak için başvurmuş ise de muhaliflerin etkisiyle kabul edilmemişlerdir. Kızlar bu durum karşısında büyük bir mücadeleye girişmişler ve kadın basını da bu durumu yayın organlarından desteklemiştir.³⁷⁴ Nitekim büyük tartışmaların ardından 1922 yılında Dr. Besim Ömer Paşa’nın gayretiyle ilk kez 7 kız öğrenci Haydar Paşa Tıp Fakültesi’ne

³⁷¹ BOA, DH.HMŞ, 22/50, 14 Şevval 1331/16 Eylül 1913; Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.86.

³⁷² Elif Atıcı, Sezer Erer, “Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine Başlama Süreci ve İstanbul Dârülfünûnu Tıp Fakültesi’nden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler”, *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, S.35, Bursa 2009, s.109.

³⁷³ “Kadın Doktorlar”, *Muallimler Mecmuası*, C.2, S.15, 15 Teşrinievvel 1333/15 Ekim 1917, s.552.

³⁷⁴ Nuran Yıldırım, “Dünya’da ve Türkiye’de İlk Kadın Hekimler ve Kadınların Hekim Olma Mücadelesi”, *Toplumsal Tarih*, S.147, İstanbul 2006, s.50-57; Elif Atıcı, Sezer Erer, a.g.m., s.109.

kaydedilmiştir. Böylece Cumhuriyet döneminde 1928 yılında ilk kadın hekimler tıp fakültesinden mezun olmuşlardır.³⁷⁵

2.2.2.2. Hemşirelik ve Hastabakıcılık Kursları

Osmanlı Devlet’inde kadınlar için hemşirelik ve hastabakıcılık eğitimi ilk defa II. Meşrutiyet döneminde verilmeye başlanmıştır. Daha öncesinde Kırım Savaşı esnasında Fransız ve İngiliz hemşireler kendi askerlerine bakmak üzere Osmanlı hizmetinde bulunmuşlardır.³⁷⁶ Özellikle bu savaşta ismini duyuran İngiliz hemşire Florence Nightingale’in çalışmaları hastabakıcılık eğitiminin temelini oluşturmuş ve hastabakıcılığın meslek olarak görülmesini sağlamıştır.³⁷⁷

Osmanlı Devleti’nin son yıllarında yaptığı savaşlarda Osmanlı kadını cephede veya cephe arkasında gönüllü olarak hizmet vermeye başlamıştır. Özellikle Trablusgarb Savaşı esnasında hastabakıcıların eksikliği ve ehliyetsizliği yüzünden büyük sıkıntılar çekilmiştir. Hastabakıcı eksikliğinin ve gerekliliğinin ortaya çıkmasıyla birlikte Avrupa’da hastabakıcılık mesleğinin kurumsallaştığını da bilen Dr. Besim Ömer Paşa eğitilmiş hastabakıcı yetiştirilmesi için çalışmalar başlatmıştır.³⁷⁸ Dr. Ömer Besim Paşa, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’ne müracaat ederek bir hastabakıcı okulu açılmasının zorunlu olduğunu bildirmiştir. Cemiyet genel merkezi de bu ihtiyacı yerinde bulmuş ve gerekli ödeneğin ayrılmasıyla ilk defa 1911 yılında Kadırga Hastanesi’nde 6 ay süreli gönüllü hastabakıcılık kursu açılmıştır. Bu kursa devam eden 10 kadına ödenek ayrılması ve ayda 16 gün ders verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁷⁹

Ayrıca 1913-1914 yıllarında Dârülfünûn konferans salonunda Dr. Ömer Besim Paşa tarafından kadınlara farklı zamanlarda hastabakıcılık kursları eğitimi verilmiş ve bu

³⁷⁵ Kamile Mutlu Şevki, “Hekimlik Mesleğinde Türk Kadını”, *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, C.16, İstanbul 1953, s.98-99.

³⁷⁶ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.87.

³⁷⁷ Fethiye Erbay, “Florence Nightingale ve Müzeleri”, *Üsküdar Sempozyumu VI*, 6-9 Kasım 2008, s.310-321.

³⁷⁸ Dr. Ömer Paşa önce 1907’de Londra’da yapılan Kızılhaç Kongresine ardından da 1911’de Dr. Nihat Reşat ile Kızılhaç Washington Kongresi’ne katılmıştır. Yurtdışında katıldığı bu kongrelerde, hastabakıcılık ve hemşirelik eğitimlerini inceleyerek, Türk kadınlarına hastabakıcılık ve hemşirelik eğitimlerinin verilmesi için elinden geleni yapmıştır. Elif Atıcı, Sezer Erer, a.g.m., s.108.

³⁷⁹ Nil Sarı, Zuhâl Özaydın, “Dr. Besim Ömer Paşa ve Kadın Hastabakıcı Eğitiminin Nedenleri I, *Sendrom*, S.4, Nisan 1992, s.10-18; Elif Atıcı, Sezer Erer, a.g.m., s.108.

kurslara yoğun bir ilgi olmuştur.³⁸⁰ Dr. Ömer Besim Paşa başta olmak üzere Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti yöneticilerinin desteği ile açılan hastabakıcılık kurslarına İstanbullu tanınmış ailelerin kızları da ilgi göstermiştir. Bu hanımlar savaş zamanında hastanelerde gönüllü hizmetler vererek halkın durumundan haberdar olmuşlardır.³⁸¹

Ne var ki, 1911 yılında hastabakıcılık eğitimi üzerine başlayan bu kurslar, maddi sıkıntılardan dolayı bir okul hâline gelemeyen kapanmıştır. Ancak modern anlamdaki ilk hemşire okulu Cumhuriyet döneminde 1925 yılında açılmıştır.³⁸²

2.2.2.3. Kız Sanayi Mektepleri

Kız sanayi mektepleri kız çocuklarına teknik ve mesleki eğitim vererek, onlara el becerileri kazandırmayı amaçlayan okullar olarak açılmıştır. Tanzimat döneminde açılmaya başlayan bu okullar varlığını II. Meşrutiyet'in ilanına kadar sürdürmüştür. Nitekim II. Meşrutiyet'in ilan edildiği sırada Leyli ve Nehâri Kız Sanayi Mektebi, Dersaadet Nehâri Kız Sanayi Mektebi ve Üsküdar Nehâri Kız Sanayi Mektepleri olmak üzere ülkede 3 kız sanayi mektebi bulunmaktaydı.³⁸³

Leyli ve Nehâri Kız Sanayi Mektebi açıldığı ilk yıllarında³⁸⁴ yeterli başarıyı sağlamışsa da ilerleyen yıllarda bu başarıyı kaybetmeye başlamıştı. Bunun üzerine okul idaresinin ve ders programının ıslahı için 1907-1908 yıllarında çalışmalar başlatılmış ve okulun müdürlüğüne Hulusi Bey atanmıştır. Hulusi Bey okulun yeniden düzenlemesi için komisyonlar oluşturmuş ve bu komisyonların çalışmaları sayesinde okulda takdir edilecek düzeyde bir başarı sağlanmıştır. Bunun üzerine diğer iki kız sanayi mektebinin sorumluluğu da Hulusi Bey'e verilmiştir.³⁸⁵ Ancak 1911-1912 eğitim öğretim yılında Leyli Kız Sanayi Mektebi, teşkilatıyla birlikte Leyli Dârülmuaallimât'a devredilmiştir.³⁸⁶

³⁸⁰ Nil Sarı, Zuhale Özyayın, a.g.m., s.10.

³⁸¹ Nil Sarı, Zuhale Özyayın, a.g.m., s.14-16.

³⁸² Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.88.

³⁸³ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.99.

³⁸⁴ 1869 yılında Yedikule'de açılan Kız Sanayi Mektebi öğrenci sayısının artmasından dolayı 1883 yılında Leyli ve Nehari olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.

³⁸⁵ Yasemin Tümer Erdem, a.g.t., 203.

³⁸⁶ Hasan Ali Koçer, a.g.e., s.196; Yasemin Tümer Erdem, a.g.t., 204.

1912 yılında ise, Dersaadet Nehâri Kız Sanayi Mektebi ile Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin birleştirilip, Avrupa'daki örneklerine uygun şekilde yeniden hizmet vermesi kararlaştırılmıştır. Bu yeni okulun açılması için Horhor'da bulunan Münir Paşa Konağı kiralanmış ve Belçika'dan bir müdire, iki bayan öğretmen getirtilmiştir.³⁸⁷ Böylece Dersaadet Nehâri ile Üsküdar Kız Sanayi Mektepleri birleştirilerek, ilk ve orta kısımlardan oluşan ve idadi seviyesinde eğitim veren, 9 sınıflı gündüzlü Dersaadet Kız Sanayi Mektebi 1 Kasım 1913 tarihinde yeniden açılmıştır. Yeni açılan kız sanayi mektebi için kapatılan Üsküdar Kız Sanayi Mektebi bir yıl aradan sonra ihtiyaç üzerine tekrar açılmıştır. Bu okula kısa bir süre sonra Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi ismi verilmiştir. Ancak bu okul daha sonra inas sultanîsi'ne dönüştürülerek Üsküdar İnas Sultanîsi adını almıştır. Her ne kadar sultanî olarak eğitim vermeye başladıysa da bu okul diğer inas sultanîlerinden farklı olarak mesleki eğitim vermeye ve üretim yapmaya devam etmiştir. İbtidai ve tâli kısımlardan oluşan Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ise 1917 yılında iki kısma ayrılarak, orta kısmı 1919 yılında Aksaray Sineklibakkal'da bulunan Selçuk Hatun İnas Sultanîsi ile birleştirilmiştir. Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi adını alan bu okul Cumhuriyet'e kadar sadece mesleki ve teknik eğitim veren yegâne okul olarak kalmıştır.³⁸⁸

Bu dönemde kız sanayi mekteplerinin ıslahı için başlatılan çalışmalarda bu okulların eğitim süreleri ve ders müfredatları da değiştirilmiştir. 1910 yılında kız sanayi mekteplerinin eğitim süresi 7 yıldan 6 yıla indirilmiştir. Ayrıca ders müfredatları da genel eğitim ile sanayi eğitimine uygun bir şekilde hazırlanmıştır. Rüşdiye ve idadi derecesinde eğitim veren kız sanayi mekteplerinde okutulan başlıca dersler şunlardır: İbtidai sınıflarının dersleri Kur'an-ı Kerim ve Ma'lumat-ı Diniye, Hat, Hendese, Coğrafya, Hesap, Tarih, Ma'lumat-ı Ahlakiye ve Medeniye, Gına, Resim, Terbiye-i Bedeniye ve Fransızca'dır. İdadi sınıflarının dersleri ise, Ma'lumat-ı Diniye, Türkçe, Fransızca veya Almanca, Hesap, Coğrafya-yı Sınai ve Ticariye, Tarih, İdare-i Beytiyye, İktisad-ı Beyti, Ma'lumat-ı Tabiiye, Hıfzıssıhha, Resim, Çamaşır Takımları, Tamir, Nakış, Biçki ve Dikiş, Tabahat, Çamaşır Yıkama, Ütü, Moda, Terbiye-i Bedeniye ve Ma'lumat-ı Hukukiyedir.³⁸⁹

Bu okulların dışında özel kız sanayi mektepleri de açılmıştır. Bunlardan biri, kız çocuklarının iyi bir ev kadını ve anne olabilmelerini sağlamak amacıyla Madam Kolp

³⁸⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, C.3-4, s.1411.

³⁸⁸ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.203-206.

³⁸⁹ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.229-230.

tarafından Mahmut Paşa'da Mengene sokağında açılan Osmanlı Fransız Kız Sanayi Mektebi'dir. Bu okul Şehzade Abdülmecit Efendi'nin himayesi ve Dâhiliye Nazırı Talat, Adliye Nazırı Necmettin, Mâliye Nazırı Cavit, Dr. Ömer Besim ve Hüseyin Cahit Beylerin idaresi altında eğitim vermiştir.³⁹⁰ Bu okulun dışında 2 özel kız sanayi mektebinin daha açılmasına izin verilmiştir. Bu okullardan biri, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Nur-ı Osmanî kulübü tarafından açılan Atik Ali Paşa mahallesinde Karababa Tekkesi sokağındaki Osmanlı İttihat ve Terakki İnas Sanayi Mektebi,³⁹¹ diğeri ise Enise Hanım'ın gayretleriyle Beşiktaş Muradiye Mahallesi'nde açılan ibtidaî ve rüşdi derecelerinde eğitim veren Nehâri Kız Sanayi Mektebi'dir.³⁹²

2.2.2.4. Dârümuallimât (Kız Öğretmen Okulu)

II. Meşrutiyet dönemi eğitim anlayışı içinde öğretmen okullarının ıslahı ve geliştirilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalarda ilk önce İstanbul Dârümuallimîn'e öncelik verilmiştir. Bu okulun geliştirilmesinde, okulun müdürü eğitimci Satı Bey'in büyük çabaları olmuştur. Oysa Dârümuallimât bu kadar şanslı olamamış ancak gecikmeli de olsa bu okulda da gelişmeler kaydedilmişti.³⁹³

Nitekim Dârümuallimât'ın eğitim seviyesini ve kalitesini yükseltmek için bazı teşebbüslerde bulunulmaya başlanmıştı. Dârümuallimât'ın ıslahı hususunda çalışmalar yapılırken, bu dönemde İngiliz hukukçularından Mr. Fray'ın kızı Isabel Fray İstanbul'a gelmiş ve kendisine yapılan bir rica üzerine kız okullarını gezerek Maarif Nezâreti'ne bir rapor vermesi istenmiştir. Eğitim alanında uzun yıllar çalışmış olan Isabel Fary raporunda, kız okullarının kötü durumda olduğundan bahsederek, konuyla ilgili düşüncelerini ve çözüm önerilerini yazmıştır.³⁹⁴ Mrs. Fray, bu okullardaki eğitimin düzeltilebilmesi için ilk olarak öğretmen yetiştirme meselesinin ele alınmasının gerektiğini belirtmiş, Avrupa ve Amerika'daki örneklerine göre Dârümuallimât'ın ıslah edilmesi lüzumuna işaret etmiştir. Ona göre Dârümuallimât'a İngiltere, Amerika, İskandinavya veya İsviçre ülkelerinden bir

³⁹⁰ Hasan Ali Koçer, *a.g.e.*, s.196

³⁹¹ BOA, İ.MF, 17/1329/R-6, 13 Rebiülahir 1329/13 Nisan 1911; BOA, BEO, 3882/291128, 17 Rebiülahir 1329/17 Nisan 1911.

³⁹² BOA, DH.MUİ., 87/-7 /18, 10 Rebiülahir 1328/21 Nisan 1910; BOA, İ.MF, 15/1328/R-03, 4 Rebiülahir 1328/15 Nisan 1910; BOA, BEO, 3725/280078, 7 Rebiülahir 1328/18 Nisan 1910.

³⁹³ Yahya Akyüz, "Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı'da..." s.36.

³⁹⁴ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, C.3-4, 1427.

müdire getirilmeliydi. Dârümuallimât’a kabul edilecek öğrenenciler ibtidaî, hatta daha ileri seviyede eğitim görmüş olmalı, öğrenciler yatılı eğitim almalıydı. Ayrıca okul binası, ders araç ve gereçleri en iyi şekilde temin edilmeli, özellikle öğretmen olarak yetiştirilen öğrencilerin pratik yapabileceği bir tecrübe okulu Dârümuallimât himayesinde açılmalıydı ya da hiç olmazsa yakın bir ibtidaî bunun için kullanılmalıydı.³⁹⁵ Isabel Fary hazırladığı bu raporuyla Avrupa tarzında bir öğretmen okulu modeline ihtiyaç duyulduğunu açıkça ifade etmiştir. Bu arada Türk eğitimcilerinden Halide Edip’in de Dârümuallimât hakkındaki görüşleri pek iç açıcı değildi. Tanin gazetesinde yayınlanan bir yazısında Halide Salih okulun mevcut durumunu acı bir biçimde tenkit etmiştir. “*Dârümuallimât ilmen hocalık evsafını haiz kadınlar yetiştiremezdi. Çünkü Dârümuallimât diye idadiye derecesinde bir mektep gibi açıldığı halde muntazam bir rüşdiye kadar matluba muvafık değildi. Tarih, Hikmet, Fizyoloji, Edebiyat hatta tarz-ı tedris öğrenmek için Pedagoji bile okumuyorlardı. Bütün program biraz Kavaid, biraz Türkçe, biraz Faris-î, Hesap ve Coğrafyadan ibaret idi.*”³⁹⁶ Halide Edip’e göre Dârümuallimât’ın eğitim süresi 8 yıl olmalıydı ve Amerikan eğitim sistemine göre teşkilatlandırılmalıydı.

Dârümuallimât’la ilgili tartışmalar devam ederken 1870 yılında açıldığı günden beri gündüzlü eğitim veren bu okul 1910-1911 eğitim öğretim yılında yatılı eğitim vermeye başlamıştır. Ancak okul gündüzlü öğrenci almaya da devam etmiştir.³⁹⁷ Böylece okul Leyli Dârümuallimât adını almıştır. 1913-1914 eğitim öğretim yılından itibaren Dârümuallimât bünyesinde önemli değişiklikler yapılmaya başlanmıştır.³⁹⁸ Bu öğretim yılı başında uygulamalı eğitim yapmak için Dârümuallimât bünyesinde 5 sınıflı ibtidaî derecesinde Tatbikat Mektebi açılmıştır. Yine bu yıl içinde Dârümuallimât bünyesinde bir Ana Muallime Mektebi açılmıştır. Çünkü II. Meşrutiyet’in ilanından önce bazı illerde özellikle de gayrimüslimler tarafından özel ana okulları açılmaya başlanmıştı. Bu tarihten sonra İstanbul’da da özel ana okulları açılmıştı. Dolayısıyla ana okulları için öğretmen yetiştirilmesi gerekli bir hal almıştı. Nitekim 1913 yılında yayınlanan “*Tedrisât-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati*” ile de ilköğretim öncesi eğitim için bazı hükümler getirilmişti. İşte bu sebeplerden dolayı bir Ana Muallim Mektebi’ne ihtiyaç duyulmuştu. Ayrıca yine bu

³⁹⁵ “Kız Mektepleri Hususunda Bir Mütalaa-i Mühimme”, *Tanin*, No.167, 5 Kanunusani 1324/18 Ocak 1909, s.2-3. Bu raporu Zeki Salih Bey neşretmiştir.

³⁹⁶ Halide Edip, “Maarif Nezâreti Daire-i Aliyyesine, Dârümuallimât”, *Tanin*, No.56, 29 Şaban 1326/26 Eylül 1908, s.4-6

³⁹⁷ Ancak okul gündüzlü öğrenci almaya da devam etmiştir.

³⁹⁸ Yahya Akyüz, “Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı’da...”, s.36.

süreçte Dârümuallimât bünyesine bağlı olarak ilk resmi Ana Mektebi açılmış ve bu okul Ana Muallim Mektebinin uygulama sınıfı olarak kullanılmıştır.³⁹⁹

1915 yılında ise yayınlanan “*Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi*”⁴⁰⁰ ile bu okul Dârümuallimât-ı Âli adını alarak ibtidaî, ihzârî ve âli sınıflarından oluşacak şekilde 3’e ayrılmıştır. İbtidaî kısım 5 yıl olacak ve ilkokullara öğretmen yetiştirecektir. 2 yıl olan ihzârî kısım Dârümuallimât-ı İbtidaîlere öğretmen ve ilköğretim müfettişi yetiştirmek için açılmıştır. Âli kısım ise edebiyat, tabiiyat ve riyaziyat şubelerine ayrılarak 3 yıl eğitim verecekti. Bu kısımdan mezun olanlar da orta ve yüksek dereceli okullara öğretmen olacaktı.⁴⁰¹ Ne var ki, İstanbul’da açılan bu okul için birçok gayret sarf edilmesine rağmen istenilen düzeye getirilememiştir. Cumhuriyet’e kadar varlığını koruyan bu okul Kız Muallim Mektebi adını alarak eğitim vermeye devam etmiştir.⁴⁰²

Bu dönemde İstanbul haricindeki vilayetlerde de Dârümuallimât açılmasına gayret gösterilmiştir. Çünkü İstanbul’daki Leyli Dârümuallimât ihtiyacı karşılayamamaktaydı. Ayrıca 1913 tarihli “*Tedrisât-ı İbtidaîye Kanun-ı Muvakkati*” adlı geçici kanunun 48. maddesi, vilayetlerde bulunan kız ibtidaî okullarına öğretmen yetiştirmek üzere, Leyli Dârümuallimât’ın açılmasını öngörüyordu. Bu kanuna dayanılarak Adana, İzmir, Halep, Ankara, Edirne, Bursa Konya, Sivas, Balıkesir, Menteşe ve Kastamonu şehirlerinde kız öğretmen okulları açılmıştır.⁴⁰³ Böylece İstanbul dışında 11 vilayet merkezinde Dârümuallimât açıldığı görülmektedir. Ancak bu sayının yeterli olmadığı açıktı. Tüm çabalara rağmen Dârümuallimâtlar ülke genelinde yaygınlaştırılamamıştır.

2.2.3. Yüksek Öğretim

2.2.3.1. Dârülfünûn’da Verilen “Serbest Konferanslar”

II. Meşrutiyet döneminde eğitim meselesinin daha da önem kazanmasıyla kızların eğitimi hususunda büyük tartışmalar yaşanmaya başlanmıştı. Bu konuda gerek eşit eğitim hakkı isteyen kadınlar, gerekse kadınları toplumsal hayata çekmek isteyen aydınlar her

³⁹⁹ Yahya Akyüz, “Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı’da...”, s.36; Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.290.

⁴⁰⁰ Düstur, II. Tertip, C.7,1336, s.649-659.

⁴⁰¹ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s.255.

⁴⁰² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, C.1-2., s.680-681.

⁴⁰³ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.292-294.

fırsatta düşüncelerini dile getirmekten çekinmemişlerdir. Ayrıca dönemin basın hayatında özellikle de kadın basınında sürekli olarak kızların Dârülfünûn’a gitme ve yüksek öğrenim görme isteği tekrarlanmıştır. Örneğin kadın basınının güçlü bir temsilcisi olan Kadınlar Dünyası gazetesi kızların yüksek öğrenim görmesi hususunda sürekli yazılar yazmış ve konunun takipçisi olmuştur. Nitekim Mükerrerem Belkıs Hanım, 11 Temmuz 1913’te gazetede çıkan bir yazısında, kadınların en temel hakkı olmasına rağmen neden eğitimden yoksun bırakıldıklarını sorgulamıştır: “*Cihanın her bir tarafında bütün insanlara en ufacakları bile verildiği halde bizim en büyük hakkımız, dinimizin, insanlığın bahş ettiği mukaddes hakkımız bize verilmiyor. İstediğimiz hakkımız şudur: Biz kadınlara da Dârülfünûn şu’abâtının açılması, biz kadınların da o harikulade ulûm ve fûnûndan istifade etmesi... Nasıl... Evet nasıl hakkımızı vermeyecekler!... Büyük bir milletin büyük bir kitlesini ilmi tahsilden menediyorsunuz.*”⁴⁰⁴ Mükerrerem Belkıs ayrıca Rusya’daki Müslüman kızlarının Dârülfünûnların bütün şubelerine girdikleri örnek göstererek Osmanlı Müslüman kadını ile Rusya Müslüman kadını arasındaki farkın ne olduğunu soruyordu. Yine aynı gazetenin ertesi günkü nüshasında İnas Dârülfünûnu hakkında istihzâlı bir diyalog yayınlanmıştır.

Dârülfünûn Sayıklaması⁴⁰⁵

İnstitutris- O, artık siz bize ihtiyaç kalmadı.

Küçük hanım- Neden, İnstitutris?

İnstitutris- İşte Türk madamlar Dârülfünûn isterler.

Küçük hanım- Evet, Dârülfünûn’da bulunmak istiyoruz. Avrupa’da da öyle değil mi?

İnstitutris- O!... Fakat Avrupa!...

Nitekim verilen bu mücadelenin neticesinde öncelikle Dârülfünûn’da hanımlar için “Serbest Konferanslar” verilmeye başlanmıştır.⁴⁰⁶ Böylece açılacak olan İnas

⁴⁰⁴ Mükerrerem Belkıs, “Mille ve Hükümet’e Bir Hitabe: Hak İstiyoruz”, *Kadınlar Dünyası*, No.86, 28 Haziran 1329/ 11 Temmuz 1913, s.1, Mükerrerem Belkıs aynı gazetenin bir başka sayısında, “Öteyi beriyi bırakalım, asıl noktadan başlayalım. Sonra bütün mesaimiz semeresiz kalır. Şimdi bu ihtiyacımızın çaresine bakalım. Hiç şüphe yok ki büyük dimağları, rehberleri bize Dârülfünûn yetiştirecektir. ... Dârülfünûn istemek, o dershanelerde ders almak, bizim birer hakkımız, hakk-ı insaniyemizdir. Hükümetin vereceği de bir hakk-ı insanidir.” Mükerrerem Belkıs, “İnkılâp ve Terakki İçin”, *Kadınlar Dünyası*, No.99, 12 Temmuz 1329/ 25 Temmuz 1913, s.1

⁴⁰⁵ “Dârülfünûn Sayıklaması”, *Kadınlar Dünyası*, No.88, 30 Haziran 1329/13 Temmuz 1913, s.4.

⁴⁰⁶ Hanımlara mahsus serbest dersler İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Süleyman Paşazade Sami Bey’in ön ayak olmasıyla başlamıştır. Nitekim İsmail Hakkı Bey, Hayatım adını taşıyan hatıratında bu mevzuyu şöyle anlatır: “*Kadınlar isteseler de Dârülfünûn’a gidemezdi. Sami Bey’le düşündük ne yapalım ki ortalığı velveleye vermeden Türk kadınına yüksek tahsile, hele Dârülfünûna kadar götürelim, dedik. Aklımıza gelen çare pek basitti. İşte “hanımlara mahsus serbest ders” diye kurslar açtırırız: bu kursları Dârülfünûn*

Dârülfünûnu'nun temeli atılmıştır. 7 Şubat 1914 Cumartesi günü başlayan derslerin haftada 4 gün öğleden sonra 14:00-16:15 saatleri arasında verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁷

Kadınların eğitimi konusunda çaba harcayan isimlerden biri olan Maarif Nazırı Şükrü Bey, *La Turquie*'ye verdiği beyanatta Dârülfünûn'da kızlar için açılan derslerin sebebini şöyle açıklamıştır: “Genç Müslüman kızlarını da tahsil-i âliden müstefid etmek ihtiyacı her gün kendini daha ziyade hissettiriyordu. Bu ihtiyacı tatmin edecek bir başlangıç olmak üzere Dârülfünûn konferans salonunda serbest dersler tesis ve öğleye kadar evlerindeki dâhili işlerle meşgul olanların da bu derslerden istifade edebilmeleri için dersleri öğleden sonraya aldık. Münevver bir vâlide, mukadder bir nâzıma iyi bir zevce olabilmek için bir kadına lazım olan bütün ma'lumat bu derslerde verilecektir. Kadınların ne gibi hukuku talep ne gibi vezaif-i tahammül edebileceklerini tayin edebilmeleri için de Hukuk-ı nisvan dersleri verilecektir ki bunlardan mühim istifadeler intizar ediyoruz. Gelecek seneden itibaren bu serbest dersler, daha ziyade tevsî' ve tanzim edilerek devam mecburiyeti olacak ve yalnız liselerden mezun olan genç kızlar kabul edilecektir. Bu suretle istikbal için en yeni ve en mükemmel silahlarla mücehhez bir muallime ordusu yetiştireceğiz ve bu sayede talebeler ders yaparken bile çarşaf taşımak azabından kurtulmuş olacaktır.”⁴⁰⁸ Dârülfünûn konferans salonunda hanımlara yönelik vermeye başlayan bu derslerin Dârülfünûn ve Dârülmuallimîn muallimleri ile erbab-ı ihtisas tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁹ Hanımlar tarafından yoğun ilgi gösterilen bu dersler 12 Eylül 1914 yılında İnas Dârülfünûnu'nun açılmasına kadar yaklaşık bir yıl devam etmiştir.⁴¹⁰

konferans salonunda verdiririz. Bu kurslar için en muktedir hocaları seçeriz, dedik. Sami Bey altmış yaşına yaklaşan bir insan olduğu halde çocukluk ruhunun bütün saflığını muhafaza ediyordu. Gözleri parladı, dudaklarını şapırdatıp sevincinden ellerini birbirine çarptı. Oldu, oldu bu iş de oldu mükemmel! dedi.” Aktaran, Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, C.3-4, S.1553-1554.

⁴⁰⁷ BOA, MF.MKT, 1194/81, 22 Kanunusani 1329/3 Şubat 1914.

⁴⁰⁸ Ulviye Mevlan, “Kadınlık: Maarif Nazırı”, *Kadınlar Dünyası*, No. 131, 15 Şubat 1329/28 Şubat 1914, s.2.

⁴⁰⁹ BOA, MF.MKT., 1194/81, 22 Kanunusani 1329/3 Şubat 1914.

⁴¹⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, C.3-4, s.1554.

Dârülfünûn konferans salonunda verilen derslerin programı şöyledir:⁴¹¹

Zevâli Saat Birinci Ders 2-3		Zevâli Saat İkinci Ders 3.15-4.15	
Cumartesi	El İşleri: Kız sanayi mektebi müdiresi matmazel Kafmayer ile Dârülfünûn ve Dârülmuallimât'ın Fenn-i Terbiye Muallimi İsmail Hakkı Bey	Cumartesi	Tarih: Dârülmuallimîn-i Âliye Tarih Muallimi İhsan Bey
Pazartesi	Hıfzıssıhha-i Umumiye ve Nisaiye ve İlk Tababet: Sıhhiye Müdürü Umumiyesi ve Tıp Fakültesi Müderrislerinden Besim Ömer Paşa	Pazartesi	İdare-i Beytiye ve İktisad: Müellifin-i Osmaniye'den Darüşşafaka Müdür Muavini Ahmed Cevat Bey
Çarşamba	Heyet: Maarif Nezâret-i Celilesi Müsteşarı ve Dârülfünûn Müdür-ü Umumi Sâlih Zeki Bey Efendi	Çarşamba	Ma'lumat-ı Fenniye: Maarif Umumiye Nazır-ı Esbakı Dârülfünûn Müderrislerinden Said Bey Efendi
Perşembe	Hukuk-ı Nisvan: Defter-i Hakani Nazırı Dârülfünûn Müderrislerinden Mahmut Esad Efendi Hazretleri	Perşembe	Fenn-i Terbiye: Dârülfünûn ve Dârülmuallimîn Fenn-i Terbiye Muallimi İsmail Hakkı Bey
Yalnız Perşembe günleri birinci ders Zevâli Saat 12.30'da ve ikinci ders 2.15'te başlayacaktır		Derslere Kanun-i Sani'nin yirmi beşinci cumartesi gününden itibaren başlanacaktır	

2.2.3.2. İnas Dârülfünûnu'nun Açılması

Dârülfünûn'da hanımlara yönelik derslerin başlaması, kızların yüksek öğretim görmek istemeleri ve her geçen gün kadın öğretmenlere ihtiyaç duyulmasıyla İnas Dârülfünûnu'nun açılmasına karar verilmiş ve 12 Eylül 1914 tarihinde İnas Dârülfünûnu'nun kurulmasıyla kızlara gerçek anlamda yüksek öğretim kapıları açılmıştır.⁴¹² Zeynep Hanım konağında Dârülmuallimât'ın Âli şubesi⁴¹³ olarak açılan ve öğrenim süresi 3 yıl olan İnas Dârülfünûnu Edebiyat, Tabiiyyat ve Riyaziyat şubelerinden oluşuyordu. Bu şubelerde şu dersler verilecekti: Edebiyat şubesinde Edebiyat-ı Türkiye, Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmani, Tarih-i Edebiyat-ı Türkiye, Coğrafya ve Etnografya, Felsefe, Fenn-i Terbiye, İlm-i iktisat, Ulûm-ı İctimaiye, Tarih-i Sanayi, Kitabet, Kavanin-i Cariye dersleri verilirken, Tabiiyyat şubesinde İlm-i Hayvanat, Fizik, Hikmet-i Tabiiye, İlm-i Maden, Teşrih ve Menafi'ül-aza, Kimya, Hıfzıssıhha, İlm-i Nebatat ve Kimya dersleri yardımcısı verilmiştir Riyaziyat şubesinde ise, Hendese, Cebir, Müsellesat-ı

⁴¹¹ BOA, MF.MKT, 1194/ 81, 22 Kanunusani 1329/3 Şubat 1914.

⁴¹² Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, C.3-4, s.1554-1555; Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.364.

⁴¹³ İnas Dârülfünûnu kurulduğu esnada Dârülmuallimât-ı Âli bünyesinde açılmıştır. Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.364.

müsteviye ve küreviye, Hey'et-i Riyaziye dersleri okutulacaktı. Bu derslerin birçoğu erkek Dârülfünûnu'un hocaları tarafından verilmiştir.⁴¹⁴

İnas Dârülfünûnu'na kayıt için Dârülmuallimât veya İnas Sultanîsi'nden mezun olmak ya da hususi tahsil görmüş olup, yapılacak sınavlarda başarılı olmak şartı aranmıştır. Ayrıca kayıt için 16-25 yaş arasında olmak, nüfus ve aşı belgesi ibraz etmek de gerekli kılınmıştır.⁴¹⁵ İlk yıl Edebiyat şubesine 8, Riyaziyata 3, Tabiiyata 10 öğrenci kayıt yaptırmıştır. Nitekim 21 öğrenci ile eğitime başlayan İnas Dârülfünûnu 1917 yılında ilk mezunlarını vermiştir. Edebiyat şubesinden; Lamia, Adalet, Aliye, Meliha, Şaziment Hanımlar, Riyaziyat şubesinden, Behice, Sabiha, Behice Hanımlar, Tabiiyat şubesinden, Hamdiye, Zehra, Senihe, Şekibe, Senihe, Nezahat, Muammer ve Azize Hanımlar mezun olmuşlardır. İnas Dârülfünûnun'dan mezun olan bu hanımlar, ülkenin çeşitli yerlerinde bulunan Dârülmuallimâtlara tayin edilmişlerdir.⁴¹⁶

Zeynep Hanım konağında eğitime başlayan İnas Dârülfünûnu, erkeklerle kızların aynı kapıdan Dârülfünûna girmeleri hoş karşılanmadığı için Cağaloğlu'ndaki bir binaya nakledilmiştir. Ancak Cağaloğlu'ndaki İnas Dârülfünûnu binası 1918-1919 eğitim yılında Ticaret Mektebine verilmiştir. Bunun üzerine İnas Dârülfünûnu, tekrar Dârülfünûn binasına taşınmış, öğrencileri ve yönetimi de Dârülfünûna nakledilmiştir.⁴¹⁷ Böylelikle erkek ve kız öğrenciler aynı binada ancak farklı saatlerde ders görmeye başlamışlardır. Bu durum bazı çevrelerin tepkisini çekerek büyük yankı uyandırmıştır. Özellikle de Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi bu duruma büyük tepki göstermiştir.⁴¹⁸ Bazıları da farklı saatlerde birbirinden ayrı olarak yapılan eğitimi eleştirerek tam karma eğitim yapılmasını istemiştir.⁴¹⁹ Bu durum tam bir karmaşa ortamı yaratmıştır. Çünkü aynı binada farklı saatlerde ders görülmesi bazı derslerin uygulanmasını zorlaştırıyordu. Ayrıca hocaların aynı dersi günde iki kez tekrar etmesi şikayet konusuydu.⁴²⁰ Nitekim zamanla

⁴¹⁴ Afet İnan, *a.g.e.*, s.96; Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, C.3-4, s.1554-1555; Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.378.

⁴¹⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, C.3-4, s.1554; Bahar Baskın, "II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitime Yönelik Bir Girişim: İnas Dârülfünû'nu", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No.38, Mart 2008, s.93.

⁴¹⁶ "İnas Dârülfünûnu", *Bilgi Yurdu Işığı*, C.1, S.6, 15 Eylül 1333/15 Eylül 1917, s.94; Tezer Taşkıran, *a.g.e.*, s.45.

⁴¹⁷ Tezer Taşkıran, *a.g.e.*, s.44; Bahar Baskın, *a.g.m.*, s.94-95.

⁴¹⁸ Afet İnan, *a.g.e.*, s.96; Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.113-114.

⁴¹⁹ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.104.

⁴²⁰ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.368.

bazı hocalar erkek ve kız öğrencilere beraber ders vermeye başlamıştır. Böylece karma eğitimin ilk adımı atılmıştır. Ayrıca bazı fakülte meclisleri de karma eğitim yapılması için kararlar almaya başlamıştı. Bu durum kızların Hukuk Fakültesi'ne kayıt yaptırımlarına da fırsat vermiştir. 4 Ağustos 1919 tarihinde toplanan Hukuk Fakültesi Meclisi erkeklerle birlikte öğleden önce eğitim verilebileceği, öğleden sonra verilecek eğitimin ise mümkün olmadığına karar vermiş ve bu karar Maarif Nezâreti'ne bildirilmiştir. Bunun üzerine Maarif Nezâreti de eğitimin öğleden sonra verilebilmesi hâlinde diğer fakültelerde olduğu gibi kız öğrenci kabul edilebileceğini bildirmiştir. Böylelikle 1920-1921 eğitim-öğretim yılında kızlar Hukuk Fakültesi'ne kabul edilmeye başlanmıştır.⁴²¹ Bu gelişmeler neticesinde kız öğrenciler ayrı eğitimi protesto ederek, erkek sınıflarında derslere katılmaya başlamıştır. Bu fiili durum, 16 Eylül 1921 tarihinde Dârülfünûn Divanı'nın aldığı kararla sona ermiş ve İnas Dârülfünûnu resmen kapatılmıştır. Böylece ikili eğitime son verilerek 1921-1922 eğitim ve öğretim yılında karma eğitime geçilmiştir.⁴²²

2.2.3.3. İnas Sanayi-i Nefise Mektebi

Sanayi-i Nefise Mektebi 1881 yılında Osman Hamdi Bey'in teşvikiyle onun idaresi altında İstanbul'da açılmıştır. Ticaret Nezâreti'ne bağlı olarak açılan bu okulda, resim, heykel, mimarlık ve oyma baskı dersleri verilmiştir. Bu okul açıldığı yıllarda sadece erkek öğrencilere eğitim vermiştir. Ancak gün geçtikçe sayıları fazlaşan kız okullarında resim öğretmenlerine ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bunun için de 14 Kasım 1914 tarihinde Dârülfünûn'un bir dairesinde Sanayi-i Nefise Mektebi'nin bir şubesi olarak İnas Sanayi-i Nefise Mektebi açılmıştır.⁴²³ Böylece resim sanatına ilgisi ve yeteneği olup yurt dışına gitme ya da özel ders alma imkânına sahip olmayan kızlar güzel sanatlarda yüksek öğrenim yapma şansına kavuşmuştur. Dönemin gazetelerinde okulun resim bölümüne imtihanla öğrenci alınacağı duyurulmuş ve 16 yaşını geçmiş adayların diplomaları ile okula başvurabileceği ilan edilmiştir. İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açıldığı ilk zamanlarda öğrencilere sadece resim dersi verilmiş, ancak okulun ikinci eğitim yılında bir heykel atölyesi de açılmıştır. Böylece heykeltraşlık eğitimi de verilmeye başlanmıştır. Eğitim süresi 3 yıl olan bu okulda perspektif, anatomi, menazır, sanat tarihi, ve peyzaj

⁴²¹ Bahar Baskın, a.g.m., s.106; Yasemin Tümer Erdem, a.g.t., s.371.

⁴²² Tezer Taşkıran, a.g.e., s.44; Bahar Baskın, a.g.m., s.106.

⁴²³ Osman Nuri Ergin, a.g.e., C.3-4, s.1117-1125.

dersleri verilmiştir.⁴²⁴ Kızlar için açılan bu okula resim dersleri vermesi için daha önce Dârülmuallemînât'ta öğretmenlik yapan, Roma ve Paris'te resim eğitimi almış, ilk kadın ressamlarımızdan Mihri Hanım⁴²⁵ atanmıştır. Resim hocası olarak atanan hatta zaman zaman okulun müdireliğini yapan Mihri Hanım bu okulun açılmasında etkin isimlerden birisi olmuştur.⁴²⁶ Mihri Hanım'ın bu okulun açılmasındaki etkisi bir anıda şöyle anlatılır:

“Bir gün Mihri Hanım Maarif Nazırı Şükrü Bey'in huzuruna çıkarak;

— Muhterem Nazır Beyefendi. Memlekete Meşrutiyet'le birlikte hürriyet, müsavat, adalet, uhuvvet geldi, ama bu nimetlerden sadece erkekler istifade ediyor, kadınlar hala olduğu yerde, bir adım bile ileri gitmiş değiller. Acaba bu imtiyaz nereden geliyor.

Bu sözler karşısında Maarif Nazırı Şükrü Bey tuhaflaşarak;

— Ne demek istiyorsunuz Hanımefendi deyince Mihri Hanım da cesaretini arttırarak:

— Bu gün her yerde müsavat ve adaletten söz ediliyor. Fakat İnas Sanayi-i Mektebi nerede? Hep yapılanalar erkeler için! der ve Meşrutiyet'in getirmiş olduğu hürriyetten cesaret alarak istediklerini tekrarlar.”⁴²⁷

Sanayi-i Nefise Mektebi 1 Nisan 1917 tarihinde alınan kararla Maarif Nezâreti'ne bağlanmış ve müstakıl bir müdüriyet hâline getirilmiştir. Böylece İnas Sanayi-i Nefise Mektebi de Maarif Nezâreti'ne bağlanmış ve sekiz yıl boyunca resim ve heykel atölyesi olmak üzere iki şubede eğitim vermiştir. Ancak 1923 yılında İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kapatılması kararı alınmış ve kız öğrencilerin erkeklerin devam ettiği Sanayi-i Nefise Mektebi'ne devam etmeleri kararlaştırılmıştır.⁴²⁸

2.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADIN FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti 19. yüzyıldan itibaren siyasal, askeri, hukuksal, ekonomik, eğitim ve düşünsel alanlarda değişim yaşamaya başlamıştır. Bu değişime paralel olarak Osmanlı kadınının toplumdaki yeri de tartışılmaya açılmıştır. Özellikle Tanzimat dönemiyle o

⁴²⁴ Fatma Ürekli, “Güzel Sanatlar Eğitiminde Osmanlı Hanımlarına Açılan Bir Pencere İnas Sanayi-i Nefise Mektebi” *Tarih ve Toplum*, S.231, Mart 2003, s.51-52.

⁴²⁵ 1886 yılında doğan Mihri Hanım Askeri Tıbbiye hocalarından anatomi uzmanı Mehmet Rasim Paşa'nın kızıdır. Mihri Hanım edebiyat, müzik ve resim eğitimi almıştır. Resme olan ilgisi fark edilince o zaman saray ressamı olarak çalışan Zonaro'dan dersler almıştır. Taha Toros, *İlk Kadın Ressamlarımız*, Ak Yayınları, İstanbul 1988, s.14.

⁴²⁶ Taha Toros, *a.g.e.*, s.13.

⁴²⁷ Malik Aksel, *İstanbul'un Ortası*, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.104.

⁴²⁸ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.t.*, s.404.

zamana kadar yalnızca ev içinde anne ve eş rolleriyle sınırlandırılmış kadın toplumsal yaşamda farklı bir yer edinmek için bizzat taleplerde bulunmaya başlamıştır. Bu konudaki etkili rolü basın üstlenmiştir. Kadınlar bu dönemde gerek kendilerinin çıkardıkları dergi ve gazetelerde, gerekse diğer basın organlarında sorunlarını, beklentilerini yazarak kadınları bilinçlendirmeye çalışmışlardır.⁴²⁹

Nitekim gün geçtikçe büyüyen bu hareket II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Çünkü II. Meşrutiyet'in yarattığı özgürlük ortamında kadınlar istek ve taleplerini daha rahat bir şekilde ifade etme şansı yakalamıştır. Kadınlar II. Meşrutiyet'in ilanını büyük bir sevinçle karşılamışlar, özgürlüğün ilanı olarak değerlendirmişlerdir. Nitekim Meşrutiyet ilan edilir edilmez kadınların sokaklara döküldüğü, İttihat Terakki'nin renkleri olan kırmızı beyaz flamalarla “yaşasın vatan”, “yaşasın hürriyet”, “yaşasın millet” sloganlarını attıkları görülmüştür.⁴³⁰ Ayrıca Müslüman kadınlar Meclis-i Mebusân'ın açılış görüşmelerine katılmak için İttihat Terakki Cemiyeti merkezine müracaat etmiş ve Gayrimüslim kadınlarına müsaade edilirse kendilerine de izin verilmesini istemişlerdir. Eğer Gayrimüslim kadınlarına müsaade verilip de kendilerine verilmezse İngiliz kadınları gibi parlamento binası önünde gösteri yapacaklarını beyan etmişlerdir.⁴³¹

Meşrutiyet'in yarattığı özgürlük havası o güne kadar Osmanlı toplumunda görülmemiş güçte bir feminist oluşumun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yaprak Zihnioğlu'na göre “Osmanlı kadını artık modern dünyanın vaat ettiği hür insan kategorisine tam olarak dâhil edilmek, toplumda insan addedilmek, vatandaşlık hak ve hürriyetlerine, toplumda bir mevkii ve hissiye ulaşmak yani asri kadın olmak istiyordu.”⁴³² Bu istekler kadın hukuku ve tam eşitlik mücadelesi adı altında Meşrutiyet dönemi kadın hareketinin temelini oluşturmuştur. Ayrıca kadınlar basın dünyasında kendi gazete ve dergilerini çıkarmaya devam etmiş, kadınlık meselesi üzerine hararetli tartışmalar yapmıştır. Toplumu, özellikle de kadınları bilinçlendirmek için konferanslar dahi düzenlenmişlerdir. Artık kadınlar sadece reformların, tartışmaların pasif objeleri olarak

⁴²⁹ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.22.

⁴³⁰ Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.152.

⁴³¹ “İslâm Kadınlarının Bir Teşebbüsü”, *Servet-i Fünûn*, No.916, 4 Kanunuevvel 1324/17 Aralık 1908, s.45.

⁴³² Yaprak Zihnioğlu, “Kadın İnkılabı”, *Tarih ve Toplum*, S.207, Mart 2001, s.27.

değil, görüş sahibi, yazar ve okuyucu olarak sahneye çıkmışlardır.⁴³³ Hatta bu dönemdeki kadınlar kendi haklarını kendilerinin koruması gerektiğini söyleyerek erkeklerin, özellikle de erkek yazarların isteseler de bu konuda başarılı olamayacaklarını söylemişlerdir. Onların kadın meselesinde samimi olmadıklarını ifade ederek kadınları oyaladıklarını düşünmüşlerdir: “Evet, Osmanlı erkeklerimizden bazıları bizi, biz kadınları müdafaa ediyorlar, görüyoruz teşekkür ediyoruz!... Hatta Doktor Abdullah Cevdet Bey gibi kendisini sınıfımızın bir vekil-i müdafii farz edenlere dahi tesadüf ediyoruz. İfrat-ı zahmetine acıyoruz. Biz Osmanlı kadınları kendimize mahsus inceliğimiz, kendimize mahsus adet ve adabımız vardır. Onu erkek muharrirler bir kadını anlayabileceği ruhla anlayamazlar, lütfen bizi kendimize bıraksınlar, hayallerine baziçe buyurmasınlar!... Biz kadınlar hukukumuzu kendimiz bizzat kendi İctihadımızla müdafaa edebiliriz. ... Bizi işgal eden muharrirlerin sözlerine artık ehemmiyet vermeyeceğiz. Kadınlar erkeklerin enis-i canı imiş, refik-i ömrü imiş, daha bilmem ne imiş!... bunların hepsi yalan!... Biz zavallı kadınlar, erkekler nazarında daima bir meyve, bir meta hâlindeyiz. ... Hem de hiçbir zaman tam manasıyla erkeklere enis-i can, refik-i ömr, şerik-i hayat olmadık.”⁴³⁴

Öte yandan Balkan ve I. Dünya Savaşları’nın sonucunda ortaya çıkan sosyal yıkım ve felâketlerin etkileri de Osmanlı kadınının ön plana çıkmasını sağlamış ve sosyal hayatta yer bulabilmesinin önünü açmıştır. Çünkü eli silah tutan erkek nüfusunun cepheye sevk edilmesi veya verilen büyük askeri kayıplar kadınların işgücünden yararlanılması gerçeğini ortaya koymuştur. İşte böyle bir ortamda Osmanlı kadını fabrikada işçi, okulda öğretmen, tarlada ırgat, hastanede hastabakıcı ve hemşire, mitinglerde kalabalığı coşturan hatibeler olmuştur. Bazı girişimci kadınlar da özel teşebbüslerde bulunarak kendi iş yerlerini açmaya başlamıştır. Hatta bazı kadınlar dernekler kurarak ülke savunmasına destek olmuşlar ve işsizliğe, cehalete, fakirliğe karşı mücadelelerde bulunmuştur.⁴³⁵

Nitekim Osmanlı kadını II. Meşrutiyet’in yarattığı liberal ortamda kendi verdiği mücadelesi, erkek aydınlar tarafından desteklenmesi ve yaşanan savaşlar neticesinde sosyal ve ekonomik hayatta yer almaya başlamıştır. Ayrıca bu dönemde kadının toplumsal hayatta

⁴³³ Fatma Kılıç, “Maskeli Erkekler; Gölgeleyen Kaynaklar; II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Dergilerinde Jön Türkler’in Ağzından Feminist Söylevler”, *Kadın Belliğini Oluşturmada Kaynak Sorunu 20.Yıl Sempozyumu*, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.434.

⁴³⁴ “Hukuk-ı Nisvan”, *Kadınlar Dünyası*, No.1, 4 Nisan 1329/17 Nisan 1913, s.1

⁴³⁵ Güldane Çolak, Lale Uçan, a.g.e., s.5.

gözükmesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı tarafından kadınlara yönelik yürütülen çalışmalar da etkili olmuştur.

2.3.1. II. Meşrutiyet Dönemi Çalışma Hayatında Osmanlı Kadını

2.3.1.1. Eğitim Alanında Çalışan Kadınlar

Osmanlı kadını kamusal alana ilk defa öğretmenlik mesleği ile girmiştir. 1870 yılında açılan Dârülmullimât'ın mezunları 1873 yılında öğretmen olarak eğitim hayatında görev almaya başlamıştır. Mesela, Dârülmualimât mezunlarından Aksaraylı Emine Hanım, 1873 yılında Eski Ali Paşa Kız Rüşdiyesi'ne ikinci muallime olarak tayin edilmiştir.⁴³⁶ İlerleyen süreçte bu okuldan pek çok öğretmen yetişmiş⁴³⁷ ve bunların bazıları kız okullarında idarecilik görevinde de bulunmuşlardır.⁴³⁸

Tanzimat'la başlayan bu hareket II. Meşrutiyet döneminde gelişerek devam etmiştir. Kadınlar öğretmenlik ve okul idareciliği dışında, kız okullarında müfettişlik görevinde de bulunmuştur. Nitekim Nakiye Hanım, Nezihe Muhiddin, Hatice ve Sadiye Hanımlar Maarif Nezâreti tarafından müfettiş olarak görevlendirilmiştir. Aralarından Nezihe Muhiddin Hanım, Tedrisat-ı İbtidâiye Umumi müfettişliği görevine getirilmiştir.⁴³⁹ Ayrıca bu dönemde öğretmen Nakiye Hanım Evkaf Nezâreti tarafından açılan kız vakıflar okullarının kuruluşunda önemli roller oynamış, düzenli ilkokulların açılmasında etkili

⁴³⁶ BOA, A.MKT.MHM, 473/66, 16 Zilhicce 1290/4 Şubat 1874. Emine Hanım'a 200 kuruş maaş bağlanmıştır.

⁴³⁷ Mesela Dârülmualimât mezunlarından Üsküdarlı Fatma Hanım 1876 yılında Üsküdar'daki Gülfem Kadın İnas Rüşdiyesi'ne nakış muallimesi olarak tayin edilmiştir. (BOA, MF.MKT. 180/ 34, 15 Rebiülevvel 1293/ 10 Nisan 1876) Yine aynı okula 1879 yılında Dârülmualimât mezunlarından Hamide Hanım nakış muallimi olarak atanmıştır. (BOA. MF.MKT, 59/109, 20 Muharrem 1296/14 Ocak 1879) 1894 yılında ise, Dârülmualimât'tan mezun olan Sadiye Hanım Dârülmullimât sınıflarına, Hamide ve İsmet Hanımlar şube-i rüşdiye kısmına ve Feride Hanım şube-i İbtidâi kısmı muallime-i evveli olarak görevlendirilmiştir. Ayrıca Hediye Hanım'da Beşiktaş İnas Rüşdiyesi'ne üçüncü muallime olarak atanmıştır. (BOA, MF.MKT, 238/22, 22 Cemaziyelevvel 1312/29 Kasım 1894.)

⁴³⁸ 1913 yılında Dârülmullimât Müdürlüğü muavinliğine Süleymaniye İnas Numune Rüşdiye Mektebi müdiresi olarak Samiye Hanım'ın atanırken, Süleymaniye İnas Nümüne Rüşdiye Mektebi müdürlüğüne de Dârülmualimât müdiresi Hatice Hanım tayin edilmiştir. (BOA, MF.MKT, 1193/31, 13 Muharrem 1332/12 Aralık 1913.) Ayrıca eski müfettişlerden Hatice Hanım Kız Sanayi Mektebi'ne müdür muavini olarak tayin edilmiştir. (BOA, MF. MKT, 1211/90, 13 Cemaziyelevvel 1333/29 Mart 1915.) Yine aynı yıl Sadiye Hanım da Bezm-i Alem Valide Sultanîsi'nde müdür muavinliği görevinde bulunmuştur. (BOA, MF.MKT, 1207/19, 6 Şevval 1333/ 17 Ağustos 1915.)

⁴³⁹ Nezihe Muhiddin, *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını*, (haz. Ayşegül Baykan, Belma Ötüş Basket), İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.111; Yasemin Tümer, Halime Yiğit, *a.g.e.*, s.110.

olmuştur.⁴⁴⁰ Hatta bazı Dârülmualimât mezunları göreve tayin olmak için Maarif Nezâreti'ne müracaat etmiştir. Örneğin Melek Hediye Hanım Maarif Nezâreti'ne yazdığı bir dilekçede kendisinin Leyli Dârülmualimât mektebini pekiyi derecede bitirdiğini söyleyerek Bursa şehrinde münasib bir yere öğretmen olarak tayinini istemiştir.⁴⁴¹ Bunun üzerine Maarif Nezâreti de Hüdavendigâr Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne adı geçen mezun hanımın dahil-i vilayette açılacak rüşdiye mekteplerinden birine tayin edilmesinin uygun olduğunu söylemiştir.⁴⁴²

1914 yılında yüksek öğretim derecesinde açılan İnas Dârülfunun'un idaresi, müdür Ali Nazım Bey ile Dârüleytamın eski müdiresi Seniye Hanım'a verilmiştir. Daha sonra aynı göreve Zahiye Hanım getirilmiştir. Dârülfunun binası içinde 1917 yılında açılan İnas Sanayi-i Nefise mektebinin idaresi de Sami Bey ile Mihri Hanım'a verilmiştir.⁴⁴³

Görüldüğü üzere kadınlar bu dönemde öğretmenlik mesleğinde hızla ilerlemişlerdir. Nezihe Muhiddin'in ifadesiyle “*Henüz kabuğundan çıkmamış, güneş ve hava altında gelişmesini tamamlamak için canlılık gösteren meşrutiyet kadını en faydalı eserini öğretmenlik mesleğinde göstermiştir.*”⁴⁴⁴

2.3.1.2. Sağlık Alanında Çalışan Kadınlar

Tanzimat döneminde ebelik eğitimi belli şartlara bağlanarak bir düzene sokulmuştur. Artık bu dönemde ebe olmanın ön koşulu devletin açtığı ebelik kurslarına katılmak olmuştur. Bu kurslara katılarak diploma alan ebe kadınlar devlet tarafından görevlendirilmeye başlanmıştır. Mesela, 1868 yılında Medine şehrine diplomalı bir ebe tayin edilmiştir.⁴⁴⁵ Ayrıca devlet doğumlarda yaşanan sorunların önüne geçmek için vilayetlere ebe göndermiştir,⁴⁴⁶ vilayetlerden de ebelik eğitimi için İstanbul'a öğrenci

⁴⁴⁰ Nezihe Muhiddin, *a.g.e.*, s.112.

⁴⁴¹ BOA, MF. MKT. 1190/24, 8 Eylül 1329/21 Eylül 1913.

⁴⁴² BOA, MF. MKT. 1190/24, 15 Eylül 1329/28 Eylül 1913.

⁴⁴³ Yasemin Tümer, Halime Yiğit, *a.g.e.*, s.111.

⁴⁴⁴ Nezihe Muhiddin, *a.g.e.*, s.109.

⁴⁴⁵ BOA, A. MKT.MHM, 419/38, 18 Cemaziyelevvel 1285/6 Eylül 1868.

⁴⁴⁶ BOA, DH.MKT, 2503/122, 10 Rebiülevvel 1319/27 Haziran 1901.

gönderilmesini emretmiştir.⁴⁴⁷ Devlet zaman zaman da bu eğitimi teşvik etmek için öğrencilere sanayi madalyası vererek onları ödüllendirmiştir.⁴⁴⁸

II. Meşrutiyet döneminde ise, kadınlar için Hastabakıcılık eğitimi veren kurslar açılmıştır. Çünkü Balkan ve I. Dünya Savaşlarında yaralı askerlerin tedavisinde eğitim görmüş, hastabakıcılara ve hemşirelere ihtiyaç duyulmuştur. Besim Ömer Paşa'nın çabasıyla başlayan bu kurslara İstanbul'un tanınmış ailelerinden katılan hanımlar da olmuştur. Nitekim 1914 yılında açılan bir kursta 27 hanım başarılı olarak diplomaya hak kazanmıştır. Bu kişiler; Belkıs Cemal, Belkıs Halil, Belkıs Refik, Servet Refik, Servet Şakir, Hatice İbrahim, Halet Şakir, Hatice Agah, Halime Halim, Remzi Cemal, Sadiye Hâlil, Seniha Rauf, Saadet Cemal, Sabiha Hakkı, Talât Süreyya, Ayşe Süreyya, Aliye Ali Rıza, Fahire Sezai, Leyla Vahit, Leyla Yusuf Razi, Neyyire İsmail, Sacide Besim, Mihri Basri, Mebrûke Memduh, Mebrure Bekir, Naile Hamdi, Naime Hasip ve Saadet Şakir Hanımlar' dır. Bu kurstan başka yine aynı yıl Kadırga hastanesinde on kişilik bir kurs açılmış, bu kursu tamamlayan on hanıma diploma verilerek baş hastabakıcı göreviyle hastanelere gönderilmiştir.⁴⁴⁹

Bu kurslardan mezun olan hanımlar savaş zamanlarında pek çok hastanede görev alarak en zor şartlarda hizmet vermeye çalışmışlardır. Nitekim I. Dünya Savaşı esnasında 284 hastabakıcı çeşitli hastanelerde hizmet vermiştir.⁴⁵⁰ Kadınlar sadece savaş zamanlarında hastanelerde hastabakıcılık hizmetinde bulunmamıştır. Örneğin 1917 yılında idare merkezi Frankfurt'ta bulunan Osmanlı Demiryolları İnşaat Şirketi Müdürü bağlı olduğu Nafia Nezâreti aracılığı ile Hariciye Nezâreti'ne başvurarak şirkette çalıştırılmak üzere 3 hastabakıcı kadının tahsis edilmesini istemiştir.⁴⁵¹ Böylelikle hastabakıcılık eğitimi alan kadınlar farklı kurum ve kuruluşlarda çalışma imkânına sahip olmuştur.

⁴⁴⁷ BOA, DH.HMŞ, 22/50, 14 Şevval 1331/16 Eylül 1913.

⁴⁴⁸ BOA, DH.MKT, 886/ 83, 25 Cemaziyelahir 1322/6 Eylül 1904.

⁴⁴⁹ Muzaffer Tepekaya, Leyla Kaplan, "Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)" *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, Konya 2003. s.164.

⁴⁵⁰ Muzaffer Tepekaya, Leyla Kaplan, a.g.m., s.168.

⁴⁵¹ BOA, HMŞ. İŞO, 224/48, 18 Teşrinisani 1333/18 Kasım 1917.

2.3.1.3. Özel ve Kamusal Alanda Kadın Memurlar

Müslüman Osmanlı kadınının özel işletmelerde veya devlet dairelerinde memur olarak çalıştırılmasına Meşrutiyet döneminde izin verilmiştir. Bunda Balkan Savaşlarında yaşanan büyük kayıplar ve ardından gelen I. Dünya Savaşı önemli rol oynamıştır. Bu yüzden savaşa giden erkek memurların yerine kadın memurlar alınmaya başlanmıştır. Ayrıca kadınların memur olabilmesinde kadın derneklerinin yoğun çabaları ile hükümetin bu konudaki olumlu tavrı da etkili olmuştur. Tespitlerimize göre ilk olarak 24 Şubat 1912 tarihinde İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumisi, tarafından bazı kadınların gerek hırsızlık gerekse de siyasi olayların araştırılmasında istihbarat memuru olarak tayin edilemeyeceğinin Dâhiliye Nezâreti'ne sorulması üzerine Nezâret, *“Temin-i inzibat ve asayişe taalluk eylediği cihetle istihbarat memurluklarında kadınların dahi istihdamına cevaz”*⁴⁵² verilmiştir. Böylece kadınlar ilk defa devlet memurluğunda görev almışlar ve bu izin kadınların memurluk yapmasında etkili olmuştur.

Bu yıllarda Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi kadınlara kapılarını ilk kez açmıştır. 1913 yılında Telefon Şirketi gazeteler vasıtasıyla santral memuresi alacağını ilan etmiştir. Bu duyuru Kadınlar Dünyası gazetesinde ilgi uyandırmış ve Emine Seher Ali Hanım, *“Acaba bu vazifeyi ifaya kaç Türk kadını namzet oldu? Bunu anlamak isteriz.”*⁴⁵³ diyerek okuyucularına seslenmiştir. Ancak kadınlardan ilana herhangi bir talep gelmemiş ve bu durum Kadınlar Dünyası'nda sert bir dille eleştirilmiştir.⁴⁵⁴ Bunun üzerine Bedra Osman Hanım Kadınlar Dünyası'na bir mektup yazarak şunları söylemiştir: *“İhtarlar üzerine Telefon Şirketi'ne dört refikamla müracaat ettim. Herhalde tercüman olması muhtemel olan- Sürenyan isminde Ermeni vatandaşımız tarafından birçok hakaret ve istihzalar hedef olduk. Hatta bu vazifeyi bizim yapamayacağımızı söyleyerek istidamımızı kabule tereddüt gösterdi. Bu muameleden, telefon başında bir İslâm hanımından ziyade kendi dindaşlarından bulunmasını arzu ettiği anlaşıldığından sebat ve metanet göstererek tekrar müracaat ettik. İstidalarımız kabul olundu. Memuriyette Fransızca ve Rumca telaffuz şart imiş!”*⁴⁵⁵ Bu durum Kadınlar Dünyası tarafından büyük üzüntüyle karşılanmış ve kadınların kamuoyu oluşturmalarını sağlamıştır. Ancak kamuoyu oluşturulmasına ve

⁴⁵² BOA, DH. İD, 65/16, 13 Şubat 1327/26 Şubat 1912.

⁴⁵³ Emine Seher Ali, “Hayat-ı Sanat”, *Kadınlar Dünyası*, No.9, 10 Nisan 1329/23 Nisan 1913, s.2.

⁴⁵⁴ Emine Seher Ali, “Faaliyet”, *Kadınlar Dünyası*, No.14, 17 Nisan 1329/30 Nisan 1913, s.2.

⁴⁵⁵ Bedra Osman, “Telefon İdaresi”, *Kadınlar Dünyası*, No.23, 26 Nisan 1329/ 9 Mayıs 1913, s.1.

hükümetten destek alınmasına rağmen Bedra Osman Hanım ve arkadaşlarının Telefon Şirketi'nde işe başlaması hayli zor olmuştur.⁴⁵⁶ Başvuruların üzerinden aylar geçtiği halde cevap gelmemiştir. Bu geçen zamanda 200'den fazla Müslüman hanımı daha Telefon Şirket'ine müracaatta bulunmuştur. Nitekim gerek Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin gerekse de onun basın organı olan Kadınlar Dünyası gazetesinin yürüttüğü kampanyalar neticesinde bir yıl sonra 1913'te yedi Müslüman Osmanlı hanımı işe alınmıştır. Bu hanımlar, Bedra Osman, Bedia Şekip, Nezihe Mustafa, Mediha, Hamiyet Derviş, Refika Mustafa ve Seniha Hikmet'tir. Bu hanımlar arasından Bedra Osman Hanım'a müfettişlik görevi verilmiştir. Öte yandan Müslüman Osmanlı hanımlarının dışında 120 gayrimüslim kadın da işe alınmış ve bu durum da eleştiri konusu olmuştur.⁴⁵⁷ Bu durum dönemin yazarlarından Ruşen Zeki tarafından "*Kadın İnkılâbı*" olarak değerlendirilmiştir.⁴⁵⁸

Bu gelişmeden sonra Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâret'i İstanbul Postahanesi'nde kadın memurları istihdam etmeye başlamıştır. Aslında Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti kadınların Telefon Şirketi'ne alınması hususunda da gayret göstermiş ancak şirket tamamen yabancı sermaye kuruluşu olduğu için pek etkili olamamıştır. Bu dönemde Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti Nazırı İttihatçı Oskan Efendi idi ve kadınların İstanbul Postahanesi'nde çalışması için ilk adımı atan da oydu.⁴⁵⁹ Böylelikle, 1914 yılında pul satışı memureliğine Feride Yaver Hanım getirilmiştir. Feride Yaver Hanım hizmetini küçük bir kafesi andıran pul satış barakasında sürdürmüştür. Daha sonraki yıllarda I. Dünya Savaşı nedeniyle İstanbul Postahanesi'nde görev yapan kadın memurun sayısı artmıştır. Nitekim 1918 yılında 85'i Müslüman olmak üzere 90 hanım görev yapıyordu.⁴⁶⁰

Kadınların bu dönemde savaşa giden erkeklerin devlet dairelerindeki yerlerini de doldurmaya başlamışlardı. İlk defa Maliye Nezâreti gazetelere ilan vererek kadın memurlar

⁴⁵⁶ Kadınlar Dünyası'nda hükümetin desteği şöyle ifade edilmiştir: "*Teşekkürlerle, meserretle anlaşılıyor ki Osmanlı kadınlarının dahi muhterem hukuku olup hükümetimizin iltifatından hariç bulundurulmamaktadır.*" "Matbuat Müdüriyet-i Aliyesinden Tebliğ Olunmuştur", *Kadınlar Dünyası*, No.37, 10 Mayıs 1329/23 Mayıs 1913, s.1

⁴⁵⁷ "Birinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle", *Kadınlar Dünyası*, No.138, 4 Nisan 1330/17 Nisan 1914, s.2-7; Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Kadın Telefon Memureleri III", *Tarih ve Toplum*, S.214, Ekim 2001, s.41-43.

⁴⁵⁸ Ruşen Zeki, "Bizde Hareket-i Nisvan", *Nevsal-i Milli*, 1. Sene, Dersaadet 1330, s.347.

⁴⁵⁹ Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Kadın Telefon...", s.47; Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.294.

⁴⁶⁰ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.294.

alınacağını ilan etmiştir. Kadın memurlar göreve sınav yapılarak alınmıştır. Maliye Nezâreti'nin ilk memur hanımı Nimet Hanım o günleri hatıralarında şöyle anlatır: *“Birinci Cihan Harbi’nde erkek memurların çoğu silah altına alınmıştı. Boşalan yerleri doldurmak için o güne kadar emsali görülmemiş bir teşebbüste girişildi. Devlet dairelerinde kadınları çalıştırmak. Kız mekteplerinde birçok muallime, müdireler vardı, fakat kadınların kalemlerde çalışması kimsenin aklından geçmiş değildi. Kızların tahsiline muhalif olanların meşhur sözü vardı: Okuyup maliye de katip mi olacaklar? Şimdi bu inanılmaz gibi görünen şey gerçekleşiyordu. Gazetelere ilk ilanı veren Maliye Nezâret’i oldu. İlan bana vatan hizmetine çağırılmak gibi görünmüştü. Lakin bunu kabul etmekte tereddüt ediyordum. İş kadınlara mı kaldı? Aklı başında bir hanım erkekler arasında vazife görür mü diyenler işitiliyordu. Maliye Nezâreti’nin davetine icabet, medeni cesaret demekti. Meslek hayatına ilk adımda derin bir nezaket ve hürmetle karşılaştık. Vazifemiz harem selamlık usulüyle başladı. İmtihana tabi tutulduk. İmtihan Dârülfünûn salonunda yapıldı. Bu salona girince çarşafly peçeli birçok hanımın orada olduğunu gördüm. Erkeklerin vazifelerini almaya ürkek güvercinler gibi kafes arkasından ortaya çıkan bu kadar hanımın medeni cesareti ile iftihar ettim.”*⁴⁶¹

Maliye Nazırı Cavit Bey’in sınav günü hanımlara yönelik hazırladığı konuşmasında *“Kadınlar için kurulacak bir çalışma sahasının temel taşını atıyorsunuz”*⁴⁶² demesi hükümetin hanımların çalışma hayatına ne derecede destek verdiğini göstermiştir. Nitekim, sınavı birincilikle bitiren Nimet Hanım muhasebe-i umumiyyeye şef olarak atanmıştır. Nimet Hanım gibi on iki hanım daha sınavda başarılı olmuş ve farklı kalemlerde görevlendirilmişlerdir. Nimet Hanım Maliye Nezâreti’nde çalışmaya başladığı ilk gün için şunları söyler: *“O gün mektebe yeni başlamış çocuklar gibi oturduk. Askerlik çağına girmemiş genç bir odacıyı kapıya koymuşlardı. Kadınların dairelerde katip olmalarına akıl erdiremiyordu. Yiyecek içecek bir şey istiyor musunuz? diye emrimizi soruyordu. Kapıyı kapa bir şey istemiyoruz diye cevap alınca; ne günlere kaldık kadından memur olur mu? der gibi gülerek kapıyı örtüyordu.”*⁴⁶³ Ancak bazı hanımlar daimi memur olarak çalışmaya devam etmek istemişse de erkekler savaştan dönünce maliyedeki kadın memurlar görevlerine son verilmiştir.⁴⁶⁴

⁴⁶¹ Nimet Günaydın, “İlk Kadın Memurlar”, *Hayat Tarih Mecmuası*, C.1, S.4, İstanbul 1967, s.66.

⁴⁶² Nimet Günaydın, a.g.m., s.66.

⁴⁶³ Nimet Günaydın, a.g.m., s.67.

⁴⁶⁴ Nimet Günaydın, a.g.m., s.67.

Bu dönemde kadınlar bankalarda da çalışmaya başlamıştır. Kadın personel istihdam eden bankaların başında Osmanlı Bankası gelmektedir. Osmanlı Bankası'nda hemen her milletten insan çalışmıştır. Fakat 1911-1934 yılları arasında işe giriş yapan kadınların % 55'i Osmanlı veya Türk vatandaşı olmuştur. Osmanlı Bankasına ilk defa kadın personel 1911 yılında alınmıştır. 29 Temmuz 1911'de Müslüman hanımlar servisinin açılması üzerine Osmanlı vatandaşı Annette Zundo işe alınmıştır. Bu hanım 1921 yılına kadar görevine devam etmiştir. Ancak sağlık durumun 1921 yılında bozulması üzerine görevine son verilmiş ve yerine Feride Şevket Hanım alınmıştır. Böylece, Osmanlı Bankasına giren ilk Müslüman kadın Feride Şevket Hanım olmuştur.⁴⁶⁵ Bu hanım dışında 1920 yılında Ziraat Bankası'nda da 7 genç kızın çalıştığı bilinmektedir. Ayrıca Elektrik ve Tramvay Şirketi'nde de 2 kadın görev almıştır.⁴⁶⁶

2.3.1.4. Mütessibbis Kadınlar

Osmanlı Devleti'nde erken dönemden bu yana kadınlar çeşitli ticarethaneler ve atölyeler açarak ekonomik faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak bu girişimler oldukça sınırlı kalmıştır.⁴⁶⁷ II. Meşrutiyet'le birlikte ise kadınlar çeşitli meslek gruplarında yer almaya başlamıştı. Bu durumdan cesaret alan girişimci kadınlar da özel teşebbüslerde bulunarak kendi işyerlerini açmaya çalışmıştır.

Kadınların bu girişimleri çeşitli kadın gazeteleri ve kadın dernekleri tarafından da takip edilmiş ve desteklenmiştir. Nitekim kadın faaliyetlerini yakından takip eden ve onları teşvik eden Kadınlar Dünyası gazetesi de kadınların iş yaşamına nasıl gireceği, ne gibi işlerin, nasıl yapılacağı konusunda çözümler aramış ve üretmiştir. Örneğin gazete yazarlarından Atiye Şükran Hanım, kadınlara dokuma atölyeleri açabilmeleri için yol göstermiş, bu girişimlerin benimsenerek uygulamaya geçilmesini sağlamıştır.⁴⁶⁸ Yine aynı yazar tarafından kaleme alınan "240 Mecidiye İle Bir Ticaret Kapısı" başlıklı yazıda ticaret yapmak için çok paraya gerek duyulmadığını, 250 mecidiye ile on kadının bir araya gelerek içlerinden birini başkan seçip, birinci defada 2'şer mecidiye verebileceklerini, altı

⁴⁶⁵ Laurence Ammour, Lorans Tanatar Baruh, "Çalışan Kadından Bir Kesit: (1911–1934) Osmanlı Bankası Kadın Personeli", *Tarih ve Toplum*, S.183, Mart 1999, s.15-22.

⁴⁶⁶ Bernard Caporal, a.g.e., s.140.

⁴⁶⁷ Esra Baş, *Arşiv Belgelerinden XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatında Kadın*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s.82-85.

⁴⁶⁸ Atiye Şükran, "Neden Bahsedelim", *Kadınlar Dünyası*, No.27, 30 Nisan 1329/13 Mayıs 1913, s.2-3.

ay zarfında bu paranın toplanabileceğini ve toplanan para ile de bir iş yeri açılabileceğini belirtmiştir.⁴⁶⁹ Kadınlar Dünyası tarafından yapılan bu öneriler kadınlar arasında büyük ilgi uyandırmıştır. Uzun zamandır ticaretle uğraşmayı düşündüğünü, ancak bulunduğu çevre itibarıyla bu fikri gerçekleştiremediğini söyleyen Süreyya Lütfü Hanım, Atiye Şükran'ın önerisini uygulayıp bir ticarethane kurmak istediğini söylemiştir.⁴⁷⁰

Nitekim bu dönemde kadınların çeşitli alanlarda küçük veya büyük ölçekli girişimlerde bulunduğunu görüyoruz. Kadınlar Dünyası'nda yer alan bir haberden Sultanahmet civarında İkinci Vakıf Han'ın 4-5 numaralarında Seyide Kemal Hanım'ın "Hanımlar Pastanesi" adıyla bir pastane açtığını öğreniyoruz.⁴⁷¹ Bu yıllarda Müslüman kadınlar profesyonel terzilik mesleğine adım atmaya ve bireysel olarak terziliğe başlamıştır. Ferdi teşebbüslerde bulunan kadınlar, zaman zaman bir araya gelerek ortak hareket etmişlerdir. Örneğin 1919 yılında Kadıköy'de Müslüman Türk kadınları bir araya gelerek, bir terzihane açmıştır. Bir diğer girişim de Bab-ı Âli caddesinde açılan "İslâm Hanımlar Terzihanesi" olmuştur.⁴⁷² Ayrıca bu dönemde kurulan Dârüssınai'de kızların ürettiği birçok el işi sipariş üzerine Avrupa'ya satılmıştır.⁴⁷³ Bunun yanı sıra kadınlar ürettiği el işlerini satabilmek için İstanbul Kapalıçarşı'da tezgâhlar açmıştır.⁴⁷⁴ Enver Hanım isimli bir girişimci kadın da İstanbul'un çeşitli yerlerindeki bazı evleri atölyeye çevirerek, işçi çalıştırmış ve bu atölyelerde asker elbisesi üretimi yaptırmıştır. Ancak bazı dükkanları yağmalanınca bu kez yemek yapıp satmaya başlamıştır. Bütün işçileri kadın olan bu işletmenin fiyatları da hiçbir lokanta ile kıyaslanamayacak derecede düşük tutulmuştur.⁴⁷⁵ İstanbul'da bir de "Osmanlı Kadın Ticarethanesi" açılmıştır.⁴⁷⁶

⁴⁶⁹ Atiye Şükran "240 Mecidiye İle Bir Ticaret Kapısı", *Kadınlar Dünyası*, No.61, 3 Haziran 1329/16 Haziran 1913, s.1-2.

⁴⁷⁰ Süreyya Lütfü, "Atiye Şükran Hanımefendi'ye", *Kadınlar Dünyası*, No.68, 10 Haziran 1329/23 Nisan 1913, s.4.

⁴⁷¹ "Kadınlıkta Teşebbüs-i Şahsi: Seyide Kemal Hanımefendi, Hanımlar Pastanesi Sahibesi", *Kadınlar Dünyası*, No.130, 8 Şubat 1329/21 Şubat 1914, s.1.

⁴⁷² Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Hanımları ve Kadın Terziler III", *Tarih ve Toplum*, S.234, Haziran 2003, s.41.

⁴⁷³ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.133.

⁴⁷⁴ "Ticaretgâh pek basit, yere yayılan bir kumaş parçası hemşirelerimize mağaza olmuş, yaya kaldırımın üzerine serilen bu örtünün üzerine yazma, mendiller, yemeniler, başörtüleri, örgü keseler ve çoraplarla imla edilmiş" "Birkaç Misal", *Kadınlar Dünyası*, No.28, 1 Mayıs 1329/14 Mayıs 1913, s.1-2.

⁴⁷⁵ Süreyya Lütfü, "Efendim", *Kadınlar Dünyası*, No.38, 11 Mayıs 1329/24 Mayıs 1913, s.3-4.

⁴⁷⁶ Atiye Şükran, "Teşebbüs Teşebbüs-i Şahsi: Teşebbüs-i Müşterek veya Hep Böyle Olmalıyız", *Kadınlar Dünyası*, No.106, 24 Ağustos 1329/6 Eylül 1913, s.12-13.

Kadınlar sadece ticaretle uğraşmayıp, diğer sektörlerle de ilgilenmişlerdir. Örneğin kadınlar tarafından imtiyaz sahibi ya da müdiresi olarak kadın dergi ve gazeteleri de çıkarılmıştır. Hatta Kadınlar Dünyası'nın makinist ve dizgicileri hep kadın işçilerden oluşmuştur. Kadınlar fotoğrafçılık mesleğini öğrenerek fotoğrafhane de açmıştır. İstanbul'da Naciye Hanım,⁴⁷⁷ “Hanımlar Fotoğrafçısı Naciye” adıyla önce Yıldız'da daha sonra da Beyazıt'ta kadınlara mahsus bir fotoğrafhane açmıştır. Ayrıca Naciye Hanım kadınlara fotoğrafçılık dersi de vermiştir.⁴⁷⁸ Yine bir başka kadın fotoğrafçı da Muzaffer Hanım'dır. Seyyar fotoğrafçılık yapan Muzaffer Hanım evlere giderek kadınların resimlerini çekmeye başlamıştır. Bu olay Osmanlı fotoğrafçılığında yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. Çünkü Osmanlı konaklarının mahrem hayatına ilk kez bir kadın fotoğrafçı girmiş ve Muzaffer Hanım, kadınları doğal ortamlarında görüntüleyebilme fırsatını yakalamıştır.⁴⁷⁹ Kadınların böyle faaliyetleri yalnızca İstanbul gibi büyük bir şehirlerde değil ülkenin pek çok yerinde yapılmıştır. Şam, Akşehir ve Balıkesir'de kadınlar haftalık pazarlarda ürettikleri ürünleri ve yaptıkları el işlerini satmışlardır. Bartın'da Müslüman kadınlar kendilerinin kurup işlettiği 37 manifatura dükkanı açmıştır. Ayrıca Bartın'da Pazar günleri kadınların ürünlerini satabildikleri “Kadınlar Pazarı” da kurulmuştur.⁴⁸⁰

Yukarıda bahsettiğimiz küçük işletmelerin yanı sıra kadınlar büyük sermaye gerektiren sahalarda da girişimlerde bulunmuştur. Mesela, kadınların madencilik sektöründe Fehime Nüzhet Hanım önderliğinde “Haymana Siyah Kehribar Madeni İşletme Şirket-i Milliyesi” kurduğunu görüyoruz. Yine maden işiyle uğraşan Fatma Nefise Hanım “İş Yurdu'nu” tesis etmiştir. Bunlarla beraber kadınların bu dönemde kurduğu en dikkat çekici işletme “Hanımlara Mahsus Eşya Pazarı Anonim Şirketi”dir. 1917 yılında kurulan şirket kadınların ihtiyaçlarına yönelik bir üretim politikası izlemiştir. Hanımlara Mahsus Eşya Pazarı, Fatma Hasene, Fatma Zehra ve Ayşe İzzet tarafından kurulmuştur. Hanımlar tarafından kurulan bu şirketin temel amaçlarından biri evlenecek olan subay çocuklarının çeyiz eşyalarını taksit imkânı sunarak hazırlamak ve subaylara nakit ihtiyaçlarını gidermek için kredi sağlamak olmuştur. Şirket gazetelere sık sık ilan vererek kendisini tanıtmaya

⁴⁷⁷ Naciye Hanım bu mesleği eşi İsmail Hakkı Bey'den öğrenmiştir.

⁴⁷⁸ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.297.

⁴⁷⁹ “Muzaffer Hanım: Seyyar Fotoğraf”, *Süs*, No.2, 23 Haziran 1339/23 Haziran 1923, s.15; Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.298; Yavuz Selim Karakışla, “Osmanlı'da Kadın Fotoğrafçılar”, *Toplumsal Tarih* Mart 2000, s.18-20.

⁴⁸⁰ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.134.

çalışmıştır. Şirketin piyasada var olma çabaları iyi sonuç vermiş ve bir yıl sonunda büyük kar elde etmiştir. Savaş yıllarında kurulmasına rağmen önemli gelişmeler kaydetmiştir. Ancak savaşın getirdiği ekonomik buhrandan da etkilenmiştir. Nitekim 1921 yılında genel kurulunun aldığı bir kararla Eşya-yı Askeriye Anonim Ticaret Şirket'i ile aynı çatı altında birleşmiştir.⁴⁸¹ Böylece kadın girişimciliğinin en dikkat çekici örneği sona ermiştir.

2.3.1.5. Sanayide İşçi Kadınlar

II. Meşrutiyet yıllarında yaşanan savaşlar kadının sosyal hayata girmesinde etkili olmuştur. Daha önce de bahsedildiği gibi bu savaşlar kadınların çeşitli alanlarda istihdam edilmesini sağlamıştır. Kadınların sanayi alanında istihdam edilmeleri de bu şekilde başlamıştır.

Aslında Osmanlı kadını erken dönemlerden bu yana işçi olarak çalışmıştır. Bu kadınlar daha çok dokuma, halı ve iplik sektöründe istihdam edilmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda bu sektörlerde yoğun bir biçimde kadınlar çalıştırılmıştır. Özellikle Ankara, Bursa, Edirne ve Amasya gibi dokuma sektörünün geliştiği merkezlerde, evdeki dokuma tezgâhları büyük yer tutmuştur.⁴⁸² 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı Devleti'nde ücretli emeğe dayalı yeni işletmeler açılmaya başlamıştır. Bu işletmelerde çalışan işçiler arasında kadın işçiler de bulunmuştur. 1864 yılında Bursa'daki bir dokuma atölyesinde 100 kadar kadın işçi çalışmıştır. 1894 yılında ise Bursa'daki ipek ve koza fabrikasında pek çok Müslüman ve Hristiyan kadının işçi olarak çalıştığı görülmektedir.⁴⁸³ Sanayide çalışan kadın sayısı her geçen gün artmış ve kadınlar dokuma sanayinden başka sektörlerde de çalıştırılmıştır. Örneğin 1897 yılında İstanbul'daki kibrit fabrikasında çalışan 201 işçinin 121'ini kadın işçiler oluşturuyordu. Yine İstanbul'daki Bakırköy Bez Fabrikası'nda çalışanların yarısı kadın işçilerdi.⁴⁸⁴ 1900'lü yılların başından itibaren İstanbul'da bulunan Reji Şirketi'nin İstanbul-Cibali Sigara Fabrikası'nın tütün ve sigara alanında Müslüman kadınlar da çalıştırılmaya başlanmıştır.⁴⁸⁵ Selanik, Kavala, Drama, Samsun ve Gümölcine'deki tütün işletmelerinde de kadın işçilerin çalıştırıldığı bilinmektedir. İstanbul

⁴⁸¹ Cüneyd Okay, "Meşrutiyet Döneminde Bir Kadın Şirketi Hanımlara Mahsus Eşya Pazarı", *Tarih ve Toplum*, S.183, Mart 1999, s.12-14.

⁴⁸² Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e....", s.868.

⁴⁸³ Abdurrahman Kurt, a.g.m., s.439-440.

⁴⁸⁴ Serpil Çakır, a.g.e., s.262.

⁴⁸⁵ Yasemin Tümer, Halime Yiğit, a.g.e., s.127.

Fransız Ticaret Odası'nın 31 Ağustos 1900 tarihli aylık bültenine göre Uşak'taki 1200 dokuma tezgâhında 6000 kadın işçi çalışmaktaydı. Yine aynı bültene göre, Sivas ve yöresindeki kazalarda yaklaşık 10.000 dokuma tezgâhı mevcut olup, burada çalışan kadın işçiler günde 20 para ile 1 kuruş arasında yevmiye alıyordu. 1907 yılında ise Bursa'daki 165 iplik fabrikasında yaklaşık 20.000 iplikçi kadın çalıştırılmıştır. Halı sanayinin öncü isimlerinden olan The Oriental Carpet Manufactures 1907 sonu 1908 başında 40.000'in üstünde işçi çalıştırıyordu. Bu işçilerin büyük bir kısmı kadın ve çocuk işçilerden oluşuyordu.⁴⁸⁶ Şehmus Güzel'in yaptığı tahmini hesaplamalara göre, 1908 yılında ülkede 250.000 işçi bulunmaktaydı. Bu işçilerin de 70.000 ile 75.000 kadarı kadın işçi idi.⁴⁸⁷

Kadınlar çeşitli sanayi dallarında elverişsiz koşullarda çalışıyorlardı. Mesela, İstanbul Tütün Fabrikası'nda çalışan kadınların %60'ı veremden ölmüştü. Buna benzer durumların ortadan kaldırılması için Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamından da faydalanarak çeşitli sanayi dallarında grevler başladı. 3 aylık bir sürede ülkenin çeşitli yerlerinde 100'e yakın grev yapılmıştı. Kadınlar ücretlerinin düşük, çalışma saatlerinin ağır olması nedeniyle grevlere katılıyorlardı. Grevlere katılan kadınlar ya bizzat kendilerini temsil etmişler ya da eşlerinin yanında yer alarak onların davalarına destek vermişlerdir. Kavala ve Drama'da 14.000 tütün işçisinin katıldığı grevde, kadınlar grev komitesinde de yer almıştır. İşçiler mesai saatinin yazın 9, kışın da 8 saate indirilmesini ve gündeliklerinin 18 kuruşa çıkarılmasını istemiştir. Ayrıca kötü çalışma koşullarının iyileştirilmesi için de talepte bulunmuşlardır.⁴⁸⁸

Meşrutiyet ilanı ile başlayan bu grevleri durdurmak isteyen hükümet, 1909 yılında Tatil-i Eşgal Kanunu'nu kabul etmiştir. Tatil-i Eşgal Kanunu mecliste görüşülürken kadın işçilerin sorunları Vartkes Efendi tarafından şu sözlerle gündeme getirilmiştir: *"Bazı yerlerde kadınlar bile çalışıyor. Hatta hamile oldukları vakit bile erkekler gibi on, on iki saat çalışmak mecburiyetinde bulunuyorlar. Çocuklarını, evlerini terkederek mütemadiyen çalışıyorlar. On- on iki yaşında kız çocukları bile çalışıyorlar."*⁴⁸⁹ Ancak çalışan kadını koruyacak herhangi bir kanun çıkarılmamıştır.

⁴⁸⁶ Şehmus Güzel, "1908 Kadınları", *Tarih ve Toplum*, S.7, Temmuz 1984, s.7-9.

⁴⁸⁷ Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e", s.870.

⁴⁸⁸ Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e", s.871.

⁴⁸⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi...*, s.504.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Balkan ve I.Dünya savaşları sonrasında kadın işçilerin sayıları artmıştır. Ayrıca kadın iş gücünün erkek iş gücüne göre daha ucuz olması da kadın işçi talebinin artmasına neden olmuştur. Nitekim 1913 yılında yapılan sanayi sayımına göre çalışanların yaklaşık %20'si kadın işçi iken 1915 yılında bu oran %30'lara ulaşmıştır. Kadınlar bu dönemde dokuma sanayinden sonra en çok gıda sanayinde çalışmıştır. Şeker, tahin ve konserve imalatında çalışan kadınların 1913 yılında gıda sanayindeki oranı %28'dir.⁴⁹⁰ Bunlardan başka bu dönemde kadınların tütün, sigara kâğıdı, kereste, halı, ipek, sabun ve kimya ürünleri sanayinde istihdam edildikleri görülmektedir.⁴⁹¹

Ayrıca 1916 yılında kadınlara iş bulmak amacıyla Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi kurulmuştur. Kurulduğundan kısa bir süre sonra en fazla kadın işçi çalıştıran kurum haline gelmiştir. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi adeta bir iş ve işçi bulma kurumu gibi çalışmıştır. Müslüman Osmanlı kadınları ile işçi arayan kurumlar arasında irtibata geçerek önemli bir iş gücü açığını kapatmaya çalışmıştır.⁴⁹²

2.3.2. Meşrutiyet Yıllarında Öncü Kadınlar

Tanzimat yıllarında başlatılan modernleşme hareketine paralel olarak ortaya çıkan kadın meselesinin tartışılmaya açılması, Osmanlı kadınının toplum hayatında yer edinmesinde bir başlangıç noktası olmuştur. Bu süreçte özellikle orta ve üst sınıf kadını sosyal ve kültürel hayatta yer almaya başlamıştır. Dolayısıyla İstanbul'un tanınmış ailelerine mensup olan Fatma Aliye, Şair Nigar ve Emine Semiye gibi hanımlar bu süreçte seslerini duyuran ilk öncü kadınlar olmuştur. İyi bir eğitim almış olan bu hanımlar gerek basın aracılığı ile gerekse de edebi eserlerinde kadın meselesi etrafındaki tartışmalara katılarak kendi düşüncelerini ortaya koymaktan çekinmemişlerdir.⁴⁹³ Nitekim Meşrutiyet'in yarattığı özgürlük ortamında Tanzimat'tan beri ciddi merhaleler kateden kadın meselesi yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Çünkü bu dönemde üst sınıfa mensup eğitilmiş kadınlar öncülüğünde davasına hizmet edecek bilinçli kadın sesi daha da güçlenmiştir. Nitekim kadınlar kadın hukuku ve müsâvât-ı tamme (tam eşitlik) isteyerek asri kadın olma

⁴⁹⁰ Yasemin Tümer, Halime Yiğit, *a.g.e.*, s.127.

⁴⁹¹ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.134.

⁴⁹² BOA, MF.MKT, 1220/74, 25 Teşrinievvel 1332/7 Kasım 1916.

⁴⁹³ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda ...*, s.118.

arzusunu taşımıştır. Bunun için de gerek basın-yayın aracılığı, gerekse de dernekler kurarak taleplerini dile getirmişlerdir.⁴⁹⁴ Ayrıca bu yıllarda yaşanan savaşların getirdiği sosyal yıkım ve felaketler de kadınların sosyal hayatta yer almasında tetikleyici bir unsur olmuştur.⁴⁹⁵

2.3.2.1. Fatma Aliye Hanım

İstanbul’da dünyaya gelen Fatma Aliye Hanım (1862-1936), devlet adamı, tarihçi ve hukukçu olan Ahmet Cevdet Paşa’nın kızıdır. Babasının ve özellikle manevi pederim dediği Ahmet Mithat Efendi’nin desteği ile iyi bir eğitim alan Fatma Aliye Hanım, Ekrem Işın’a göre konak eğitiminin yarattığı ilk entellektüel kadın olmuştur.⁴⁹⁶ Fatma Aliye Hanım, çeviri, roman, anı, tarih ve felsefe türünde verdiği pek çok eserinde kadın sorununu ele almıştır. Başka bir deyişle Fatma Aliye Hanım’a kadar kadın ve kadın ile ilgili problemler sadece erkek yazarlar tarafından tartışılan bir konu iken ilk defa Fatma Aliye Hanım ile bu konu bir kadın yazar tarafından ele alınmıştır.⁴⁹⁷ Fatma Aliye Hanım, İslâm medeniyeti ile Batı uygarlığı arasında kadınlığa ilişkin yapılan tartışmalara bir yanıt olarak İslâm kadını tezini üretmiştir. Bu teze göre, İslâmiyet’in kendisi değil adetler ve gelenekler kadını baskı altına alarak sınırlamıştır. Fatma Aliye Hanım, çok eşlilik, boşanma ve sosyal hayata ilişkin meselelerde İslâmcı düşünürlerle tartışmıştır.⁴⁹⁸ Özellikle çok eşlilik hususunda Mahmut Esat Efendi ile giriştiği tartışma o dönemde büyük yankı uyandırmıştır. Çok eşliliği savunan Mahmut Esat Efendi’ye karşı çıkarak, birden çok kadınla evliliğin İslâmiyet’in buyruğu olmadığını, bu duruma bazı koşullarda izin verildiğini ve çok kadınla evliliğin fuhuşu engellemediğini savunmuştur.⁴⁹⁹ Ayrıca Fatma Aliye Hanım birçok dergi ve gazete de yayınlanan makalelerinde de kadın konusuna değinerek, eğitim, evlilik, çok eşlilik ve boşanma gibi kadını ilgilendiren hususlarda düşüncelerini yazmıştır.

⁴⁹⁴ Yaprak Zihnioğlu, “Kadın İnkılâbı”, s.27.

⁴⁹⁵ Şirin Tekeli “1912 Balkan Savaşı’nın ve daha da önemlisi Büyük Savaşın kadınları sosyal yaşamın içine girmeye zorlayan etkileri vardır. Balkan savaşı burjuva kadınlarını sosyal hizmet anlayışıyla derneklere yöneltirken; Büyük Savaş halk kadınlarını çalışma hayatına sürükleyecektir.” diyerek bu görüşe destek vermektedir. Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim Yayınları, İstanbul 1982, s.199.

⁴⁹⁶ Ekrem Işın, a.g.m., s.23.

⁴⁹⁷ Tülay Gençtürk Demircioğlu, a.g.m., s.6.

⁴⁹⁸ Yaprak Zihnioğlu, “Erken Dönem Osmanlı Hareket-i Nisvanı’nın İki Büyük Düşünürü Fatma Aliye ve Emine Semiye”, *Tarih ve Toplum*, s.186, Haziran 1999, s.7.

⁴⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Aliye, *Ta’addüd-i Zevcat’a Zeyl* ; Bernard Caporal, a.g.e., s.77.

Birçok konuda hemcinslerine örnek olan Fatma Aliye Hanım sosyal sorumluluk faaliyetlerinde de yer alarak 1897 Türk-Yunan Savaşı sırasında askerler ve asker ailelerine yardım etmek amacıyla Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti'ni kurmuştur. Fatma Aliye Hanım yardım toplamak için çalışmalar yapmış ve bu çalışmaları II. Abdülhamit tarafından ikinci dereceden Şefkat Nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁵⁰⁰ Ayrıca, Fatma Aliye Hanım, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ilk kadın üyesi olmuş ve cemiyet yararına yaptığı yoğun çalışmalar için gümüş madalya ile onurlandırılmıştır.⁵⁰¹ Nitekim birçok alanda ilklere imza atan Fatma Aliye Hanım, entelektüel kimliği ile Müslüman Türk kadınının parlak yüzü olmuştur.

2.3.2.2. Şair Nigar Hanım (Nigar Binti Osman)

Tanzimat döneminin önemli kadın şairlerinden Nigar Hanım, Macar Osman Paşa'nın kızıdır. Nigar Hanım'ın babası 1848 Macar İhtilali esnasında Osmanlı Devleti'ne sığınan mültecilerden Adolf Farkas'tır. Nigar Hanım, Avrupa kökenli bir paşanın kızı olarak iyi bir eğitim görmüştür. Müzisyen, ressam ve dört dil bilen Osman Paşa, kızının eğitimiyle bizzat kendisi ilgilenmiş ve onun edebi, sosyal ve kültürel kimliğinin oluşmasında etkili olmuştur. Nigar Hanım, babasının sağladığı rahat sosyal ortam sayesinde kadınlar kadar erkeklerle de sohbet, sanat ve fikir tartışmalarına girebilmiştir. Nigar Hanım, babasına her zaman derinden bir bağlılık hissetmiş ve bunu da isminin yanında babasının adını taşıyarak göstermiştir.⁵⁰²

Şair Nigar Hanım, aldığı eğitim ve aile kültürünün etkisiyle entelektüel bir Osmanlı kadını olarak yetişmiş, düşünce ve fikirlerinden çok modern hayat tarzı ile kadınlara farklı bir örnek olmuştur. Özellikle evinde yapılan edebiyat toplantıları ün kazanmış ve bu toplantılar entelektüel çevrenin buluşma noktası olmuştur. Romantik bir şair olan Nigar Hanım, edebiyat dünyasına Efsus adını verdiği şiir kitabıyla girmiştir. Nigar Hanım, şiirlerini genellikle karşılık bulunamayan aşklar üzerine yazmıştır. Eserlerinin altına açık imzasını atmaktan çekinmeyen Nigar Hanım bu konuda birçok kadına öncülük etmiştir. Şair Nigar Hanım'ın edebiyat dünyasına bıraktığı en önemli eserleri günlükleri ve şiirleri olmuştur. Ayrıca dönemin önemli kadın dergilerinden Hanımlara Mahsus Gazetesi'nde de

⁵⁰⁰ BOA, İ.TAL, 161/1316/Ş-041, 4 Şaban 1316/18 Aralık 1898.

⁵⁰¹ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.193.

⁵⁰² Nazan Bekiroğlu, *a.g.e.*, s.27-37.

yazılar yazmıştır.⁵⁰³ Nigar Hanım, kadın meselesinde kadın erkek eşitliğini kabul etmemiştir. Ona göre, feminizm kadın haklarının korunmasıdır ve sonuna kadar en büyük destekçisi olmuştur. Ancak eğer feminizm tüm hareket ve işlerde erkeklerle tam eşitlik, dönemin ifadesi ile “müsâvaât-ı tâmmе” ise buna tamamen karşı çıkmıştır. Kadının eğitimi konusunda ise, çocukların yetiştirilmesinde ilk terbiye anneden alındığı için kadının eğitimine önem verilmesi gerektiğini söylemiştir.⁵⁰⁴

Şair Nigar Hanım, II. Meşrutiyet yıllarında kurulmaya başlayan kadın derneklerinin çalışmalarında yer alarak çeşitli faaliyetlerde bulunmuş ve kendi ifadesiyle “*Davet olundukça kürsülere çıkıp irâd-ı nutuk ve manzumeler inşad etmiştir.*”⁵⁰⁵ Nigar Hanım, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi, Esirgeme Derneği ve Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti’nde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Mesela, kurucu üyelerinden olduğu Hilâl-i Ahmer ve azası olduğu Cemiyet-i Hayriye’nin başlattığı yorgan yetiştirme kampanyasına katılmıştır. Esirgeme Derneği yararı için de son çıkardığı Elhan-ı Vatan adındaki eserinin gelirini kendi isteği ile bu derneğe bağışlamıştır.⁵⁰⁶

2.3.2.3. Emine Semiye Hanım

Emine Semiye Hanım (1868-1944), tanınmış devlet adamı, tarihçi ve hukukçu Ahmet Cevdet Paşa’nın kızı ve yazar Fatma Aliye Hanım’ın kardeşidir. Meşrutiyet döneminin önemli kadın yazar ve romancılarından olan Emine Semiye Hanım, babasının desteği ile iyi bir eğitim almıştır. Hatta İsviçre ve Fransa’da psikoloji ile sosyoloji üzerine eğitim aldığı bilinmektedir.⁵⁰⁷ Emine Semiye Hanım, 1892 yılında İstanbul’da öğretmenliğe başlamıştır. Daha sonraki yıllarda eşinin tayini üzerine bu görevi Selanik’te sürdürmüştür. Emine Semiye Hanım, Selanik’teki bazı kız okullarında müfettişlik görevinde de bulunmuştur.⁵⁰⁸ Kendisini topluma karşı sürekli sorumlu hisseden Emine Semiye Hanım, yardım dernekleri kurarak, sosyal faaliyetlerde bulunmuştur. Yoğun savaş

⁵⁰³ Nazan Bekiroğlu, *a.g.e.*, s.231-351.

⁵⁰⁴ Nazan Bekiroğlu, *a.g.e.*, s.345-349; Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.64.

⁵⁰⁵ Şair Nigar Hanım’ın 29 Teşrinisani 1329/12 Aralık 1913 tarihli günlüğünden aktaran: Nazan Bekiroğlu, *a.g.e.*, s.121.

⁵⁰⁶ Nazan Bekiroğlu, *a.g.e.*, s.121-125.

⁵⁰⁷ Şefika Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü: Emine Semiye Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s.30.

⁵⁰⁸ Şefika Kurnaz, Aynı yer, s.32.

yıllarında askerler için başlatılan yardım kampanyalarına katılmış, gönüllü hemşirelik yapmıştır. Bu faaliyetlerinden dolayı tunç madalya ile ödüllendirilmiştir.⁵⁰⁹ Emine Semiye Hanım'ın, Türk tarih yazıcılığında askerlere ve asker ailelerine yardım etmek için Selanik'te Şefkat-i Nisvan Cemiyeti'ni kurduğu söyleniyorsa da, kaynak olarak gösterilen Hanımlara Mahsus Gazete'de yayınlanan Şefkat-i Nisvan başlıklı makalede böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır.⁵¹⁰ Nitekim bu duruma Şefika Kurnaz da *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü: Emine Semiye Hayatı, Eserleri, Fikirleri* adlı çalışmasında dikkat çekmiştir.⁵¹¹ Emine Semiye Hanım, 1908 yılında Edirne'de asker ve asker ailelerine yardım amacıyla Hıdmet-i Nisvan Cemiyet-i Hayriyesi'ni kurmuştur. Ayrıca, ablası Fatma Aliye Hanım'ın kurduğu Nisvan-ı Osmaniye İmdat Cemiyeti'ne ve Hilal-i Ahmer Hanımlar Heyeti'ne destek vererek bu cemiyetlerin faaliyetlerine de katılmıştır.⁵¹² Emine Semiye Hanım, siyaset hayatında da aktif olarak görev almıştır. Taha Toros, onun gizli politika işlerine karışan ilk Türk kadını olduğunu söyler.⁵¹³ Bu yönüyle Türk kadın tarihi için öncü bir rol oynamıştır. Önceleri İttihat ve Terakki Fırkası'nın faal bir üyesi olan Emine Semiye Hanım çeşitli sebeplerden partiden ayrılarak, sonradan ona tepki olarak kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası'nın üyeleri arasında yer almıştır. Emine Semiye Hanım, Meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki'den kadın hakları konusunda umduğunu bulamamıştır. Nitekim bu yüzden ablası Fatma Aliye Hanım'a Hukuk-ı Nisvan adıyla gizli bir dernek kurmak istediğini söyleyerek, isterse onun öncülüğünde güvendiği kadınları da yanına alarak Kadıköy şubesiyle birleşebileceklerini söylemiştir.⁵¹⁴

Emine Semiye Hanım, Meşrutiyet yıllarında Selanik'te yayınlanan Mütalaa ve Kadın gazetelerinde başyazarlık yapmış, İstanbul'daki Hanımlara Mahsus Gazete başta olmak üzere Bahçe, Asır, Yeni Asır, Yeni Edirne, Şura-yı Ümmet, Resimli Kitap, Yeni Gazete, Saadet gibi gazete ve dergilerde yazılar yayınlamıştır. Emine Semiye Hanım, gerek gazete ve dergilerde gerekse de edebi eserlerinde kadınları bilgilendirme ve bilinçlendirmeye çalışmıştır.⁵¹⁵ Her yönü ile öncü bir kadın olan Emine Semiye Hanım,

⁵⁰⁹ BOA, DUİT, 47/88, 25 Muharrem 1336/10 Kasım 1917.

⁵¹⁰ Emine Semiye, "Şefkat-i Nisvan", *Hanımlara Mahsus Gazete*, No.160, 30 Nisan 1314/11 Mayıs 1898, s.2.

⁵¹¹ Şefika Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine...*, s.127.

⁵¹² Şefika Kurnaz, Aynı yer, s.130.

⁵¹³ Taha Toros, *Mazi Cenneti*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.212.

⁵¹⁴ Şefika Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine...*, s.141.

⁵¹⁵ Şefika Kurnaz, Aynı yer, s.53-118.

eğitimci, yazar, dernek kurucusu ve politikacı olarak Türk kadınlığının en önemli isimlerinden birisi olmuştur.

2.3.2.4. Ulviye Mevlan Hanım

1893 yılında doğan Ulviye Mevlan Hanım, küçük yaşta saraya getirilerek orada saray terbiyesi ile yetiştirilmiştir. Ulviye Mevlan Hanım, saray geleneğine uygun olarak kendisinden yaşça hayli büyük biriyle evlendirilmiştir.⁵¹⁶ Fakat kısa süren bu evliliğin arkasından ikinci evliliğini dönemin ünlü gazetecilerinden ve entelektüellerinden Mevlanzâde Rıfat ile yapmıştır. Ancak Mevlanzâde Rıfat Bey'in Cumhuriyet döneminde Suriye'ye sürgüne gönderilmesiyle Ulviye Mevlan Hanım bu evliliğe son vermiştir.⁵¹⁷ Ulviye Mevlan Hanım, daha sonra ailesinin itirazlarına rağmen kendisinden on yaş küçük Doktor Ali Civelek ile evlenmiş ve hayatının sonuna kadar bu evliliği devam ettirmiştir.⁵¹⁸

Ulviye Mevlan Hanım'ın, Mevlanzâde Rıfat Bey ile evlenmeden önce 1913 yılında döneminin en önemli kadın gazetesi olan Kadınlar Dünyası'nı çıkarmış ve yine aynı yıl Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'ni kurmuştur.⁵¹⁹ Kadınlar Dünyası, yönetimi, yazı kadrosu ve diğer çalışanları tamamen kadınlardan oluşan ilk kadın gazetesi olmuştur. Nitekim bu dönemde pek çok kadın gazetesi ve dergisi erkekler tarafından kurulurken, Ulviye Mevlan Hanım ilk kez bir kadın dergisinin imtiyaz sahibi olmuştur. Gazetede kadın sorunları ciddi bir şekilde alınırken bu sorunlara çözüm yolları da aranmıştır. Ulviye Mevlan Hanım, gazetede yayınladığı yazılarında kadının içinde bulunduğu kötü durumu eleştirerek, tüm vaktini kadının kurtulmasına adanmış olduğunu söylemiştir. Ayrıca kadınların hak ve eşitliğini şiddetle savunan Ulviye Mevlan Hanım, kadınlara umumi hukukta yer verilmedikçe kadınların daima esir olarak kalacaklarını iddia etmiştir.⁵²⁰

⁵¹⁶ Serpil Çakır, "Kadın Tarihimizden İki İsim: Ulviye Mevlan, Nezihe Muhiddin", *Toplumsal Tarih*, S.46, Ekim 1997, s.8; Güldane Çolak, Lale Uçan, *a.g.e.*, s.55.

⁵¹⁷ Murat İssi, "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını Mevlanzâde Rıfat Bey", *Toplumsal Tarih*, S.196, Nisan 2010, s.1-6.

⁵¹⁸ Serpil Çakır, "Kadın Tarihimizden...", s.8.

⁵¹⁹ Murat İssi, *a.g.m.*, s.5-6.

⁵²⁰ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.83.

Öte yandan, Ulviye Mevlan Hanım tarafından kurulan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti din ve mezhep ayrımcılığına gitmeden her kadının hakkını savunmuş bunun için de çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.⁵²¹ Cemiyet nizamnâmesinde amacını şöyle açıklamıştır: “*Hayat-ı mesainin ihyasıyla kadınlıktaki sefaletin tahfifi ve maarifin tamamıyla nisvanda seviye-i irfanın ilasıdır.*”⁵²² Serpil Çakır’a göre, II. Meşrutiyet dönemi kadın dernekleri içinde, feminist olarak değerlendirebileceğimiz belki de tek dernek Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti idi.⁵²³

2.3.2.5. Bedra Osman Hanım

İstanbul’un önde gelen ailelilerinden birinin kızı olan Bedra Osman Hanım, Osmanlı kadınının var olma mücadelesinde faaliyet gösteren önemli isimlerden biridir. Nitekim Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi’nin 1913 yılında gazeteler vasıtasıyla kadın santral memuresi alacağını ilan etmesiyle buraya müracaat edenler arasındadır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere o ve arkadaşları kötü muamele ile karşılaşmışlar ve Bedra Osman Hanım Kadınlar Dünyası’na mektup göndererek bu durumu şikâyet etmiştir.⁵²⁴ Bunun üzerine Kadınlar Dünyası Telefon Şirketi’nin özür dilemesini ve Posta ve Telgraf Nezâreti’nden açıklama yapılmasını istemiştir. Kadınlar Dünyası’nın ve Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti’nin başlattığı yoğun propagandalar neticesinde Telefon Şirket’i bir memurunu göndererek özürlerini iletmiştir.⁵²⁵ Posta ve Telgraf Nezâreti de olayla ilgili bir tahkikat yaparak açıklama yapmak durumunda kalmıştır. Telefon Şirketi memurlarının katiyen böyle bir hakarete cesaret edemeyeceklerini ifade ederek, Fransızca’yı bilmeyen hanımların da işe kabul edilebileceklerini ilan etmiştir.⁵²⁶

Nitekim verilen mücadele sonunda Bedra Osman Hanım ve arkadaşları Telefon Şirketi’ne ilk kadın memurlar olarak girmeyi başarabilmiştir. Üstelik Bedra Osman

⁵²¹ “Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Programı”, *Kadınlar Dünyası*, No.55, 28 Mayıs 1329/10 Haziran 1913, s.1

⁵²² Aynı yer, s.1

⁵²³ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.57.

⁵²⁴ Bedra Osman, “Telefon İdaresi”, *Kadınlar Dünyası*, No.23, 26 Nisan 1329/ 9 Mayıs 1913, s.1.

⁵²⁵ Bedra Osman, “Muhterem Kadınlar Dünyasına”, *Kadınlar Dünyası*, No.44, 17 Mayıs 1329/30 Mayıs 1913, s.2.

⁵²⁶ “Matbuat Müdüriyet-i Aliyesinden Tebliğ Olunmuştur”, *Kadınlar Dünyası*, No.37, 10 Mayıs 1329/23 Mayıs 1913, s.1

Hanım’a müfettişlik görevi verilmiştir. Bu olay, o sırada Ruşen Zeki Bey’in kaleme aldığı “Bizde Hareketi Nisvan” isimli makalesinde “Kadın İnkılâbı” olarak değerlendirilmiştir. Ruşen Zeki Bey’e göre “*Bedra Osman Hanım’ın hareketi görüldüğü kadar basit değildi. Bu bizim memleketimizde bir inkılabtı. Kadınlar dört duvar arasında yaşamak için halkolunmuş fikr-i batılında bulunan ve şimdiye kadar bu fikri anudane muhafaza ve kadınların hariçte çalışmasını günah add eden bir muhitte bu hareket pek mühimdir.*”⁵²⁷ Ruşen Zeki Bey, Bedra Osman Hanım’ın İstanbul’un zengin ailelerinden birine mensup olduğu için ihtiyacından değil bilakis bir inkılâp yapmak için bu harekete teşebbüs ettiği kanaatindeydi.⁵²⁸ Gerçekten de Bedra Osman Hanım bu davranışı ile Osmanlı kadın hareketinin öncülerinden biri olmuştur.

2.3.2.6. Belkıs Şevket Hanım

Belkıs Şevket Hanım, Sultan II. Mahmut’un vezirlerinden Ali Namık Paşazade, Ata Paşa’nın küçük oğlu Şevket Bey’in kızıdır. Belkıs Şevket Hanım, Türkçe ve İngilizce üzerine iyi bir eğitim almıştır. Özel okullarda İngilizce, Mûsiki ve Terbiye-yi Etfal dersleri vermiştir. Ayrıca Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti’nin kurucu ve aktif üyelerinden biri olup, daima kadın inkılâbı için çalışmalar yapmıştır. Bunun yanı sıra cemiyetin yayın organı olan Kadınlar Dünyası’nda çeşitli konularda makaleler neşr ederek, kadınlara seslenmiştir.⁵²⁹

Ancak Belkıs Şevket Hanım’ın bunlardan başka yaptığı en dikkat çekiçi iş Türk kadın tarihinde kadınlıkta bir ilki gerçekleştirerek pilot Fethi Bey’in kullandığı bir uçakla İstanbul semalarında uçmasıdır. Osmanlı kadınının yükselmesi ve toplumda kadın erkek eşitliğini savunan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti onun uçmasını sağlamıştır. Nitekim Belkıs Şevket Hanım, bir gün cemiyette tayyarecilik konusunda konuşulurken “*Muhadderât-ı İslâmiyye namına ilk defa Şark kadınlarının da Garplı hemcinslerinden geri kalmayacaklarını ispat için tayeran edeceğim.*”⁵³⁰ diyerek uçağa binme arzusunu belirtince dernek onun adına hükümete müracaatta bulunmuştur. Teklifin Birinci Ordu Komutanı Cemal Paşa tarafından memnuniyetle kabul edilmesi üzerine

⁵²⁷ Ruşen Zeki, a.g.m., s.347.

⁵²⁸ Ruşen Zeki, a.g.m., s.347.

⁵²⁹ “Belkıs Şevket Hanım”, *Nevsal-i Milli*, 1. Sene, Dersaadet 1330, s.447.

⁵³⁰ Belkıs Şevket, “Uçarken”, *Kadınlar Dünyası*, No.120, 30 Teşrinisani 1329/13 Aralık 1913, s.2-3.

Belkıs Şeflet Hanım, 1 Aralık 1913’de Ayastefanos Tayyare Okulu önünden cemiyet azalarının alkışları arasından uğurlanarak, pilot Fethi Bey tarafından kullanılan bir askeri uçakla uçmuştur. Belkıs Şevket Hanım, seyahat esnasında Beyoğlu, Pangaltı, Hürriyet-i Ebediye Tepesi, Boğaziçi ve Üsküdar semalarında uçmuş ve bu deneyimini “*kalbim ruhum daha çok gezmek, uzaklara gitmek istiyordu*”⁵³¹ sözleri ile Kadınlar Dünyası okuyucuları ile paylaşmıştır. Bu olay yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da büyük yankı uyandırmış⁵³² ve hatta Hindistan’dan “Hind Havatın-i İslâm Cemiyeti” Belkıs Şevket Hanım’a gösterdiği kahramanlıktan dolayı tebrik mesajı göndermiştir.⁵³³ Ayrıca bu uçuş esnasında Belkıs Şevket Hanım, orduya uçak alma kampanyasına çağrıda bulunmak için başış propagandası içeren broşürler dağıtmıştır.⁵³⁴

Belkıs Şevket Hanım’ın bu cesareti hükümet tarafında da takdirle karşılanmış ve uçuş esnasında çekilen resimleri Askeri müzede sergilenmiştir.⁵³⁵ Nevsalı Milli’ye göre tarih Belkıs Şevket Hanım’ı “*Osmanlı kadınlığında ilk cesaret-i medeniyet gösteren ilk tayyare ile suûd eden bir kadın olmak üzere takdir ile yad edecektir.*”⁵³⁶

2.3.2.7. Nezihe Muhiddin Hanım

Nezihe Muhiddin, Musul istinaf azalığından emekli Muhiddin Bey ile Zehra Hanım’ın kızları olarak 1882 yılında dünyaya gelmiştir. Nezihe Muhiddin, ilk eğitimine erkek kardeşi ile gönderildiği mahalle mektebinde başlamıştır. Ancak verilen eğitimin yetersiz olduğu düşünülünce Nezihe Hanım’ın, eğitimine evde verilen özel derslerle devam edilmiştir. Nezihe Hanım, onlarla birlikte yaşayan ve dönemin aydın kadınlarından dayı kızım dediği Nakiye Hanım’dan çok şey öğrenmiştir. Öyle ki Nakiye Hanımı, ilk ve değerli öğretmeni olarak görmüştür. Evdeki eğitimi yirmili yaşlarına kadar süren Nezihe Muhiddin, daha sonra meslek sahibi olabilmek için uğraş vermiştir. Öğretmen olmak isteyen Nezihe Muhiddin, Maarif Nezâreti’nin sınavlarına hazırlanırken, İttihat ve Terakki Kız Sanayi Okulu’nda müdürlük yapma şansını yakalamıştır.⁵³⁷ Bir eğitimci olan Nezihe

⁵³¹ Belkıs Şevket, “Uçarken”, *Kadınlar Dünyası*, No.120, 30 Teşrinisani 1329/13 Aralık 1913, s.2-3.

⁵³² Ruşen Zeki, a.g.m., s.347.

⁵³³ Serpil Çakır, a.g.e., s.62.

⁵³⁴ Belkıs Şevket, “Uçarken”, *Kadınlar Dünyası*, No.120, 30 Teşrinisani 1329/13 Aralık 1913, s.2-3.

⁵³⁵ Ruşen Zeki, a.g.m., s.347.

⁵³⁶ “Belkıs Şevket Hanım”, *Nevsalı Milli*, 1. Sene, Dersaadet 1330, s.447.

⁵³⁷ Nezihe Muhiddin, a.g.e., s.76-78; Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadınlar Birliği*, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s.35

Muhiddin, kız okullarında öğretmenlik ve idareciliğin dışında müfettişlik görevinde de bulunmuştur.⁵³⁸

Nezihe Muhiddin, Meşrutiyet yıllarında yaşanan savaşların getirdiği olumsuz koşullara duyarsız kalamayarak çeşitli sosyal faaliyetlerin içinde de yer almıştır. Balkan Savaşı, esnasında görev yaptığı İttihat ve Terakki Kız Sanayi Okulu'nu dikim evi gibi kullanarak burada öğrencileriyle birlikte yaralı askerlere çarşaf, yorgan ve çamaşır tedarik etmeye çalışmıştır. Ayrıca Balkan Savaşı'ndan sonra zaman zaman hanımlara yönelik yapılan konferanslara konuşmacı olarak davet edilmiştir. Nezihe Muhiddin bu konferanslarda etrafında toplanan kadın gücünü görmüş ve bu durum ona bir dernek altında birleşme fikrini vermiştir. Nitekim Nezihe Muhiddin'in çabasıyla Esirgeme Derneği kurulmuştur. Dernek amacını; İttihat ve Terakki Kız Sanayi Okulu'na ekonomik ve fikri destek sağlamak ve Balkan Savaşları sonunda yoksul ve kimsesiz kalanlara yardım etmek olarak açıklamıştır. Nezihe Muhiddin, yalnızca bu dernekte değil, Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti ile Donanma Cemiyeti gibi derneklerde de faaliyet göstermiştir.⁵³⁹

Nezihe Muhiddin, kadınların siyasi hayatta var olabilmesi için çok çaba sarfetmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında her türlü mücadele içinde bulunan kadınlar artık kurulacak meclislerde ve hükümetlerde de yer almak istiyorlardı. O güne kadar sadece dernekler aracılığı ile taleplerini dile getiren kadınlar, artık bir siyasi parti kurmayı arzu ediyorlardı. Bunun için de 1923 yılı Mayıs ayında Nezihe Muhiddin öncülüğünde bir grup kadın, Kadınlar Halk Fırkası'nı kurma girişiminde bulundu. 15 Haziran 1923 tarihinde Süs dergisinde yer alan bir haberde Kadınlar Halk Fırkası'nın kurulduğu ve başkanlığına da Nezihe Muhiddin'in seçildiği duyurulmuştu. Parti hedefini, kadının sosyal, iktisadi ve bilahare siyasi haklarına kavuşmasını sağlamak olarak açıklamış ve kadının siyasi haklar talebini her platformda sıklıkla dile getirmişti. Ne var ki, partinin yasal geçerlilik kazanması için valilik tarafından onaylanması gerekmektedir. Ancak onaylanması için gönderilen parti tüzüğü kadınların henüz siyasal haklarını elde edememiş olmasından dolayı reddedildi. Bunun üzerine Nezihe Muhiddin ve arkadaşları Türk Kadınlar Birliği adıyla yeni bir dernek kurdu. Aslında bu dernek kapatılan partinin devamı niteliğindeydi⁵⁴⁰ ve kadınların siyasal taleplerini dile getirmeyi sürdürmüştü. Dernek zaman zaman bu

⁵³⁸ Nezihe Muhiddin, *a.g.e.*, s.111-112.

⁵³⁹ Nezihe Muhiddin, *a.g.e.*, s.103-105.

⁵⁴⁰ Yeni kurulan derneğin tüzüğü kapatılan partiye göre biraz daha ılımlıdır.

yüzden bazı kesimler tarafından eleştirilerek biraz ılımlı olmaya davet edilmiştir. Ancak Nezihe Muhiddin, bu söylemlerinden hiçbir zaman vazgeçmeyeceklerini söylemiş bu tutumlarından dolayı dernek bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Nitekim 1927 yılında dernek içinde yaşanan anlaşmazlıkların da artmasıyla partinin kurucusu ve başkanı Nezihe Muhiddin ile yönetim kurulu, görevlerinden uzaklaştırılmıştır.⁵⁴¹ Nezihe Muhiddin, bu görevinden ayrılınca hayır işleri ile ilgilenmeye başlamıştır. Kendisi tüm çabalarına rağmen siyasette aktif bir rol alamasa da kendisinden sonra gelenlere kapıyı aralayan öncü bir kadın olmuştur. Ayrıca Nezihe Muhiddin'in en güçlü yönlerinden biri de yazarlığı idi. Nitekim Nezihe Muhiddin'in yirmi kadar romanı, üç yüz kadar öyküsü, sahnelenmemiş piyesleri vb. edebi eserleri bulunmaktadır.⁵⁴²

2.3.3. II. Meşrutiyet Döneminde Kadınlar Tarafından Çıkarılan Gazete ve Dergiler

Tanzimat'la başlayan II. Meşrutiyet yıllarında da devam eden kadın meselesinin tartışılmasında basın büyük bir rolü olmuştur. II. Meşrutiyet'le birlikte basın dünyasında da bir hareketlilik meydana gelerek, daha fazla gazete ve dergi çıkarılmaya başlanmıştır. Böylelikle bu dönemde kadınlara yönelik yayın yapan gazete ve dergilerin sayılarında da bir çoğalma görülmüştür. Bu dönemde kadınlara yönelik çıkarılan gazete ve dergiler şunlardır: Demet (1908), Mehâsin (1908), Kadın/Selanik (1908), Kadın/İstanbul (1911), Musavver Kadın (1911), Kadınlar Dünyası (1913), Hanımlar Alemi (1914), Kadınlar Alemi(1914), Sıyânet (1914), Seyyale (1914), Kadınlık (1914), Kadınlık Hayatı (1915), Bilgi Yurdu Işığı (1916), Türk Kadın (1917), Genç Kadın(1918), Genç Kadın (1919), Diyane (1920) Hanım (1921) ve Yeni İnci (1921)'dir.⁵⁴³

Meşrutiyet yıllarında yayın hayatına başlayan bu gazete ve dergilerde genel olarak bakıldığında kadınlara erkek eşitliği, kadınların toplum içindeki yeri ve görevleri, sahip olmaları gereken haklar ve eğitim meseleleri üzerine tartışılan konuların başında gelmektedir. Yine bu dönemde kadın derneklerinin programları ve faaliyetlerinin gazete ve dergiler vasıtasıyla kamuoyuna duyurulduğu görülmektedir. Ayrıca bu yayınlarda gerek

⁵⁴¹ Nezihe Muhiddin, *a.g.e.*, s.141-168; Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.75-76.

⁵⁴² Güldane Çolak, Lale Uçan, *a.g.e.*, s.79.

⁵⁴³ Emel Aşa, "1869-1923 Yılları Arasında Yayınlanan Türk Kadın ve Aile Dergileri", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, C.3, Ankara 1992, s.969-978.

yurt içi, gerekse yurt dışındaki kadınlar hakkındaki haberlere de yer verilmiştir. Ancak yayın hayatına başlayan bu gazete ve dergilerin birçoğu kısa sürede kapanmışlardır.

Diğer taraftan daha önce kadın gazete ve dergilerinin birçoğu erkekler tarafından kurulmuş ve idare edilmişken, artık imtiyaz sahibi, müdiresi ve başyazarı kadınlardan oluşan dergi ve gazeteler de yayın hayatına girmiştir. Bu dönemde kadınların idaresinde çıkarılan gazete ve dergiler şunlardır: Kadınlar Dünyası (1913), Kadınlar Alemi(1914), Kadınlık (1914), Sıyânât (1914), Seyyâle (1914), Kadınlık Hayatı (1915), Genç Kadın(1918), Genç Kadın (1919), Diyane (1920) ve Yeni İnci (1921)'dir.⁵⁴⁴

17 Nisan 1913 tarihinde yayın hayatına başlayan “*Kadınlar Dünyası*” sahibi, idari ve yazı kadrosu tamamen kadınlardan oluşan ilk kadın gazetesi olmuştur. Gazetenin sahibi Nuriye Ulviye Hanım⁵⁴⁵, mesul müdiresi de Emine Seher Ali Hanım'dır. Üstelik gazete sadece kadınların yazılarını yayınlamayı ilke edinmiştir. Kadınlar Dünyası ilk nüshasında kendisini, “*Fennî, edebî, içtimaî, hanımlara mahsus yevmî gazetedir. Sahâîfimiz cins ve mezhep tefrik etmeksizin muhterem Osmanlı hanımları âsarına münhasırdır.*”⁵⁴⁶ şeklinde ifade etmiştir. Yine ilk sayıda “*Avrupa, Amerika kadınları mahiyet-i nisvana dair müteaddit kitaplar, risaleler neşrediyorlar. Hukuk-ı nisaya ait mühim mebahisler yürütüyorlar. Cemiyeti medeniye içinde, muhit-i insaniyet dâhilinde kadınların dahi bir mevkii, bir hakk-ı hayatı olabileceğini anlatmak istiyorlar. Velhasıl kadınların erkeklerden cismen farkları olduğu gibi, hukuken dahi farkları olup olamayacağını hal ve tayin gayretindeler. Biz Osmanlı kadınları, hem sınıfımızın bu gayetine, açmış oldukları bu çığıra terbiye-i içtimaiyemiz, âdâp ve âdâtımız dairesinde girmek istiyoruz*”⁵⁴⁷ denilerek Osmanlı kadınının Avrupa ve Amerika kadınınından geri kalmaması ve dünyadaki kadın hareketine mümasil olarak gelişmesini hedeflediğini vurgulamıştır.

Kadınlar Dünyası yayın hayatına günlük gazete olarak başlamışsa da ilk 100 sayıdan sonra haftalık olarak yalnız cumartesi günleri neşr edilmiştir. 1921 yılına kadar yayınlanan Kadınlar Dünyası üç defa kesintiye uğramıştır. İlk olarak, kağıt sıkıntısı sebebiyle üç ay yayınlanamamıştır. Milli duygulara yazılarında yer veren gazetenin yazar

⁵⁴⁴ Emel Aşa, a.g.m., s.969-978.

⁵⁴⁵ İlerleyen sayılarda Ulviye Mevlan imzasını kullanmıştır.

⁵⁴⁶ *Kadınlar Dünyası*, No.1, 4 Nisan 1329/17 Nisan 1913, s.1.

⁵⁴⁷ “Hukuk-ı Nisvan”, *Kadınlar Dünyası*, No.1, 4 Nisan 1329/17 Nisan 1913, s.1.

kadrosu bunu fiiliyatta dökerek, I. Dünya Savaşı esnasında gazeteyi tatil etmiş ve savaşta gönüllü hemşirelik hizmetinde bulunmuştur. Bu sebeple gazete 4 yıl yayınlanamamıştır. Daha sonra tekrar yayınlanmaya başlayan gazete tekrar ara vermek zorunda kalmış ve 1921 yılında yayın hayatı tamamen sona ermiştir.⁵⁴⁸ Gazetenin ismi hem Arap harfleriyle hem de Latin harfleriyle verilmiş hatta 121. ve 128. sayılar arasında Fransızca ekleri de verilmiştir. Böylelikle sadece yurt içinde değil yurt dışında da Osmanlı kadın basınından haberdar olunması istenmiştir.⁵⁴⁹ Kadınlar Dünyası'nın yazar kadrosunu baktığımızda, Aziz Haydar, Emine Seher Ali, Mükerrerrem Belkıs, Atiye Şükran, Yaşar Nezihe, Aliye Cevad, Meliha Canan gibi isimlerin sıklıkla yazılar yazdığı görülmektedir. Ayrıca gazete kadrosu 1913 yılında Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'ni kurmuştur. Kadınlar Dünyası bundan sonra cemiyetin yayın organı olarak da faaliyet göstermiş ve cemiyetle ilgili tüm haberleri yayınlamıştır. Kadınlar Dünyası'nda, Madam Odette Feldmann gibi yabancı kadınların yazıları da yayınlanmıştır.⁵⁵⁰ Resimli olarak yayınlanan Kadınlar Dünyası'nda yabancı kadınların haricinde ilk kez Müslüman Türk kadınlarının da fotoğraflarına yer verilmiştir. Mesela 124. sayının ilk sayfasında "Büyük Şaire" başlığı altında Yaşar Nezihe Hanım'ın fotoğrafı yayınlanmıştır.⁵⁵¹

Kısacası kadınlık; hukuk ve menâfiini müdafaa eden Kadınlar Dünyası'nda kadınları ilgilendiren çok çeşitli konulara yer verilmiştir. Bu konular arasında siyasetten, eğitime, aile hayatından, çalışma yaşamına, kadının giyim kuşamından, sosyal meselelere ve hatta sanatsal faaliyetlere kadar pek çok hususa yer verilmiştir.

1914 yılında haftalık olarak çıkarılan ve yazı işleri müdürü ve başyazarı kadın olan diğer bir yayın da "*Kadınlık*" dergisidir. Kadınlık dergisinin sahibi ve genel müdürü Hacı Cemal, mesul müdürü Süleyman Tevfik, baş yazarı Nigar Hanım, yazı işleri müdürü de Nevvare Şükran Hanım'dır. Dergi, "*Kadınlığın varlığı ve memlekette bir mevkii bulunduğunu müdafaa eder. Sahifelerimiz bilumum Osmanlı asarına küşadedir.*"⁵⁵² sloganıyla çıkmıştır. Derginin ilk sayısında yayınlanan "Mesleğimiz" başlıklı yazıda

⁵⁴⁸ Emel Aşa, a.g.m., s.972; Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.145.

⁵⁴⁹ *Kadınlar Dünyası*, No.121, 7 Kanunuevvel 1329/20 Aralık 1913; *Kadınlar Dünyası*, No.128, 25 Kanunusani 1329/7 Şubat 1914.

⁵⁵⁰ "Faaliyet Başlıyor", *Kadınlar Dünyası*, No.54, 27 Mayıs 1329/ 9 Haziran 1913, s.1; "Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Programı", *Kadınlar Dünyası*, No.55, 28 Mayıs 1329/10 Haziran 1913, s.1; Ruşen Zeki, a.g.e., s.347.

⁵⁵¹ *Kadınlar Dünyası*, No.124, 28 Kanunuevvel 1329/10 Ocak 1913, s.1.

⁵⁵² *Kadınlık*, No.1, 8 Mart 1330/21 Mart 1914, s.1.

kadınlığa ilmî, edebî ve ailevî bilgiler verilerek kadınların dimağlarını ilim ve irfan ile doldurulacağı söylenmiştir.⁵⁵³ Perşembe günleri yayınlanan dergide tanınmış yazarlardan Aziz Haydar, Şükûfe Nihal ve Fatma Aliye Hanım'lar bulunmaktadır. Ayrıca dergide Nevvare Şükran, Halide Nevzad, Muazzez Salih gibi isimler de yer almıştır.

Derginin genel olarak içeriğine bakıldığında, kadınları ilgilendiren pek çok konuya yer verildiği görülmektedir. Fikir yazıları, yemek tarifleri, musiki, şiir ve güzellik gibi hususlarda yayınlar yapılmıştır. Mesela, “Bizde Kadın Zihniyeti” başlığı altında Türk kadınının seviyesi ve içinde bulunduğu durum bir fikir yazısı ile anlatılırken⁵⁵⁴, diğer bir yandan da “Tabahat” başlığı altında birçok yemek tarifi verilmiştir.⁵⁵⁵ Buradan hareketle dergi, fikir hayatında bilinçli bir kadın kitlesi yaratmaya çalışırken diğer bir yandan da iyi bir ev hanımı yetiştirmek istemiştir.⁵⁵⁶ Ayrıca derginin 16 Mayıs 1914 tarihinde çıkan 9. sayısında H.C. imzasıyla kadınların daha fazla örgütler kurarak, birlikteliklerini güçlendirmeleri için İttihad-ı Nisvan adıyla bir cemiyetin kurulması düşünüldüğü haberi verilmiştir.⁵⁵⁷ Ancak böyle bir cemiyet tesis edilememiştir.

21 Mart'ta yayınlanmaya başlayan Kadınlık dergisi 5 Haziran 1914 tarihine kadar bu isimle çıkmış 3 Temmuz 1914' tarihinden itibaren yazı kadrosu ve içeriğinde değişiklik olmaksızın Nigar Cemal Hanım idaresinde “*Kadın Duygusu*” adıyla yayınlamaya başlamıştır.⁵⁵⁸

Yine aynı yıl neşr edilmeye başlanılan “*Sıyânet*” dergisi de Mamulat-ı Dahiliyye İstihlâk-ı Kadınlar Cemiyeti Hayriyyesi tarafından çıkarılmıştır. Cemiyet hakkındaki haberler ve cemiyetin faaliyetleri buradan duyurulmuştur. Derginin imtiyaz sahibi, M. M. müdiresi de Zaim Hayriye Hanım'dır. Dergi kendisini “*İctimaî, edebî, ilmî, iktisadî kadın ve aile gazetesi*”⁵⁵⁹ olarak tanıtmıştır. Haftada bir kez perşembe günleri yayınlanan dergide, kadınlara yönelik ilmi ve içtimai yazılar, kadın yazıları, hesap dersleri ve bilmece gibi konular yer almıştır. Ayrıca Halil Hamid tarafından örnek olsun diye hem yabancı

⁵⁵³ “Mesleğimiz”, *Kadınlık*, No.1, 8 Mart 1330/21 Mart 1914, s.1.

⁵⁵⁴ Ebu's Süreyya Sami, “Bizde Kadın Zihniyeti”, *Kadınlık*, No.1, 8 Mart 1330/21 Mart 1914, s.4.

⁵⁵⁵ “Tabahat”, *Kadınlık*, No.1, 8 Mart 1330/21 Mart 1914, s.15.

⁵⁵⁶ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.178.

⁵⁵⁷ H.C., “İttihad-ı Nisvan”, *Kadınlık*, No.9, 3 Mayıs 1330/16 Mayıs 1914, s.3.

⁵⁵⁸ *Kadınlık Duygusu*, No.2, 10 Temmuz 1330/23 Temmuz 1914, s.1; Emel Aşa, a.g.m., s.973.

⁵⁵⁹ *Sıyânet*, 10 Recep 1332/4 Haziran 1914, s.1.

meşhur kadınlar, hem de ülke içindeki çeşitli etnik unsurlara mensub kadınlar tanıtılmaya çalışılmıştır.⁵⁶⁰ Dergide, Fatma Saide, Halil Hamid, Cevdeti, Saliha binti Hakkı ve Şaika Peyami gibi isimlerin yazılarına rastlanmaktadır.

Yazı kadrosu ve idarecileri yine kadınlardan oluşan “*Seyyale*” dergisi, 4 Haziran 1914 tarihinde çıkarılmıştır.⁵⁶¹ Derginin imtiyaz sahibi Adile Necati, kurucuları İskender Fahrettin ve H. Cevad, mesul müdürü Şekibe Ali ve başyazarı Selma Servet Seyfi’dir. *Seyyale* “*Genç kızlarımızla hanımlara mahsus ilmi, fenni, edebi, ahlaki, felsefi, sinai, seyyahi musavver mecmuadır.*”⁵⁶² *Seyyale* dergisinde ahlak, kadın hakları ve seyahat hususlarında yazılara yer verilmiştir.⁵⁶³

Başmuharriri kadın olan haftalık ve resimli olarak çıkarılan “*Kadınlar Alemi*” 2 Haziran 1914 tarihinde yayınlanmaya başlamıştır. Derginin imtiyaz sahibi Naci, heyet-i tahririye müdürü M. Ekrem, mesul müdürü A. Eşref, başmuharrire ise Feriha Kamuran Hanım’dır. Perşembe günleri yayınlanan Kadınlar Alemi “*ictimai ve edebi, resimli hanım gazetesidir.*”⁵⁶⁴ Kadınlar Alemi ilk sayısında “Programımız” başlığı altında dergide yayınlanacak olan konuları 14 başlıkta toplamıştır.⁵⁶⁵

1. *Kadın hukukunu müdafaa yollu ictimai makaleler*
2. *Nefis ve tatlı hikayeler*
3. *En şuh şiirler*
4. *Kadın hissini okşayan mensûreler*
5. *Hanımfendi hemşirelerimizin güzel yazılarına mahsus kısım*
6. *Girdap namındaki meraklı ve milli roman*
7. *Hemşirelerimizin ıztırlarını teskin için çalışacak olan “Dert Ortağı” sahifesi*
8. *Moda kısmı*
9. *Kadınlarımızın tabii ve sıhhi sorularına cevap verecek olan “Doktorun Raporu” kısmı*
10. *Kadınlarımızı eğlendirmek ve güldürmek için “Kahkaha” serisi*

⁵⁶⁰ Halil Hamid “Meşhur Kadınlar”, *Sıyânet*, 4 Haziran 1914, s.12-13. Halil Hamid bu makalesine başlarken kadınlar için söylenen “*Saçı uzun akı kısa*” gibi deyişleri artık geride bırakarak kadınların terakkisi için çalışılması gerektiğini söylemiştir.

⁵⁶¹ Emel Aşa, a.g.m., s.973.

⁵⁶² *Seyyale* dergisinden aktaran: Emel Aşa, a.g.m., s.973.

⁵⁶³ Emel Aşa, a.g.m., s.973.

⁵⁶⁴ *Kadınlar Alemi*, No.1, 22 Mayıs 1330/4 Haziran 1914, s.1.

⁵⁶⁵ “Programımız”, *Kadınlar Alemi*, No.1, 22 Mayıs 1330/4 Haziran 1914, s.iç kapak.

11. *Munise Hanım tarafından yazılacak ve kadın hissini gösterecek “Hanım Mektupları” serisi*
12. *Eğlence için “Hafta Mektubu” kısmı*
13. *Kıymetli mükâfatlar, bilmeceler*
14. *En nefis resimler ve tabirler.*

Okuyucularını memnun edebilmek için çok yönlü bir yayın politikası uygulamayı hedefleyen dergide kadın haklarından, edebiyat kadar okuyucuya çeşitli yazılar sunulması düşünülmüştür. Kadınlar Alemi, 4. sayıdan itibaren isim değişikliği yaparak “*Osmanlı Kadınlar Alemi*”⁵⁶⁶ adını almıştır. Derginin içeriğinde ve yönetici kadrosunda herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır.

Sahibi ve mesul müdürü kadın olan bir başka dergi de “*Kadınlık Hayatı*”dır. 1915 yılında yayın hayatına başlayan bu dergi Kadınlar Dünyası gazetesi mesul müdiresi ve yazarlarından Emine Seher Ali tarafından çıkarılmıştır. Resimli ve aylık olarak çıkarılan derginin yalnızca ilk nüshası bulunmaktadır. Dergide fikri ve ilim yazılarıyla birlikte haberlere, hikâyelere ve şiirlere yer verilmiştir.⁵⁶⁷

1918 yılında çıkarılan ve müdürü kadın olan bir başka dergi de “*Genç Kadın*”dır. Genç Kadın on beş günde bir çıkarılmıştır. Derginin sahibi Seyid Tahir, müdiresi de Selçuk Hatun Sultanîsi Hikmet ve Kimya muallimesi Hatice Refik’tir. Dergi, ilk sayısının ön kapağında “Bu Sayının Yazıları” başlığı altında dergide hangi konuların kimler tarafından yazıldığını neşretmiştir. Bu sayıda yer alan imzalar şunlardır: Ali Süha, Aliye Esad, Hakkı Tahsin, Hadice Refik, Kemal Fevzi, İhsan Mukbil, Mehmet Emin, Muhib Kamuran ve Yahya Saim’dir.⁵⁶⁸ Genç Kadın dergisi “İlk Söz” başlığı ile yayınladığı makalede mecmuanın memleketteki kadın meselelerini daha umumi bir görüşle yazacağını ve kadınları alakadar edebilecek her şeyle ilgileneceklerini ifade etmiştir.⁵⁶⁹ Nitekim derginin amacı kadınlığa hizmet olarak belirtilmiştir. Ayrıca dergi okuyucularına sorular yönelterek, onların istediği doğrultuda bir dergi çıkarmayı amaçlamıştır. Bunun için de

⁵⁶⁶ Emel Aşa, a.g.m., s.974.

⁵⁶⁷ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.177; Emel Aşa, a.g.m., s.974.

⁵⁶⁸ *Genç Kadın*, No.1, 24 Teşrinievvel 1334/24 Ekim 1918, s.1.

⁵⁶⁹ “İlk Söz”, *Genç Kadın*, No.1, 24 Teşrinievvel 1334/24 Ekim 1918, s.1.

yayınladığı soruların cevaplanarak süratle dergiye gönderilmesini istemiştir. “Mecmuanın Mühim Sualleri” başlığı altında toplam 13 soru yayınlanmış ve bazıları şunlardır:⁵⁷⁰

1. *Kadınlık meselesinde en mühim nokta sizce nedir?*
2. *Şimdiye kadar bu meseleler etrafında ortaya atılan nazariyeler ve meydana konulan teşebbüsler hakkındaki fikirleriniz?*
3. *Muhitinizin kadın telakkileri ile mefkurevi kadın telakkileri ne suretle telif edebilirsiniz?*
4. *Kadının cemiyet hayatındaki en büyük tesiri nedir? Ne olmalıdır?*
5. *Kadın ve erkek ruhiyetleri hakkında fark görüyor musunuz? Bu farklar olamalı mıdır?*

Sorulardan da anlaşıldığı üzere kadınların düşünceleri ve fikirleri öğrenilmek istenerek, onların verecekleri cevaplara uygun nitelikte bir dergi çıkarılması hedeflenmiştir.

1919 yılında yine aynı isimle bir dergi daha çıkarıldığını görüyoruz. Bu diğer genç kadın dergisi ile hiçbir ilgisi yoktur. Bu “*Genç Kadın*” dergisinin imtiyaz sahibi, Karahisarlı Muallim Fuad Şükrü, müdiresi de Fatma Fuad Hanım’dır. Dergi kendisini, “*Şimdilik on beş günde bir çıkar, ahlaki, içtimai, edebi mecmuadır.*”⁵⁷¹ ifadesiyle tanıtmıştır. Dergi 6. sayısında yazar kadrosunu yayınlamış ve şu isimlere yer verilmiştir: Fatma Fuad, Feriha Kamuran, Fahriye Nahid, Emine Mualla, Sadreddin Ethem, M. Fuad Şükrü, Tiraje Burhan Hanım, Sami ve Sedad Nami Beyler, Eşref Nesib, Kazım Fuhul, Halide Nusret, Midhat Vehbi, Nazif Hüseyin Zati, Süleyman Tevfik’tir.⁵⁷²

Genç Kadın dergisi ilk sayısında yer verdiği “Mesleğimiz” başlıklı yazıda, “*Bir memleketin terakki ve tealisi için en emin ve en kestirme yolu kadınlarını yükseltmektir. Bir millette kadın ne kadar münevver ne kadar yüksek, ne kadar muhterem ne kadar hür ve sahabe-i fikri selim olur ise o millet o kadar büyür teali eder. Mateessüf bizde kadınlık ekseriya ihmal edilmiştir.*”⁵⁷³ diyerek amacını ortaya koymuştur. Aynı makalede Türk kadınlığının yükselmesi için birkaç seneden beri çaba gösterildiğine dikkat çekilerek kendisinin de aynı amaca hizmet edeceği ifade edilmiştir.

⁵⁷⁰ “Mecmuanın Mühim Sualleri” *Genç Kadın*, No.1, Teşrinievvel 1334/24 Ekim 1918, s.1.

⁵⁷¹ *Genç Kadın*, No.1, 4 Kanunusani 1335/ 4 Ocak 1919, s.1.

⁵⁷² “Heyet-i Tahriyyemiz”, *Genç Kadın*, No.6, 13 Mart 1335/13 Mart 1919, s.97.

⁵⁷³ “Mesleğimiz” *Genç Kadın*, No.1, 4 Kanunusani 1335/ 4 Ocak 1919, s.1.

Yine bir kadın derneği tarafından çıkarılan bir diğer kadın dergisi “*Diyane*”dir. 12 Mart 1920’de Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti tarafından çıkarılan dergi, derneğin yayın olarak faaliyet göstermiştir. Derginin sahibi, Seza Poh, sermuharriresi de, Hayriye Melek Hunç’tur. Dergi ön kapağında kendisini “*Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti’nin neşr efkârıdır. Her on beş günde neşr olunur. İlmi, içtimai, edebi mecmuadır.*”⁵⁷⁴ şeklinde ifade etmiştir. On altı sayfa olan derginin 4 sayfası cemiyetin amacına uygun olarak Çerkezceyi öğretmek için Latin harfleri ile Çerkezce basılmıştır. Dergide cemiyetin faaliyetleri, kadın meselesi üzerine ve Çerkez kültürü hakkında yazılar yayınlanmıştır.⁵⁷⁵ Derginin koleksiyonlarda sadece bir sayısı bulunmaktadır.⁵⁷⁶

Ayrıca kadınlara yönelik yayın yapan dergiler arasında sahibi ve idari kadrosu tamamen erkeklerden oluşan ve Selanik’te kurulan *Kadın* dergisi bazı faaliyetlerinden dolayı diğer kadın dergilerinden farklıdır.⁵⁷⁷ Çünkü Kadın dergisi, bazı kadın örgütlenmelerinin yayın organı gibi çalışarak, bu cemiyetlerin faaliyetleri hakkında duyuru ve haberler yapmıştır. Dergi daha ilk sayısında kadınları hayır işleriyle uğraşmaları için teşvik edeceğini belirtmiştir. Bu yüzden dergide sık sık kurulacak hayır cemiyetlerinin memlekete faydalı olacağı söylenerek, İngiltere’de kurulan bu tarz cemiyetler Osmanlı kadınına örnek gösterilmiştir.⁵⁷⁸ Her ikisi de Selanik’te kurulmuş olan, Osmanlı Kadınları Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi⁵⁷⁹ ve Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi⁵⁸⁰ Kadın dergisinin içeriğinde önemli bir yere sahiptir. Dergi son sayfalarını bu iki derneğin haberlerine ve cemiyete bağışta bulunanların isimlerinin yayınlanmasına ayırmıştır.⁵⁸¹ Ayrıca dergide bu dönemde yine Selanik’te kadınlar tarafından kurulmuş Kırmızı Beyaz Kulübüyle ilgili haberler de yayınlanmıştır.⁵⁸²

⁵⁷⁴ *Diyane*, No.1, 12 Mart 1336/12 Mart 1920, s.ön kapak

⁵⁷⁵ Aynı yer, s.12.

⁵⁷⁶ Emel Aşa, a.g.m., s.977.

⁵⁷⁷ Selanik’te yayınlanmaya başlayan Kadın dergisi, 26 Ekim 1908-7 Mayıs 1909 tarihleri arasında 30 sayı çıkarılmıştır. Derginin sahibi, M. İbrahim, müdürü de, Enis Avni’dir.

⁵⁷⁸ “Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi”, *Kadın*, No.1, 13 Teşrinievvel 1324/26 Ekim 1908, s.14.

⁵⁷⁹ “Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye”, *Kadın*, No.5, 10 Teşrinisani 1324/23 Kasım 1908, s.14. Bu sayıda cemiyetin nizamnâmesi yayınlanmıştır.

⁵⁸⁰ “Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi”, *Kadın*, No.1, 13 Teşrinievvel 1324/26 Ekim 1908, s.14.

⁵⁸¹ Örnek için bkz. “Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi”, *Kadın*, No.18, 9 Şubat 1324/22 Şubat 1909, s.13.

⁵⁸² Kırmızı Beyaz Kulübü, “Kadın Bir Şems-i Marifettir”, *Kadın*, No.6, 17 Teşrinisani 1324/30 Kasım 1908, s.6-8.

Nitekim II. Meşrutiyet’le birlikte gelen bu çok seslilik ve hareketlilik içinde kadın kendisini daha iyi ifade edebilme imkânına ulaşmıştır. Öyle ki, kendisinin çıkardığı ya da idareci kadrosunda görev aldığı dergi ve gazetelerden hak ve talep mücadelesini daha etkin bir şekilde devam ettirmiştir. Ancak bu yayınların çoğu uzun süreli faaliyet gösteremeyerek, kısa sürede kapanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADIN DERNEKLERİ VE FAALİYETLERİ

3.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDEN ÖNCE KURULAN KADIN DERNEKLERİ

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk sivil toplum kuruluşları 19. yüzyılın ortalarına doğru çıkmaya başlamıştır. Ancak Tanzimat döneminden önce de geleneksel Osmanlı toplumunda bir tür ön-sivil toplum kurumu olarak nitelenebilecek başlıca üç tür örgütlenmeden söz edilebilir. Bu örgütlenmeler, vakıf, esnaf örgütleri ve tarikatlardır. Ancak devlet her üç örgütlenmeyi de denetim altında tutmaya çalışmış ve hatta zaman zaman bu denetimini baskıya dönmüştür. Modernleşmenin ivme kazandığı Tanzimat dönemi ise modern sivil toplum örgütlenmelerinin kuruluşuna tanıklık etmiştir. Nitekim Tanzimat döneminde devletin istek, destek ve kontrolü dışında, bireylerin özgür iradeleri ile birçok dernek, cemiyet ve kulüp gibi sivil toplum örgütleri kurulmuştur.⁵⁸³

Osmanlı Devleti'nde sivil toplum örgütlenmeleri için kullanılan sözcüklerin başında *cemiyet* ismi gelmektedir. Bir araya gelen insan topluluğu için kullanılan bu sözcük, 1860'lı yılların başından itibaren günümüzdeki *dernek* anlamına yakın bir içeriğe kavuşmuştur. Dernek sözcüğü ise 1908 yılından sonra, ulusçu Türkçülük ideolojisi anlayışına uygun olarak cemiyet sözcüğünün yerine kullanılmıştır. Öte yandan Osmanlı Devleti'nde cemiyet sözcüğünün birden fazla anlamda kullanıldığını görmekteyiz.⁵⁸⁴ Örneğin, cemiyet sözcüğü hukuki metinlerde genellikle olumsuz bir anlamda kullanılmış, 1858 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nde yasak bir amaçla bir araya gelen kişi topluluğu olarak nitelendirilmiştir.⁵⁸⁵ Bazen de cemiyet sözcüğü resmi kurumlarda oluşturulan komisyonları ifade eden bir sözcük olmuştur. Ayrıca cemiyet sözcüğü neredeyse II. Meşrutiyet'e kadar şirket kelimesiyle de aynı anlamda kullanılmıştır.⁵⁸⁶ Nitekim 1876 yılında ilan edilen

⁵⁸³ Mehmet. Ö. Alkan, İ. Turan, A. Yücekök, *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.45-63.

⁵⁸⁴ Mehmet. Ö. Alkan, İ. Turan, A. Yücekök, *a.g.e.*, s.50-84.

⁵⁸⁵ Hüseyin Hatemi, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul 1985, s.200.

⁵⁸⁶ Hüseyin Hatemi, *a.g.m.*, s.201; Mehmet. Ö. Alkan, İ. Turan, A. Yücekök, *a.g.e.*, s.50-84.

Kanun-i Esasi'nin 13. maddesinde “*Tebaa-i Osmaniye nizam ve kanun dairesinde ticaret ve san'at ve felahat için her nev'i şirketler teşkiline mezundur.*”⁵⁸⁷ şeklindeki ifade cemiyet teşkil etme hakkı, şirket kurma hakkı içinde değerlendirilmiştir. Cemiyetler II. Meşrutiyet dönemine kadar münferit olarak padişah'tan alınan izinlerle kurulmuş bir başka ifade ile cemiyet kurma izni padişahın iradesine bağlı olmuştur.⁵⁸⁸

Osmanlı Devleti'nde cemiyet adı altında ilk örgütlenmeler 1820'li yıllardan itibaren görülmeye başlanmıştır. Mesela, 1820'de Beşiktaş Cemiyeti İlmiyesi, 1856 yılında da Cemiyeti Tıbbiye-i Şahane gibi cemiyetler kurulmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nde cemiyetleşme faaliyetleri 1860'lı yıllara kadar tek tük ve geçici bir nitelik taşıırken, bu yıllardan itibaren hızla artmaya başlamıştır.⁵⁸⁹ 1860'lı yıllar yalnızca genel anlamda dernekleşme açısından değil, basın, kamuoyu, siyasal muhalefet ve yönetimin yeniden yapılanması gibi konular açısından da bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan cemiyetlerin birçoğunun başta İstanbul olmak üzere Edirne, Selanik, İzmir, Beyrut gibi entelektüel bir çevrenin yaşadığı kültür ve ticaret açısından gelişmiş şehirlerde kurulmuş olması tesadüf değildir. Şüphesiz bu şehirlerde gazete, dergi ve kitap basımının daha yaygın oluşu da cemiyetlerin kuruluşunda etkili olmuştur.⁵⁹⁰ Osmanlı Devleti'nde başlayan cemiyetleşme süreci bütün Osmanlı toplumunu etkilemiştir. Ancak bu süreçte cemiyetleşme faaliyetleri özellikle Gayrimüslimler arasında daha fazla yoğunluk göstermiştir. İstanbul'da Rumlar tarafından çıkarılan Neologos gazetesi 1870'lerin başında bu durumu “*Yerli gazeteleri okuyan biri neredeyse her gün yeni bir cemiyet ya da hayır derneğinin kurulduğunu gözlemleyebilir. Mesele neredeyse bir moda haline geldi ve nihayet işbirliği ve ortak faaliyet ruhunun bize de aşılandığı sonucu ortaya çıkıyor.*”⁵⁹¹ şeklinde ifade etmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın etkisiyle ekonomik, toplumsal ve ideolojik açıdan değişim yaşayan Gayrimüslim nüfus, yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Geleneksel cemaat yapısı çözülmeye başlayarak, cemaat yönetiminde ruhban sınıfının yanı sıra seküler üyeler de söz sahibi olmaya başlamıştır. Ayrıca bu süreçte zenginleşen Gayrimüslim tüccar sınıfı ekonomik alanda daha büyük bir güç haline

⁵⁸⁷ Düstur, I. Tertip, C.4, 1295, s.5.

⁵⁸⁸ Hüseyin Hatemi, a.g.m., s.201.

⁵⁸⁹ Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı'da Cemiyetler Çağı”, *Tarih ve Toplum*, C.40, S.238, Ekim 2003, s.6.

⁵⁹⁰ Mehmet. Ö. Alkan, İ. Turan, A. Yücekök, a.g.e., s.49-83.

⁵⁹¹ Neologos gazetesinin 3 Nisan 1873 tarihli sayısından aktaran: Haris Eksertzoğlu, (çev: Foti Benlisoy, Stefo Benlisoy), *Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati: Dersaadet Rum Cemiyeti Edebiyesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004, s.1.

gelirken, eş zamanlı olarak cemaatler üzerinde milliyetçilik ideolojisi de kendisini hissettirmiştir. Tüm bu gelişmelerin neticesinde Gayrimüslim cemaatler kimliklerini yeniden inşa etmeye başlamışlardır. Nitekim eğitime büyük önem verilmiş ve eğitim bir milletin kendisini yeniden üretmesinin temel aracı olarak görülmüştür. Bu amaç doğrultusunda Gayrimüslimler arasında kendisini göstermeye başlayan yeni burjuva sınıfı öncülüğünde hem geleneksel cemaat yapısından uzak, milli değerlerin de gözetildiği laik, hem de dini amaçlı ve ibadethane merkezli eğitim, yardım ve dayanışma cemiyetleri ortaya çıkmıştır.⁵⁹² Bu cemiyetlerin kuruluşlarına nüfuzlu Gayrimüslim ailelerin bireyleri ön ayak olmuştur. Örneğin Rum cemaatinden, Zarifis, Negropontes, Evgenidis, Vlastaris, Georgiadis, Nikolopoulos, Simiriotis gibi ailelerin erkek ve kadın üyeleri birden fazla cemiyette yer almış ve bu durumu da bir itibar meselesi olarak görmüşlerdir.⁵⁹³

Osmanlı Devleti'nde cemiyetlerin fiilen ortaya çıkmaya başladığı 1860'lı yılların başlarında Gayrimüslim kadınlar öncülüğünde ilk örgütsel kadın faaliyetleri de başlamıştır.⁵⁹⁴ Dolayısıyla Osmanlı toplumunda ilk kadın cemiyetleri Gayrimüslim kadınları tarafından kurulmuştur. Bu kadın örgütlenmelerinin birçoğu dinsel tabanlı olup, kendi kilise veya sinagogları etrafında toplanmıştır. Buradan hareketle de her kadın cemiyetinin etkinlik alanının kendi cemaatleri çerçevesinde geliştiği söylenebilir.⁵⁹⁵ Gayrimüslim kadınlarının bu tür örgütlenmeleri yıllar içerisinde süreklilik göstererek devam ettirmiştir. Mesela, 1906 yılında ismini tespit edemediğimiz bir Rum kadın cemiyeti Topkapı'daki Aya Nikola kilisesi ile birlikte hareket ederek ihtiyaç sahibi kimseler için yardım toplamıştır.⁵⁹⁶ Gayrimüslim kadınları, istisnalar olmakla birlikte,⁵⁹⁷ öncelikle yardım ve hayırseverlik cemiyetleri kurarak, fakir ve muhtaç kimselere yardım etmeyi amaçlamışlardır. Hayır ve yardım cemiyetlerin ilk örnekleri arasında, Rum kadınları tarafından 1861'de İstanbul'da kurulan *Pera Hanımlarının Fukaraperver Cemiyeti*, yine

⁵⁹² Haris Eksertoglou, *a.g.e.*, s.1-6; Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'da Cemiyetler...", s.8.

⁵⁹³ Haris Eksertoglou, *a.g.e.*, s.42.

⁵⁹⁴ Mehmet. Ö. Alkan, İ. Turan, A. Yücekök, *a.g.e.*, s.49.

⁵⁹⁵ Nicole A.N.M. Van Os, "Ottoman Women's Organizations: Sources of the Past, Sources for the Future", *Islam and Christian-Muslim Relations*, Vol. 11, No.3, 2000, s.369. İstisnalar olmakla birlikte Müslüman ve Gayrimüslim kadınlarının bir araya gelerek cemiyetler kurduğu görülmektedir. Örneğin 1908 yılında faaliyette olan Türk ve Ermeni Kadınlar İttihat Cemiyet-i Hayriyesi, Müslüman ve Gayrimüslim kadın işbirliğinin somut bir örneklerinden biridir. Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.45.

⁵⁹⁶ BOA, ZB, 593/114, 13 Teşrinisani 1322/26 Kasım 1906.

⁵⁹⁷ Kadınlar bu dönemde hayır ve yardım cemiyetleri dışında farklı amaçlara hizmet edecek cemiyetler kurma teşebbüsünde de bulunmuştur. Örneğin; Beyoğlu'nda kadınlar tarafından eski elbiselerindeki kıymetli süs eşyalarını yeniden değerlendirmek ve bu süs eşyalarından yeni bir moda yaratmak amacıyla bir kadın cemiyetinin kurulacağı Journal de Constantinople'de duyurulmuştur. *Tasvir-i Efkâr*, No.343, 12 Cemaziyelahir 1282/2 Aralık 1865, s.2.

aynı yıl İstanbul'da Ermeni kadınlarının kurduğu *Peralı Ermeni Kadınlar Cemiyeti* ve yine Rum kadınları tarafından 1862 yılında Halki'de kurulan *Hanımlar Fukara Perver Cemiyeti* gösterilebilir.⁵⁹⁸ Bu dönemde İstanbul'da yaşayan yabancı uyruklu kadınlar da kendi gruplarını oluşturarak yardım dernekleri kurmaya başlamışlardır.⁵⁹⁹ Mesela İstanbul Bebek'te İngiliz kadınları tarafından kurulan *Durkas Cemiyet-i Hayriyesi* ecnebi kadın derneklerinin ilk örnekleri arasında sayılabilir. Durkas Cemiyeti'nin kuruluş tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte, elimizdeki verilere göre 1863 yılından itibaren faaliyette olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Durkas Cemiyet-i Hayriyesi encümen üyesi kadınların 31 Mart 1280 (12 Nisan 1864) tarihinde Mösyö Vitakir direktörlüğünde düzenlemeyi düşündükleri hayır amaçlı konsere izin verilmesi için Sultan Abdülaziz'e yaptıkları başvurudan anlaşıldığına göre cemiyet bir önceki yıl da padişahın izni ile fakirlere yardım amacıyla bir konser tertip etmiştir. Encümen üyesi kadınlar “*bir müddetten beri fukarâ ve zuafânın adedi tekessür ve fakr-u zarûret tezâyid etmekte ve esbâb-ı muâvenet ise bilakis tenâkus ve tedennî eylemekte olduğundan bilcümle fukarâ ve muhtâcîne şâmil olan merâhim ve eşfâk-ı mâlânihâye-i padişâhilerine müsteniden*” fakir Gayrimüslimlere yardım amacıyla yapılacak olan konsere izin vermesini Sultan'dan talep etmişlerdir.⁶⁰⁰ Ayrıca cemiyete II. Abdülhamit tarafından 1903-1904 yılları arasında Basra Vilayeti gelirlerinden 4.250 kuruş bağış yapıldığı da görülmektedir.⁶⁰¹ Uzun yıllar faaliyet gösterdiğini tesbit ettiğimiz Durkas Cemiyet-i Hayriyesi hakkında 1915 yılında bir tahkikat başlatılmıştır. İngiliz ve İslâm kadınlarından oluşan cemiyetin öteden beri fakirlere yardım maksadıyla izinsiz para topladığı tespit edilmiş ve bu durum Cemiyetler Kanunu'na aykırı bulunduğundan cemiyet hakkında bir soruşturma açılmasına karar verilmiştir. Tahkikat esnasında, yardım toplayan cemiyet üyesi bazı kadınların Osmanlı Devleti'nin o dönemde savaşta bulunduğu düvel-i muhasama tebasından olması da dikkatlerden kaçmamıştır. Tahkikatta, cemiyetin fakirlere yardım amacıyla 50 sene önce Bebek'te kurulduğu, iki senede bir idare heyetinin değiştiği, hatta tahkikattan 6 ay önce yine idare heyetinde bir değişiklik olduğu tespit edilerek, idare heyeti üyelerinin tamamen

⁵⁹⁸ Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı'da Cemiyetler...”, s.7.

⁵⁹⁹ İstanbul'da ecnebi kadınları tarafından Durkas Cemiyeti dışında Genç Kızların Dostları, Arbeille-Balarları Grubu gibi yardım dernekleri de kurulmuştur. Nicole A.N.M. Van Os, “Osmanlı Kadın Dernekleri: Geçmişten Gelen Kaynaklar, Gelecek İçin Kaynaklar”, (çev. Kaya Genç), *Toplumsal Tarih*, S.99, C.17, 2002, s.7-8; Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.46.

⁶⁰⁰ BOA, YPRK.TKM, 3/10, 31 Mart 1280/12 Nisan 1864.

⁶⁰¹ Selda Sert, *Bir Toprak Rejimi Olarak Emlâk-ı Hümayûn: Basra Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, s.33.

İngiliz kadınlarından⁶⁰² oluştuğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca cemiyetin gayr-i matbu İngilizce 5-6 maddelik bir nizamnâmesi ile bir de mührü olduğu anlaşılmış ve bunlara el konulmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda tahkikat dosyasının sulh mahkemesine gönderilmesine karar verilmiştir.⁶⁰³

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere dernekleşmeye başlayan Gayrimüslim kadınları daha sonraki yıllarda da bu faaliyetlerine devam etmişlerdir. Örneğin bunlardan biri nüfuzlu Rum ailelerine mensup kadınlar tarafından fukara ve kimsesizlere yardım etmek amacıyla İstanbul'da kurulan *Stavrodromi Hanımlar Fukaraperver Uhuvveti*'dir. Bu cemiyet ile ilgili tespit edebildiğimiz ilk belge 16 Nisan 1887 tarihli dir. Ancak belge içeriğinden cemiyetin çok daha önce kurulduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰⁴ Bu cemiyet kendi arasında topladığı bağışlarla muhtaçlara elbise yardımında bulunmuş, kendi imkânlarıyla açtığı muayenehanesinde ihtiyacı olanlara tedavi hizmeti vermiş ve hatta işsiz güçsüz kalan kadınlara namuslarıyla çalışabilecekleri bir terzihane açmıştır. Ayrıca cemiyet üyesi kadınlar 16 Nisan 1887 tarihinde padişaha kendi faaliyetlerinden bahseden imzalı bir dilekçe göndererek, bu hayır cemiyetine yardım edilmesini istemişlerdir.⁶⁰⁵ Bunun üzerine ser-tabib Mavroyeni Paşa cemiyete 100 lira, Agop Paşa da 40-50 lira arasında bir bağışta bulunmuştur.⁶⁰⁶ Stavrodromi Hanımlar Fukaraperver Uhuvveti zamanla İstanbul'un en ünlü kurumlarından biri haline gelmiştir.⁶⁰⁷

Rum kadınları tarafından kurulan bir başka hayır cemiyeti ise 1887 yılında İstanbul'un Beyoğlu semtinde faaliyet göstermeye başlayan *Aiyos Elefterios* adındaki *Rum Fukaraperver Cemiyet-i Nisvaniyesi*'dir.⁶⁰⁸ Bu cemiyet daha çok Beyoğlu Rum Kadınları Cemiyet-i Hayriyesi ismiyle bilinmektedir. Bir yardım cemiyeti olarak faaliyet gösteren Rum Fukaraperver Cemiyet-i Nisvaniyesi, 3 Nisan 1888 tarihli Mürüvvet gazetesinde çıkan bir habere göre Kasımpaşa'da yangın felaketine uğrayanlara 360 takım elbise

⁶⁰² İdare heyeti James Gorul'un zevcesi Cabrisel, İngiliz mühendis Ersadorun zevcesi Catrin ve Alfred Sellarin zevcesi Isabella adlı İngiliz kadınların oluşmaktadır. Bu isimlerden hariç cemiyetin 40 kadın üyesi daha vardır.

⁶⁰³ BOA, DH. EUM. 5.ŞB, 9/46, 5 Şubat 1330/18 Nisan 1915.

⁶⁰⁴ BOA, Y.MTV, 26/26, 22 Receb 1304/16 Nisan 1887.

⁶⁰⁵ BOA, Y.MTV, 26/26, 22 Receb 1304/16 Nisan 1887. Bu cemiyetin reis ve azalarının isimleri şunlardır: Reis-i Uhuvvet Amelya zevce-i Valsamo, idare üyeleri Victoria Bint-i Dalla, Zahiro zevce-i Fotyadi, Sofia zevce-i Voisin Bey, Öjeni zevce-i Maltisini, Kleopatra zevce-i Kosta, Kleovinn zevce-i Nikolaidis, Eleni Bint-i Metaksa, Eriet zevce-i İkonomidi.

⁶⁰⁶ BOA, Y.MTV, 26/25, 4 Nisan 1303/16 Nisan 1887.

⁶⁰⁷ Haris Eksertzoğlu, *a.g.e.*, s.42.

⁶⁰⁸ BOA, DH.MKT, 1155/22, 4 Safer 1325/19 Mart 1907.

yardımlarında bulunmuştur.⁶⁰⁹ 1896 yılında cemiyetin bazı etkinlikleri devlet tarafından uygun bulunmayarak hakkında tahkikat yapılmasına neden olmuştur. Nitekim Dâhiliye Nezâreti, cemiyetle ilgili olarak Maarif Nezâreti'ne gönderdiği bir tezkirede, cemiyet resimlerinin basılı olduğu sigara kâğıtlarının ele geçirildiğini ve bunun için izin alınıp alınmadığını, izin alındıysa da hangi matbaa namına verildiğini sormuştur. Yapılan inceleme sonucunda ne cemiyet için ne de sigara kâğıtlarının basımı için Maarif Nezâreti'ne herhangi bir ruhsat muamelesinde bulunulmadığı ortaya çıkmıştır.⁶¹⁰ Nitekim devletin bu tutumu cemiyetlerin kuruluşlarını ve faaliyetlerini kontrol altında tutarak, onların yasal çerçevede hizmet vermelerini sağlamaya çalıştığını göstermektedir.

Uzun süre faaliyet gösterdiği anlaşılan Beyoğlu Rum Kadınları Cemiyet-i Hayriyesi 1906 yılında fakir ve muhtaç hamile kadınlar için hastane niteliğinde bir tedavihane açmak istemiştir. Bunun için cemiyetin reisi Madam Katina P. Papa Kostantinu Zabtiye Nezâreti'ne bir dilekçe yazarak “*Hamile olup da fakr-u zaruretleri hasebiyle loğusalıkları esnasında muhtac-ı tedavi ve himaye bulunan kadınlar için Beyoğlu’nda Tarlabası’nda Mekke sokağında 9 numaralı menzili bir tedavihane ittihaz eylemek arzusunda bulunduklarını*” belirtmiş ve tedavihanenin açılması için gerekli müsaadenin verilmesini istemiştir.⁶¹¹ Cemiyet ayrıca, açılması planlanan tedavihaneye maddi yardım sağlamak amacıyla Odeon tiyatrosunda bir kukla oyunu sergilemek istemişse de, böyle bir tedavihanenin açılmasına dair herhangi bir izin verilmemesinden dolayı Zabtiye Nezâreti bu talebi geri çevirmiştir.⁶¹² Sonuçta kadınların bu tür faaliyetlerde bulunmaları takdire şayan bir hareket olarak değerlendirilmiş ise de cemiyetin toplayacağı yardımların yetersiz kalacağı, tedavihanenin açılmak istendiği yerde sakinlerinin bu duruma karşı çıktığı ve devletin ihtiyaç sahibi hastalara doktor ve hastane sağladığı vb. gerekçelerle cemiyetin tedavihane açma talebi 5 Nisan 1908’de reddedilmiştir. Ayrıca her milletten Osmanlı vatandaşının böyle bir teşebbüste bulanabileceği söylenerek hiçbir ayrımın yapılmadığı ima edilmiştir.⁶¹³

1906 yılı faaliyet raporundan anlaşıldığına göre cemiyet ihtiyaç sahibi 30 kişiyi hastanelerde tedavi ettirmiş ve ilaç temin etmiştir. Ayrıca fakirlere toplam 7000 kuruş

⁶⁰⁹ “Havadis-i Dahiliyye”, *Mürüvvet*, No.6, 21 Recep 1305/3 Nisan 1888, s.115.

⁶¹⁰ BOA, MF.MKT., 345/27, 1 Recep 1314/6 Aralık 1896.

⁶¹¹ BOA, DH.MKT, 1155/22, 5 Kanunuevvel 1322/18 Aralık 1906.

⁶¹² BOA, ZB, 389/167, 18 Şubat 1322/3 Mart 1907.

⁶¹³ BOA, DH.MKT, 1155/22, 3 Rebiülevvel 1326/5 Nisan 1908.

tutarında et, süt, kömür, sabun, şeker, ilaç ve çamaşır yardımında bulunmuştur.⁶¹⁴ Beyoğlu Rum Kadınları Cemiyet-i Hayriyesi fakir ve muhtaç hamile kadınlara yardım elini uzatmaya devam etmiş ve bu amaçla Beyoğlu Varyete Kumpanyasında bir oyun düzenlemek istemiştir.⁶¹⁵ Ayrıca cemiyet Balkan Savaşları esnasında Osmanlı askerleri için 600 parça çamaşır hediye etmiştir.⁶¹⁶

Rum Fukaraperver Cemiyet-i Nisvaniyesi gibi hayır ve yardım amacıyla hizmet vermek üzere 1902 senesinde reis ve azası yine Rum kadınlarından oluşan *Aya Varvara Cemiyeti* kurulmuş ve bu cemiyette 100 kadar kadın faaliyet göstermiştir. İstanbul Langa'da kurulan *Aya Varvara Cemiyeti* üyeleri kimsesiz ve fakir çocuklar için aralarında bağış toplamış ve toplanan bağışlarla bu çocuklara elbise imal etmişlerdir. Ayrıca cemiyet daha fazla yardım toplayabilmek için kiliselere bağış kutuları koymuş, ancak devlet bu ve bunun gibi bazı cemiyetlerin bu tür faaliyetlerini usul ve nizam dışı bulmuştur. Bunun için de cemiyetlerin bu tür faaliyetlerinin engellenmesi için Rum ve Ermeni Patrikhanelerine birer tezkere göndermiştir. Devlet Rum ve Ermeni Patrikhanesine bu tür cemiyetlerin gayr-ı resmi olduğunu bildirmesine rağmen bu cemiyetlerin varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir.⁶¹⁷

İstanbul'da Rum kadınları tarafından kurulan diğer bir yardım cemiyeti *Kadıköy Rum Fukaraperver Kadın Cemiyeti*'dir. Cemiyet yardım toplayabilmek amacıyla zaman zaman balolar tertip etmiştir. Örneğin, 1907 yılının 11 Şubat Cumartesi gecesi bir balo tertiplemeyi planlayan cemiyet, bunun için devletten izin talebinde bulunmuştur.⁶¹⁸ Nitekim cemiyetin bu isteği Zabtiye Nezâreti tarafından uygun bulunarak, balonun düzenlenmesine müsaade edilmiştir.⁶¹⁹

Aynı yıllar içerisinde Ermeni kadınlarının da cemiyet çatısı altında birleşerek, çeşitli faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir.⁶²⁰ Mesela, 1864 yılında eğitimli Ermeni

⁶¹⁴ BOA, DH.MKT, 1155/22, 4 Safer 1325/19 Mart 1907.

⁶¹⁵ BOA, ZB, 321/94, 19 Kanunuevvel 1323/1 Ocak 1908.

⁶¹⁶ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.199.

⁶¹⁷ BOA, ZB, 310/6, 13 Temmuz 1322/13 Ağustos 1906.

⁶¹⁸ BOA, DH.MKT, 1136/ 82, 5 Zilkade 1324/21 Aralık 1906.

⁶¹⁹ BOA, ZB, 320/50, 15 Kanunusani 1322/ 28 Ocak 1907.

⁶²⁰ Önde gelen Ermeni kadınları ve bu kadınların dernek çalışmaları için bkz. Halil Hamid, "Aleml Nisvan: Ermeni Kadınları", *Sıyânet*, 22 Mayıs 1330/4 Haziran 1914, s.9-12. Ayrıca bkz. Melisa Bilal, Lerna Ekmekçioğlu, *Bir Adalet Feryadı Beş Ermeni Kadın Yazarı*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2006.

kadınları tarafından yardım ve hayır amaçlı *Aghkatakham Tıknants Enkerutiun* (Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti) kurulmuştur.⁶²¹ Ermeni kadınlarının kurduğu yardım ve hayır amaçlı cemiyetlerden bir diğeri de *Pangaltı Fukaraperver Nisvan Cemiyeti*'dir. Cemiyet fakir ve kimsesiz kadınlarla çocukların ihtiyaçları için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Örneğin, kimsesiz Ermeni çocukları yararına Pera Palas otelinde bir balo tertip etmeyi istemiş ve bunun için Dâhiliye Nezâreti'ne müracaat edilmiştir. Dâhiliye Nezâreti de balonun düzenlenmesinde bir sakınca görülmediğini bildirerek Beyoğlu Mutasarrıflığı'nın gerekli izni vermesini istemiştir. Elimizdeki bilgilere göre cemiyetin her yıl bu tarz faaliyetler gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz.⁶²² Yardım ve hayır amacıyla kurulan bir başka cemiyet ise *Ermeni İttihad-ı Nisvan Cemiyeti*'dir. Cemiyetin amacı yetimlere ve biçare kimselere yardım elini uzatarak onlara destek olmaktır. Cemiyet üyeleri arasında eğitimci ve dönemin ünlü Ermeni kadın yazarlarından Haykanush Markk'ta yer almıştır. Cemiyet kadın hakları üzerine konferanslar düzenlemiş ve bu konferanslara Haykanush Markk konuşmacı olarak katılmıştır.⁶²³ Ermeni kadınları tarafından kurulan *Şişli Diknas İngerotiom*'da (Şişli Kadınlar Cemiyeti) sosyal yardımlaşma faaliyetlerinde bulunmuştur. Örneğin Adana'daki yaşanan olaylar sonrasında mağdur kalan Ermeni kızlarına sahip çıkarak, onların terbiyeleri ile ilgilenmiş ve onlara hayatlarını kazanmaları için dikiş ve nakış kursları açmıştır. Ayrıca bu kızlardan gelinlik çağına gelenlerin evlenmelerine yardım etmiştir.⁶²⁴ Ermeni kadınlarının Taksim'de tesis ettiği *Darülmeşagil (İş Kapısı) Cemiyeti*'de sosyal hizmet anlayışı ile kurulmuş ve bir iş bulma kurumu gibi çalışmıştır. Nitekim cemiyet Ermeni kadınlarına ve erkeklerine iş bularak onların maddi sıkıntılarına çare olmaya çalışmıştır.⁶²⁵

Ermeni kadınları hayır ve yardım cemiyetleri dışında eğitim amaçlı özellikle de kız çocuklarının eğitilmesi hususunda faaliyet gösteren cemiyetler de tesis etmişlerdir. Bu cemiyetler arasında öne çıkan isimlerden biri Ortaköy'de kurulan *Dbrots'aser Hayuhyats Enkerutiun* (Okulseven Ermeni Kadınlar Cemiyeti)'dir. Cemiyetin üyeleri arasında dönemin ünlü Ermeni kadın yazarlarından Srpui Dussap da yer almış ve 1879 yılında

⁶²¹ Cemiyetin üyeleri arasında, kadınların eğitim haklarının önemli bir savunucusu olarak bilinen ve 1859'da Ortaköy'de Saint Hripsimants Kız Okulu'nun açılmasına büyük destek veren Nazlı Vahan ve kızı Srpui Dussap da bulunmaktadır. Victoria Rowe, *A History of Armenian Women's Writing, 1880-1922*, Cambridge Scholars Press, London 2003, s.36; Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, C.1-2, s.762-763.

⁶²² BOA, ZB, 388/160, 3 Kanunuevvel 1322/14 Aralık 1906.

⁶²³ Halil Hamid, "Aleml Nisvan: Ermeni Kadınları", *Sıyânet*, 22 Mayıs 1330/4 Haziran 1914, s.13.

⁶²⁴ Halil Hamid, Aynı yer, s.10.

⁶²⁵ Halil Hamid, Aynı yer, s.10.

cemiyetin başkanlık görevini üstlenmiştir. Cemiyetin amacı İstanbul ve Anadolu'daki kız okullarına destek vererek, fakir ve kimsesiz Ermeni kızlarının eğitime yardımcı olmaktır.⁶²⁶ Ayrıca cemiyet eğitim çalışmaları dışında vatansever ve faal bir kadının nasıl olması gerektiğini ortaya koyan konferanslar düzenlemiş ve devrin önemli gazeteleri ile işbirliği içinde çalışmıştır.⁶²⁷ Aynı amaçlarla hizmet veren diğer bir Ermeni kadın cemiyeti ise İstanbul'un Kumkapı semtinde kurulan *Tobros Aser Cemiyeti*'dir. Tüm azaları kadın olan bu cemiyet Kumpada muallime yetiştiren kendi ismindeki kız öğretmen okuluna maddi ve manevi destek sağlamıştır. Böylelikle cemiyet Ermeni kadınlarının eğitim ve kültür seviyelerinin yükselmesi için çalışmıştır.⁶²⁸ Reisi ve azaları tamamen kadınlarından oluşan *Kalfayan Vorpanos Cemiyeti* de kendi ismini taşıyan okula destek olarak eğitim amacıyla hizmet vermiştir. Ayrıca cemiyet hünerli ve maharetli ev kadınları yetiştirmek için dikiş, nakış ve el işleriyle ilgili kurslar açmıştır.⁶²⁹

Ermeni kadınları tarafından eğitim amacıyla faaliyete geçirilen bir başka cemiyet ise 11 Nisan 1879 yılında açılan *Azganver Hayuhyats Enkerutian* (Vatansever Ermeni Kadınlar Cemiyeti)'dir.⁶³⁰ Cemiyet, Ermeni yazınında önemli bir yere sahip olan Sibil'in⁶³¹ öncülüğünde, çok sayıda eğitilmiş kadın ve erkeğin desteği alınarak kurulmuştur. Cemiyet üyeleri arasında dönemin Ermeni kadın yazarlarından Zabel Yesayan, Zaruhi Galemk'earian⁶³² ve Haykanush Markk'ta bulunmaktaydı.⁶³³ Vatansever Ermeni Kadınlar Cemiyeti'nin amacı, fakir ve yetim kızların devam edebileceği yeni okullar açmak ve İstanbul dışında yaşayan Ermeni kadınlarının eğitimine destek vermektir. Bu amacına muvaffak olan cemiyet Anadolu'da yaklaşık 20 kadar okul açmayı başarmıştır.⁶³⁴ Cemiyet yardım toplayabilmek için zaman zaman piknikler ve şenlikler düzenlemiştir. Cemiyetin bu tür faaliyetleri Türk basını tarafından da takdirle karşılanmıştır. Nitekim cemiyetin düzenleyeceği bir piknik hakkında Tarîk gazetesi "... cemiyetin maksad-ı hayr-ı tariften müstağni olduğundan umum erbâb-ı hamiyet tarafından şâyân-ı teşvik olduğundan şüphe

⁶²⁶ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, C.1-2, s.762-763; Victoria Rowe, *a.g.e.*, s.37.

⁶²⁷ Victoria Rowe, *a.g.e.*, s.25.

⁶²⁸ Halil Hamid, "Aleml Nisvan: Ermeni Kadınları", *Sıyânet*, 22 Mayıs 1330/4 Haziran 1914, s.10.

⁶²⁹ Halil Hamid, Aynı yer, s.10.

⁶³⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, C.1-2, s.762-763; Victoria Rowe, *a.g.e.*, s.25-80. Vatansever Ermeni Kadınlar Cemiyeti'ne Maarifperver Ermeni Kadınlar Cemiyeti de denilmektedir.

⁶³¹ Ünlü yazar ve şair olan Sibil'in gerçek ismi Zabel Asadur'dur. Daha fazla bilgi için bkz. Victoria Rowe, *a.g.e.*, s.75-131.

⁶³² Zaruhi Galemk'earian bu cemiyetin bir süre reisliğini de yapmıştır. Halil Hamid, "Aleml Nisvan: Ermeni Kadınları", *Sıyânet*, 22 Mayıs 1330/4 Haziran 1914, s.12.

⁶³³ Victoria Rowe, *a.g.e.*, s.25; Halil Hamid, Aynı yer, s.12.

⁶³⁴ BOA, İ.MBH, 1/1328/M-026, 21 Muharrem 1328/2 Şubat 1910.

yoktur.”⁶³⁵ diyerek katılımcıların kimsesiz ve fakir çocukların eğitime destek vermiş olacaklarını ilan etmiştir. Ayrıca cemiyet Sibyl’in yazdığı bazı tiyatro oyunlarını sergileyerek de bağış ve yardım toplamaya çalışmıştır. Vatansever Ermeni Kadınlar Cemiyeti, 15 yıl faaliyet gösterdikten sonra 1894 yılında II. Abdülhamit’in kovuşturmaları nedeniyle çalışmalarına bir süre ara vermek zorunda kalmıştır. Ancak 1908 yılında II. Meşrutiyet’in ilanı ile yeniden faaliyete geçmiştir.⁶³⁶ Cemiyet 1909 yılında Adana’da yaşanan olaylar sonucunda sayısı daha da fazlaşan Ermeni yetimlerinin durumlarına kayıtsız kalmayarak onlar yararına Pera Palas Salonu’nda bir müsamere düzenlemek istemiştir. Cemiyet tertip etmeyi düşündüğü müsamerenin padişahın himayesinde gerçekleştirilmesi için ricada bulunarak izin verilmesini talep etmiştir. Mabeyn-i Hümayûn dairesi tarafından da bu isteğin hayırlı bir duruma vesile olacağı düşünülerek bir defaya mahsus olmak üzere kabul edilmesine karar verilmiş ve cemiyete padişah tarafından 50 lira bağışta bulunulmuştur.⁶³⁷ Cemiyet bu yardım kampanyaları dışında Ermeni kadını kadın hakları konusunda bilinçlendirmek için konferanslar düzenlemiş ve dönemin önemli gazetelerinde kadın hakları konusunda yazılar yayınlamıştır.⁶³⁸

Ermeni kadınları tarafından fakir ve kimsesiz Ermeni çocuklarının eğitimi için faaliyete geçirilen bir diğer cemiyet Galata açılan *Fukara Talebe Cemiyeti*’dir. Cemiyetin reisi daha önce Vatansever Ermeni Kadınlar Cemiyeti’nde de reislik yapan ve dönemin ünlü Ermeni kadın yazarlarından Zaruhi Galemk’earian’dır. Cemiyetin azaları arasında ünlü kadın Edebiyatçı Zabel Yesayan da bulunmaktaydı. Cemiyet, 75 çocuğun eğitim masraflarıyla birlikte tüm ihtiyaçlarını karşılamıştır.⁶³⁹

Ermeni kadınları arasındaki cemiyetleşme faaliyetleri sadece İstanbul şehri ile sınırlı kalmamış Erzurum ve Samsun gibi şehirlerde de kadın cemiyetleri tesis edilmiştir. Örneğin, Erzurum’da faaliyet gösteren *Azkaniver Kadınlar Cemiyeti*, kadınların eğitime destek vermek amacıyla kurulmuş ve Ermeni Gençler Cemiyetleri ile birlikte iş birliği yapmıştır. Nitekim Ermeni okullarına yardım için konser ve tiyatro oyunları tertip

⁶³⁵ *Tarîk*, No.417, 6 Recep 1302/21 Mayıs 1885, s.1.

⁶³⁶ Victoria Rowe, *a.g.e.*, s.80; Agop Celalyan; Pinelopi Stathis (ed.), “Kadın Yazarların Gözüyle 19. Yüzyıl İstanbul’unda Ermeni Kadını”, (çev. Foti ve Stefo Benlisoy), *19. Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.96.

⁶³⁷ BOA, İ.MBH, 1/1328/M-026, 21 Muharrem 1328/2 Şubat 1910.

⁶³⁸ Victoria Rowe, *a.g.e.*, s.25-31; Agop Celalyan, *a.g.m.*, s.96.

⁶³⁹ Halil Hamid, “Aleml Nisvan: Ermeni Kadınları”, *Sıyânet*, 22 Mayıs 1330/4 Haziran 1914, s.11-13.

etmiştir.⁶⁴⁰ Samsun’da Aktuniyadis adlı Ermeni kadını tarafından kurulan cemiyet ise yoksul ve kimsesiz kadınlarla, onların 13 yaşından büyük kızlarına meslek eğitimi vermiş, 300’den fazla kadının da açılan bir fabrikada mesleklerine uygun iş bulmasını sağlamıştır.⁶⁴¹ Böylelikle bu kadınları iş yaşamına alıştırarak kendi hayatlarını kazanmalarına destek olmuştur.

Musevi kadınlarının da yardım amaçlı cemiyetler kurarak çeşitli faaliyetlerde bulunduğunu görmekteyiz. Örneğin, *Musevi Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi*, ihyiaç sahibi kimseler yararına yardım toplayabilmek için Beyoğlu’nda Pera Palas Otelinde bir balo tertiplemek istemiş ve bunun içinde cemiyetin reisesi madam Toski tarafından devlete bir dilekçe verilmiştir.⁶⁴² Zabtiye Nezareti’de Beyoğlu Mutasarrıflığı’na bir yazı göndererek bu tür baloların emsali olduğunu belirtmiş ve bu balonun yapılmasında bir sakınca görülmediğini beyan etmiştir.⁶⁴³ Musevi kadınları tarafından kurulan diğer bir cemiyet ise *Süt Damlası Kadınlar Kolu*’dur. Bu cemiyet 1907 yılında İstanbul’da faaliyet göstermeye başlamıştır. Süt Damlası, anneleri çocuk bakımı hakkında bilgilendirmiş öksüz, fakir ve anne sütü yetersiz gelen çocuklara süt temin etmeye çalışmıştır.⁶⁴⁴

Ayrıca bu dönemde eğitimli ve genç Bulgar kadınları tarafından 1876 yılında İstanbul’un Ortaköy semtinde *Bulgar Kadın Hayırseverler Cemiyeti* kurulmuş olup bu cemiyet Bulgar Eksarhhanesi etrafında faaliyet göstermiştir. Cemiyetin başkanlığını Neda D. Papazoğlu’na üstlenmiştir.⁶⁴⁵ Bulgaristan’ın 1878 yılında özerk bir Prenslik elde etmesinden sonra Bulgaristan’daki Bulgar kadınları da ulusal amaçlarla bazı cemiyetler kurarak faaliyet göstermiştir. *Cemiyet-i Hayriye* adıyla Bulgar kadınları tarafından kurulan bir yardım cemiyeti bağış toplamak amacıyla bir gösteri tertip etmiştir. Bu gösteri vasıtasıyla Bulgar Prensi ve validesi de cemiyete 100 frank bağışta bulunmuştur.⁶⁴⁶ Bulgaristan’da faaliyet gösteren bir diğer kadın cemiyeti de *Sofya Cemiyet-i Nisaiyesi*’dir. Bu cemiyet, Manastır’da kimsesiz Bulgar çocukları için açılması düşünülen dârüleytamin

⁶⁴⁰ BOA, DH.İD, 126/60, 5 Rebiülahir 1332/3 Mart 1914.

⁶⁴¹ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.50.

⁶⁴² BOA, ZB, 391/115, 10 Kanunuevvel 1323/23 Aralık 1907

⁶⁴³ BOA, ZB, 321/21, 25 Kanunuevvel 1323/7 Ocak 1908.

⁶⁴⁴ Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı’da Cemiyetler...”, s.7.

⁶⁴⁵ Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984, s.185.

⁶⁴⁶ BOA, Y.PRK.MK, 20/61, 21 Ramazan 1322/24 Kasım 1904; BOA, A.MTZ, 123/54, 21 Ramazan 1322/29 Kasım 1904.

kurulmasına destek vererek, çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.⁶⁴⁷ Ayrıca Bulgaristan'daki kadın cemiyetleri bir araya gelerek Selanik mahkemesince mahkûmiyetine karar verilen Slavka Çakarova adındaki kadının tahliye edilmesi için 1904 yılı sonuna doğru Bulgaristan'daki büyük devletlerin konsolosluklarına dilekçe verme hazırlığında bulunmuş ve bu durum Bulgaristan komiserliği tarafından Mabeyn-i Hümayûn'a bildirilmiştir.⁶⁴⁸ Bulgaristan'daki kadın cemiyetlerinin bir araya gelerek mahkûm edilen bir kadın için büyük devletlerden siyasi destek talep etmesi oldukça dikkat çekicidir.

Osmanlı Devleti'nde Müslüman kadın eğitiminin yetersizliği, geleneksel toplum ve ataerkil aile yapısı gibi etkenlerle Müslüman kadınların cemiyet kurma sürecine Gayrimüslim kadınlarına oranla daha geç katıldıkları görülmektedir. Ancak II. Meşrutiyet dönemi öncesinde sınırlı ve geçici nitelikte olsa da Müslüman kadınları da bir araya gelerek bir takım faaliyetlerde bulunmuşlardır. İlk gayrimüslim kadın örgütlenmelerinde olduğu gibi Müslüman kadın örgütlenmeleri de başlangıçta yardım amaçlı kurulmuştur. Ancak ilk Müslüman kadın derneklerinin savaş zamanlarında kurulmuş olması dikkat çekicidir. Nitekim 1876 yılında Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda Sırplarla yaptığı savaş sebebiyle İstanbul'a gelen yaralılara yardım amacıyla *Yaralılara Yardım Komitesi* adıyla geçici bir örgüt kurulmuş ve bu örgütün başkanlığını Mithat Paşa'nın eşi yapmıştır.⁶⁴⁹ Şefkat ve yardım hissiyle dolu olan Müslüman kadınları bir araya gelerek zaman zaman yardım komisyonları da kurmuşlardır. Bu komisyonlardan birisi İstanbul'da faaliyet gösteren Muhadderât-ı Osmaniye İane Komisyonudur. Hanımlara Mahsus Gazete'de Fatma Şadiye Hanım tarafından yayınlanan bir makalede bu komisyonun amaçlarından bahsedilmiş, İslâm kadınlarındaki merhamet ve şefkat hislerinin ne kadar güçlü olduğu dile getirilmiştir.⁶⁵⁰ Muhadderât-ı Osmaniye İane Komisyonu şehit ailelerine, gazilere ve diğer ihtiyaç sahibi kimselere yardım edebilmek için sergiler düzenlemiştir.⁶⁵¹ Müslüman kadınlarının öncülüğünde yapılan yardım faaliyetleri asıl olarak 1897 yılında Osmanlı-Yunan Savaşı esnasında gerçekleşmiştir. Bu amaçla Fatma Aliye Hanım *Nisvan-ı*

⁶⁴⁷ BOA, Y.PRK.MK, 22/103, 4 Haziran 1324/17 Haziran 1908.

⁶⁴⁸ BOA, Y.PRK.MK, 20/77, 22 Şevval 1322/30 Aralık 1904.

⁶⁴⁹ Nicole A.N.M. Van Os, "Ottoman Women's Organizations: ...", s.369.

⁶⁵⁰ Fatma Şadiye, "Şeref-i Nisvan-ı İslâm ve Muhadderât-ı Osmaniye İane Komisyonu", *Hanımlara Mahsus Gazete*, No.124, 7 Ağustos 1313/19 Ağustos 1897, s.2-3.

⁶⁵¹ L.N., "İane Sergisi ve Hanımlarımızın Hissiyat-ı Şefikanesi", *Hanımlara Mahsus Gazete*, No.125, 14 Ağustos 1313/26 Ağustos 1897, s.3.

Osmaniye İmdad Cemiyeti'ni kurmuş⁶⁵² ve bu cemiyet vasıtasıyla savaşta şehit olanların ailelerine yardım etmeye çalışmıştır. Üyeleri tamamen kadınlardan oluşan bu cemiyet çalışmalarını Fatma Aliye Hanım'ın evinden yürütmüştür. Cemiyete yapılan bağışların listesi Tercüman-ı Hakikat'te yayınlanmış ve buna göre 224.29 kuruş nakit para ile askerlerin ihtiyaçları için bir takım eşyalar ve tıbbi malzemeler toplanmıştır.⁶⁵³ Fatma Aliye Hanım, bu faaliyetinden dolayı ikinci rütbeden Şefkat Nişan-ı Hümâyûnu ile ödüllendirilmiştir.⁶⁵⁴ Emine Semiye Hanım da Hanımlara Mahsus Gazete'de yayınlanan "Şefkati Nisvan" başlıklı yazısında, şehit ailelerine yardım edebilmek için padişahın himayesinde bir Pazar-ı Şefkat'in kurulduğunu haber vermiş ve "*Ey Nisvan-ı İslâm! Siz ki şefkat ve merhamet cihetiyle ricalle faiksınız*"⁶⁵⁵ diyerek, kadınları bu yolla asker aileleri için yardıma çağırmıştır. Ayrıca şehit aileleri ve malulen emekli olan askerler için bir yardım sergisi de düzenlenmiş olup, bu sergiye katılan kadınlara yaptıkları bağışlardan dolayı birinci ve ikinci dereceden Şefkat Nişan-ı Hümâyûnu verilmiştir.⁶⁵⁶

II. Meşrutiyet öncesi faaliyet göstermeye başlayan bir başka Müslüman kadın örgütü de Kırmızı-Beyaz Kulübü'dür.⁶⁵⁷ Kırmızı-Beyaz Kulübü kadınların eğitim ve kültür seviyelerini yükseltmek amacıyla genç hanımlar tarafından Selanik'te kurulmuştur. Kulübün kuruluş maksadı Kadın dergisinde "*Terakkiyat-ı edebiye,, fenniye ve ictimaiyeden, muhadderât-ı Osmaniye'yi layıkıyla nasibdar eylemek ve bu suretle mensub oldukları millete, üzerinde yaşadıkları aziz vatana fazıl bir kuvvet, fazıl bir mevki-i bülemlendirmek*"⁶⁵⁸ şeklinde duyurulmuştur. Kadın dergisi millet için çalışan Kırmızı-Beyaz Kulübünü takdir ettiğini ve bu kulübün diğer Osmanlı kadın kulüplerine *numune-i emsal* olacağını söylemiştir.⁶⁵⁹ Büyük bir kütüphaneye ve salona sahip olan kulüpte resim, nakış

⁶⁵² Yapılan araştırmalar Fatma Aliye Hanım'ın farklı tarihlerde aynı isimle iki ayrı cemiyet kurduğunu göstermektedir. Diğer bir *Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti* askerlere hizmet ve yardım amacıyla 1908 yılında İstanbul'da açılmıştır. Bu cemiyet II. Meşrutiyet Döneminde Kurulan Kadın Dernekleri başlığı altında ele alınacaktır. "Şuun-ı Nisvan", *Kadın*, No.7, 24 Teşrinisani 1324/7 Aralık 1908, s.15. Ayrıca bkz. *Sabah*, No.6889, 29 Aralık 1908'den aktaran Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.72.

⁶⁵³ Nezihe Muhiddin, *a.g.e.*, s.134; Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.193.

⁶⁵⁴ BOA, İ.TAL, 161/1316/Ş-041, 4 Şaban 1316/18 Aralık 1898; "Atıfet-i Seniyye-i Hazret-i Hilafet Penahiye", *Hanımlara Mahsus Gazete*, No.192, 10 Kanunuevvel 1314/22 Aralık 1898, s.1

⁶⁵⁵ Emine Semiye, "Şefkat-i Nisvan", *Hanımlara Mahsus Gazete*, No.160, 30 Nisan 1314/11 Mayıs 1898, s.2.

⁶⁵⁶ "Atıfet-i Seniyye-i Hazret-i Hilafet Penahiye", *Hanımlara Mahsus Gazete*, No.160, 30 Nisan 1314/11 Mayıs 1898, s.1.

⁶⁵⁷ Kırmızı Beyaz Kulübü, II. Meşrutiyet öncesinde Mavi-Beyaz Kulübü ismini taşımıştır.

⁶⁵⁸ "Kırmızı Beyaz Kulübü Üçüncü Sene-i Devriyesi", *Kadın*, No.18, 9 Şubat 1324/22 Şubat 1909, s.8.

⁶⁵⁹ Aynı yer, s.8.

ve çeviri çalışmalarıyla birlikte kadınlara yönelik toplantı ve konferanslar düzenlenmiştir.⁶⁶⁰

3.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KURULAN KADIN DERNEKLERİ VE FAALİYETLERİ

Dünya’da kadın hareketi tarihine bakıldığında, özgürleşme ve toplumsal hayata katılmaları sürecinde kadınların bir araya gelerek dernek çatısı altında birleşmeleri ortak bir olgu olarak göze çarpmaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti’nde de gerek Gayrimüslim, gerekse Müslüman kadınları çeşitli amaçlarla kendi aralarında bir araya gelerek dernekler kurmuşlardır. Ancak Müslüman kadınları tarafından kurulan dernek sayısı II. Meşrutiyet’in ilanına kadar sınırlı kalmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanı ile hız kazanan Müslüman kadınının dış dünyaya açılma söylemi kendisini dernekleşme faaliyetlerinde de göstermiştir. Müslüman kadın derneklerinin de Gayrimüslim kadın derneklerinde olduğu gibi tanınmış ailelerin eğitilmiş ve aydın hanımları tarafından tesis edilmiş olması dikkat çekicidir. Yine kadın derneklerinin özellikle başkent İstanbul ve Selanik gibi önemli şehir merkezlerinde kurulması manidardır.⁶⁶¹

1908 yılında II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte eşitlik ve özgürlük fikirlerinin daha gür bir sesle ifade edilmeye başlanması Müslüman kadınını da harekete geçirmiştir. Tanzimat’tan bu yana gazete ve dergilerde aile ve toplum içindeki konumunu sorgulayan kadınlar bireysel taleplerini örgütlü harekete dönüştürebilmek için çeşitli dernekler kurmaya başlamışlardır. Bir başka deyişle kadınlar kendi sorunlarına dernekler vasıtasıyla çözüm arayışına girişmişlerdir.⁶⁶² Öte yandan İttihat ve Terakki yönetimi de sivil toplumun geniş bir kesimine ulaşabilmek için kadın derneklerini desteklemiş ve hatta bu dönemde İstanbul’un çeşitli semtlerinde açılan İttihat ve Terakki kulüpleri hayır cemiyetlerinin kurulmasında özellikle de kadınların bu cemiyetler etrafında örgütlenmesinde etkin bir rol

⁶⁶⁰ “Kırmızı Beyaz Kulübü Üçüncü Sene-i Devriyesi”, *Kadın*, No.18, 9 Şubat 1324/22 Şubat 1909, s.9-10.

⁶⁶¹ Nicole A.N.M. Van Os, “ Osmanlı Kadın Dernekleri: Geçmişten ...”, s.7-8. II. Meşrutiyet’in ilan edildiği yıllarda büyük şehir merkezleri haricinde küçük yerleşim merkezlerinde de Müslüman kadınları tarafından cemiyetler kurulmuşlardır. Örneğin Sabah gazetesinde yer alan bir habere göre, Kale-i Sultaniye’de diğer bir deyişle Çanakkale’de İslâm kadınları bir araya gelerek bir cemiyet tesis etmişlerdir. *Sabah*, No.6915, s.3’ten aktaran Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.46.

⁶⁶² Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.43.

oynamışlardır.⁶⁶³ Eski İttihatçılardan Dr. Bahattin Şakir de anılarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadın derneklerinin kurulmasında öncülük yaptığını ve kadın derneklerini teşvik ettiğini belirtmektedir.⁶⁶⁴ Dernekleşme faaliyetlerini destekleyen İttihat ve Terakki Cemiyeti o güne kadar herhangi bir hukuki zemine dayanmadan kurulan derneklerin kontrolünü ve düzenini sağlayabilmek için 16 Ağustos 1909 tarihinde 19 maddeden oluşan Cemiyetler Kanunu'nu yürürlüğe koymuştur.⁶⁶⁵ Buna göre, dernek kurmak için devletten izin alınması gerekli değildi ancak kurulan cemiyet kendisini bildirmek zorundaydı. Gizli cemiyet kurmak yasaktı. Kurulacak cemiyetin idare merkezi İstanbul'da ise Dâhiliye Nezâreti'ne, taşrada ise bölgenin en büyük mülkiye memuruna cemiyetin ünvanını, amacını, idare merkezini ve idare heyetinin isimlerini bildiren bir beyannâme verilecek, karşılığında da bir ilmühaber alınacaktı. Ayrıca bu beyannâme ile birlikte cemiyet tarafından mühürlenmiş iki adet cemiyet nizamnâmesi nüshası da verilecekti. Cemiyetler nizamnâmelerinde, idare heyetlerinde veya ikametgâhlarında yaptıkları değişiklikleri derhal hükümete bildirecekti. Devletin varlığını ve birliğini bozacak cemiyetlerin tesis edilmesi yasaktı. Cemiyet üyeleriyle ilgili olarak da yirmi yaşından gün almaları, bir cinayetle mahkûm olmamış ve medeni haklardan mahrum edilmemiş olmaları gerekiyordu. Ancak, kadın dernekleri için 1910 yılına kadar herhangi bir yasal düzenleme yapılmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteği ile 1909 yılında Selanik'te kurulan Teâlî-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti için Dâhiliye Nezâreti, Şura-yı Devlet'ten görüş ve onay istemiştir. Bu istek üzerine Şura-yı Devlet'te 12 Nisan 1910 tarihinde bir müzakere yapılmış ve kadınların dernek kurması hususunda Cemiyetler Kanunu'nun 5. maddesi gereğince "... nîsvânın dahi tarîfât-ı kanun dairesinde cemiyet teşkil edebilecekleri derkâr bulunmuştur..."⁶⁶⁶ denilerek kadınlar tarafından dernek kurulmasına izin verilmiştir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere kadınların dernek kurması konusunda yeni bir düzenlemeye gerek duyulmayıp mevcut kanunların bu konuda herhangi bir kısıtlama getirmediği sonucuna varılmıştır. Böylelikle bu tarihten sonra kadın derneklerinin sayısı hızla artmıştır. Kadın derneklerine yasal bir çerçeve verilmiştir.

⁶⁶³ Örneğin, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyeti'nin kurulmasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bizzat desteği ve teşviki olmuştur. BOA, DH.MKT., 2698/45, 5 Kanunuevvel 1324/18 Aralık 1908; Mehmet. Ö. Alkan, İ. Turan, A. Yücekök, *a.g.e.*, s.108.

⁶⁶⁴ Leyla Kaplan, *a.g.e.*, s.44.

⁶⁶⁵ Cemiyetler Kanunnâmesinin tam metni için bkz. Düstur, II. Tertip, C.1, 1329, s.604-608; Zehra Arslan, "Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan'da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.3/11, Bahar 2010, s.69-70.

⁶⁶⁶ BOA, ŞD. MLK, 2068/4, 9 Rebiülevvel, 1328/ 21 Mart 1910; BOA, DH.MUİ, 76-1/70, 28 Rebiülevvel 1328/8 Nisan 1910.

Öte yandan Balkan Savaşları da kadınların dernekleşme sürecini hızlandırarak onların toplumsal hayata girmelerinde etkili bir rol oynamıştır.⁶⁶⁷ Ayrıca kadınların dernekleşme hareketine bazı gazete ve dergiler de destek vermişlerdir. Selanik'te yayınlanan *Kadın* dergisi, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi ve Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye'nin adeta yayın organı gibi çalışmış ve bu derneklerin faaliyet haberlerini yayınlamıştır. Dergide kadınların kuracağı hayır cemiyetlerinin ülkeye faydalı olacağı ifade edilerek özellikle İngiltere'deki kadın örgütlenmeleri örnek gösterilmiştir. İngiltere'deki birçok hayır derneğinin en büyük ve en kibar kadınlar tarafından idare edildiğine dikkat çekilerek Osmanlı kadınının dernekler etrafında örgütlenmesi teşvik edilmiştir.⁶⁶⁸ Kadın dergi ve gazeteleri içerisinde farklı bir yere sahip olan *Kadınlar Dünyası* da kadınları birlikte hareket etmeye çağırarak,⁶⁶⁹ eğitim, çalışma, yardım, moda vs. alanlarda çeşitli dernekler kurmaya çağırıyordu. Mesela, 12 Temmuz 1913 tarihinde yayınlanan "Terakkiye Doğru" başlıklı bir makalede "*Erkeklerimizde olduğu gibi biz kadınlara dahi vâsi cemiyetler lazımdır. Mesaimizin mahdut bir daire dâhilinde mahkûm kalmasını hiçbir zaman istememeliyiz*"⁶⁷⁰ deniliniyordu. Yine aynı gazete yayınlanan bir başka makalede ise "*Osmanlı kadınlığı, hayat-ı içtimaisindeki sefâleti def için herhalde hürriyet-i mesaiye muhtaçtır. Bu bir hakk-ı meşrumuzdur. Kadınlık, hayat-ı mesaide hür olunca memlekette iş ve işçi hayatı uyanır, para da artar. Çalışanlar, çalışmak isteyenler iş bulurlar, mesailerinin kazancıyla kendilerini geçindirirler, evlatlarını da terbiye edebilirler. Bu maksada vusul yolu nedir? Şübhesizdir ki müesseseler, cemiyetlerdir. Cemiyetler ne kadar fazla olursa terakki de o nisbette süratle temin edilmiş olur.*"⁶⁷¹ denilerek kadınlar için dernekleşmenin önemi vurgulanıyordu. Kadınlar Dünyası yazarlarından Meliha Canan yazdığı bir yazısında "... Bir inkılab-ı ictimaiye şiddetle ihtiyacımız vardır. Ve bu inkılabı meydana getirecek olan şüphe yoktur ki kadınlardan müteşekkil cemiyetlerdir. ... Fakat zannetmeyelim bu türlü inkılaplar yalnız kadınların mesaisiyle vuku bulur. Hayır erkeklerin bunda dahl-i azimi vardır. Beynennisa bu gibi cemiyetlerin kadınların saadet-i haliye ve müstakbelesini temine matuf mesaisi şayan-ı

⁶⁶⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal...*, s.506.

⁶⁶⁸ Fatma Kılıç Denman, a.g.e., s.122.

⁶⁶⁹ "Ne yapalım? Hep birleşelim. İstişare edelim. Çalışmak için bir çığır küşadına bakalım. Fakat evvel emirde, cemiyetlerin kavi, büyük müesseselerin vücuduna ihtiyacı vardır. Öyle bir cemiyet ki azası yüz büyük hanımdan mürekkep olmalı, Payitaht'ta şubeleri vilayetlerde, sancaklarda hatta bazı kazalarda kulüpleri bulunmalıdır. Böyle büyük cemiyet bir sene sonra belki dört fabrika küşat eder." Emine Seher Ali, "İş Görebiliriz", *Kadınlar Dünyası*, No.26, 29 Nisan 1329/12 Mayıs 1913, s.1.

⁶⁷⁰ "Terakkiye Doğru", *Kadınlar Dünyası*, No.27, 30 Nisan 1329/13 Mayıs 1913, s.1.

⁶⁷¹ "Hürriyet İsteriz", *Kadınlar Dünyası*, No.20, 23 Nisan 1329/6 Mayıs 1913, s.1.

takdirdir. Demek ki esas itibarıyla kadınlar mutlaka cemiyet teşkil etmeleri menfaatleri iktizasındandır. İctimai, edebi, ilmi ve sair cemiyetler de memlekete çok nafidir. Cemiyetler kadını pesti-i cehalet ve esaretten kurtarır, evc-i medeniyet ve tealiye ı'sat eder."⁶⁷² diyerek kadınlar için cemiyetleşmenin önemini dile getirmiştir. Kadınların dernekleşmesi için sürekli çağrıda bulunan Kadınlar Dünyası gazetesi kadınların hakkını savunmak için Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'ni tesis etmiş ve bu cemiyetin yayın organı olarak çalışmıştır. Ayrıca Kadınlar Dünyası yayınlanmaya başladığı günden itibaren Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği'nin ve kendi dergisini çıkarana kadar Mamulât-ı Dâhiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyeti'nin duyuru ve haberlerini yayınlamıştır. Mamulât-ı Dâhiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyeti de kendi dergisi Siyânet'i çıkarmaya başladığı andan itibaren çeşitli milletlerdeki kadınlık hayatına yer vererek buralardaki kadınların cemiyetleşme faaliyetlerinden bahsedilmesinin Osmanlı hanımları için faydalı olacağını düşünmüştür. Örneğin Halil Hamid'in Ermeni kadınlarını anlattığı bir makalesinde Ermeni kadın cemiyetlerinden söz ederek "... Ermeni kadınlığını yükselten cemiyetleri ve cemiyete rağbetleridir. Terakki ve hürriyet yolunda yorulmadan ilerleyebilmek için kadınlar kuvveti ancak cemiyetlerde bulabilirler."⁶⁷³ demiştir.

Bu dönemde toplumu, özellikle de kadınları bilinçlendirmek için çaba gösteren Müslüman kadınları içinde bulundukları koşullara göre farklı amaçlara hizmet eden çeşitler dernekler kurmuşlardır. Bu derneklerden bazılarının isimleri ve kuruluş yılları 1919 yılında Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi tarafından çıkarılan takvimde yayınlanmıştır. Listede yer alan derneklerin isimleri şunlardır: Teâlî-i Nisvan Cemiyeti (1909), Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi (1911), Esirgeme Derneği (1912), Hilâl-i Ahmer Hanımlar Dârüssınâisi (1913), Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti (1913), İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi (1914), Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi (1914), Biçki Yurdu (1914), Bikes Ailelere Yardımcı Hanımlar Cemiyeti (1915), Türk Ocağı (1916), Bilgi Yurdu (1916), Kadıköy Fukaraperver Hanımlar Cemiyeti (1917), Kadıköy Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti (1917), İslâm Kadınlarını Çalıştırma Cemiyeti (1917), Himaye-i Etfal Cemiyeti (1918), Muallimler Cemiyeti (1918), Üsküdar Biçki Yurdu (1918), Mûsiki Muhibbi Hanımlar Heyeti (1918), Asri Kadın Cemiyeti (1918), Amerikan Koleji Talebeleri Türk Mezunları Cemiyeti

⁶⁷² Meliha Canan, "Kadın ve Cemiyetler", *Kadınlar Dünyası*, No.68, 10 Haziran 1329/23 Haziran 1913, s.3.

⁶⁷³ Halil Hamid, "Aleml Nisvan: Ermeni Kadınları", *Siyânet*, 22 Mayıs 1330/4 Haziran 1914, s.12.

(1918)'dir.⁶⁷⁴ Bu listede her nasılsa Hıdmet-i Nisvan, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi ve Cemiyet-i Hayriyey-i Nisvaniye gibi derneklerin isimlerine yer verilmemiştir. Ne var ki bu cemiyetlerin İstanbul dışındaki Edirne ve Selanik gibi şehir merkezlerinde kurulması bu listede yeralmamalarının nedenleri arasında gösterilebilir.

Yukarıda saydığımız bu kadın dernekleri genel olarak milli ve ahlaki değerlerin gözetildiği sosyal dayanışma, eğitim ve kültür amaçlı, kadın haklarını savunan, kadınları iş yaşamına sevk eden ve ülke sorunlarına çözüm arayan kadın örgütleri olarak amaçlarına göre ayrılabilir ve bu başlıklar altında değerlendirilebilirler.⁶⁷⁵

3.2.1. Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti (1908)

Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti, Fatma Aliye Hanım tarafından 1908 yılında İstanbul'da açılmıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere yapılan araştırmalar Fatma Aliye Hanım'ın aynı isimle farklı tarihlerde iki ayrı cemiyet kurduğunu göstermektedir.⁶⁷⁶ Nezihe Muhiddin'de "1908 yılında Meşrutiyet'in ilanından sonra Fatma Aliye Hanımefendi tekrar iş başına geçmiştir. Bu sefer saygın yazar resmen Cemiyet-i İmdadiye adıyla bir cemiyet kurmuştur"⁶⁷⁷ diyerek bu görüşü destekleyen nitelikte bir açıklama yapmıştır. Nitekim 1908 yılında kurulan bu cemiyet de 1897 yılında kurulan cemiyet gibi askerlere hizmet ve yardım etmek amacıyla kurulmuştur. Askerlerin aba, mintan, çamaşır vb. ihtiyaçlarını karşılayabilmek için geceli gündüzlü çalışan Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti'nin kuruluşu Kadın dergisinde "İstanbul'da bilâ tefrik-i din ve cins ve mezhep beyn'el-nisvan (Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti) namıyla bir cemiyeti imdadiye teşkil kılındığı işitilmiştir."⁶⁷⁸ şeklinde duyurulmuştur. Kadın dergisi cemiyetin vatan için çalışan kadın üyelerini hissiyatlarından dolayı hamiyetperver ve şefkatperver kadınlar olarak değerlendirmiştir.⁶⁷⁹

⁶⁷⁴ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, *Takvim*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul 1919, s.199.

⁶⁷⁵ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.43.

⁶⁷⁶ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.193.

⁶⁷⁷ Nezihe Muhiddin, *a.g.e.*, s.134.

⁶⁷⁸ "Şuun-ı Nisvan", *Kadın*, No.7, 24 Teşrinisani 1324/7 Aralık 1908, s.15.

⁶⁷⁹ Aynı yer, s.15.

3.2.2. Hıdmet-i Nisvan Cemiyet-i Hayriyesi (1908)

Emine Semiye Hanım, “*vatan dilâverleri*” dediği askerlere yardım ve hayır amacıyla 1908 yılında Edirne’de Hıdmet-i Nisvan Cemiyet-i Hayriyesi’ni kurmuştur.⁶⁸⁰ Emine Semiye Hanım, Hıdmet-i Nisvan Cemiyet-i Hayriyesi’ni kurma sebebini “*Bize evladlarımızdan daha kıymetli olması elzem bu vatan dilâverlerinin o fakirane ve mahrumane hallerinden ziyade, soğuktan omuzları kalkık vaziyetleri, oğuşturmakta oldukları morarmış elleri nazar-ı dikkatime çarptı. Of! Bu hazin levha, hiss-i hamiyet ve şefkati titretti. Huzur ve asayişimizin bâdî-i müsakkili olan bu arslan evladlarımızı nazar-ı insafa almayıp da sıcak odalarda, kalın elbiseler içinde bile şikayet ediyoruz. Utandım, Utandım!.. dedim. Ve cümle-i teesüfün refikalar arasında tekerrürü Hıdmet-i Nisvan Cemiyet-i Hayriyesi’nin teşekkülüne bâis oldu.*”⁶⁸¹ şeklinde açıklamıştır. Cemiyetin amacı ise Kadın gazetesinde yer alan bir haberde “*...arslan yürekli asker kardeşlerimizin ihtiyacat-ı şitâiyelerine medar ve umur-u saire-i hayriyeye hadim olmak*”⁶⁸² şeklinde açıklanmıştır.

Emine Semiye Hanım’ın, askerlere maddi destek sağlamak amacıyla kurduğu bu cemiyetin üyeleri arasında sadece Müslüman değil, Gayrimüslim kadınları da yer almaktaydı. Bu durum Meşrutiyet’in getirdiği kardeşlik, birlik ve beraberlik düşüncesinin kadın işbirliğinde somut bir örneği olarak görülebilir. 10 Müslüman, 6 Gayrimüslim üyeden oluşan cemiyetin Emine Semiye Hanım’dan sonraki ikinci başkanı Madam Fındıklıyan, sekreteri ise Dilber Hanım’dı. Ayrıca cemiyetin kadrosunda iane toplamakla sorumlu güvenilir memurlar da bulunmaktaydı. Kadın gazetesinde açıklanan cemiyet azalarının isimleri şunlardır: Hâkim Bey’in haremi hanımefendi, Vilayet idare meclisi azalarından Salih Bey’in haremi hanımefendi, Müftü Efendi’nin gelini Hoca hanımefendi, Karaağaç Belediye Müdürü Mehmet Bey Efendi’nin haremi hanımefendi, Evrak Müdürü’nün haremi hanımefendi, Mirliya Cevdet Paşa’nın haremi hanımefendi, Mesut Paşa’nın haremi hanımefendi, Ferik Akil Paşa’nın gelini hanımefendi, Hamidiye Alayı

⁶⁸⁰ Emine Semiye Hanım, Kadın dergisine gönderdiği bir yazıyla Hıdmet-i Nisvan Cemiyet-i Hayriyesini Selanik’teki hemşirelerine tanıtmıştır. Emine Semiye, “Kadın Mecmuası Muhteremesine Edirne’den”, *Kadın*, No.9, 8 Kanunuevvel 1324/21 Aralık 1908, s.2.

⁶⁸¹ Emine Semiye, *Hürriyet Kokuları*, s.37-41’den aktaran Şefika Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü: Emine...*, s.128.

⁶⁸² “Şuun-ı Nisvan: Hıdmet-i Nisvan Cemiyet-i Hayriyesi”, *Kadın*, No.10, 15 Kanunuevvel 1324/28 Aralık 1908, s.16.

Kaymakamlarından Tevfik Bey'in haremi hanımefendi, İstihkâm binbaşısı Hacı Arif Efendi'nin haremi hanımefendi, Madam Tatyosyan, Madam Menzilciyan, Madam Behor Mitriyani, Madam Şabat Alhuvadiş, Madam Altunalmaz, Madam Karabiberi'dir.⁶⁸³ Gazetede Gayrimüslim kadın üyeler bizzat kendi isimleriyle tanıtılırken Müslüman kadın üyelerin, eş ve kayınpederlerinin isimleriyle zikredilmesi dikkat çekiçi bir husustur. Bu durum Müslüman kadınının eş ve aile gölgesinden henüz çıkamadığının bir göstergesidir. Ancak Edirne'nin hâkim, müftü, belediye müdürü, mirliya, paşa vs. nüfuzlu kişilerinin kadın hareketini açık bir şekilde destekledikleri gibi eş ya da gelinlerini cemiyete üye yapmakla Hıdmet-i Nisvan Cemiyet-i Hayriyesi'ni ataerkil bir toplumda meşrulaştırmaya çalıştıkları şeklinde yorumlanmalıdır.

3.2.3. Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye (1908)

Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye, Selanik'in edebiyat çevresinden gelen ve Kadın dergisi yazarlarından olan Zekiye Hanım'ın⁶⁸⁴ başkanlığında Selanik'te kurulmuştur. Cemiyet yayınladığı nizamnâmesinde, üyelerinin her hafta pazartesi günleri Yalılar'da Karlı Arslan karşısında Merhum Telci Osman Efendi'nin haremi Emine Hanım'ın evinde toplanacağını belirterek, kuruluş amacını da mekteplere hizmet, bilginin yayılmasına gayret ve muhtacine muavenet olarak özetlemiştir. Cemiyet üyeleri her türlü fedakârlığa hazır olduklarını söyleyerek, sermayelerini erkeklere yük ve zahmet vermeden kendi imkânlarıyla oluşturmaya çalışacaklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca cemiyet teftiş hakkına sahip olduğu okulların durumunu araştırarak ellerinden geldiği kadarıyla eksiklerini tamamlamaya çalışacaktır.⁶⁸⁵

Bir yardım derneği olmasına rağmen amaçlarında da belirtildiği üzere eğitime öncelik veren Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye'nin üyelik sistemi iki kısımdan oluşmaktaydı. Birinci kısımda yer alan idari üyeler, cemiyete girişte belli bir miktar para ödeyecek ancak daha sonra maaşlı olarak çalışacaklardı. Bu kısımdaki üyeler mazeret belirtmediği müddetçe bütün toplantılara katılmak zorundaydı. İkinci kısımdaki fahri üyeler ise yalnızca maddi sorumluluklarını yerine getirecekler ve kendilerine verilen görevleri yapacaklardı.

⁶⁸³ “Şuun-ı Nisvan: Hıdmet-i Nisvan Cemiyet-i Hayriyesi”, *Kadın*, No.10, 15 Kanunuevvel 1324/28 Aralık 1908, s.16.

⁶⁸⁴ Zekiye Hanım, Addülkerim Paşa'nın kızıdır. Ruşen Zeki, a.g.m., s.347.

⁶⁸⁵ “Cemiyet-i Hayriyey-i Nisvaniye”, *Kadın*, No.5, 10 Teşrinisani 1324/23 Kasım 1908, s.14.

Cemiyet topladığı parayı güvenilir bir yerde saklayacak ve böylece okutmakla yükümlü olduğu kız öğrencilerin bütün ihtiyaçlarını karşılamaya çalışacaktı.⁶⁸⁶ Eğitimi kendisine bir görev edinen cemiyetin bu faaliyetlerinde başarılı olduğunu cemiyet tarafından eğitim masrafları karşılanan bir kız öğrenciden 23 Kasım 1908 tarihinde alınan teşekkür mektubundan anlamaktayız. Kadın dergisinde yayınlanan bu mektubta cemiyete fakir ve kimsesiz kızların eğitimine destek olduğu için teşekkür edilmekte ve cemiyetin tüm çalışmalarında başarılı olması istenmekteydi.⁶⁸⁷ Cemiyet üyeleri daha fazla “biçarenin imdadına, öksüzün sedasına, yoksulun ocağına koşmak için” zaman zaman el işlerinden oluşan piyango çekilişleri düzenlemişlerdir.⁶⁸⁸ Genelde piyango çekilişleri için eşya ve hediyeler hazırlanmış, sergiyi görmek isteyen Osmanlı hanımları Terakki Encümeni’nin idaresinde olan Yalılar Şubesi Mektebine davet edilmiştir.⁶⁸⁹ Çekiliş sonuçları cemiyetin yayın organı gibi çalışan Kadın dergisinde listeler halinde duyurulmuştur.⁶⁹⁰ Zaman zaman bazı yardım sever hanımlar çekilişte kendilerine çıkan hediyeleri kabul etmeyerek tekrar cemiyete bağışlıyorlardı ve bu durum gerçek bir *hamiyet* örneği olarak değerlendiriliyordu.⁶⁹¹ Cemiyet yararına düzenlenen bir piyango sergisinde konuşma yapan Zekiye Hanım, dönemin kadın profilini sorgulayarak, eğitimin erkekler ve kadınlar için ne kadar önemli olduğuna değinmiştir. Ayrıca cemiyet faaliyetlerinden bahseden Zekiye Hanım, bir kız okulu yaptırarak cemiyete bağışlayan maarifperver Emine Hanım’a şükranlarını iletmiştir.⁶⁹²

Kadın dergisi müdürü ve yazarlarından Enis Avni kadın cemiyetleri ile ilgili yazdığı bir makalesinde Cemiyet-i Hayriyye-i Nisvaniye’nin faaliyetlerini takdirle karşılarken bazı eksikliklerini de şöyle ifade etmiştir: “*Mühim olan birer İnas İbtidai Mektebi tesisine çalışınız. Her zaman diyoruz yine diyeceğiz ki Osmanlılık İnas İbtidai Mektebinden başlayarak iktisab edecektir. Mevcud mekteplere yardımınızdan vazgeçmeyerek yeniden ihyasına gayret ediniz. ... Osmanlı kadınları Avrupa kadın cemiyetlerini ve çalışmalarını izliyorlar. ... Sanayi-i Tezyine-i İttihad-ı Nisvan Cemiyeti*

⁶⁸⁶ “Cemiyet-i Hayriyye-i Nisvaniye”, *Kadın*, No.5, 10 Teşrinisani 1324/23 Kasım 1908, s.14.

⁶⁸⁷ “Aynen Mektup”, *Kadın*, No.6, 17 Teşrinisani 1324/30 Kasım 1908, s.14.

⁶⁸⁸ “Cemiyet-i Hayriyye-i Nisvaniye”, *Kadın*, No.5, s.14; “Cemiyet-i Hayriyye-i Nisvaniye”, *Kadın*, No.13, 12 Kanunusani 1324/25 Ocak 1909, s.15.

⁶⁸⁹ “Cemiyet-i Hayriyye-i Nisvaniye İlanı”, *Kadın*, No.8, 1 Kanunuevvel 1324/14 Aralık 1908, s.5.

⁶⁹⁰ Örnek liste için bkz. “Cemiyet-i Hayriyye-i Nisvaniye”, *Kadın*, No.13, 5 Kanunuevvel 1324/18 Aralık 1908, s.15-16.

⁶⁹¹ “Müessir-i Hamiyet”, *Kadın*, No.14, 12 Kanunusani 1324/25 Ocak 1909, s.12-13.

⁶⁹² “Cemiyet-i Hayriyye-i Nisvaniye ve Sergide Zekiye Hanım Efendi’nin Nutku”, *Kadın*, No.10, 15 Kanunuevvel 1324/28 Aralık 1908, s.14.

Fransa’da kurulmuştur. Bu cemiyet gibi bir müessese-i nafia lazımdır.”⁶⁹³ Cemiyet-i Hayriyey-i Nisvaniye ilerleyen yıllarda Şefkat Pazarı’ndan elde ettiği gelirlerle Nişantaşı’nda Milli İnas Mektebini açmayı başarmıştır. Ayrıca cemiyet açıldığı andan beri hastanelere ve kışlalara sürekli dikiş dikerek sosyal yardımlaşmaya büyük önem verdiğini görmekteyiz.⁶⁹⁴

Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye zaman zaman Nazıma Sultan gibi haneden üyesi kadınlardan da destek almıştır. Örneğin, Mahza Sultan kendisine herhangi bir müracaatta bulunulmaksızın cemiyete beş adet Osmanlı lirası bağışlamıştır.⁶⁹⁵ Cemiyet-i Hayriyey-i Nisvaniye’nin faaliyetleri ilk günden beri büyük takdirlerle karşılanmış ve cemiyet bu durumu “*fahri azalığa talip olanlar, şehrimiz ahalisinden başka İstanbul’da, Edirne’de hatta Manchester, (İngiltere’de) mukim vatandaşlarımızdır.*”⁶⁹⁶ diyerek açıklamıştır.

3.2.4. Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi (1908)

Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ve 3.Ordu Hümâyûnu’nun desteği ile hamiyetperver birkaç hanım tarafından 1908 yılında Selanik’te açılmıştır.⁶⁹⁷ Kavmiyet ve mezhep ayrımı yapmaksızın tüm Osmanlı kadınlarına açık olan cemiyetin amacı, kimsesiz kadınlara ve çocuklara yardım etmek etmektir.⁶⁹⁸ Kadın dergisi, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi’ni yetim ve biçarelere el uzatan, cehaleti yok etmeye çalışan ve Osmanlı kadınlığını yükseltmek için uğraşan şefkatperver bir cemiyet olarak tanımlamıştır.⁶⁹⁹

Cemiyetin sermayesi üyelerden toplanan paralarla ve Şefkat Pazarı’ndan elde edilen gelirlerle sağlanmıştır.⁷⁰⁰ Ayrıca cemiyet kimi zaman daha fazla maddi destek sağlamak amacıyla piyango çekilişleri de düzenlemiştir. Düzenlenen çekiliş ve Şefkat

⁶⁹³ Enis Avni, “Osmanlı Kadınları Cemiyet Müteşekkilesi ve İki Noksan”, *Kadın*, No.17, 2 Şubat 1324/15 Şubat 1909, s.2-5.

⁶⁹⁴ Ruşen Zeki, a.g.m., s.349.

⁶⁹⁵ “Nazıma Sultan ve Selanik Cemiyet-i Hayriyey-i Nisvaniyesi”, *Kadın*, No.8, 1 Kanunuevvel 1324/14 Aralık 1908, s.6-7.

⁶⁹⁶ “Cemiyet-i Hayriyey-i Nisvaniye”, *Kadın*, No.5, 10 Teşrinisani 1324/23 Kasım 1908, s.14-15.

⁶⁹⁷ BOA, DH.MKT, 2698/45, 5 Kanunuevvel 1324/18 Aralık 1908.

⁶⁹⁸ “Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi”, *Kadın*, No.1, 13 Teşrinievvel 1324/26 Ekim 1908, s.13.

⁶⁹⁹ “Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi ve Nadire Hanımefendi’nin Bir Güzide Hamiyetleri”, *Kadın*, No.16, 26 Kanunusani 1324/8 Şubat 1909, s.11-12.

⁷⁰⁰ “Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi”, *Kadın*, No.1, s.13; “Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi”, *Kadın*, No.4, 3 Teşrinisani 1324/16 Kasım 1908, s.13.

Pazarı'nda satılmak üzere toplanan eşya ve yardım edenlerin isim listeleri Kadın dergisinde sürekli olarak yayınlanmıştır.⁷⁰¹ Bu bağış listeleri incelendiği zaman Mevhibe Hanım dışında Müslüman kadınlarının diğer örneklerde olduğu gibi kendi isimleriyle değil, eşlerinin adlarıyla veya ünvanlarıyla anıldığı görülmektedir. Ayrıca eşlerin mesleklerine ve ünvanlarına bakıldığında bağışta bulunan hanımların orta ve üst sınıftan gelen kimseler olduğunu söylenebilir.⁷⁰² Kadın dergisi faaliyetlerini takdir ettiği bu cemiyetin adeta yayın organı gibi çalışmıştır. Cemiyet zaman zaman çeşitli kuruluşlardan destek de görmüştür. Örneğin, Selanik Heveskâran Kulübü, kendi salonlarında oynanan Enis Avni'nin *Aşk ve İstibdat* adlı piyesinden para talep etmemiş ve bilet satışından kazanılan 50 liralık geliri cemiyete yardım olarak bırakmıştır. Ayrıca Heveskâran Kulübü, düzenlenen bir sinetograf eğlencesinin de gelirini cemiyete bağışlamıştır.⁷⁰³ Cemiyet üyelerinden Nadire Hanım da, güftesi Recaizade Mahmud Ekrem Efendi'ye ait olan *Milli Şarkıyı* bestelemiş ve şarkının notaları Kadın dergisinde geliri cemiyete verilmek üzere satışa sunulmuştur.⁷⁰⁴ Cemiyetin varlığı Selanik'te yayınlanan Rum gazetesi *Faros Thessalonikis'in* dikkati çekmiş ve gazetede yayınlanan bir yazıda cemiyetin çalışmaları Avrupa'daki şevkatperver cemiyetlere eş değer olarak görülmüştür. Osmanlı kadınlarından iftiharla bahseden bu yazıda, cemiyet üyeleri şehrin en kibar ve zengin hanımları olarak gösterilmiştir.⁷⁰⁵

Cemiyet üyeleri fakirlere, acizlere, dul ve yetimlere devamlı surette yardım etmiştir.⁷⁰⁶ Hatta cemiyetin yardım faaliyetleri sadece ülke sınırlarıyla kalmamış, uluslararası alanda da kendisini göstermiştir. Örneğin, İtalya Messina'daki depreme

⁷⁰¹ Örnek liste için bkz. "Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi", *Kadın*, No.9, 8 Kanunuevvel 1324/21 Aralık 1908, s.14. Bu listelere bakıldığında her türlü eşya bağışının yapıldığı görülmektedir. Örneğin *Kadın*, No.11, 22 Kanunuevvel 1324/4 Ocak 1909, s.16'da yer alan listede vazo, yağlı boya tablo, yastık, işlenmiş levha, ipek işlemeli havlu, şase gibi eşyalar bulunmaktadır. *Kadın*, No.5, 10 Teşrinisani 1324/22 Kasım 1908, s.15 ve 16'da yayınlanan listede ise, saat, kanaviçe, dikiş makinesi, duvar süsü, vazo, mendil, çay takımı, ipek işlemeli yorgan gibi eşyalar yer almaktadır.

⁷⁰² *Kadın*, No.11, 22 Kanunuevvel 1324/4 Ocak 1909, s.16'da yayınlanan hediye listesindeki isimlerden bazıları şunlardır: Vali Bey Efendi'nin haremi hanım efendi, Beyoğlu Mutasarrıfı Mazhar Bey'in haremi hanım efendi, Yüzbaşı Cemil Bey'in haremi hanım efendi ve listenin sonunda bizzat kendi ismiyle anılan ve bir adet şase bağışında bulunan Mevhibe Hanım.

⁷⁰³ "Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi", *Kadın*, No.9, 8 Kanunuevvel 1324/21 Aralık 1908, s.13.

⁷⁰⁴ "Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi ve Nadire Hanımefendi'nin Bir Güzide Hamiyetleri", *Kadın*, No.16, 26 Kanunusani 1324/8 Şubat 1909, s.11-12.

⁷⁰⁵ Bu yazı Kadın dergisi tarafından çevrilerek yayınlanmıştır. "İslâm Kadınları", (mütercimi Jan), *Kadın*, No. 7, 24 Teşrinisani 1324, 7 Aralık 1908, s.12.

⁷⁰⁶ "Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi", *Kadın*, No.9, 8 Kanunuevvel 1324/21 Aralık 1908, s.13.

duyarsız kalmayan Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi topladığı 230 franklık yardımı İtalya Konsolosluğu'na teslim etmiştir.⁷⁰⁷

Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi, Selanik haricinde Serez'de de bir şube açmıştır. Serez şubesine kısa sürede 30 üyenin kaydolduğu ve bu şubenin de başarılı olacağı Kadın dergisinde duyurulmuştur. Serez şubesi Selanik'teki Şevkat Pazarı'na destek olmak amacıyla bir bağış kampanyası başlatmış ve toplanan yardımlar Kadın dergisinde yayınlanmıştır. Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi ile bağlantısı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Serez Heyet-i Merkeziyesi bu kampanyaya destek vererek 10 lira bağışta bulunmuştur.⁷⁰⁸

3.2.5. Teâli-i Nisvan Cemiyeti (1908)

Teâli-i Nisvan Cemiyeti, Halide Edip başkanlığında aydın kadınlar ve öğretmenler tarafından 1908 yılında İstanbul'da kurulmuştur.⁷⁰⁹ Ruşen Zeki bu cemiyeti “memleketimizde ilk ve esaslı bir surette teşekkül eden ilk cemiyet”⁷¹⁰ olarak değerlenmiştir. Cemiyetin amacı, milli değerlere bağlı kalarak kadınların bilgi ve kültür seviyelerini arttırmaktır. Cemiyete üye olabilmek için Türkçe'yi çok iyi okuyup yazmak ve İngilizce derslerine katılmak gibi bazı koşullar da öne sürülmüştür. Cemiyet bu amaçla merkez binsında hem İngilizce hem Fransızca kursu veren bir dersane açmıştır.⁷¹¹ Cemiyetin başlattığı İngilizce kurslarına Gedikpaşa Amerikan Okulu da destek vermiştir.⁷¹² Sadece bu kurslarla yetinmeyen cemiyet ayda 5 kuruş karşılığında haftada iki kez ibtidaî derecesinde eğitim veren bir dersane ile Türk İşi, Hesap İşi, Beyaz İşi ve Çamaşır İmalatı gibi konuların öğretildiği bir kurs daha açmıştır.⁷¹³ Kadın eğitilmesi için çeşitli faaliyetlerde bulunan cemiyet, Sabiha adındaki bir genç kızı tahsili için Londra'ya göndermiştir. Sabiha Hanım Londra'dan döndükten sonra da kız okullarında öğretmenlik yapmaya başlamıştır.⁷¹⁴ Teâli-i Nisvan Cemiyeti İngiltere'de kurulmuş olan Türk Kadınları

⁷⁰⁷ “Kadın”, *Kadın*, No.14, 12 Kanunusani 1324/25 Ocak 1909, s.8.

⁷⁰⁸ “Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi”, *Kadın*, No.12, 29 Kanunuevvel 1324/11 Ocak 1909, s.14.

⁷⁰⁹ Halide Edip Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, Atlas Kitabevi, İstanbul, s.154; Ruşen Zeki, a.g.m., s.344.

⁷¹⁰ Ruşen Zeki, a.g.m., s.344.

⁷¹¹ Halide Edip Adivar, a.g.e., s.154; Ruşen Zeki, a.g.m., s.345.

⁷¹² Halide Edip Adivar, a.g.e., s.154.

⁷¹³ Serpil Çakır, a.g.e., s.53.

⁷¹⁴ Nezihe Muhiddin, a.g.e. s.95.

Muhibbi Cemiyeti ile yakın ilişkilerde bulunmuş ve bunun için de İngilizce eğitimine büyük önem vermiştir.⁷¹⁵

Cemiyetin bir başka faaliyeti de yabancı dildeki bazı içtimai, tarih ve edebiyat eserlerini Türkçe'ye çevirmek olmuştur.⁷¹⁶ Kadınları sosyal hayata alıştırmak amacıyla hareket eden Teâli-i Nisvan Cemiyeti de umumi yerlerde kadınlara yönelik sıkça ilmi konferanslar vermiş ve düzenleceği konferansları çeşitli dergi ve gazetelerde ilan etmiştir. Mesela Teâli-i Nisvan Cemiyeti'nin iştirak ve desteği ile 23 Mayıs 1913 tarihinde saat 10.30'da Dârülfünûn salonunda hanımlara mahsus olmak üzere Celal Nuri Bey tarafından *İslâmiyet'te Kadın* hakkında bir konferans verilmiştir.⁷¹⁷ Böylece cemiyetin İslâm'da kadın hakları konusundaki duyarlılığını ortaya koyduğunu görmekteyiz. Ayrıca bu cemiyet kadın ve erkek münevverleri ilk kez aynı salonda bir araya getirmeyi başarmıştır.⁷¹⁸ Bu yüzden Afet İnan'a göre bu cemiyet "*Türk Müslüman kadınlığını cemiyet hayatına alıştıran ve bilhassa çarşıya kapanmasına rağmen erkeklerle beraber çalıştığı ve fikirlerini yayma imkânlarını bulduğu ilk resmi kuruluştur.*"⁷¹⁹

Asıl gayesi kadınların eğitim ve kültür düzeyini yükseltmek olan Teâli-i Nisvan Cemiyeti, Balkan Savaşları esnasında yaşanan yıkım ve felaketlere duyarsız kalmayarak yardım faaliyetlerinde bulunmuş ve Sultanahmet civarında 30 yataklı özel bir hastahane açmıştır. Hastahane binasını cemiyet üyelerinden Mihri Pektaş temin etmiş ve bir operatör doktor ile eczacı da gönüllü olarak hastahanenin kurulmasına yardımcı olmuştur. Cemiyet üyeleri hastahane de çalışarak hastabakıcılık hizmetlerinde bulunmuştur.⁷²⁰ Teâli-i Nisvan Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti ile hastahanelere yardım ve aynı zamanda Rumeli'ndeki sivil Müslüman Türklere yapılan zulümü protesto etmek amacıyla Dârülfünûn konferans salonunda büyük bir miting düzenlemiştir.⁷²¹ Mitingin sonunda ise

⁷¹⁵ Ruşen Zeki, a.g.m., s.345.

⁷¹⁶ Ruşen Zeki, a.g.m., s.345.

⁷¹⁷ "Hanımlara Konferans: Umumi Konferanslar Cemiyeti'nden", *Kadınlar Dünyası*, No.35, 8 Mayıs 1329/23 Mayıs 1913, s.4. Cemiyetin tertip ettiği bir başka konferans ise 13 Haziran 1913 tarihinde saat 2'de Dârülfünûn konferans salonunda hanımlara mahsus olmak üzere eğitimci Satı Bey tarafından verilmiştir. "Hanımlara Konferans: Umumi Konferanslar Cemiyeti'nden", *Kadınlar Dünyası*, No.55, 28 Mayıs 1329/10 Haziran 1913, s.4.

⁷¹⁸ Cahit Çaka, *Tarih Boyunca Harp ve Kadın*, Ankara 1948, s.87; Nezihe Muhiddin, a.g.e., s.135.

⁷¹⁹ Afet İnan, a.g.e., s.93.

⁷²⁰ Halide Edip Adıvar, a.g.e., s.148-155; Nezihe Muhiddin, a.g.e., s.135.

⁷²¹ Bu miting Halide Edip anılarında şu cümlelerle anlatılır: "*Salon hıncahınç dolu idi. Altı tanınmış kadın şair ve muharrir konuştu. Bunların en kuvvetlisi, merhum Celal Sahir'in annesi Fehime Nüzhet Hanım'dı.*

seçilen iki kadın delege Beyoğlu'ndaki sefarethaneler vasıtasıyla Türk kadınlarının protestolarını Avrupa'daki kraliçelere göndermiştir.⁷²²

Yardım çalışmalarına devam eden cemiyet üyeleri sayıları 350'yi geçen kahraman şehit çocuklarını Ramazan bayramında giydirmek ve onların bayram masraflarını karşılamak için bir kampanya başlatmışlardır. Bu kampanyaya destek sağlamak için de müsamereler ve konferanslar düzenlenmiş ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ile iş birliği yapmıştır. Hatta bazı okul öğrencileri aralarında topladıkları cep harçlıklarını bu kampanyaya bağışlamışlardır. Nitekim tüm bu çalışmalar olumlu sonuç vermiş ve cemiyet şehit çocuklarına yardım elini uzatmıştır.⁷²³ Ancak bu kadar önemli faaliyetlerde bulunan Teâli-i Nisvan Cemiyeti, I. Dünya Savaşı'nın yarattığı karmaşa ortamında çalışmalarına son vermek zorunda kalmıştır.⁷²⁴

3.2.6. İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi (1908)

İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde faaliyette bulunan Emine Semiye Hanım ve Seniye Hanımlar tarafından 1908 yılı Mayıs ayında Selanik'te kurulmuştur. Cemiyetin amacı Müslüman kadınlarını uyandırarak onların sosyal hayattaki seviyelerini yükseltmektir. Cemiyetin başkanlığına Emine Semiye Hanım,⁷²⁵ ikinci başkanlığına da Seniye Hanım seçilmiştir. Emine Semiye ve Seniye Hanım cemiyetin ilk toplantısını 30 Mayıs 1908'de Serez'de düzenlenmişlerdir. Düzenlenen bu toplantıda Emine Semiye Hanım cemiyetin amacını, ilim ve edebiyat sohbetleri ile “*zavallı İslâm kadınlarının yüzlerindeki kalın ve siyah peçeler gibi, mânen de büründükleri cehalet örtüsünü delip geçerek hissiyatlarını uyandırmak, ilim ve tahsilin kadrini onlara anlatmak*”⁷²⁶ olarak açıklamıştır.

Miting sona ermeden kadınlar kalkıp elmaslarını ve kürklerini masanın önüne yığdılar.” Halide Edip Adıvar, *a.g.e.*, s.159.

⁷²² Halide Edip Adıvar, *a.g.e.*, s.159.

⁷²³ Lebib Selim, “Türk Kadınlığının Harb-i Umumideki Faaliyeti”, *Türk Yurdu*, C.9, S.3, 8 Teşrinievvel 1331/ 21 Ekim 1915, s.2784.

⁷²⁴ Cahit Çaka, *a.g.e.*, s.87; Nezihe Muhiddin, *a.g.e.*, s.135.

⁷²⁵ Serpil Çakır, Emine Semiye Hanım'ı cemiyetin ikinci başkanı olarak gösterir. Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.55.

⁷²⁶ Emine Semiye, *Hürriyet Kokuları*, s.7-8'den aktaran Şefika Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine...*, 133.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti sivil toplumun daha geniş bir kesimine ulaşabilmek için çeşitli cemiyetler ve kulüpler kurmuş, mevcut olan cemiyet ve kulüpleri de destekleyerek denetimi altına almaya çalışmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre önce kurulan cemiyet Meşrutiyet'in ilanıyla resmiyet kazanmıştır. Meşrutiyet'in ilanını cemiyet üyeleri tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Müslüman ve Gayrimüslim kadınlarının birlikte yer aldığı ilk toplantıda Emine Semiye Hanım, İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi adına bir konuşma yapmıştır. Konuşmasına, *“Osmanlı Hemşirelerim!”* diye başlayan Emine Semiye Hanım *“Gayrimüslim vatandaş hanımların pek çoktan nail oldukları hürriyeti, meşru bir surette kazanarak kürre-i arz üzerindeki mevcudiyetimizi ve hakk-ı beşeriyedeki hakk-ı iştirakımızı tanımak istiyoruz.”*⁷²⁷ diyerek İslâm kadınlarının isteklerini dile getirmiştir.

Kadınları bilinçlendirmek arzusuyla yola çıkan İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi haftalık ve aylık toplantılar tertip etmiştir. Bu toplantılarda ilmi, edebi ve milli duygulara seslenen konuşmalar yapılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kapatılmasıyla İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi de faaliyetlerine son vermiştir.⁷²⁸

3.2.7. Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti (1908)

1908 yılında İstanbul'da kurulan Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti'nin reisi, Madam Mari, müdiresi de Fatma Pakize Hanım'dır.⁷²⁹ Serpil Çakır bu cemiyetin de İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi ile Teâlî-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti gibi İttihat ve Terakki'nin desteklediği ile kurulduğunu söylemektedir.⁷³⁰ Elimizdeki bilgilere göre cemiyetin amacı, ihtiyaç sahibi kimselere hayır ve yardım yapmaktır. Amacı doğrultusunda hareket eden cemiyet, İtalya depremzedeleri ile Anadolu'da kuraklıktan dolayı mahsulü yetiştirmeyen yoksul kimseler için bir yardım kampanyası başlatmış ve onlar yararına yardım biletleri satarak para toplamıştır. Ancak devletin cemiyetle ilgili yaptığı bir tahkikatta toplanan paraların bir kısmının cemiyet menfaatine kullanıldığı tespit edilmiş ve suçlular hakkında kanun dairesinde işlem yapılmasına karar verilmiştir. Yaşanan bu olay sonucunda Dâhiliye Nezâreti bu gibi suistimallerin önüne geçilmesi için faaliyet gösteren

⁷²⁷ Ömer Sami Coşar, *Atatürk Ansiklopesi*, C.2, s.59'dan aktaran Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.56.

⁷²⁸ Leyla Kaplan, *a.g.e.*, s.44.

⁷²⁹ BOA, DH.MKT, 2792/93, 18 Mart 1325/31 Mart 1909.

⁷³⁰ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.57.

tüm cemiyetlerin resmi olup olmadıklarının Zabtiye Nezâreti tarafından kontrol edilmesini istemiştir. Haklarında inceleme yapılan cemiyetlerden ruhsatsız olanlarının derhal tespit edilip kapatılmasını emretmiştir.⁷³¹ Devlet, bu gibi suistimallerin önüne geçerek halkın kandırılmasını önlemeye çalışmıştır. Ayrıca cemiyet hafta iki kez yayınlanmak üzere Osmanlı Kadınları adında siyasi, edebi ve ilmi bir gazete çıkarmak istemiştir. Cemiyet bunun içinde matbuat daire başkanlığına ruhsat izni için başvurmuştur.⁷³²

3.2.8. Nisvan Heyet-i Edebiyesi (1908)

II. Meşrutiyet döneminde eğitilmiş ve aydın kadınlar hemcinslerini kültürel açıdan yetiştirmek ve bilgilendirmek amacıyla birçok cemiyet ve kulüp tesis etmiştir. Bu amaçla kurulan cemiyetlerden biri de İstanbul'da açılan Nisvan Heyet-i Edebiyesi'dir. Kuruluş tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadığımız ancak 1908 sonlarında kurulduğunu düşündüğümüz Nisvan Heyet-i Edebiyesi, Kadın dergisi tarafından "*İstanbul'da (Nisvan Heyet-i Edebiyesi) ünvanı altında bir kadın heyeti edebiyesi teşekkül etmiştir. Heyet yakında bir de gazete neşr edecektir.*"⁷³³ şeklindeki haberle okuyuculara duyurulmuştur. Faaliyetleri hakkında fazla bilgi bulunmayan Nisvan Heyet-i Edebiyesi kadınların edebiyat alanında da birlik kurma yoluna gittiklerini göstermesi bakımından önemlidir.

3.2.9. Topkapı Fukaraperver Cemiyeti (1908)

Topkapı Fukaraperver Cemiyeti, kadınlar tarafından kurulan bir cemiyet olmamasına rağmen burada birçok kadının gönüllü olarak hizmet vermesi bu cemiyetin kadın dernekleri kapsamında değerlendirilmesine yol açmıştır.⁷³⁴

Topkapı Fukaraperver Cemiyeti, Osmanlı Fukaraperver Cemiyeti'nin bir şubesi olarak Doktor Galip Bey ile eczacı Onnik Efendi'nin fikri ile 24 Şubat 1908 yılında kurulmuştur. Cemiyet kimsesizlere, muhtaç kadınlara ve onların çocuklarına yardım

⁷³¹ BOA, DH.MKT, 2792/93, 18 Mart 1325/31 Mart 1909.

⁷³² BOA, DH.MKT, 23/2731, 14 Muharrem 1327/5 Şubat 1909.

⁷³³ "Şuun-ı Nisvan", *Kadın*, No.11, 22 Kanunuevvel 1324/4 Ocak 1909, s.15.

⁷³⁴ Serpil Çakır, Osmanlı Kadın Hareketi adlı çalışmasında Topkapı Fukaraperver Cemiyeti'ni kadınlar tarafından kurulan bir yardım derneği olarak göstermektedir. Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.34. Ayrıca Şefika Kurnaz'da II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını adlı eserinde Serpil Çakır'a referansla Topkapı Fukaraperver Cemiyeti'ni kadınlar tarafından kurulan bir dernek olarak belirtmiştir. Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.214.

etmeyi amaçlamıştır. Cemiyet bu amacını gerçekleştirebilmek için zaman zaman konseler, müsamereler ve piyangolar tertip etmiştir. Böylece Topkapı Fukaraperver Cemiyeti bu faaliyetlerinden elde edilen gelirlerle muhtaçlara yardım elini uzatmıştır. Nitekim cemiyet 1911 yılının Nisan ve Mayıs aylarında 267 hastanın muayene edilmesini sağlamış ve kimsesiz birinin de masrafları karşılanmak üzere Dârülaceze'ye sevkini yapmıştır. Yine bu iki aylık zaman zarfında 12 çocuk himaye altına alınmış ve birçok fakire çeşitli gıda ürünü dağıtılmıştır.⁷³⁵

Topkapı Fukaraperver Cemiyeti'nde merhametli ve şefkatli birçok kadın gönüllü olarak hizmet vermiş ve bu kadınlar cemiyetin himayesi altındaki çocuklar için yemek yapmış, dikiş dikmiş ve onların eğitimleriyle ilgilenmiştir. Cemiyetin en önemli hizmetlerinden biri de çocuk bakım evini hayata geçirmesidir. Buradaki çocukların eğitimi ihmal edilmeyerek resmi ya da özel okullara gönderilmişlerdir.⁷³⁶ Cemiyetin bu faaliyetleri basın hayatında yankı uyandırmış ve takdirle karşılanmıştır. Nitekim Kadınlar Dünyası yazarlarından Aziz Haydar Hanım 14 Şubat 1914 tarihinde Kadınlar Dünyası'nda yayınlanan bir makalesinde *“Bugün Topkapı ve civarında hiçbir fakir kapısı yoktur ki cemiyet-i hayriyenin mukaddes eli o fakir kapıdan içeriye uzanmasın. Hiçbir fakir yoktur ki o mübarek elden bir yardım görmesin. Ben insaniyet namın, vatan namına bu cemiyet-i hayriyenin bütün azalarına teşekkür etmeyi vazife adlederim. Allah onları daima muaffak etsin.”*⁷³⁷ diyerek cemiyetin faaliyetlerinden övgü ile bahsetmiştir. Faaliyetlerine bundan yüz üç sene önce başlayan Topkapı Fukaraperver Cemiyeti hala varlığını koruyarak sürdürmektedir.

3.2.10. Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti (1909)

Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin himayesinde 17 Aralık 1909 tarihinde Selanik'te kurulmuştur. Bir kadın derneği olarak açılmasına rağmen Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin kurucuları Selanikli erkeklerdir. Cemiyetin başkanlık görevini ise Nesime Yusuf Hanım üstlenmiştir. Cemiyet,

⁷³⁵ Nadir Özbek, “Topkapı Fukaraperver Cemiyeti”, *Tarih ve Toplum*, S.180, Aralık 1998, s.4-10

⁷³⁶ Guldane Çolak, Lale Uçan, *a.g.e.*, s.174.

⁷³⁷ Aziz Haydar'ın Topkapı Fukaraperver Cemiyeti ile ilgili izlenimleri için bkz. Aziz Haydar, “Topkapı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyesi” *Kadınlar Dünyası*, No.129, 1 Şubat 1329/14 Şubat 1914, s.3.

İttihat ve Terakki'nin Selanik'teki Beşinci Kulübü tarafından desteklenmiş ve denetlenmiştir.⁷³⁸

Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, yayınladığı nizamnâmesinde amacını “*Osmanlı hanımlarının terakkiyat-ı ictimaiye ve tekemmülât-ı medeniyyesi esbâbını istikmal ve vatanın ihtiyacat-ı hazırâ-i umumiyyesine göre alel umum hayrat ve hasenâta hizmet ve delâlet etmek*”⁷³⁹ olarak açıklamıştır. Cinsiyet ve mezhep ayrımı gözetmeksizin tüm muhtaçlara yardım elini uzatan cemiyet, doğumevleri, yeni kız mektepleri ve ülke sanayisini kalkındırmak için atölyeler ve fabrikalar kuracaktı. Sosyal dayanışmaya önem veren cemiyet doğal afet durumlarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne de yardım edecekti. Ayrıca cemiyet *Nevzad-ı Vatan* adı verilmesi düşünülen bir savaş gemisinin alınması için iane toplayacaktı.⁷⁴⁰ Cemiyet nizamnâmesinin 3. maddesinde de yer alan bu düşünce cemiyetin başkanı Nesime Yusuf Hanım'ın fikriyle ortaya çıkmıştır. Nesime Hanım bu kampanya için geceli gündüzlü çalışmış ve tüm hanımları bu kampanyaya davet etmiştir.⁷⁴¹

Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, kuruluşundan kısa bir süre sonra İstanbul'da da örgütlenmiştir. Uzun yıllar basın hayatında kadınlara yönelik yayın yapan Hanımlara Mahsus Gazete, Meşrutiyet'in ilanıyla bu cemiyetin yayın organı haline gelmiştir.⁷⁴²

3.2.11. Mekteb-i Sultanî İnas Cemiyeti (1910)

Mekteb-i Sultanî İnas Cemiyeti, Meclis-i Mebusân Reisi Ali Rıza Bey tarafından 1910 yılında İstanbul'da açılmıştır. Cemiyetin amacı, kızların yüksek öğrenime devam edebilmesi için İstanbul'da bir kız sultanîsinin açılmasını sağlamaktır.⁷⁴³

⁷³⁸ Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti nizamnâmesinin 1. maddesi için bkz. Zafer Toprak, “İttihat ve Terakki ve Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti”, *Toplum ve Bilim*, S.43-44, Güz 1988, Kış 1989, s.185; Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.324.

⁷³⁹ Nizamnâmenin maddeleri için bkz. Zafer Toprak, “İttihat ve Terakki ve Teâli-i Vatan...”, s.185; Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.324.

⁷⁴⁰ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.324.

⁷⁴¹ “Sahne-i Muâşeret”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, No.19, s.2-3'ten aktaran Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.196.

⁷⁴² Zafer Toprak, “Muslihiddin Adil'in Görüşleri: Kadın ve Hukuk-ı Nisvan”, *Toplumsal Tarih*, Mart 2000, s.14.

⁷⁴³ Yasemin Tümer Erdem, “Tanzimat'tan Günümüze Üsküdar Kız Okulları”, *Üsküdar Sempozyumu V*, www.uskudar.bel.tr/tr-TR/bilgi/Lists/Sunumlar/Attachments/.../T08.pdf, erişim tarihi, 15. 08. 2010, s.114.

Ali Rıza Bey, bir kız sultanîsinin açılması için çeşitli girişimlerde bulunmuş ve bu girişimlerin sonunda Sultan Abdülhamit Kandilli'deki Adile Sultan Sarayı'nı okul binası olarak kullanılmak üzere Mekteb-i Sultanî İnas Cemiyeti'ne bağışlamıştı. Ayrıca Osmanlı Bankası da cemiyetin bu amacını desteklemiş ve cemiyet adına 5000 liralık bir hesap açmıştır. Adile Sultan Sarayı'nın okul binası olarak düzenlemesi esnasında binanın tadilatında Vedat ve Kemalettin Beyler ile Frankya Efendi gönüllü olarak çalışacaklarını söylemişlerdir.⁷⁴⁴ Cemiyet, okulun açılabilmesi için gerekli masrafları karşılamak üzere bir piyango tertip etmek istemiş ancak Meclis-i Vükela tarafından kabul edilmemiştir. Meclis-i Vükela, okula yapılacak masrafların başka yollardan karşılanması kararını alarak, Adile Sultan Sarayındaki eşyaların ve yine sarayda bulunan birer adet taç ve gerdanlığın okul yararına bağışlanmasına izin vermiştir.⁷⁴⁵ Ne var ki, Meclis-i Mebusân reisi Ali Rıza Bey tarafından başlatılan bu girişim Balkan Savaşları'nın araya girmesiyle sonuçsuz kalmış ve okulun açılması geçikmiştir. Fakat 1913 yılında İstanbul'daki tek kız idadisi yatılı hale getirilmiş ve İstanbul İnas Sultanîsi olarak eğitim vermeye başlamıştır.⁷⁴⁶

3.2.12. Tefeyyüz Cemiyeti (1911)

Kuruluş tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadığımız Tefeyyüz Cemiyeti (Tahsil Cemiyeti) Selanik'te kurulmuştur. Ancak cemiyetle ilgili Yeni Felsefe Mecmuası'nda yayınlanan bazı yazılar bize cemiyetin 1911 yılında faaliyette olduğunu göstermektedir.⁷⁴⁷

Tefeyyüz (İlerleme) Cemiyeti, Selanik Terakki İdadisi'nden mezun Sabiha Nazmi ve bir grup arkadaşı tarafından kurulmuştur. İdadiyi bitiren bu genç kız topluluğu Genç Kalemler ve Yeni Felsefe Mecmuası gibi dergilerde yazılar yazarak fikir hayatında boy göstermeye başlamışlardır. Yazdıklarıyla ilerici görüşleri destekleyen bu aydın kızlar aynı zamanda eğitim seviyelerini yükselmek ihtiyacı da duymuşlardır. Bu yüzden Selanik Terakki İdadisi'nden mezun Sabiha Nazmi ve arkadaşları yüksek öğrenime devam etmek istemişlerdir. Ancak o dönemde Selanik'te kızlar için yüksek öğrenim imkânı

⁷⁴⁴ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.236.

⁷⁴⁵ Yasemin Tümer Erdem, "Tanzimat'tan Günümüze Üsküdar Kız Okulları", s.114.

⁷⁴⁶ Hasan Ali Koçer, *a.g.e.*, s.197; Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.84.

⁷⁴⁷ "Tefeyyüz Cemiyeti", *Yeni Felsefe Mecmuası*, No.15, 15 Mart 1327/28 Mart 1911, s.26-28. Ayşegül Yaraman'da cemiyetin kuruluşunu 1911 yılı olarak vermektedir. Ayşegül Yaraman, "Sabiha (Nazmi, Zekeriya) Sertel Biyografisi", *Biyografya 9: Sabiha Sertel*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2010, s.17.

olmadığından bu genç kızlar kendi yöntemleriyle eğitimlerini tamamlamaya karar vermişlerdir. Böylelikle Sabiha Nazmi'nin fikriyle bu amaç için bir araya gelen eğitim gönüllüsü kızlar Tefeyyüz Cemiyeti'ni meydana getirmiştir. Bu cemiyete katılan üyeler aralarında topladıkları aidatlarla uzman hocalardan hukuk, felsefe, mantık, sosyoloji ve iktisat gibi dersler almışlardır. Dersler, her seferinde bir başka üyenin evinde yapılmış ve dersten sonra öğrenciler gündeme ilişkin meseleleri tartışmışlardır. Tartışılan konular; milliyetçilik, insancılık, ülkenin durumu, ilericilik ve hürriyet gibi o dönemin en çok konuşulan meseleleri olmuştur.⁷⁴⁸ Kadınların seviyesini yükseltmek ve kadınlık gayesi için çalışan bu cemiyet Selanik dışında İstanbul'da da bir şube açmak istemiş ancak başarılı olamamıştır. Cemiyet üyelerinden Meliha Zekeriya bu durumu Kadınlar Dünyası'na gönderdiği bir yazıda “*Biz Selanik'te çok çalıştık, konferanslar verdik. ... İstanbul'daki kadınlığın pek uyuşuk olduğunu görerek müteessir oluyordum. Buraya geldiğim vakit Tefeyyüz Cemiyeti'ne bir şube açmak ve etrafımda birkaç münevver genç Türk kadını toplamak istedim. Fakat muvaffak olamadım.*”⁷⁴⁹ şeklinde izah etmiştir.

Meliha Zekeriya'nın gönderdiği bu yazıdan anlaşıldığı üzere cemiyet kadınlar için Selanik'te çok sayıda konferans ve toplantı düzenlemiştir. Ayrıca cemiyet hususi araştırmalar yaparak yoğun bir mesaide çalışmış, faaliyetlerinin birçoğunda da başarılı olmuştur.⁷⁵⁰

3.2.13. Mısırlı Hanımlar İane Cemiyeti (1911)

Hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz Mısırlı Hanımlar İane Cemiyeti, sosyal dayanışma ve yardımlaşma cemiyeti olarak 1911 yılında Mısır'da kurulmuştur. Cemiyetin başkanı ve kurucusu Tahir Bey'in haremi hanımefendidir. Trablusgarp Savaşı'nda mağdur olan kadınlara ve askerlere muavenet etmek amacıyla kurulan cemiyet zaman zaman yardım toplantıları düzenlemiştir. Düzenlediği bir yardım toplantısında toplantıda İbrahim Efendi'nin kızı Vecihe Hanım, Saide Hanım, Dr. Ahmet Fehmi Bey'in kızı Naime Hanım

⁷⁴⁸ Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı?*, Belge Yayınları, İstanbul 2001, s.60-61; Burcu Ertuna Biçer, *Erken Cumhuriyet Dönemi Aydını Sabiha Zekeriya Sertel'in Fikir Yazılarında Modernleşme Bağlamında Kadın, Toplum Siyaset*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s.110.

⁷⁴⁹ Meliha Zekeriya, “Evrak-ı Varide”, *Kadınlar Dünyası*, No.4, 7 Nisan 1329/20 Nisan 1913, s.3.

⁷⁵⁰ Meliha Zekeriya, Aynı yer, s.3.

birer konuşma yapmışlardır. Naime Hanım bu konuşmasında kadınları yardıma çağırarak onlardan bağışta bulunmalarını istemiştir.⁷⁵¹

3.2.14. Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği (1912)

Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği, dönemin aydın ve vatanperver hanımları tarafından 1912 yılında İstanbul’da açılmıştır. Derneğin kurucu üyeleri, Nezihe Muhiddin, Hamiyet Hulusi, Naciye Hurşit, Saniye Muhtar, Sabiha Süleyman ve Settare Ahmet Hanımlardır.⁷⁵² Dernek kuruluş maksadını programının 1. maddesinde “*Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği’nin maksad-ı teşekkülü İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi’ne nakden ve fikren yardım etmek, şüheda ve muhacirinin yetim ve bîkes kalan kız çocuklarına tesis olunacak darü’ssınaada sanayi-i nisaiyeyi öğretmek ve hayat-ı iktisadiye-i Osmaniye’nin inkişaf ve terakkisine çalışmaktır.*”⁷⁵³ şeklinde açıklamıştır.

Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği’nin, İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebine destek vermesi ve bu yüzden İttihat ve Terakki’nin Nuruosmaniye Kulübü ile irtibat halinde olması cemiyetin bağımsızlığına engel sayılmamıştır. Programının 3. maddesinde belirtildiği üzere “*Dernek gerek mektep, gerek darüssınai, gerekse iktisada ait hiçbir fırka ve cemiyetle rabt ve münasebette bulunmayacaktır.*”⁷⁵⁴ Ayrıca bu konuya dernek kurucularından Nezihe Muhiddin Hanım da bu konuya bir açıklık getirerek şunları ifade etmiştir: “*Esirgeme Derneği faaliyet yoluna ilk attığı hatvede, İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi’nin muavenetine şitap eylemiştir. ... Bunun böyle olduğu gibi herhangi bir fırka ve cemiyete mensup olursa olsun dernek muhtac-ı muavenet gördüğü bütün kız mekteplerine elinden geldiği, vüsatın yettiği merteye yardım ve müzaheret edecek ve icap eden mahallerde yeniden tesisine de çalışacaktır. Bununla da anlaşılıyor ki derneğin maksadı cemiyetlere, siyasi fırkalara yaranmak değil belki kadınlığa ait bütün hususata kardeşçe ve vatandaşçasına el uzatmaktır.*”⁷⁵⁵

⁷⁵¹ “Mısırlı Hanımların Hamiyeti” *Sırât-ı Müstakim*, VII/166, s.153-154’ten aktaran Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.196.

⁷⁵² Nezihe Muhiddin, *a.g.e.*, s.137.

⁷⁵³ Nizamnâmenin 1. maddesi için bkz. “Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği Nizamnâmesi”, *Kadınlar Dünyası*, No.2, 5 Nisan 1329/18 Nisan 1913, s.4.

⁷⁵⁴ Nizamnâmenin 3. maddesi için bkz. Aynı yer, s.4.

⁷⁵⁵ Nezihe Muhlis, “Mektup”, *Kadınlar Dünyası*, No.6, 9 Nisan 1329/22 Nisan 1913, s.2.

Dernek hedeflerini gerçekleştirebilmek için kadınlara mahsus ücretli-ücretsiz konferanslar tertip etmeye, Türk kadınlarının sanayi-i nisaiyeye rağbet etmelerine, kadınları ilgilendiren hususlarda eserler yayınlamaya ve çeşitli mahallerde yeni şubeler⁷⁵⁶ açmaya gayret edecekti.⁷⁵⁷ Nitekim dernek programı doğrultusundaki bu girişimler kısa sürede hayata geçirilmiştir. Dernek faaliyete geçer geçmez Kız Sanayi Mektebini himaye etmeye başlamış ve buradaki kız öğrencilerin iyi bir eğitim alması için çalışmıştır. Derneği destekleyen bazı hanımlar bu okulda fahri olarak dersler vermeye de başlamışlardır. Ayrıca dernek okul yararına Dârülfünûn konferans salonunda Nezihe Muhiddin Hanım'ın konuşmacı olarak katıldığı ve sonunda piyango çekilişinin yapıldığı büyük bir toplantı düzenlemiştir.⁷⁵⁸ Yaptığı faaliyetlerle saray çevresinin dikkatini çeken Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği'ne padişah tarafından 50 lira bağışta bulunulmuş ve dernek Başkadın Efendi'nin himayesine alınmıştır.⁷⁵⁹

Dernek programında belirtildiği üzere amacı sadece Kız Sanayi Mektebine muavenet etmek olmayan Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği, Balkan Savaşları sırasında muhacirlere, dul kalan kadınlara, yetim ve kimsesiz kız çocuklarına sahip çıkarak onlara okul niteliğinde mesleki eğitimin verildiği bir Sanatevi açmıştır. Dernek bu okulda yüze yakın muhacir kadını koruması altına almış ve onlara burada eski Türk kadın sanatlarıyla birlikte biçki, dikiş ve ibtidaî seviyesinde dersler verilmiştir.⁷⁶⁰ Dernek, 1916 yılı Ramazan ayında bu kadınların yapmış el işlerinden büyük bir sergi açmıştır. Türk Ocağı'ndaki iki salonda açılan sergide, genç kızların elleriyle işledikleri örtüler, çay takımları, perdeler, çantalar, sarma işleri vb. eşyalar büyük beğeni toplamıştır. Sergiye hazırlanan 1500 lira değerindeki el emeği ürünün büyük çoğunluğu satılmış ve sergi fazla rağbetten dolayı Ramazan ayının 29'na kadar uzatılmıştır. Şair Nigar Hanım'ın derneğe hediye etmiş olduğu Elhân-ı Vatan adındaki şiir mecmuası dernek yararına sergide satışa sunulmuştur.⁷⁶¹ Bu tür faaliyetlerine devam eden dernek 24 Temmuz 1917 tarihinde

⁷⁵⁶ Dernek faaliyete geçtikten bir süre sonra Kanlıcadaki hanımlar tarafından burada bir şube açılmıştır. "Kıymettar Teşvik", *Kadınlar Dünyası*, No.15, 18 Nisan 1329/1 Mayıs 1913, s.1

⁷⁵⁷ Nizamnâmenin 2. maddesi için bkz. "Osmanlı Türk Hanımları Nizamnâmesi", *Kadınlar Dünyası*, No.2, 5 Nisan 1329/18 Nisan 1913, s.4.

⁷⁵⁸ Ruşen Zeki, a.g.m., s.345; "Konferans", *Kadınlar Dünyası*, No.3, 6 Nisan 1329/19 Nisan 1913, s.3.

⁷⁵⁹ "İhsan-ı Şahane", *Kadınlar Dünyası*, No.14, 17 Nisan 1329/30 Nisan 1913, s.2; "Kıymettar Teşvik", *Kadınlar Dünyası*, s.1

⁷⁶⁰ Nezihe Muhiddin, a.g.e., s.137-138; "Konferans", *Kadınlar Dünyası*, No.14, 17 Nisan 1329/30 Nisan 1913, s.4; "Meserretlerimiz", *Kadınlar Dünyası*, No.15, 18 Nisan 1329/ 1 Mayıs 1913, s.1

⁷⁶¹ Zinetullah Nuşirevan, "Türk Kadınının Terbiyevî Mevkii", *Türk Yurdu*, C.10, S.11, 4 Ağustos 1332/17 Ağustos 1916, s.3114-3116.

Taksim Bahçesi'nde kendi himayesindeki yetimler yararına bir eğlence tertip etmiştir.⁷⁶² Cemiyet düzenlediği bu müsamere, eğlence ve toplantılarda daha fazla hasılat toplayabilmek amacıyla çiçek satışı da yapmıştır.⁷⁶³

Sadece ihtiyaç sahibi kimsesiz kadın ve çocuklarla ilgilenmeyen Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği, Balkan ve I. Dünya Savaşları yıllarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'yle birlikte çalışmış ve bu cemiyete çamaşır, eldiven vb. ürünler dikerek destek vermiştir. Savaş mağdurlarını da unutmayan cemiyet, Darüşşafaka Hastanesi'ndeki gazileri hediyelerle ziyaret ederek onlara manevi desteğini göstermiştir. Ayrıca dernek düzenlediği bir müsamerenin gelirini savaş mağduru vatan evlatlarına bağışlamıştır.⁷⁶⁴

Hamiyet Hulusi Hanım'ın çevresinde toplanan kadınlar tarafından kurulan bu cemiyet varlığını 1957 yılına kadar sürdürmüştür.⁷⁶⁵

3.2.15. Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti Hanımlar Heyeti (1912)

1909 yılında kurulan Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin bir kolu olarak faaliyet gösteren Hanımlar Heyeti eğitimci ve yazar Nezihe Muhiddin Hanım tarafından İstanbul'da kurulmuştur. Hanımlar Heyeti'nin amacı, hanımlar arasında yardım toplayarak, Türk donanmasına nakdi yardım sağlamaktır. Hanımlar Heyeti, bu amaçla konferanslar, müsameler ve piyangolar düzenlemiştir. Birçok yardımsever ve aydın kadın cemiyete değerli eşyalarını bağışlamıştır. Ayrıca heyet düzenlediği konferanslar vasıtasıyla hanımlar arasında milliyetçi duygu ve düşüncelerin yayılmasına hizmet etmiştir. Ancak Donanma Muavene-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Heyeti bir yıl etkinlik gösterdikten sonra çalışmalarına son vermiştir.⁷⁶⁶

⁷⁶² Nazan Bekiroğlu, *a.g.e.*, s.125.

⁷⁶³ BOA, DH.UİM, 11-4/6-80, 12 Mart 1337/12 Mart 1921.

⁷⁶⁴ Lebib Selim, "Türk Kadınlığının Harb-i Umumideki Faaliyeti ", *Türk Yurdu*, C.9, S.5, 5 Teşrinisani 1331/ 18 Kasım 1915, s.2812-2816.

⁷⁶⁵ Avni Özgürel, "Osmanlı'da Kadınların Öncüsü Olduğu Bir Sivil Toplum Örgütlenmesi", *Radikal Gazetesi Arşivi*, 14 Haziran 2009, www.Radikal.com.tr/haber, erişim tarihi, 26 Mayıs 2011.

⁷⁶⁶ Nezihe Muhiddin, *a.g.e.*, s.137.

3.2.16. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi (1912)

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin bünyesinde 20 Mart 1912 tarihinde kurulmuştur. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin önemli bir üyesi olan Dr. Ömer Besim Paşa Hanımlar Heyeti'nin kurulmasında büyük çaba göstermiştir. Dr. Ömer Besim Paşa, Hilâl-i Ahmer hakkında kadınlara yönelik 27 Ocak 1914 tarihinde düzenlediği bir konferansta Hanımlar Heyeti'nin tesis edilme gerekçesini “*Hilâl-i Ahmer Cemiyet-i nizamnâme-i esasiyesini tevfiikan her memlekette mümâsil-i cemiyet-i sâire gibi mesai-i insaniyet perveransine hanımları da teşrik eylemeyi düşündü.*”⁷⁶⁷ olarak açıklamıştır. Ancak konuşmasının devamında “*Her ne kadar bu vechile hanımlardan bir heyet-i merkeziye teşkili bidayeten erkekler merkezinde bazı zevatça nizamnâmeye muhalif görülerek itiraz edildi ise de bu gibi teşkilatın tevsî'i ile istihsal kılınacak faideyi ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin esası olan şefkat ve merhamet gibi ulvi hislerin kadınlardaki derece-i teâlî ve taammümünü nazar-ı dikkate alanlarca derhal mazhar-ı tasvib ve kabul olunmuştur.*”⁷⁶⁸ diyerek Hanımlar Heyeti'nin kurulması esnasında Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ndeki bazı erkek üyelerin sergiledikleri muhalif tutuma dikkat çekmiştir. Büyük gayretler neticesinde faaliyete geçirilen Hanımlar Heyeti'nin üyeleri arasında dönemin tanınmış asker-sivil bürokrat, eşraf eşlerinin hanımları yer almıştır. Hanımlar Heyeti Başkadın Efendi'nin fahri başkanlığında kurulmuş olup fiili başkanlığını da Nimet Muhtar Hanımefendi üstlenmiştir. Yönetim kurulu ise ikinci başkan Ayşe Hanımefendi ve Madam Zoiros; başkâtibe Selma Rıza Hanımefendi;⁷⁶⁹ kâtibe, Fatma Aliye Hanımefendi, Sadiye Hanımefendi, Leyla Hanımefendi, İngilizce yazışmalar için kâtibe Madam Neomi Kelekyan; veznedar, Madam Kuyumcuyan; kâtibe ve muhasebeci, Nezihe Zeynep Hanımefendi; üye İsmet Hanım ve Madam Pançeri isimindeki hanımlardan oluşmaktadır. Merkezin 100'e yakın kadın üyesi olup bu üyeler arasında birçok Gayrimüslim kadın da bulunmaktaydı.⁷⁷⁰ Merkez üyesi bu kadınların her biri aidat

⁷⁶⁷ Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans*, (haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2007, s.9-80.

⁷⁶⁸ Besim Ömer, *a.g.e.*, s.81.

⁷⁶⁹ Selma Rıza Hanımefendi, II. Meşrutiyet dönemi Ayan Mebuslarından Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşidir. Paris'te iyi bir eğitim gören Selma Hanım 1888 yılında Avrupa'da kurulmuş olan ve birçok ülkede şubesi olan Beynelmilel Kadınlar Cemiyeti'nde Türk kadınlığını temsil etmiştir. “Kadınların Beynelmilel İctimaîsi”, *Kadınlar Dünyası*, No.133, 1 Mart 1330/14 Mart 1914, s.3.

⁷⁷⁰ Besim Ömer, *a.g.e.*, s.81; Cahit Çaka, *a.g.e.*, s.37-38; Muzaffer Tepekaya, Leyla Kaplan, “Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, Konya 2003, s.150-151.

ödedikleri gibi ev ev, mahalle mahalle dolaşarak merkez adına para ve birçok eşya topluyorlardı.⁷⁷¹

Balkan Savaşı sırasında kurulan merkezin amacı askerlere, muhacirlere, dul kadınlara ve kimsesiz çocuklara yardım etmektir. Hanımlar Heyeti, cephede askerin ihtiyaçlarına, cephe gerisinde de halkın sorunlarına eğilerek çözüm aramıştır. Merkez Heyeti bu amaçla kermesler, el işlerinden oluşan sergiler, çay partileri, toplantılar ve konferanslar düzenlemiştir. Böylece ihtiyaç sahibi ailelerin ve ordunun gereksinim duyduğu yiyecek, giyecek ve tıbbi malzeme temin edilmeye çalışılmıştır.⁷⁷²

Büyük bir özveri ile çalışan Hilâl-i Ahmer Hanımlar Heyeti hem Balkan hem de I. Dünya Savaşı sırasında diğer yardım cemiyetleriyle işbirliği yaparak ordu için pamuklu hırka, çamaşır, eldiven, çorap, sargı bezi vb. eşyalar imal etmiş veya toplamıştır. Gazetelere verdikleri ilanlarla yaralı askerlere ve hastalara çamaşır dikecek hanımlar göreve çağırılmıştır. Hilâl-i Ahmer kadınları başlattıkları yardım kampanyalarına halkın daha fazla ilgisini arttırabilmek için *çiçek günü* toplantılarıyla birlikte *yardım toplama* günlerini de düzenlemişlerdir. Merkez Heyeti üyesi kadınlar Hilâl-i Ahmer Cemiyeti adına düzenlenen balolarda da aktif rol almışlardır. 1913 yılında Pera Palas Oteli'nde düzenlenen bir baloda toplanan hâsılâtın büyük kısmı cemiyetin kurucu üyelerinden Paris elçisi Rıfat Paşa'nın eşi tarafından verilmiştir.⁷⁷³ Hanımlar Merkezi Heyeti'nin bir diğer yardım faaliyeti de tiyatro gösterisi tertip etmek olmuş ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yararına 25 Ocak 1914 tarihinde bir tiyatro oyunu düzenlemiştir.⁷⁷⁴

Hanımlar Merkezi, yaptığı yardımların yükünü hafifletmek, yapılan yardımlarla hayatlarını sürdürmeye çalışan muhacir kızlarına, biçare kadınlara ve kimsesiz çocuklara meslek ve el işlerini öğretmek amacıyla 3 Ağustos 1913 tarihinde Hilâl-i Ahmer Dârüssınaisi'ni açmıştır.⁷⁷⁵ Nezihe Muhiddin Hanım, Hilâl-i Ahmer Dârüssınaisi'nin kurulduğu günleri şu cümlelerle ifade etmektedir. "*Hilâl-i Ahmer Dârüssınaisi'nin kuruluş tarihini Balkan Savaşı'nın en korkunç zamanlarında aramak lazımdır. Başkent düşman tarafından tehdit ediliyor, akın akın muhacirler bunların arasında zavallı kimsesiz*

⁷⁷¹ Cahit Çaka, *a.g.e.*, s.38.

⁷⁷² Besim Ömer, *a.g.e.*, s.81; Muzaffer Tepekaya, Leyla Kaplan, *a.g.m.*, s.152.

⁷⁷³ Muzaffer Tepekaya, Leyla Kaplan, *a.g.m.*, s.163.

⁷⁷⁴ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde..*, s.201.

⁷⁷⁵ Besim Ömer, *a.g.e.*, s.134.

kadınlar, çaresiz genç kızlar İstanbul'a üşüşüyor, İstanbul'dan medet ve yardım bekliyorlardı. ... İşte Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Dârüssınaisi de bu feci ve acı günlerin birinde sırf Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi'nin çaba ve atılımıyla doğdu.”⁷⁷⁶ Genel merkezin verdiği 500 lira sermaye ile açılan Dârüssınai bir atölye, bir eğitim merkezi olarak hizmet vermiştir.⁷⁷⁷ Dârüssınai'nin idaresi, Hanımlar Merkezi azalarından Sadiye Halil, Leyla Vahit, Nezihe Veli ve Macide Besim hanımlara verilmiştir. Nakış hocalığı görevine ise Ulviye Hanım getirilmiştir. Ulviye Hanım, Dârüssınai'de gösterdiği gayret ve başarılarından dolayı Maarif Nezâreti tarafından Sanayi Madalyası ile ödüllendirilmiştir.⁷⁷⁸ Hilâl-i Ahmer Dârüssınaisi yetim ve biçare kalmış kız çocuklarını sokak hayatından kurtararak onların nispeten daha güzel bir terbiye almalarını sağlamıştır. Başlangıçta 15 genç kız ile kadının yer aldığı bu sanatevinde çalışanların sayısı ilk üç ay içinde 110' a çıkmıştır. Burada üretilen el işleri sergilerde, kermeslerde ve iş yerlerinde satılarak cemiyet bütçesine destek sağlanmıştır. Örneğin Türk Ocağında açılan büyük bir sergiye Hilâl-i Ahmer Dârüssınaisi de yaptığı ürünlerle katılmıştır.⁷⁷⁹ Ayrıca Dârüssınai'de cephedeki askerleri zehirli gazlardan koruyacak ağızlık ve burunluklar üretilmiştir. Üretilen 40.000 kadar ağızlık ve burunluklar önce denizci askerlere sonra da cepheelerde savaşan askerlere hızla gönderilmiştir. Dârüssınai'de yine ordu için 135.000 kat çamaşır ile 60.000 adet avcı yelegei dikilmiştir.⁷⁸⁰

Dârüssınai'nin çalışmalarını yakından takip eden Dr. Ömer Besim Paşa “Darüssınai'de bu gün bizce hemen metrûk ve fakat ecnebiler nezninde bile pek muteber ve makbul olan nakış işleri yapılmakta ve gayet ince ve dil-firib nakışlarla müzeyyen küçük çay havluları ve masa örtüleri, gömlekler vesaire işlenmekte ve dokunmaktadır. Bu haliyle şu Darüssınai-i yalnız biçare bir takım evlad-ı muhacirinin te'min-i maişetine hizmet etmiyor. Belki unutulmuş ve ihmal edilmiş birisi bir sanat-ı nefiseyi de ihya ile memleketin seviye-i sanaiyesini yükseltmeye çabılıyor.”⁷⁸¹ diyerek bu müessesenin faaliyetlerinden övgüyle bahsetmektedir.

⁷⁷⁶ Nezihe Muhiddin, *a.g.e.*, s.139.

⁷⁷⁷ Muzaffer Tepekaya, Leyla Kaplan, *a.g.m.*, s.176.

⁷⁷⁸ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.199; BOA, DÜİT, 68/110, 6 Mart 1338/6 Mart 1922.

⁷⁷⁹ Besim Ömer, *a.g.e.*, s.134; Nezihe Muhiddin, *a.g.e.*, s.140.

⁷⁸⁰ Lebib Selim, “Türk Kadınlığının Harb-i Umumideki Faaliyeti”, *Türk Yurdu*, C.9, S.4, Teşrinievvel 1331/Ekim-Kasım 1915, s.2798.

⁷⁸¹ Besim Ömer, *a.g.e.*, s.134-135.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, I. Dünya Savaşı yıllarında Müslüman kadınlarını hastabakıcı ve hemşire olmaya davet ederek hastanelerde ihtiyaç duyulan insan gücünü temin etmeye çalışmıştır. Bu amaçla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından açılan hastabakıcılık kurslarına katılan kadınlar mezun olduktan sonra cephede veya cephe gerisindeki hastanelerde çalışarak askerlere ve sivillere sağlık hizmeti vermişlerdir.⁷⁸² Hastabakıcılar hakkında 1917 yılında yayınlanan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi Takvimi'nde⁷⁸³ yer alan bilgilere göre “*Bidayeti harbten beri Merkez-i Umumiye’ye müracat eden hastabakıcı hanımların sayısı 353’tür. Hilal-i Ahmer’de mükid olarak Hilal-i Ahmer, askeri, mülki hastanelerinde hastabakıcılık edenler 20, Dârülfünûnda verilen nazari derslere devam edenler 36, Kadırga Mektebine devam edenler 37, Balkan Harbi’nde hastanelerde bulunduklarına dair vesika ibraz edenler 35, diploma veya vesikaya haiz olmayanlar 156, toplam 284*”⁷⁸⁴ sayısı verilmektedir.

Kurulduğu andan itibaren Müslüman hanımların yanı sıra Gayrimüslim hanımların da fedakârlıkla çalıştığı Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi yaptığı faaliyetleriyle kadınların toplum içindeki hareket alanını genişletmiştir. Trabzon, Eskişehir, Aydın ve Halep’te açmış olduğu şubelerle vatanın dört bir yanını kucaklayan Hanımlar Merkezi yurt dışında Paris ve Viyana’da da şubeler açmıştır.⁷⁸⁵

3.2.17. Mamulât-ı Dâhiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi (1913)

Mamulât-ı Dâhiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi, Melek Meliha Hanım tarafından İstanbul Beyazıt’ta açılmıştır.⁷⁸⁶ Cemiyet, 20 Nisan 1913’te Kadınlar Dünyası’nda yayınlanan beyannâmesinde amacını “*Yerli emtiasının istihlâki hususunda sarf-ı mesai etmektir. Bazı hususat vardır ki, faaliyet ve ehliyetten ziyade ancak muavenet-i ahali ile mevki-i fiile gelebilir. Bugün Avrupa’nın refahını temin eden sınaat ve ticaret değil midir? Bizim hal-i nisyanda kalan zavallı sanayimiz terakki yerine tedenniye*

⁷⁸² Ruşen Zeki, a.g.m., s.348.

⁷⁸³ Hanımlar Merkez Heyeti I. Dünya Savaşı esnasında yardım toplamak amacıyla kadınlara yönelik 250 sayfayı bulan bir takvim çıkarmıştır. Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde..*, s.201.

⁷⁸⁴ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi: *Takvimi* 2, İstanbul 1332, s.144’ten aktaran Muzaffer Tepekaya, Leyla Kaplan, a.g.m., s.168.

⁷⁸⁵ Güldane Çolak, Lale Uçan, a.g.e., s.154.

⁷⁸⁶ Cemiyet merkezinin açık adresi; Beyazıt’ta Maliye Nezâreti arkasındaki Takvimhane sokağının 5 numaralı hanesidir. “Mamulât-ı Dahiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi’nin Beyannâmesi”, *Kadınlar Dünyası*, No.5, 8 Nisan 1329/ 21 Nisan 1913, s.4; Ruşen Zeki, a.g.m., s.350.

*uğraşmamış mıdır? Ve bu yüzden kucak kucak paralarımızı Avrupa'nın eteğine döküyoruz. ... Cemiyet menfaat-i umumiye için hiçbir fedakârlıktan çekinmeyecektir. İnşallah yakında Mamulât-ı Dâhiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyet-i hayriyesi namıyla bir terzihane küşat edilecektir. ... Aynı zamanda cemiyet kadınlığın terakkisine ve tealisine, tenvir-i efkâr ve tevsî-i ma'lumatına çalışacaktır.”*⁷⁸⁷ cümleleriyle açıklıyordu. Cemiyetin 12 kişilik bir idare heyeti tarafından yönetileceği ve siyasetle hiçbir ilgisi olmayacağı da bildirilmiştir.⁷⁸⁸

Yerli malı kullanımını teşvik etmek amacıyla kurulan cemiyet, beyannâmesinde de belirttiği üzere 3 Temmuz 1913 tarihinde bir terzihane açmıştır. Terzihanenin açılış günü ayrıca Hereke Fabrikası müdürü Akif Bey'den alınan destek ile yerli mallarının tanıtıldığı bir sergi düzenlemiştir.⁷⁸⁹ Terzihanenin açılmasıyla ilgili Kadınlar Dünyası'nda 5 Temmuz 1913'te yayınlanan bir yazıda “*Mesmuatımıza nazaran sergi müessisleri vilâyat-ı Osmaniye'de dahi memurlar göndererek oralardan dahi buraca sarfı mümkün olabilecek eşya celb ettirebilecekler ve bu suretle bu müesseseyi adete mamulat ve mensucat-ı dahiliyemizin bir meşher-i umumiyesi haline getireceklerdir. Hatta bu gaye ile İzmir'e, Şam'a, Halep'e şimdiden bir memur göndermişlerdir.”*⁷⁹⁰ denilerek bu müessesenin varlığından takdirle bahsedilmiştir. Kısa zamanda ilerleme kaydeden terzihanede fakir kadınlar ve kızlar hem meslek öğrenmiş, hem de buradan geçimlerini sağlayacak kadar maaş almışlardır. Hatta buradaki kadınlardan bazıları terzi ustası olarak yetişmiştir. Cemiyet burada yerli kumaşlar kullanarak diktiği ürünlerini sergilerde ve açtığı mağazasında satışa sunmuştur.⁷⁹¹ Yerli malı tüketimini arttırmak ve kamuoyunu bu hususta bilinçlendirmek isteyen cemiyet değişik faaliyetlerde bulunmuştur. Örneğin Şirket-i Hayriye'den bir vapur kiralayan cemiyet Hereke'deki tekstil fabrikasına bir ziyaret düzenlemiştir. Gezinin amacı fabrikayı kadınlara tanıtarak fabrikanın ürettiği yerli

⁷⁸⁷ “Mamulât-ı Dahiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi'nin Beyannâmesi”, *Kadınlar Dünyası*, No.4, 7 Nisan 1329/20 Nisan 1913, s.4.

⁷⁸⁸ Aynı yer, s.4.

⁷⁸⁹ Ruşen Zeki, a.g.m., s.348; “Erkeklerle İştirak”, *Kadınlar Dünyası*, No.80, 22 Haziran 1329/ 5 Temmuz 1913, s.1

⁷⁹⁰ “Erkeklerle İştirak”, *Kadınlar Dünyası*, s.1

⁷⁹¹ Ruşen Zeki, a.g.m., s.348; “Mamulât-ı Dahiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyeti-i Hayriyesi'nden”, *Kadınlar Dünyası*, No.77, 19 Haziran 1329/2Temmuz 1913, s.4.

kumaşlara kadınların rağbeti arttırmaktı.⁷⁹² Cemiyet bir yıl sonra Hereke fabrikasına yeniden bir gezi düzenlemiş ve önceki seneye göre geziye daha fazla kadın katılmıştır.⁷⁹³

Cemiyet kurulduktan 1 yıl sonra 1914 yılında Sıyânet adını verdiği bir dergi çıkarmış ve faaliyetlerini buradan kamuoyuna duyurmuştur. Aynı zamanda geçen bu 1 yıllık süreçte cemiyetin odak noktasının değiştiği de görülmektedir. Nitekim yerli malı kullanma cemiyeti, milli tüketim cemiyetine diğer bir ifadeyle *İstihlâk-ı Milliye*'ye dönüşmüştür. Bu dönüşümün en kuvvetli sebebi Balkan Savaşları neticesinde ortaya çıkan milliyetçi fikirlerdeki değişimlerdir. Cemiyet bu süreçte kadar yerli malı kelimesini Osmanlı sınırları dâhilinde üretilen tüm mallar için kullanırken Balkan Savaşları'ndan sonra milli tüketim ile Müslüman üreticilerin ürünlerini kastederek İslâm kadınlarını Müslüman mağazalarına yönlendirmeye teşvik etmiştir.⁷⁹⁴

Cemiyet I. Dünya Savaşı yıllarında da büyük bir özveriyle çalışmıştır. İstanbul'un çeşitli semtlerindeki⁷⁹⁵ dikiş-nakış ve el işleri atölyelerinde orduya 1500 çift yün çorap ile 1450 adet avcı yeleği imal etmiştir. Bu ürünler orduya teslim edilmek üzere Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne teslim edilmiştir. Cemiyet seferberlik yıllarında asker aileleri arasında tahkikat yaparak onlardan muhtaç gördüğü kimselere nakdi yardımda bulunmuştur. Birçok fakir ve kimsesiz kadına destek olduğu gibi muhacir ailelerine de yardım elini uzatmıştır.⁷⁹⁶ Ayrıca cemiyet üyeleri Çanakkale Savaşı'nda yaralanan askerler için Divan yolundaki büyük bir konakta yüz yataklı hastane açmıştır. Hastanenin açılışındaki tüm masraflar bizzat cemiyetin kendi sermayesinden karşılanmıştır. Hastanenin aylık 100 lira olan gideri yine cemiyetin tesis etmiş olduğu mağazasından ve dikimhanelerinden temin edilmiştir. Cemiyet üyeleri bu hastanede fahri olarak hastabakıcılık hizmetinde bulunmuş ve böylece İstanbul'un kibar hanımları ile Anadolu evlatları arasında karşılıklı hürmet ve muhabbet başlamıştır. Cemiyet çok geçmeden hastanedeki yatak sayısını 160'a çıkarmıştır. Türk kadınlarının savaş sırasındaki faaliyetlerini anlatan Lebib Selim bu hastaneye yaptığı ziyaretinden bahsettiği yazısında "*Hanımların idare ettiği hastane pek temiz ve havadar*

⁷⁹² Fatma Mükerrerem, "İstihlâk-ı Milli Hanımlar Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi'nin Herekeye Ziyareti", *Kadınlar Dünyası*, No.109, 14 Eylül 1329/27 Eylül 1913, s.6-7

⁷⁹³ "İstanbul Postası", *Sıyânet*, 2 Temmuz 1914, s.2.

⁷⁹⁴ Nicole A.N.M. Van Os, "Milli Kıyafet: Müslüman Osmanlı Kadını ve Kıyafetinin Milliyeti", (çev. Bülent Keneş), *Türkler*, C.14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.141.

⁷⁹⁵ Cemiyetin İstanbul merkez olmak üzere, Üsküdar, Beylerbeyi ve Emirgan'da atölyeleri vardır.

⁷⁹⁶ Lebib Selim, "Türk Kadınlığının Harb-i Umumideki Faaliyeti", *Türk Yurdu*, C.9, S.4, Teşrinievvel 1331/Ekim-Kasım 1915, s.2798-2799.

*olduğu gibi hastaların üstü başı, yatak takımları oldukça tertipli ve düzgündür. Millet analarının gazi evlatlarına ne derece önem verdiklerini açıkça göstermektedir.*⁷⁹⁷ diyerek cemiyetin yapmış olduğu bu faaliyeti şefkatperver bir hareket olarak değerlendirmiştir.

Mamulât-ı Dâhiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi'nin faaliyetleri kamuoyunda yakından takip edilmiş ve memnuniyetle karşılanmıştır. Kadınlar Dünyası gazetesi cemiyetin çalışmalarına başından beri destek vermiş ve cemiyetle ilgili birçok haberi gazetesinde yayınlanmıştır. Kadınlar Dünyası yazarlarından Atiye Şükran bir yazısında “... Var olsun Mamulât-ı Dâhiliye İstihlâki müessesesini teşkil eden hanımlar!”⁷⁹⁸ diyerek cemiyeti övmüştür. Abdullah Cevdet'de İctihad'da yayınlanan bir yazısında, yerli sanayiye teşvik eden ve iktisadi hayatın canlanması için çalışan cemiyeti takdir etmiş ve cemiyet üyesi kadınları çalışmalarından dolayı iltifata layık görmüştür.⁷⁹⁹

3.2.18. Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti (1913)

Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti, Balkan Savaşı sırasında 1913 yılında bir yardım derneği olarak Müdafaa-i Milliye Cemiyeti bünyesinde İstanbul'da kurulmuştur. Cemiyetin kurulmasında Balkan Savaşı'nda soydaşlarına yardım için Petersburg' tan gelen 4 Türk kızı Ümmü Gülsüm Kemalova, Rukiye Yunusova, Meryem Pataşova ve Meryem Yakubova'nın büyük katkısı olmuştur. Bu hanımlar Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin kurulmasından 2 gün sonra cemiyetin toplantı halinde bulunan Tenvir-i Efkar Heyeti'ne bir dilekçe vererek Hanımlar Heyeti'nin kurulmasını istemişlerdir. Verilen dilekçede şu tekliflere yer verilmiştir:⁸⁰⁰

1. *İane toplamak için hanımlardan ibaret bir heyet teşkil edilmeli. İstanbul birkaç dairelere taksim ile her dairede gezilecek evlerin cetveli yapılmalı ve her dairede gezmek için birkaç hanımlar tayin edilmeli. Biz kendi iş bu heyetin her nevi hizmetinde bulunmayı iltizam ediyoruz ve üstümüzdeki altın ve gümüş ve ziynet esvabı gibi zi-kıymet eşyalarımızın kâffesini de bağışlayıp iane ediyoruz.*

⁷⁹⁷ Lebib Selim, “Türk Kadınlığının Harb-i Umumideki Faaliyeti”, *Türk Yurdu*, C.9, S.5, 5 Teşrinisani 1331/ 18 Kasım 1915, s.2812-2813.

⁷⁹⁸ Atiye Şükran, “Ne Güzel”, *Kadınlar Dünyası*, No.13, 16 Nisan 1329/29 Nisan 1913, s.2.

⁷⁹⁹ Abdullah Cevdet, “İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti”, *İctihad*, No.68, 30 Mayıs 1329/6 Haziran 1913, s.1477-1478.

⁸⁰⁰ A.C., “Ağlatan Bir Sahne-i Fazilet”, *İctihad*, No.51, 24 Kanunusani 1328/ 6 Şubat 1913, s.1163-11164; Nazım Hikmet Polat, *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara 1991, s.73-74.

2. Hanımlar arasında hamiyet-i vataniye uyandıracak tezden birkaç ictimailer yapılmalı ve nutuklar icra edilmeli.

3. Harp meydanına gitmek için hanımlardan ibaret fırkalar teşkil edilmeli. Bu hanımlar mecruh askerlerimize bakarlar. Yaralarını sararlar ve yemeklerini hazırlarlar, cesareti bitenleri teşçi ederler. Ma'azalah düşman önünden kaçmak gibi ihanette bulunanların ellerinden tüfeklerini alıp vatan müdafaası uğrunda can verirler ve erkeklere nümune olurlar. Meydan-ı harbe gidecek hanımlar fırkasına birinci olarak kendimiz kaydolunuyoruz.

4. Bu hanımlar Heyet-i Hazret-i Sultan'a müracaat ederek vatanın şu kadar büyük tehlikeye, makam-ı mukaddes-i hilafetini şu kadar büyük hakaret ve muhataraya maruz bulunduğu bir zamanda onun asker başında olarak hudut boyunca gitmesi ve makam-ı hilafetin muhafaza-i namusu için feda-yı can etmeye hazır olduğunu bütün alem-i İslâm'a bil-fiil göstermesini ve büyük hemşiremiz Halide Edip Hanımefendi hazretlerinin Türk Yurdu mecmuasında Sultan-ı Ali Osman'a hitaben yazmış olduğu temennilerin fiiliyata çıkmasını rica etmelidir.⁸⁰¹

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti de bu istekleri olumlu karşılayarak Hanımlar Heyeti'ni kurma kararını almıştır. Cemiyetin amacı ise kadınlar arasında yardım toplamak, kadınlara yönelik konferanslar ve toplantılar düzenlemek olarak belirlenmiştir. Ancak Hanımlar Heyeti'nden bazı üyeler Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Hastaneler Heyeti'nde de görev almışlardır. Örneğin Hanımlar Heyeti'nin aktif bir üyesi olan Fehime Nüzhet Hanım Balkan ve I. Dünya Savaşı sırasında Bakırköy Hastanesi için yardım toplamış ve buradaki yaralı askerlere hastabakıcılık hizmeti vermiştir.⁸⁰²

Cemiyet, Balkan Savaşı'nın yarattığı büyük üzüntüyle Osmanlı kadınlarını birlik ve beraberliğe çağırmak için 8 Şubat ve 15 Şubat 1913 tarihlerinde Dârülfünûn'da iki büyük konferans düzenlemiştir. Tarık Zafer Tunaya'ya göre bu konferanslar Osmanlı kadınının topluca sesini duyurmuş ve onların usta konuşmacılar olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁸⁰³ Bu konferanslara İslâmcı, Türkçü ve Batıcı fikir akınlarına mensup; Fatma

⁸⁰¹ Halide Edip bu yazısında, Sultan Mehmet Reşad'ın İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmet'le aynı adı taşıdığına dikkat çekerek, padişahın ve şehzadelerin ordunun başına geçerek bizzat savaş meydanlarında bulunmaları gerektiğini söylemektedir. Halide Edip, "Padişah ve Şehzadelerimize", *Türk Yurdu*, C.2, S.2, 1 Kanunusani 1328/14 Ocak 1913, s.33-36.

⁸⁰² Nazım Hikmet Polat, *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s74-81.

⁸⁰³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal...*, s.508.

Aliye, Halide Edip, Şair Nigar, Nakiye Hanım, Nezihe Muhlis, Gülsüm Kemalova, Fehime Nüzhet gibi tanınmış aydın kadınlar konuşmacı olarak katılmışlardır.⁸⁰⁴ Bu toplantıların önemli bir özelliği vatanın tehlikeye düşmesi halinde, değişik fikir akımlarının etkisi altındaki hanımları bir araya getirmesidir. Konferansları dinlemek için gelen kadınlar konuşmaların muhtevasından öyle etkilenmişlerdir ki, yanlarındaki bütün kıymetli eşyalarını bırakarak cemiyete bağışlamışlardır. I. Dârülfünûn konferansının sonunda Halide Edip bir teklifte bulunarak Rumeli’deki soykırım ve mezalimin protesto edilmesini istemiştir. Bu teklif toplantı salonundaki hanımlar tarafından kabul edilerek şu kararlar alınmıştır:⁸⁰⁵

- 1.Bütün Osmanlı kadınları adına Osmanlı Ordusu’na telgraf çekmek.
2. Rumeli’ndeki cinayetlere karşı Hindistan, Rusya, Türkistan ve ehli Alem-i İslâm kadınlarını Müdafaa-i Milliye’ye yardım etmeleri için telgraf çekmek.
- 3.Rumeli’nde gerçekleştirilen mezalimin protesto ve durdurulması çalışmalarına katılmaları için Avrupa Kraliçelerine telgraf çekmek.

Alınan bu kararlar üzerine orduya bir telgraf çekilmiş, Avrupalı Kraliçelere de mektuplar gönderilmiştir. Ruşen Zeki bu konferanslar için “*Umum millete olduğu gibi kadınlarımızın da asıl intibahı, harb-i âhirden ve asıl hareketi harb-i âhirden sonra başlar. Düşman Çatalca’ya geldiği vakit kadınlarımız Dârülfünûn konferans salonunda bir içtima akdettiler. Bu içtima pek azim ve vatanpervane oldu*”⁸⁰⁶ diyerek kadın faaliyetlerindeki gelişmeye dikkat çekmiştir.

Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti konferanslar esnasında yapılan konuşmaların ve okunan şiirlerin metinlerini *Dârülfünûn Konferans Salonunda Kadınlarımızın İctimaları* adıyla yayınlanmıştır.

Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti yardım toplamak amacıyla hanımlar için Osmanbey Bahçesi’nde muzıka, saz ve sinemadan ibaret bir müsamere tertip etmiştir. Ayrıca Tepebaşı Tiyatrosu’nda cemiyet menfaatine bir de konser düzenlenmiştir.⁸⁰⁷ Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti, İstanbul’un farklı semtlerinde yeni şubeler açarak

⁸⁰⁴ Ruşen Zeki, ag.m., s.344; Şefika Kurnaz, “Balkan Harbinde Kadınlarımızın Konferansları”, Aile ve Toplum, C.1,S.1, Ankara 1991, s.17.

⁸⁰⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal...*, s.508; Leyla Kaplan, a.g.e., s.50.

⁸⁰⁶ Ruşen Zeki, a.g.m., s.344.

⁸⁰⁷ Nazan Bekiroğlu, a.g.e., s.126.

faaliyetlerini yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Örneğin Üsküdar'da Müdafaa-i Milliye Heyet-i Nisaiyesi ile Beşiktaş Müdafaa-i Milliye Hanımlar Şubesi açılmıştır. Beşiktaş Şubesi tarafından Teşvikiye semtinde Mülkiye Rüşdiye Mektebi olarak kullanılan Süleyman Paşa konağında Fatma Aliye, Fehime Nüzhet, Nezihe Muhlis, Nigar Hanım ve şube başkanı Nur Sabiha Hanımın konuşmacı olarak katıldığı bir toplantı düzenlemiştir. Şube ayrıca bir de piyango tertip etmiştir.⁸⁰⁸ Cemiyetin İstanbul dışında Niğde'de bir şubesi de açılmıştır. Niğde Müdafaa-i Milliye Hanımlar Şubesi adıyla kurulan cemiyet şehitler adına mevlit okutmuş ve ilk toplantısında 10000 kuruş bağış toplamıştır.⁸⁰⁹

3.2.19. Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti (1913)

Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, Kadınlar Dünyası sahibi Ulviye Mevlan Hanım tarafından İstanbul'da kurulmuş ve cemiyetin başkanlık görevini üstlenmiştir.⁸¹⁰ Kadınlar Dünyası 9 Haziran 1913 tarihli sayısında "*Kadınlarımız hayat-ı ictimaide, hayat-ı mesaide mühim bir inkılâp vücuda getiriyorlar. Malumdur ki, böyle ictimai inkılâplar daima cemiyetler sayesinde vücut bulmuştur. İşte Osmanlı hanımları dahi şimdiye kadar birkaç cemiyet teşkil ettiler, ciddiyetle çalıştılar. Bu defa mesmuatımıza nazaran yeni bir cemiyet teşekkül ediyor, bunun gayeleri mühim olduğu söyleniyor.*"⁸¹¹ cümleleriyle cemiyetin kuruluşunu okuyucularına duyurmuştur. Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, 10 Haziran 1913 tarihinde Binbirdirek'teki Kadınlar Dünyası binasında faaliyete geçmiştir. Cemiyet cins ve mezhep ayırmaksızın tüm Osmanlı kadınlarına açık olduğunu beyan etmiştir.⁸¹²

Cemiyet, programında amacını şöyle açıklamıştır: "*Osmanlı muhiti kadınlığında hayat-ı ictimai-i nisvanı tanzim ile hayat-ı mesaiyi uyandırmak, münevver bir nesl-i âti yetiştirecek ma'lumatlı valideler ihzar eylemek, evvela kıyafet-i hariciye-i nisvanın ıslahına, saniyen işçiliğe müteallik müesseselerin vücuduna ve bunlarda kadınların,*

⁸⁰⁸ Nazım Hikmet Polat, *a.g.e.* s.74-81.

⁸⁰⁹ "Niğde Hanımlarının Hamiyyeti", *Türk Yurdu*, C.9, S.10, 14 Kanunusani 1331/27 Ocak 1916, s.2902.

⁸¹⁰ Cemiyetin birinci sene-i devriyesinde yapılan seçimde Ulviye Mevlan 23 oy ile yeniden başkanlığa getirilmiştir. İdare heyetine ise Fatma Pakize, Süreyya Lütfü, Sıdika Ali Rıza, Azize Haydar, Belkıs Şevket, Yaşar Nezihe, Sara Arif, Nimet Cemil ve Şükûfe Nihal seçilmiştir. "Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti – İctimai Umumi İntihabat", *Kadınlar Dünyası*, No.144, 23 Mayıs 1330/5 Haziran 1914, s.6.

⁸¹¹ "Faaliyet Başlıyor", *Kadınlar Dünyası*, No.54, 27 Mayıs 1329/ 9 Haziran 1913, s.1

⁸¹² "Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Programı", *Kadınlar Dünyası*, No.55, 28 Mayıs 1329/10 Haziran 1913, s.1.

kızların istihdamına, salisen kadınlıkta, ilmin, irfanın yükselmesine mütevakkıftır.”⁸¹³ Bu düşüncelerle yola çıkan Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti’nin programında ise şu hususlara yer verilmiştir:⁸¹⁴

1. Ahkâm-ı celile-i şer’iyemize muvafık sade, süsten âzâde, iş görebilmeye salih kadınlarımıza mahsus birkaç nev kıyafet-i hariciye icat edip numunelerini hükümete badel’arz, azası üzerinde tatbiki başlamak suretiyle tamimini temin eyleyecektir.

2. Cemiyet, iktidar-ı malisi nisbetinde mütenevvi sanayie müteallik iş evleri tesis edip bunlarda kadınları, kızları istihdam ile sefaletlerini tahfif, çeyizlerini de ihzar ve bu suretle de sanayi-i milliye’nin inkişaf ve terakkisine gayret edecektir.

3. Cemiyet, hususi mektepler küşadıyla, gazeteler, risaleler neşriyle, konferanslar itasıyla efkar-ı nisvanı tenvir ve i’la ile gayesini aktar-ı Osmaniye’ye tamime çalışacaktır.

Cemiyet programında siyasete yer verilmeyeceği de ifade edilmiştir. 36 maddelik programından anlaşıldığına göre cemiyetin idare heyeti 9-12 kişi arasında olacak ve bu heyet her hafta toplanacaktı. Cemiyete üye olacak kadınlar ilk etapta bir defaya mahsus 20 kuruş, aylık ise 5 kuruş aidat ödeyecekti.⁸¹⁵

Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti aldığı kararlar bakımından diğer kadın cemiyetlerinden farklı bir görünüme sahiptir. Nitekim programının içeriği kadınların ihtiyaç önceliklerine göre hazırlanmıştır. Cemiyet genel anlamda, Osmanlı toplumunda kadınların sosyal hayatını düzenlemek, kadınların kıyafetlerini ıslah etmek, kadınları çalışma yaşamına sokmak ve kadınlar için çeşitli okullar açmak amacıyla kurulmuştur. Kadının üzerindeki her türlü geleneksel baskıya son vermek isteyen cemiyet, mücadeleye girişmiş ve Kadınlar Dünyası vasıtasıyla da kamuoyuna özellikle de kadınlara seslenerek düşüncelerini yaymaya çalışmıştır. Cemiyet programında belirtilen amaçlar doğrultusunda faaliyete başlayan Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti kadınların dış kıyafetinin düzenlemesi hususunda Kadınlar Dünyası’nda birçok defa yazı yayınlamış ve milli bir kıyafetin oluşturulması için çaba sarf etmiştir. Cemiyet üyeleri söz konusu kıyafetlerin kadınlar tarafından rağbet görmemesi ihtimaline karşı da kıyafetleri bizzat kendileri

⁸¹³ Aynı yer, s.1.

⁸¹⁴ “Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Programı”, *Kadınlar Dünyası*, No.55, 28 Mayıs 1329/10 Haziran 1913, s.1.

⁸¹⁵ Aynı yer, s.1.

giyerek tanıtmayı üzerlerine vazife olarak almışlardır.⁸¹⁶ Kadınları çalışma yaşamına kazandırmak amacıyla iş evleri açılması gerektiğini söyleyen cemiyet bir terzi evi açarak kadınları mesai hayatına alıştırmaya çalışmıştır.⁸¹⁷ Cemiyetin bu teşebbüsüne Doktor Ahmet Vicdani Bey destek vererek terzihaneye iki adet Singer dikiş makinesi hediye etmiştir.⁸¹⁸ Bu terzihane de terzilik dersleri verilecek ve siparişle dışarıya işler yapılacaktır. Böylece kadınlar bu gibi iş yerlerinde istihdam edilerek hem kendi hayatlarını kazanmaya başlayacak, hem de ülkenin ihtiyacı olan sanayinin oluşturulmasına katkı sağlayacaklardı.⁸¹⁹ Cemiyet, Kadınlar Dünyası vasıtasıyla her türlü eşyanın satılacağı bir ticarethane açılacağını ve burada İslâm kadınlarının çalıştırılacağını kamuoyuna ilan etmiştir.⁸²⁰ Cemiyetin, kadınları çalışma yaşamına teşviği başarılı olmuş ve kadınlar tarafından çeşitli ticarethaneler açılmıştır. Örneğin, Seyide Kemal Hanım tarafından Sultanahmet civarında hanımlara mahsus bir pastahane açılmıştır.⁸²¹ Ancak cemiyet asıl başarısını İslâm kadınının ilk kez bir kamu kuruluşunda çalışmasını sağlayarak göstermiştir. Cemiyetin yoğun propagandası ve direnişi ile Bedra Osman Hanım ve arkadaşları büyük tartışmalara rağmen İstanbul Telefon İdaresine kabul edilmişlerdir. Üstelik Bedra Osman Hanım, bu kurumda müfettişlik görevine tayin edilmiştir.⁸²² Cemiyetin desteği ile işe giren diğer bir kadın da Feride Yaver Hanım'dır. Feride Yaver Hanım, cemiyet üyelerinden Aziz Haydar Hanım'ın desteği ve yardımıyla İstanbul Postahanesi'nde pul memuresi olarak işe başlamıştır.⁸²³ Böylece Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Osmanlı kadınlığında büyük bir cesaret örneği göstererek bir ilke imza atmıştır. Cemiyet üyelerinden Belkıs Şevket Hanım, Osmanlı pilotlarından Fethi Bey'in kullandığı bir uçakla İstanbul semalarında uçmuştur.⁸²⁴ Bu olay gerek yurtiçinde, gerekse yurtdışında büyük bir yankı uyandırmıştır. Belkıs Şevket Hanım'ın bu cesareti Hint Havatın-i İslâm Cemiyeti tarafından bile kutlanmıştır.⁸²⁵ Bu uçuştan sonra cemiyet Belkıs

⁸¹⁶ "Kıyafetimizin Islahı", *Kadınlar Dünyası*, No.57, 30 Mayıs 1329/12 Haziran 1913, s.1; "Tedenni Şarttır", *Kadınlar Dünyası*, No.58, 31 Mayıs 1329/13 Haziran 1913, s.1.

⁸¹⁷ "Terzilik", *Kadınlar Dünyası*, No.66, 8 Haziran 1329/21 Haziran 1913, s.1.

⁸¹⁸ "Teşekkür-i Aleni", *Kadınlar Dünyası*, No.70, 12 Haziran 1329/25 Haziran 1913, s.1.

⁸¹⁹ "Terzilik", *Kadınlar Dünyası*, No.66, 8 Haziran 1329/21 Haziran 1913, s.1.

⁸²⁰ "Birinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle", *Kadınlar Dünyası*, No.138, 4 Nisan 1330/17 Nisan 1914, s.7.

⁸²¹ "Kadınlıkta Teşebbüs-i Şahsi: Seyide Kemal Hanımefendi, Hanımlar Pastanesi Sahibesi", *Kadınlar Dünyası*, No:130, 8 Şubat 1329/ 21 Şubat 1914, s.1.

⁸²² Bedra Osman, "Muhterem Kadınlar Dünyasına", *Kadınlar Dünyası*, No.44, 17 Mayıs 1329/30 Mayıs 1913, s.2; Bedra Osman, "Telefon İdaresi", *Kadınlar Dünyası*, No.23, 26 Nisan 1329/ 9 Mayıs 1913, s.1.

⁸²³ Feride Yaver, "Aziz Haydar Hanımefendi'ye", *Kadınlar Dünyası*, No.155, 6 Kanunuevvel 1330/19 Aralık 1914, s.7.

⁸²⁴ Belkıs Şevket, "Uçarken", *Kadınlar Dünyası*, No.120, 30 Teşrinisani 1329/13 Aralık 1913, s.2-3.

⁸²⁵ "Belkıs Şevket Hanımefendi hemşiremizin gösterdiği cesareti medeniye ise Avrupayı, Hindistan'ı velhasıl bütün cihanı hayretler içinde bırakarak Türkiye'de dahi faal bir İslâm kadınlığının varlığını isbat etti."

Şevket Hanım'ın önderliğinde orduya bir uçak hediye edebilmek amacıyla bir kampanya başlatılmıştır. Ancak cemiyetin bu gayreti gerekli nakdi yardımı toplayamaması yüzünden başarılı olamamıştır.⁸²⁶

Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, programının 3. maddesinde belirtildiği üzere kadınlığın yükselmesi ve ilerlemesi için eğitimin gerekli olduğuna inanmış ve bunu her fırsatta dile getirmiştir. Eğitim konusundaki düşüncelerini Kadınlar Dünyası aracılığıyla kamuoyuna duyurmuştur. Kızların yüksek öğrenim hakkına sahip olmasını isteyen cemiyet, hükümet ve Maarif Nezâreti'nden bu konuda girişimlerde bulunmalarını ve kız öğrencilerin eğitim için Avrupa'ya gönderilmesini istemiştir.⁸²⁷ Bu düşüncesini gerçekleştirmeyi başaran cemiyet, üyelerinden Belkıs Mahmut Hanım'ı dışçılık eğitimi görmek üzere Paris'e yollamıştır.⁸²⁸ Öye yandan cemiyet üyelerinden bazı kadınlar eğitim hususunda bireysel girişimlerde bulunmuşlardır. Bunlardan eğitimci Aziz Haydar Hanım, tüm masraflarını kendisinin karşıladığı bir Ana Mektebi açmıştır.⁸²⁹ Yine cemiyet üyelerinden Cazibe Hakkı Hanım genel kütüphanelerin kadınlara kapalı olması sebebiyle kadınlara mahsus bir kütüphane açma girişiminde bulunmuştur.⁸³⁰

Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, belli aralıklarla kadınlara yönelik piyesler, musiki etkinlikler ve konferanslar düzenleyerek, onların toplumsal hayata katılmalarını ve kültürel seviyelerini arttırmaya çalışmıştır.⁸³¹ Kadınlara her konuda destek veren ve sorunlarıyla ilgilenen cemiyet, ayrıca onlara sağlık alanında da hizmet vermeye çalışmıştır. Kadınlar Dünyası'nda yer alan ilanlarda, Pazartesi ve Perşembe günleri cemiyet merkezine gelindiği takdirde kadınların cemiyet doktoru Ahmed Vicdani Bey tarafından ücretsiz muayene edileceği duyurulmuştur.⁸³²

“Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti – İctimai Umumi İntihabat”, *Kadınlar Dünyası*, No.144, 23 Mayıs 1330/5 Haziran 1914, s.5; Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.62.

⁸²⁶ “Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti – İctimai Umumi İntihabat”, *Kadınlar Dünyası*, No.144, 23 Mayıs 1330/5 Haziran 1914, s.5-6

⁸²⁷ Mükerrrem Belkıs, “Mille ve Hükümete Bir Hitabe: Hak İstiyoruz”, *Kadınlar Dünyası*, No.86, 28 Haziran 1329/11 Temmuz 1913, s.1; Mükerrrem Belkıs, “Maarif Nezâreti'nden Büyük Temenni”, s.1.

⁸²⁸ “Birinci Sene-i Devriye Münasebetiyle”, *Kadınlar Dünyası*, No.138, 4 Nisan 1330/17 Nisan 1914, s.6.

⁸²⁹ Ruşen Zeki, *a.g.m.*, s.347; “Birinci Sene-i Devriye Münasebetiyle”, Aynı yer, s.6; “Ana Mektebi'nin Küşadı”, *Kadınlar Dünyası* No.49, 22 Mayıs 1329/4 Haziran 1913, s.1.

⁸³⁰ “Birinci Sene-i Devriye Münasebetiyle”, Aynı yer, s.7.

⁸³¹ Ulviye Mevlan, “Müsamere-i Fevkalade”, *Kadınlar Dünyası*, No.134, 8 Mart 1330/21 Mart 1914, s.2.

⁸³² “Teşekkür-i Aleni”, *Kadınlar Dünyası*, No.70, 12 Haziran 1329/25 Haziran 1913, s.1; İlan örneği için bkz. Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, *Kadınlar Dünyası*, No.88, 30 Haziran 1329/13 Temmuz 1913, s.1.

Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin tüm bu faaliyetleri yurt dışında da yankı uyandırmıştır. Böylelikle cemiyet Avrupa kadınlarıyla hatta İngiliz sufrajetleriyle ilişki kurmuştur. Cemiyete, Alman gazetesi Berliner Tageblatt'ın İstanbul muhabiri Madam Odette Feldmann, Times'dan Miss Grace Elison, Baron Danjadester ve Doktor Amelia Frisch gibi Avrupalı kadınlar yardımcı üye olarak katılmışlardır. Madam Odette Feldmann'ın Kadınlar Dünyası'nda İslâm kadınlarıyla ilgili makaleleri de yayınlanmıştır.⁸³³ Ayrıca Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, Fransız Kadınları Hakk-ı İntihab Cemiyeti ile de bağlantı kurmuştur.⁸³⁴

Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, II. Meşrutiyet yıllarında kurulan kadın dernekleri arasında kadının hak ve hukukunu bir bütün olarak ele alan ve savunan ilk kadın cemiyeti olmuştur. Dönemin yazarlarından Ruşen Zeki'nin deyiimiyle bu cemiyet “*Kadın cemiyetleri içinde muhit-i Osmânide en ziyade tanin-endâz olandır.*”⁸³⁵

3.2.20. Türk Kadınları Bıçkı Yurdu (1913)

Türk Kadınları Bıçkı Yurdu, bir dernek niteliği taşımasa da yaptığı etkinlikler bakımından bir cemiyet gibi faaliyet göstermiştir.⁸³⁶ Nitekim kadın cemiyetlerinin ilk teşebbüsleri arasında dikiş kursları ya da sanatevleri açma çabalarının görülmesi Türk Kadınları Bıçkı Yurdu'nun cemiyetler bağlamında değerlendirilmesini zaruri kılmaktadır.

Türk Kadınları Bıçkı Yurdu, Paris Terzi Akedemisi üyesi olan Behire Hakkı Hanım'ın şahsi gayretleriyle 23 Temmuz 1913 tarihinde İstanbul'da Çiftesaraylar caddesinde açılmıştır.⁸³⁷ Bıçkı Yurdu, Türk kadınlarının terzilik sanatında ilerlemesi ve bu sanat sayesinde hayatlarını kendi imkânlarıyla temin edebilmeleri amacıyla kurulmuştur. Balkan Savaşı sebebiyle ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı ve buhranlı günler birçok kadını zor durumda bırakmıştı. Ayrıca Osmanlı toplumunda terzilik işi genellikle ecnebi kadınlarının ya da Gayrimüslim kadınlarının tasarrufunda bulunan bir meslek haline

⁸³³ Ruşen Zeki, a.g.m., s.347; “Birinci Sene-i Devriye Münasebetiyle”, *Kadınlar Dünyası*, No.138, 4 Nisan 1330/17 Nisan 1914, s.3.

⁸³⁴ Serpil Çakır, a.g.e., s.64.

⁸³⁵ Ruşen Zeki, a.g.m., s.346.

⁸³⁶ Basında Bıçkı Yurdu ile ilgili çıkan haberlerin çoğunda bu müessese için cemiyet kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.

⁸³⁷ BOA, MF.MKT, 1199/41, 13 Şaban 1332/7 Temmuz 1914.

gelmişti.⁸³⁸ İşte bu gibi sebepler en iyi bildiği iş terzilik olan Behire Hakkı Hanım'ı bu müesseseyi açmaya teşvik etmiştir.

Behire Hakkı Hanım, Sultanahmet civarında açtığı Biçki Yurdu'na öğrenci kabul edeceğini ve 6 ay zarfında biçki dikiş işini öğreteceğini gazetelere ilan vererek duyurmuştur. 25 öğrenciyle başlanan kursa 6 ay sonra 51 kişi daha müracaat etmiş ve kursun süresi 1 yıla çıkarılmıştır. Birinci yılın sonunda Dârülfünûn konferans salonunda düzenlenen mezuniyet töreninde 27 hanım biçki ve dikiş diploması almıştır.⁸³⁹ Gün geçtikçe öğrenci sayısı artan kurstan üçüncü yılın sonunda 250'den fazla kadın mezun olmuştur. Üçüncü senenin sonunda yapılan mezuniyet törenine Maarif Nazırı Şükrü Bey, Merkez Komutanı, Maarif Nezâreti Müsteşarı, İstanbul Maarif Müdürü ve bazı cemiyetlerden davetli kimseler katılmıştır. Törende Maarif Nazırı Şükrü Bey'in huzurunda, öğrencilerin hazırladığı el işlerinden oluşan bir sergi açılmıştır. Sergideki el işleri iki Alman biçki mualliminin, İnas Sultanîsi ve Kız Sanayi dikiş muallimlerinin ve cemiyetin mesul kâtibi İsmail Bey'in bulunduğu bir heyet tarafından kontrol edilmiştir. Heyetin yaptığı incelemeler sonucunda sergide maharetli bulunan öğrencilere ödüller verilmiştir. Buradan mezun olan bazı hanımlar kendi dikim evlerini açarken bazıları da okullarda dikiş öğretmenliği yapmıştır.⁸⁴⁰ Örneğin Biçki Yurdu'ndan mezun Rıza Efendi'nin kızı Halide Hanım Maarif Nezâreti'ne bir dilekçe yazarak uygun bir göreve tayini için gerekli imtihanlara girmek istediğini bildirmiştir.⁸⁴¹

Behire Hakkı Hanım ve öğrencileri ülkenin yaşadığı sıkıntılı günlerde yardım ve hayır işlerine de zaman ayırarak birçok faaliyette bulunmuştur. Örneğin Biçki Yurdu seferberlik esnasında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin isteği üzerine malzemesi cemiyetten karşılanmak suretiyle ilk önce 133 adet daha sonra da 55.155 adet pamuklu gömlek dikmiştir. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti bu hizmetlere karşılık Behire Hakkı Hanım'ı altın, öğrenci kızlara ise gümüş madalya ile ödüllendirmiştir. Ancak madalyalar için 4500 kuruş masraf eden Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne hanımlar bu parayı aralarında toplayarak iade etmiştir. Biçki Yurdu müdiresi ve öğrencileri Çanakkale'den İstanbul'a gelen gaziler için yardım toplamış ve onları hastanelerde ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaretlerinde onlara moral

⁸³⁸ Lebib Selim, "Türk Kadınlığının Harb-i Umumideki Faaliyeti", *Türk Yurdu*, C.9, S.5, 5 Teşrinisani 1331/18 Kasım 1915, s.2814-2815; Nezihe Muhiddin, *a.g.e.* s.106.

⁸³⁹ BOA, MF.MKT, 1199/41, 13 Şaban 1332/7 Temmuz 1914; Güldane Çolak, Lale Uçan, *a.g.e.*, s.52.

⁸⁴⁰ Zinetullah Nuşirevan, *a.g.m.*, s.3114.

⁸⁴¹ BOA, MF.MKT, 1097/12, 17 Kanunusani 1334/17 Ocak 1918.

vererek, şeker, çikolata ve sigara ikramında bulunmuşlardır. İstanbul'daki hastanelerde yaralı sayısının artması üzerine Biçki Yurdu, 273 parça eşya ve 33 takım yatak tedarik ederek Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne bağışlamıştır. Biçki Yurdu 23 Temmuz 1914 tarihinde düzenlediği sergiden topladığı 6888 kuruşun 6124 kuruşunu şehit çocukları için Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne teslim etmiştir. Geri kalan 762 kuruşu ise Fındıklı'da üç çocuklu dul bir kadına vermiştir. Biçki Yurdu, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne kendi imkânları doğrultusunda bütçesinden de 740 lira dolayında para yardımında bulmuştur.⁸⁴² Biçki Yurdu savaş yıllarının zorlu şartlarına dayanarak ayakta kalmayı başarmış hatta Beşiktaş, Üsküdar, Fatih ve Beyazıt'ta şubeler açmıştır.⁸⁴³

Memleketin yükselmesi için çalışan ve faaliyetleriyle büyük başarı sergileyen Behire Hakkı Hanım, Ticaret ve Ziraat Nezâreti tarafından Sanayi Madalyası,⁸⁴⁴ Maarif Nezâreti'nden tarafından ise üçüncü dereceden Maarif Nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁸⁴⁵ Devlet tarafından destek gören Biçki Yurdu 1917 yılında Maarif Nezâreti'nin tahsis ettiği Taş Mektebe taşınarak faaliyetlerine burada devam etmiştir.⁸⁴⁶

3.2.21. Osmanlı İttihad-ı Nisvan Cemiyeti (1913)

Osmanlı İttihad-ı Nisvan Cemiyeti'nin kuruluş tarihi ve faaliyetleri hakkında kesin ve detaylı bir bilgi yoktur. Cemiyetin varlığını 18 Temmuz 1913'de Kadınlar Dünyası'nda yayınlanan bir teşekkür yazısından öğrenmekteyiz. Cemiyetin Kadıköy şubesi Kadınlar Dünyası aracılığı ile Bab-ı Âli Caddesi'nde, Orhan Bey Han'ında birinci sınıf dava vekili Dalzade İbrahim Halil Bey'e cemiyetin fahri dava vekâletini üstlenmesi dolayısıyla teşekkürlerini sunmuştur.⁸⁴⁷

⁸⁴² Lebib Selim, "Türk Kadınlığının Harb-i Umumideki Faaliyeti", C.9, S.5, 5 Teşrinisani 1331/18 Kasım 1915, s.2814-2815.

⁸⁴³ Güldane Çolak, Lale Uçan, *a.g.e.*, s.52.

⁸⁴⁴ BOA, İ.TAL, 495/1332/N-08, 5 Ramazan 1332/28 Temmuz 1914.

⁸⁴⁵ BOA, İ.TAL, 496/1332/N-19, 5 Ramazan 1332/28 Temmuz 1914.

⁸⁴⁶ BOA, MF.MKT, 1207/36, 17 Mart 1331/30 Mart 1915; BOA, MF.MKT, 1204/17, 9 Kanunuevvel 1333/9 Aralık 1917.

⁸⁴⁷ "Teşekkür", *Kadınlar Dünyası*, No.93, 5 Temmuz 1329/18 Temmuz 1913, s.2.

3.2.22. Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Heyeti (1914)

Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Heyeti, Alman Generali Liman Von Sanders'in kızının fikriyle 24 Aralık 1914 tarihinde kurulmuştur. Cemiyetin amacı, savaş esnasında yakınlarını kaybetmiş muhtaç ailelere yardım etmektir.⁸⁴⁸ Hamiliğini Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'ın üstlendiği cemiyetin başkanı Nuriye İsmail Canbolat Hanımefendi, veznedarı İrfan Bedri Hanım, üyeleri ise Hayriye Talat, Celile Nuri, Didar Arif, Halet Zeki, Meliha Kasım Azaleddin, Celile Hikmet, Hediye Salim Sırrı ve Emine Reşid Hanımefendilerdir.⁸⁴⁹

Muhtaç asker ailelerine hizmet veren bu cemiyet kurulduğu ilk günlerde ihtiyaç sahibi kimselerin karınlarını doyurmak için her gün bir defaya mahsus olmak üzere çorba dağıtmaya başlamıştır. Ancak çorba dağıtımında karşılaşılan güçlükler üzerine bu kimselere fasulye, pirinç, yağ, tuz vb. gıda malzemeleri yardımına başlanmıştır.⁸⁵⁰ Cemiyet kurulduğu ilk ay içinde 2095 ailenin 5000'den fazla ferdine yağ, tuz, pirinç gibi erzak malzemesi ulaştırmıştır.⁸⁵¹ Erzak dağıtımına devam eden cemiyet 4 Şubat 1915 tarihinde ise 297 asker ailesinin 500 yakınının erzağını karşılamıştır. Cemiyet yaklaşık bir yıl içinde İstanbul merkez olmak üzere, Beyoğlu, Kadıköy ve Bebek şubelerinden 18 bin aileye ulaşarak bu ailelerin ihtiyaçlarına cevap vermiştir. Cemiyet bu faaliyetlerini hükümetten ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nden aldığı yardımlardan ve hususi surette topladığı ianelerden karşılıyordu. Şehremanti'nin 1915 tarihli matbu yıllık bütçesinden anlaşıldığına göre Şehremaneti Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti'ne 6 aylık iane olarak 307.800 kuruşluk bir tahsisat ayırmıştır.⁸⁵² Ayrıca cemiyet daha fazla bakes ve muhtaç kimseye yardım elini uzatabilmek için müsameler ve konferanslar da düzenlemiştir. Cemiyet sadece asker ailelerine sahip çıkarak kalmamış, tedaviye muhtaçlara ilaç, kimsesizlere elbise ve fakir ailelere para yardımında da bulunmuştur. Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Heyeti'nin hayırseverlik adına yaptığı bu faaliyetleri basın tarafından takdirle karşılanmıştır.⁸⁵³

⁸⁴⁸ "Bir Fazilet Dersi", *İctihad*, No.126, 15 Kanunusani 1330/28 Ocak 1915, s.462.

⁸⁴⁹ BOA, DUİT, 72/121, 10 Mart 1332/23 Mart 1916.

⁸⁵⁰ Lebib Selim, "Türk Kadınlığının Harb-i Umumideki Faaliyeti", *Türk Yurdu*, C.9, S.4, Teşrinievvel 1331/Ekim-Kasım 1915, s.2798-2799.

⁸⁵¹ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde..*, s.212.

⁸⁵² Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Uygulamalar", *Toplum ve Bilim*, S.83, 2000, s.111-132.

⁸⁵³ Lebib Selim, "Türk Kadınlığının Harb-i Umumideki Faaliyeti", *Türk Yurdu*, C.9, S.4, Teşrinievvel 1331/Ekim-Kasım 1915, s.2798-2799.

Cemiyet I. Dünya Savaşı sırasında sadece İstanbul'daki asker ailelerine sahip çıkmamış, Malatyalı bir grup hanımın müracaatı üzerine onların sorunlarıyla da ilgilenmeye çalışmıştır. Malatyalı asker hanımları cemiyete gönderdikleri telgrafta, eşlerinin askerde bulunması dolayısıyla büyük bir geçim sıkıntısı içinde olduklarını ve muhtaç ailelerle gerektiği kadar ilgilenilmediğini belirterek cemiyetten yardım istenmiştir. Bu istek üzerine harekete geçen cemiyet, konuyu Dâhiliye Nezâreti'ne bildiren bir dilekçe yazarak bu hanımlara yardımcı olmaya çalışmıştır.⁸⁵⁴ Asker Ailerine Yardımcı Heyeti üyesi hanımlar I. Dünya Savaşı'nın buhranlı günlerinde verdiği hizmetlerinden dolayı devlet tarafından Hilâl-i Ahmer gümüş madalyasıyla ödüllendirilmişlerdir.⁸⁵⁵

3.2.23. Şehit Ailelerine Yardım Birliği (1915)

Şehit Ailelerine Yardım Birliği, I. Dünya Savaşı yıllarında değerli bir öğretmen olan eğitimci Nakiye Hanım tarafından İstanbul'da kurulmuştur. Cemiyetin amacı, şehit ailelerinin her türlü maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayarak onlara destek olmaktır. Cemiyet, gerekli gördüğünde İstanbul'un çeşitli semtlerinde şubeler açacaktı. Şehit Ailelerine Yardım Birliği kısa ömürlü bir dernek olmasına rağmen şehit ailelerine maaş bağlama, yetimleri okullara yerleştirme gibi faaliyetlerde bulunarak dönemin toplumsal ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır. Cemiyet İstiklâl Harbi'nden sonra dağılarak faaliyetine son vermiştir.⁸⁵⁶

3.2.24. Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi (1915)

Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi, Serdar-ı ekrem Abdülkerim Paşa'nın kızı Leyla Hanım tarafından 1915 yılında kurulmuştur.⁸⁵⁷ Yavuz Selim Karakışla bu cemiyetin Abdülkerim Paşa'nın diğer bir kızı Zekiye Hanım'ın Selanik'te kurduğu Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye'nin devamı niteliğinde olabileceği görüşündedir. Nitekim 1912 yılında Selanik'in kaybedilmesinden sonra Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye'nin

⁸⁵⁴ BOA, DH.İ.UM.EK.,8/83, 16 Şaban 1333/9 Haziran 1915.

⁸⁵⁵ BOA, DUİT, 72/121, 10 Mart 1332/23 Mart 1916.

⁸⁵⁶ Nezihe Muhiddin, *a.g.e.*, s.141; Cahit Çaka, *a.g.e.*, s.39.

⁸⁵⁷ BOA, MF.MKT, 1235/8, 26 Temmuz 1334/26 Temmuz 1918. Bu arşiv vesikasında cemiyetin mührü olup kuruluş tarihi 1331/1915 yılı verilmektedir.

faaliyetlerine, aynı paşanın diğer kızı Leyla Hanım'ın başkanlığında İstanbul'da devam etmiş olması kuvvetli bir ihtimaldir.⁸⁵⁸

Leyla Hanım'ın başkanlığında kurulan cemiyetin idare heyeti, Talat, Süreyya, Edibe, Muti'a, Rana, İclal, Kerime ve Fatma Hanım'lardan oluşmaktadır.⁸⁵⁹

Bir yardım cemiyeti olarak faaliyete geçen Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi fakir ailelere muavenet etmek amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu amaçla hareket eden cemiyet, I. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan yiyecek sıkıntısından olumsuz etkilenen fakirlere, bulgur, fasulye, soğan, patates vb. temel gıda ürünleri dağıtmıştır. Bu malzemelerin yanında fakirlere sabun, kömür ve para yardımında da bulunulmuştur. Cemiyetin kuruluş amaçlarından biri de fakir ailelerin çocuklarını yatılı okullarda okutarak onların bir meslek sahibi olabilmelerini sağlamaktır. Cemiyet bu amaçla 1917 yılı bütçesinden 13.590 kuruş para harcamıştır. Savaşta yaralanan vatan evlatlarıyla da ilgilenen Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi, Feriköy Hastahanesi'nde yatan yaralı Osmanlı askerlerinin tedavisini üstlenerek onlara yiyecek ve ilaç temin etmiştir. Ayrıca cemiyet Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yoksulları doyurmak amacıyla açtığı aşevlerine bütçesi imkânınca yardım etmiştir. Cemiyet tüm bu yardım masraflarını, üye aidatlarından, bağışlardan ve yardım kampanyalarından toplanan ayni ve nakdi gelirlerinden karşılamıştır.⁸⁶⁰ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ndeki faydalı hizmetlerinden dolayı Leyla Hanım'a gümüş, diğer üyelere ise tunç Hilâl-i Ahmer Madalyası verilmiştir.⁸⁶¹ Hükümetle iyi ilişkiler içinde olan Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi, 1918 yılında yeni göreve gelen Maarif Nazırı Nazım Bey'e bir tebrik mektubu göndermeyi de ihmal etmemiştir.⁸⁶²

3.2.25. Bikes Ailelere Yardımcı Hanımlar Cemiyeti (1916)

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti Merkezi'nin öz kız kardeş olarak nitelendirdiği Bikes Ailelere Yardımcı Hanımlar Cemiyeti 1916 yılında kurulmuştur. I.

⁸⁵⁸ Yavuz Selim Karakışla, "Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi", *Tarih ve Toplum*, S.216, Haziran 2001, s.5-6.

⁸⁵⁹ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde..*, s.211-212.

⁸⁶⁰ Yavuz Selim Karakışla, "Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi", s.6-10.

⁸⁶¹ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde..*, s.211-212.

⁸⁶² BOA, MF.MKT, 1235/8, 26 Temmuz 1334/26 Temmuz 1918.

Dünya Savaşı esnasında kurulan cemiyetin amacı, asker ailelerine yardım etmektir. Cemiyet kurulduğu iki yıl içinde 70.000'den fazla asker yakınına ulaşarak onlara erzak dağıtmıştır. Ancak cemiyet bu tarz faaliyetlerini nakit sıkıntısı yüzünden bir daha gerçekleştirememiştir. Cemiyet erzak dağıtımını gibi yardım faaliyetlerine devam edemediyse de, fakir ailelere çamaşır, gelinlik kızlara çeyiz tedarikinde bulunmuştur. Ayrıca hasta çocukları Etfal hastanesinde tedavi ettirmeye çalışmıştır. Asker, şehit ve gazi çocuklarının eğitimi ile de ilgilenen cemiyet 15 öğrencinin öğrenim giderlerini karşılamış, Fatih, Eyüp, Kadıköy ve Beşiktaş'taki elli öğrencinin de öğle yemeğini vermiştir. Kadınların sağlık sorunlarıyla da ilgilenen cemiyet, asker eşleriyle birlikte kimsesiz kadınları Kadırga Doğumevinde tedavi ettirmiştir.⁸⁶³

3.2.26. Kastamonu Osmanlı Hanımları İş Yurdu (1916)

Kastamonu Osmanlı Hanımları İş Yurdu Cemiyeti, Vali Atıf Bey'in eşi hanımefendinin başkanlığında bir araya gelen kadınlar tarafından 27 Ekim 1916'da kurulmuştur. Cemiyetin amacı, hanımlara biçki, dikiş ve el işleri öğretmek, onları meslek sahibi yapmak ve gerektiğinde kendilerinin geçimlerini sağlayabilecek maddi bir güce kavuşturmadır. Cemiyet ayrıca yerli malı kullanılmasını teşvik ederek ve yerli sanayinin kalkınmasına destek vermeyi planlamıştır. Köroğlu gazetesi bu olayı vilayetin tarihinde bir “*merhale-i terakki*” olarak değerlendirmiştir.⁸⁶⁴ Türk Yurdu dergisinde de cemiyetin varlığı ve çalışmaları takdirle karşılanarak “*Anadolu Türk kadınlığının bu sıkıntılı günlerinde gösterdiği gayret ve çalışkanlık çok takdire şayandır. ... Onların şehirlileri gazilere çamaşır, çorap ve eldiven hazırlıyor ve aynı zamanda istikbali de düşünerek milli iktisadın anlaşılması için talim ve terbiyeye çalışıyorlar, vakit ayırıyorlar. Kastamonu'da Hanımlar İş Yurdu adlı bir cemiyet teşekkül etmiştir. Kastamonu hanımlarını tebrik ederiz.*”⁸⁶⁵ denilmiştir. Kastamonu Osmanlı Hanımlar İş Yurdu 100 dolayında kadın üyesi ile faaliyet göstermiş ve 7 kişilik idare heyeti tarafından yönetilmiştir.⁸⁶⁶

⁸⁶³ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, *Takvim*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul 1918, s.175-176.

⁸⁶⁴ “Kastamonu Osmanlı Hanımları İş Yurdu”, *Türk Yurdu*, C.12, S.9, 22 Kanunuevvel 1332/4 Ocak 1917, s.3294; Mustafa Eski, “Yakın Tarihimizde Kastamonulu Kadınlar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.12, S.34, Mart 1996, s.36-42.

⁸⁶⁵ “Kastamonu Osmanlı Hanımları İş Yurdu”, Aynı yer, s.3294.

⁸⁶⁶ Mustafa Eski, a.g.m., s.40.

3.2.27. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi (1916)

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, I. Dünya Savaşı'nın zorlu yıllarında Naciye Sultan'ın himayesinde Başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Harbiye Nezâreti müsteşarı İsmail Hakkı, Dava vekili Mehmet Arif, İstanbul mebusu Salah Cimcoz, Harbiye Nezâreti mektubçusu Ali Rıza ve Dava vekili Mehmet Selahaddin beyler tarafından Dâhiliye Nezâreti'nin 9 Haziran 1916 tarihli ve 3 sayılı müsaadesiyle 14 Ağustos 1916 tarihinde kurulmuştur.⁸⁶⁷ Cemiyetin bir kadın derneği olmasına rağmen kurucularının ve yönetim kurulu üyelerinin erkeklerden oluşması eleştiri konusu idi. Kadınlar Dünyası gazetesinde 5 Şubat 1921 tarihinde yayınlanan "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Yine Erkeklerin Elinde" başlıklı makalede bu durumdan şikayet ediliyordu.⁸⁶⁸ Cemiyetin amacı gerek fabrikalar kurarak, gerekse resmi veya özel kurumlarla anlaşmalar yaparak kadınlara istihdam alanları açmaktı. Nitekim cemiyet nizamnâmesinin 2.ve 3. maddelerinde cemiyetin maksadı "*Kadınlara iş bulup kendilerini namuskârâne temin-i maişete alıştırarak himaye etmektir. Cemiyet işbu maksadını temin etmek için kadınların yapabileceği bilcümle işlere kendilerini sevk edecek ve bu suretle çalışacakları daimi surette himaye edecektir.*"⁸⁶⁹ dile getiriliyordu. Cemiyet nizamnâmesinin 5. maddesine göre cemiyetin sermayesi, toplanan bağışlardan, üye gelirlerinden, cemiyetin mal ve nakdinden elde edilecek gelirlerden, idare meclisi tarafından toplanacak yardımlardan ve cemiyet bünyesinde çalışan kadınların maaşlarından % 10'u geçmemek üzere yapılacak kesintilerden gelirlerden sağlanacaktı.⁸⁷⁰ Ayrıca Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Hilâl-i Ahmer ve Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri gibi kamu yararına çalışan bir cemiyet olarak kabul edildiği için telefon ve posta işlemleriyle birlikte damga vergisinden muaf tutulmuştur.⁸⁷¹

Cemiyet, savaş yıllarında eşlerini ve yakınlarını kaybederek ekonomik sıkıntıya düşen Müslüman Osmanlı kadınlarına iş bulmada yardım ve aracılık etmiştir. Böylelikle bu

⁸⁶⁷ BOA, DH.KMS, 42/10, 17 Mart 1335/17 Mart 1919; BOA, DH.İ.UM.EK, 37/6, 20 Şevval 1335/ 9 Ağustos 1917; Tülin Sümer, "Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.10, 1968, s.59-61.

⁸⁶⁸ Güldane Çolak, Lale Uçan, *a.g.e.*, s.138.

⁸⁶⁹ Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi Nizamnâmesi madde 2-3. BOA, DH.KMS., 42/10, 17 Mart 1335/17 Mart 1919; BOA, DH.İ.UM.EK, 37/6, 20 Şevval 1335/9 Ağustos 1917.

⁸⁷⁰ Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi Nizamnâmesi'nin 5. maddesi için bkz. BOA, DH.KMS., 42/10, 17 Mart 1335/17 Mart 1919; BOA, DH.İ.UM.EK, 37/6, 20 Şevval 1335/ 9 Ağustos 1917.

⁸⁷¹ BOA, DH.KMS, 42/10, 27 Teşrinievvel 1332/9 Kasım 1916; Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.221.

kadınların çalışma hayatına atılmaları ve kendi hayatlarını sürdürebilmeleri sağlanmıştır. Geçimini sağlayabilmek için çareler arayan kadınlar cemiyete yoğun ilgi göstermişlerdir. Nitekim cemiyet tarafından 7 Kasım 1916 tarihinde Maarif Nezâreti'ne gönderilen bir yazıda kendisine iş başvurusunda bulunan 15.000 kadar kadından uygun görülenlerinin Maarif bünyesinde vazifelendirilmeleri istenmiştir.⁸⁷² Maarif Nezâreti'ne gönderilen bu yazıdan bir gün sonra Dâhiliye Nezâreti'ne de bir yazı gönderilerek, çalışmaya muhtaç 15.000 kadar İslâm kadınının cemiyet defterine kaydedildiği, bunların arasında resmi dairelerde, idare şubelerinde ve genel müesseselerde çalışabilecek nitelikte kadınların olduğu söylenerek, Dâhiliye Nezâreti'nden bu kadınların memur olarak istihdam edilmesi istenmiştir.⁸⁷³ Cemiyetin kurulmasından sonra yaklaşık 2,5 ay içinde 15.000 kadar kadının çalışmak üzere müracaatta bulunması maddi sıkıntı çeken kadın sayısının boyutlarını ortaya koymaktadır. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi tarafından 12 Temmuz 1917 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen bir yazıda cemiyet himayesindeki kadın, erkek, yetim ve kimsesizlerden çalışabilecek olanların İstanbul dışındaki vilayetlerde de istihdam edilmesini istemiştir.⁸⁷⁴ Bu istek üzerine Dâhiliye Nezâreti 27 Temmuz 1917 tarihinde Trabzon vilayetine bir yazı göndererek, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin koruması altındaki ihtiyaç sahibi kimselerin oradaki ticarethanelerde, sanayilerde ve çiftliklerde çalıştırılması istenmiştir.⁸⁷⁵

Yoğun iş başvurularıyla karşılaşan cemiyet Çapa şubesi merkez olmak üzere Fatih/Vezneciler ve Üsküdar semtlerinde birer şube açmıştır. Bu üç ayrı şubede fabrika o günün deyişiyle Dârüssınai kurulması ve buralarda 10.000 işçi çalıştırılması kararlaştırılmıştır. Ancak kısa sürede başvuran kadınların sayısı 11.000'e ulaşmıştır. Kurulan fabrikalarda dantel dairesi, beyaz iş dairesi, elbise dairesi, makine ile çorap ve fanila örücülüğü dairesi, asker çamaşırları dairesi ile kostüm, tayyör ve emsali ince işler dairesi adlarıyla çeşitli atölyeler açılmıştır. Cemiyetin Atina'dan pamuk, Almanya'dan makine, Avusturya'dan da kadın eşyaları ithal etmesiyle bu atölyelerde çeşitli ürünler imal edilmeye başlanmıştır.⁸⁷⁶ Üretilen bu ürünler cemiyetin genel merkez binasındaki

⁸⁷² BOA, MF.MKT, 1220/74, 25 Teşrinievvel 1332/ 7 Kasım 1916.

⁸⁷³ BOA, DH.KMS, 42/10, 28 Teşrinievvel 1332/10 Kasım 1916

⁸⁷⁴ BOA,DH.İ.UM.EK, 37/6, 12 Temmuz 1333/12 Temmuz 1917.

⁸⁷⁵ BOA, DH.İUM, E-36/31, 7 Şevval 1335/27 Temmuz 1917.

⁸⁷⁶ Tülin Sümer, a.g.m., s.60-61; Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum*, C.9, S.51, Mart 1998, s.35.

mağazalarında sergilenmiş ve böylece siparişle iş alınmaya başlanmıştır.⁸⁷⁷ Cemiyet, doğrudan doğruya bizzat kendi açtığı işyerlerinde kadınları çalıştırdığı gibi, anlaşma yaptığı özel ve resmi kurumlarda da kadın çalışmasına ön ayak olmuştur. Örneğin 317 kadının Reji Fabrikasında, 22 kadının Milli Mensucat Şirketi'nde, 833 kadının da Bakırköy Bez Fabrikasında iş bulmasını sağlamıştır.⁸⁷⁸ Cemiyet, ayrıca himayesindeki 300 kadını da Beyazıt, Fatih ve Beyoğlu gibi bölgelerin temizliği için 300 kuruş maaşla *nezafet-i fenniyye amelesi* olarak istihdam etmiştir.⁸⁷⁹

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Birinci Orduya bağlı olarak askeri disiplinle geri hizmette görev alacak kadın işçi ve memurlardan oluşan Birinci Kadın İşçi Taburu'nu kurarak bir ilke imza atmıştır. Taburun oluşturulmasındaki temel amaç kadınların bizzat *temin-i maişete* alıştırılması idi. Kadın İşçi Taburu'na girebilmek için kadının 18-30 yaş arasında Osmanlı tabiiyetinde ve güçlü kuvvetli olmasıyla birlikte ehl-i namus ve iffetli olduğunun mahalli mercilerce belgelenmesi ve kucakta taşınır çocuğunun olmaması gibi şartlar aranıyordu. Taburun idare heyeti tabur komutanı, bölük komutanı, hesap memuru, tabur baş kâtibesi ve bölükbaşından oluşuyordu. Taburda ayrıca bir ziraat memuru ve bir de yol mühendisi görev alıyordu. Taburda bir revir kurularak burada kadın hastabakıcılar istihdam edilmiştir. Taburdaki kadınlar askeri talimlerden muaf tutulmuş ve günlük 8 saat mesai yapmışlardır. Evli kadınlara sabah iş başı yapmak koşuluyla haftada 4 gece izin verilmiştir. Ancak evi uzak olan kadınlar için bu süre sadece 1 gün olarak belirlenmiştir. Evlenenler için ayrıca 20 günlük bir izin verilmiştir. 8 saat mesai ile çalışan taburda baş katibe 600, bölük katibeleri 500, tabur iâşe memuresi 600, bölükbaşı 600, takımbaşı 400, hastabakıcı 300, terzi 500 ve işçiler 250 kuruş maaş alıyorlardı. Burada çalışan kadınlara belli bir kıyafet standardı getirilmiş ve buna göre Kadın İşçi Taburu'nun üniforması pelerin, manto, ceket, şalvar, başörtü, tozluk, yeldirme ve fotin olarak belirlenmiştir.⁸⁸⁰

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi yine bir ilke imza atarak aile hayatını desteklemek maksadıyla bünyesindeki kadın-erkek fark etmeksizin tüm bekar işçileri kapsayan bir *İzdivaç Tâlimatnâmesi* hazırlamıştır. Bu tâlimatnâmeyle cemiyete kayıtlı

⁸⁷⁷ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.221.

⁸⁷⁸ Tülin Sümer, a.g.m., s.61.

⁸⁷⁹ Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti...", s.35.

⁸⁸⁰ "Birinci Kadın İşçi Taburu", *Vakit*, No.113, 11 Şubat 1914, s.ön kapak; Zafer Toprak, Aynı yer, s.35.

bütün daimi işçilere evlenme zorunluluğu getirilmiştir. Böylelikle cemiyet, ahlak bozukluklarının önüne geçmeyi ve nüfus artışına destek vermeyi hedefliyordu.⁸⁸¹ Cemiyet, İzdivaç Tâlimatnâmesi ile alınan kararları çeşitli yayın organlarında yayınlayarak kamuoyuna duyurmuştur. Türk Yurdu dergisinde bu olay “Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi’nin Mühim Bir Kararı” başlığı ile ilan edilmiştir. İlanda İzdivaç Tâlimatnâmesi aynen aktarılırken Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin bu teşebbüsü mühim bir ictimai ıslah çabası olarak değerlendirilmiştir. İzdivaç Tâlimatnâmesi şu hususları içeriyordu:⁸⁸²

1. Cemiyete kayıtlı memur ve memurelerle daimi işçilerden erkekler azami 25, kadınlar 20 yaşında olmak mecburiyetindedir.

2. İşçi kadınlara hariçten bir erkek talip olursa cemiyetin icra edeceği tahkikat neticesinde izdivaç gerçekleşecektir.

3. Çeyiz ihtiyacı olan kızlara cemiyet tarafından yardım edilecektir.

4. Kadına talip olan koca adayı bir işe sahip değilse, cemiyet bu koca adayına iş bulmada aracılık edecektir.

5. 25 yaşını geçmiş erkeklerle 21 yaşını bitiren işçi kadınlar, cemiyetin kendilerine uygun bir eş adayı bulmasına rağmen hala evlenmemekte ısrar ediyorsa kazançlarının %15’ine cemiyet tarafından el konulacak ve cemiyetle ilişkileri kesilecektir.

6. Cemiyet aracılığı ile evlenen kadınların ve erkeklerin maaşlarına %20 zam yapılacağı ve bu evlilikten doğacak çocuklar için ayrıca yine %20 kadar zam verileceği kararlaştırılmıştır.

Cemiyet aldığı bu kararlar doğrultusunda damat ve gelin adayları için günlük gazetelerde ilan vermeye başlamıştır. İlk evlilik ise 8 Mart 1918 tarihinde Kadın İşçi Taburu kâtibesi İhsan Hanım ile Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi’nde kaptan olarak çalışan Mehmet Hakkı Efendi arasında yapılmıştır.⁸⁸³

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, I. Dünya Savaşı yıllarında bir nevi iş ve işçi bulma kurumu gibi çalışarak Müslüman Osmanlı kadınları ile işçi arayan Osmanlı müesseseleri arasında aracılık yapmıştır. Böylece savaşlar sebebiyle çalışan erkek nüfusun azalmasıyla ortaya çıkan iş gücü açığı kapatılmış ve aynı zamanda maddi sıkıntı çeken

⁸⁸¹ Zafer Toprak, Aynı yer, s.36-38; Yavuz Selim Karakışla, “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin Kadın İşçileri Evlendirme Kampanyası”, *Tarih ve Toplum*, S.219, Mart 2002, s.29-31.

⁸⁸² “Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi’nin Mühim Bir Kararı”, *Türk Yurdu*, C.13, S.9, Kanunuevvel 1333/ Aralık 1917, s.3672.

⁸⁸³ Yavuz Selim Karakışla, “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin Kadın İşçileri ...”, s.31.

kadınların aile değerlerini koruyarak hayatlarını kazanmalarında yardımcı olunmuştur.⁸⁸⁴ Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin gerek kuruluş nizamnâmesinde kadınları namuskârâne temin-i maişete alıştırmaya hedeflemesi, gerekse kadın işçi taburu başvurularında kadınların ehl-i namus ve iffetli olduklarına dair mahalli mercilerden belge almalarının istenmesi cemiyetin ahlaki değerlere verdiği önemi gösterir. Ancak bu durum kadınların iş hayatına girmeleri sürecinde geleneksel bir toplumda ortaya çıkması muhtemel dedikoduları peşinen önlemeye yönelik bir tedbir olarak da değerlendirilebilir. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, İzdivaç Tâlimatnâmesi'nin yayınlanması ile iş ve işçi bulma kurumu fonksiyonunun yanına evlendirme kurumu fonksiyonunu da eklemiştir. Burada da yine ahlaki değerlerin korunmasının yanı sıra daimi işçilerin evlenmeye zorlanması ve evliliğin özendirilmesiyle I. Dünya Savaşı'nın beşeri kayıpları bir nebze de olsa telafi etmek ve nüfus artışını desteklemenin hedeflendiği açıktır.

3.2.28. Bilgi Yurdu (1916)

Özel bir dersane gibi hizmet veren Bilgi Yurdu müessesesi aslında bir cemiyet statüsü taşımamaktadır. Ancak Bilgi Yurdu kadınların eğitilmesi hususunda büyük çaba sarfetmesi bakımından kadın dernekleri bağlamında mütalaa edilmelidir.

Bilgi Yurdu, İstanbul'daki kız okullarında idareci olarak çalışan Ahmet Edip Bey tarafından 1916 yılının Temmuz ayında kurulmuştur. Bu eğitim yuvasının en önemli gayesi kadınların ilim ve kültür seviyesini yükselterek, onları meslek sahibi yapmak ve gerektiğinde kendi hayatlarını idame ettirebilecek seviyeye getirmektir. Bilgi Yurdu'nun açılmasında Maarif Nazırı Fikri Bey ile Müdafaa-i Milliye Cemiyeti reisi Nedim Bey'in katkısı olmuştur.⁸⁸⁵

Bilgi Yurdu, açıldığı ilk ay 80 öğrenciyle derslere başlamış, bir yıl sonra ise bu öğrenci sayısı 200 kişiye ulaşmıştır. Burada verilen derslere sadece genç kızlar katılmamış, aynı zamanda yaşı yerinde büyük hanımlar da rağbet göstermiştir. Bilgi Yurdu'nda kadınlığın yükselmesine hâdim Türkçe, Fransızca, Almanca, İngilizce, Elif-Ba, Tarih, Hendese, Coğrafya, Hesap, İktisat, Resim ve Biçki-Dikiş gibi çeşitli konularda dersler

⁸⁸⁴ Yavuz Selim Karakışla, Aynı yer, s.27.

⁸⁸⁵ S.A, "Bilgi Yurdu", *Türk Yurdu*, C.12, S.10, 5 Temmuz 1334/5 Temmuz 1918, s.3494.

verilmiştir. En çok talep gören dersler ise, Türkçe, Fransızca ve Almanca lisanları olmuştur. Bilgi Yurdu'ndaki derslere yoğun talep olması üzerine sürekli yeni sınıflar açılmış ancak bu sınıfların mevcutları da 50 kişiyi geçmiştir. Her üç ayda bir 30 hanım buradan okuma yazma öğrenerek ibtidaî seviyesine çıkmıştır. Buraya aynı zamanda Gayrimüslim kadınlar yabancı dil, ecnebi kadınlar ise Türkçe öğrenmek için gelmişlerdir.⁸⁸⁶ Bilgi Yurdu, harpte şehit düşmüş asker çocuklarının eğitimi de ihmal etmeyerek onlara ücretsiz dersler vermiştir. Örneğin Türk Kadını dergisi aracılığı ile geçimlerini ticarethanelerde çalışarak kazanmak isteyen ve az çok okuma yazma bilen 20 kadına ücretsiz olarak Hesap, Hüsn-i Hat, Usul-u Defter ve Kitabet dersleri verileceği ve ayrıca okuma yazma bilmeyen 25 hanıma da Elif-Ba dersinin okutulacağı ilan edilmiştir.⁸⁸⁷

Bilgi Yurdu'nda ibtidaî, rüşdi, sultanî ve Dârülfünûn seviyelerinde dersler verilmiştir. Dârülmuallimât ve İnas Dârülfünûnu sınavlarına hazırlanan bazı öğrenciler buradaki derslere katılarak girdikleri sınavlarda başarılı olmuşlardır. Mesela, burada sınava hazırlanan Aliye, Şükriye, Mediha ve Saide Hanımlar 1917 yılındaki İnas Dârülfünûnu sınavını kazanmışlardır. Bu başarı üzerine Bilgi Yurdu'nda Dârülfünûn'a hazırlanmak isteyen öğrenciler için daha sıkı bir ders programı hazırlanmıştır.⁸⁸⁸

Bilgi Yurdu'nun kurucusu Ahmet Edip Bey daha fazla Türk kadınına ulaşabilmek ve onların sosyal hayatı için Bilgi Yurdu Işığı adını verdiği bir de dergi çıkarmıştır. Dergide kadınlığın yükselmesi için her türlü konuya yer verilmiş, özellikle de eğitim konusunda yayınlar yapılmıştır.⁸⁸⁹

Bir eğitim kurumu gibi hizmet veren Bilgi Yurdu, 14 yaşından 50 yaşına kadar bir çok kadına okuma yazma öğretmiş ve bir çok kadına da çeşitli alanlarda dersler vererek onların kültür ve eğitim seviyelerinin yükselmesini sağlamıştır.

⁸⁸⁶ S.A, Aynı yer, s.3496.

⁸⁸⁷ "Bilgi Yurdu", *Türk Kadını*, C.1, S.3, 20 Haziran 1334/20 Haziran 1918, s.47.

⁸⁸⁸ "İnas Dârülfünûnu", *Bilgi Yurdu Işığı*, C.1, S.6, 15 Eylül 1333, 15 Eylül 1917, s.94-95.

⁸⁸⁹ S.A, "Bilgi Yurdu", *Türk Yurdu*, C.12, S.10, 5 Temmuz 1334/5 Temmuz 1918, s.3497.

3.2.29. Şam Nisvanı Muavenat-ı Milliye Cemiyeti (1916)

I. Dünya Savaşı sırasında kurulduğunu düşündüğümüz Şam Nisvanı Muavenat-ı Milliye Cemiyeti'nin kuruluş tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. 26 Haziran 1916 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre cemiyetin başkanı, Şam mebusu Azmizade Mehmet Paşa'nın hanımı Fatma İfakat Hanım'dır. Cemiyet, 4. Ordu mıntukasındaki Vatan hastanelerinin tesis edilmesinde büyük çaba sarf etmiştir. Bu yardımlarından dolayı cemiyet üyeleri Başkumandan vekilinin isteği üzerine Hariciye Nezâreti tarafından ikinci ve üçüncü dereceden Şefkat Nişanı ile ödüllendirilmişlerdir. Cemiyet reisi Fatma İfakat Hanım, Faize ve Şefika Hanımlar'a ikinci dereceden, Fehime Hanım, Mehibe Hanım, Nafia Hanım ve Nuriye Hanım'a ise üçüncü dereceden Şefkat Nişanı verilmiştir. Bu kadınlarında asker veya bürokrat eşleri olması dikkat çekicidir.⁸⁹⁰

3.2.30. Himaye-i Etfal Cemiyeti Hanımlar Heyeti (1918)

Himaye-i Etfal Cemiyeti, Galatasaray Yurdu'nda toplanan 20 kişilik bir grup tarafından 6 Mart 1917 tarihinde kurulmuştur. Cemiyetin amacı I. Dünya Savaşı yıllarında sayıları artan kimsesiz ve yetim çocuklara sahip çıkarak onları koruma altına almaktır. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin en önemli teşebbüslerinden biri savaş bölgelerinden toplanan kimsesiz çocukların barınması ve iskan edilmesi için 27 Kasım 1917 tarihinde Firuz Ağa'da bir çocuk bakım evi açması olmuştur.⁸⁹¹ Buradaki çocukların bakımı ve eğitimi ile yakından ilgilenen cemiyet, kadınların da bu faaliyetler içinde yer alması gerektiğini düşünerek 28 Mart 1918 tarihinde merkez kurulunda aldığı bir karar ile kendi bünyesinde hanımlardan oluşan bir heyet tesis etmiştir. Bu heyette farklı cemaatlere mensup kadınların bir araya geldiğini görmekteyiz. Nitekim Hanımlar Heyeti'nde Suphiye Hanım, Madam Kartali, Suad Reşad Hanım, Mebruke Hanım, Esmâ Habib, Naile Hanım, Hadiye Selim Sırrı, Leyla Hanım, Kamuran Hanım, Madam Panceyiri, Madam Mazelyah ve Madam Vogliyeri gibi Gayrimüslim ve Müslüman kadınlar yer almıştır.⁸⁹² Hanımlar Heyeti, bakım evindeki çocukların elbise ve benzeri ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu faaliyetlerinin yanı sıra Hanımlar Heyeti, bakım evindeki

⁸⁹⁰ BOA, İ.DUİT, 69/22, 24 Şaban 1334/26 Haziran 1916.

⁸⁹¹ Makbule Sarıkaya, "Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi*, C.3, S.3, Ocak 2003, s.193-196.

⁸⁹² Güldane Çolak, Lale Uçan, *a.g.e.*, s.130.

çocukları ziyaret ederek onlarla yakından ilgilenmiştir. Hanımlar Heyeti'ndeki kadınlar bu ziyaretlerinde çocuklara anne şefkatiyle yaklaşarak onlara psikolojik destek sağlamaya çalışmışlardır.⁸⁹³ Şefkat ve merhamet hissiyle Osmanlı kadınlarını bir araya getiren bu cemiyet Süt Damlası müessesisiyle de iş birliği yaparak birçok anne ve çocuğa yardım elini uzatmıştır. İlk kadın Doktorumuz Safiye Ali'nin de görev yaptığı bu kurumda anneleri çocuk bakımı üzerine bilinçlendirmek amacıyla dersler verilmiş ve burada çocuklar muayene edilerek onların sağlık kontrolleri yapılmıştır. Ayrıca Süt Damlası, öncelikle ikiz doğuran anneler ile annesi ölmüş çocuklara daha sonra da annesinin sütü yetersiz gelen çocuklara gerekli miktarda süt temin etmeye çalışmıştır.⁸⁹⁴ 1917 yılında kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti bugün varlığını Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu adı altında halen devam ettirmektedir.

3.2.31. Mûsiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti (1918)

Mûsiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti meşhur viyolonsel üstadı Zeki Bey'in idaresinde Nişantaşı'nda kurulmuştur. Türk Kadını dergisinde yer alan habere göre cemiyetin amacı, musiki müsamereleri tertip ederek, musiki üstatlarının hayatlarını ve eserlerini tanıtmaktır. Cemiyete üye olmak için idare heyeti ile diğer azalardan iki kişinin tavsiyesi ve düzenlenecek müsamerelere katılmak gibi şartlar aranmıştır. Cemiyete ilk olarak 80 kadın üye olmuş ve Haziran 1918 tarihinde ilk müsamesini yapmıştır. Türk Kadını dergisi Mûsiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti'ni "*Türk kadınlığının terbiyeyi musikiyesi namına*" tebrik ederek devamını temenni etmiştir.⁸⁹⁵ Bu cemiyet yardımlaşma ve dayanışma, kadın hakları, iş bulma vs. amaçlarla kurulan diğer cemiyetlerden farklı olarak yukarıda bahsedilen Nisvan Heyet-i Edebiyesi ile birlikte kadınların sanatsal etkinlikler amacıyla bir araya gelemelerini göstermeleri bakımından önemlidir.

3.2.32. Türk Kadını Dershane (1919)

Türk Kadını Dershane de Bilgi Yurdu gibi bir cemiyet statüsünde olmamasına rağmen kadınları kültürel açıdan bilgilendirmesi ve geliştirmesinden dolayı kadın derneklerinden ayrı tutulması düşünülemez.

⁸⁹³ Makbule Sarıkaya, a.g.m., s.201.

⁸⁹⁴ Güldane Çolak, Lale Uçan, a.g.e., s.130.

⁸⁹⁵ "Musiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti", *Türk Kadını*, C.1, S.3, 20 Haziran 1334/20 Haziran 1918 s.47.

Türk Kadını Dershanesi, Türk Kadını dergisinin sahibi öğretmen Ahmet Halit tarafından İstanbul'da kurulmuştur. Dershanenin müdiresi Türkçe öğretmeni Naima Hulusi Hanım'dır. Dershanenin kuruluş amacı, eğitim görmüş veya görmemiş tüm hanımları bilgilendirerek, onlara musiki ve sanat öğretmek, onları iyi bir anne olarak yetiştirmektir. Dershanenin lisan, mûsiki, fûnûn ve sanat şubeleri olup bu şubelerde okuma yazma, Türkçe, İngilizce, Fransızca, Riyaziye, Tabiiye, Piyano, Keman, Ud ve Mandolin dersleri veriliyordu. Dersler saatleri sabah 10, akşam 4 olarak belirlenmişti. Derslerin büyük bir kısmı Salı, Perşembe ve Cuma günleri yapılıyordu. Dershanenin en üst katında büyük kütüphane açılmıştı ve ayrıca kursa gelenlerin arkadaşları da ufak bir ücret karşılığında bu kütüphaneden yararlanabilecekti. Bunların dışında dershanede herkese yönelik konserler ve konferanslar tertip edilmiştir.⁸⁹⁶

3.2.33. Diğer Kadın Cemiyetleri

Yukarıda bahsettiğimiz cemiyetler haricinde II. Meşrutiyet yıllarında *Genç Kız Cemiyeti*, *Osmanlı Kadınlar Cemiyeti*, *Kadıköy Fukaraperver Hanımlar Cemiyeti*, *Müslüman Kadın Birliği*, *Suriye Nisvanı Umur-u Hayriye Müessesesi*, *Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti* ve *Asri Kadın Cemiyeti* gibi kadın dernekleri kurulmuştur.

II. Meşrutiyet yıllarında İstanbul'un neredeyse tüm semtlerinde yardım ve hayır amacıyla faaliyet gösteren fukaraperver cemiyetleri kurulmuştur. Bu derneklerden biride 1917 yılında kadınlar tarafından kurulan Kadıköy Fukaraperver Hanımlar Cemiyeti'dir. İsminde anlaşıldığı üzere cemiyet öncelikle kendi bölgesindeki aceze ve fukaraya yardım amacıyla kurulmuştur. Cemiyetin etkinliklerine sosyal yardımlaşma faaliyetlerinde sıkça mesai harcayan diplomalı ilk kadın hemşirelerimizden Safiye Hüseyin Hanım da çalışmalarıyla destek olmuştur.⁸⁹⁷ Aynı amaçlarla hizmet veren bir diğer yardım cemiyeti de I. Dünya Savaşı sonlarında kurulan Müslüman Kadın Birliği'dir. Bu dernek Süleyman Paşa'nın kızı Mediha Süleyman tarafından faaliyete geçirilmiştir. Müslüman Kadın Birliği, yardım toplamak için piyangolar düzenlemiş, konferanslar vermiştir. Cemiyet daha sonra

⁸⁹⁶ "Türk Kadını Dershanesi", *Türk Kadını*, C.1, S.17, 30 Kanunusani 1335/30 Ocak 1919; "Türk Kadını Dershanesi", *Türk Kadını*, C. 1, S.19, 25 Mart 1335/25 Mart 1919.

⁸⁹⁷ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, *Takvim*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, 1919, s.199; Güldane Çolak, Lale Uçan, *a.g.e.*, s.120.

ismini değiştirerek Sulhperver Türk Kadınlar Cemiyeti adını almıştır.⁸⁹⁸ Savaş yıllarında yardım amacıyla kurulan bir başka cemiyet ise Suriye Nisvanı Umur-u Hayriye Müessesesi'dir. Cemiyet üyelerinden Miralay Nuri Bey'in haremi Cemile Hanım ile veznedar Miralay Kazım Bey'in haremi Maide Hanım, hamiyetperver hizmetlerinden dolayı Hariciye Nezâreti'nin teklifi üzerine üçüncü dereceden Şefkat Nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁸⁹⁹

II. Meşrutiyet yıllarında sosyal dayanışma derneklerinin yanı sıra kadınları kültürel açıdan bilgilendirmek ve geliştirmek amacıyla da çeşitli cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetler arasında, Genç Kız Cemiyeti, Osmanlı Kadınlar Cemiyeti, Asri Kadın Cemiyeti, İnas Dârülfünûnu Mezunelerinin Cemiyetleri ve Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti sayılabilir.⁹⁰⁰ Asri Kadın Cemiyeti, kadınların bedenlen, fikren terbiyesine çalışmak ve onların toplumsal hayattaki statülerini yükselmek amacıyla 1918 yılında kurulmuştur. Cemiyet bu gayesine ulaşmak için de kütüphane, müzehane, laboratuvar ve atölyeler tesis edeceğini ifade etmiştir. Asri Kadın Cemiyeti, Kurtuluş Savaşı yıllarında protesto mitinglerine katılarak Milli Mücadeleye destek vermiştir. Öte yandan İstanbul'un işgalini protesto için ilk mitingi Asri Kadın Cemiyeti üyeleri ile İnas Dârülfünûnu öğrencileri tarafından düzenlenmiştir.⁹⁰¹

Aynı yıl içinde kadınlığı uyandırmak ve kızları eğitime sevk etmek amacıyla İnas Dârülfünûnu'ndan mezun bazı öğrencilerin de bir cemiyet tesis etmeye çalıştığı bilinmektedir. 6 Haziran 1918 tarihli Türk Kadını dergisinde yayınlanan "İnas Dârülfünûnu Mezunelerinin Cemiyetleri" başlıklı makalede Türk Kadını dergisinin bu cemiyetten beklentileri arasında; kadınlara yönelik konferanslar düzenlemesi, "*Bir milletin terakkisi kadınların terakkisi ile ölçülür*" sözü hatırlanarak kadınların eğitilmeye çalışılması; cemiyetin düşünceleri yayması için bir dergi çıkarması ve cemiyetin kararlılıkla yoluna devam etmesi gibi hususlar yer almaktadır.⁹⁰² Ancak cemiyetin faaliyete geçip geçmediği hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz.

⁸⁹⁸ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.46.

⁸⁹⁹ BOA, İ.DUİT, 69/22, 27 Cemaziyelevvel 1336/10 Mart 1918.

⁹⁰⁰ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.52; Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s.224.

⁹⁰¹ "Asri Kadın Cemiyeti", *Genç Kadın*, No.6, 27 Mart 1335/27 Mart 1919, s.84.

⁹⁰² "İnas Dârülfünûnu Mezunelerinin Cemiyetleri", *Türk Kadını*, C.1, S.2, 6 Haziran 1334/6 Haziran 1918 s.31.

Kadınların eğitilmesi ve kültür düzeylerinin yükseltilmesi için çalışan bir diğer cemiyet ise Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti'dir. Bu cemiyet Hayriye Melek Hanım tarafından 15 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul Beşiktaş'ta kurulmuştur. Cemiyetin amacı, Çerkezler hakkında araştırma yapmak ve Çerkez kadınlarının kültür seviyesini yükseltmektir. Ayrıca Çerkezlerden muhtaç kız ve erkek çocuklarına yardım edilerek onların Dârümuallimât, Dârümuallimîn ve Dârülfünûn gibi okullara gönderilmesini sağlamaktır.⁹⁰³ Cemiyet, *Diyane* adını verdiği bir dergi yayınlayarak faaliyetlerini oradan duyurmuştur. *Diyane*'de yayınlanan bir habere göre cemiyetin bünyesinde bir araya gelen kadınlar Çerkez Terzihanesi adını verdikleri bir dikimevi açmışlardır. Terzihanede her türlü kostüm, tayyör, fantezi elbise, çamaşır ve çocuk elbisesinin dikildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca cemiyet Beşiktaş'taki Çerkez Kız Okulu ile işbirliği içinde çalışarak buradaki kız öğrencilerin eğitimine destek vermiştir.⁹⁰⁴

⁹⁰³ BOA, DH. HMŞ, 4/-1 /4/-41, 15 Şaban 1335/15 Mayıs 1919.

⁹⁰⁴ "Çerkes Terzihanesi", *Diyane*, No.1, 10 Mart 1336/10 Mart 1920, s.1.

SONUÇ

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde gerek iç dinamiklere gerekse batıda yaşanan gelişmelere bağlı olarak uzun ve sancılı bir modernleşme süreci başlamıştır. II. Mahmut ve özellikle Tanzimat döneminde yapılan reformlar sadece idarî, askerî ve malî alanlarda değil, aynı zamanda geleneksel Osmanlı toplum yapısında da önemli değişimleri başlatmıştır. Nitekim Tanzimat bürokratları kadınlara bir takım yeni hukuki haklar vererek kadının toplum içindeki statüsünü iyileştirmeye çalışmışlardır. Örneğin kadına miras paylaşımında erkeklerle eşit haklar verilmiş ve evlilik işlemlerinde kadınlar lehine yeni hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca örgün eğitimden kısıtlı olarak yararlanan kadınlara ilk defa sıbyan mektepleri üzerinde bir eğitim olanağı verilmiş ve kızlar için rüşdiye mektepleri ile çeşitli meslek okulları açılmıştır. Böylece bu okullardan mezun olan kızlar ebe ve öğretmen olarak kamusal hayatta çalışmaya başlamışlardır. Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen devlet yine de kadınların hayatlarını belli sınırlar içinde tutmaya çalışmış, kadınları sokağa çıkarken belli kurallara uymak zorunda bırakmıştır. Örneğin kadınların giydiği çarşaf rengine, taktığı peçeye ve örttüğü feraceye dair sık sık uyarılar yapıldığı görülmektedir.

Kadın meselesi Tanzimat aydınlarının gündeminde de önemli bir yer tutmuştur. Namık Kemal, Ahmet Mithat ve Şemseddin Sami gibi aydınlar kadının toplum içindeki statüsünü tartışırken onları topluma daha yararlı hale getirmenin yollarını aramışlardır. Bu nedenle edebi eserlerde, gazete ve dergilerde kadın meselesi en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Ayrıca Tanzimat döneminde çıkan *Terakki* gazetesi 27 Haziran 1869 tarihinden itibaren kadınlara mahsus olmak üzere *Terakki-i Muhâdderat* adındaki haftalık bir kadın dergisi çıkarmaya başlamıştır. Erkek aydınların inisiyatifinde başlayan kadın meselesinde, kadınlar tartışılan unsur olmalarına rağmen uzun zaman bu sürece dâhil olamamışlardır. Ancak II. Meşrutiyet döneminde Fatma Aliye, Emine Semiye ve Şair Nigar Hanımlar gibi seçkin ailelerin eğitilmiş kızları öncülüğünde, dönemin kadın yazar ve şairleri yetenekleri ve bilgileri doğrultusunda bu tartışmalara katılmışlardır. Böylece entelektüel Osmanlı kadınları kadın meselesine bizzat müdahil olarak tartışmalarda taraf olmaya başlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nde ilk kadın dernekleri Tanzimat döneminde Gayrimüslim kadınlar tarafından kurulmuştur. 1860'lı yıllardan itibaren önde gelen Gayrimüslim kadınlar tarafından kurulmaya başlayan *Beyoğlu Rum Kadınları Cemiyet-i Hayriyesi*, *Ermeni Kadınları Fukaraperver Cemiyeti* ve *Musevi Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi* gibi dernekler genel olarak kendi cemaatleri etrafında hayır ve yardım amaçlı faaliyetler göstermişlerdir. Gayrimüslim kadınları sosyal dayanışma cemiyetleri dışında *Okulsever Ermeni Kadın Cemiyeti*, *Azganiver Ermeni Kadınlar Cemiyeti* ve *Fukara Talebe Cemiyeti* gibi eğitim amaçlı faaliyet gösteren kadın dernekleri de kurmuşlardır. Gayrimüslim kadınları tarafından kurulan bu dernekler Müslüman kadın örgütlenmesine örnek teşkil etmiş ve dolayısıyla Osmanlı kadın derneklerinin öncüsü olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nde Müslüman kadın eğitiminin yetersizliği, geleneksel toplum ve ataerkil aile yapısı gibi etkenler Müslüman kadınlarının cemiyet kurma sürecine Gayrimüslim kadınlarına oranla daha geç katılmasına neden olmuştur. Ancak II. Meşrutiyet öncesinde sayıları sınırlı ve geçici nitelikte olsa da Müslüman kadınlarının da Gayrimüslim kadınları gibi yardım dernekleri kurduğunu görmekteyiz. İlk Müslüman kadın örgütlenmesi *Yaralılara Yardım Komitesi* adıyla Osmanlı-Sırp Savaşı esnasında Mithat Paşa'nın eşi tarafından 1876 yılında kurulmuştur. Müslüman kadın örgütlenmesinin diğer bir örneği ise 1897 yılında Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında Fatma Aliye Hanım tarafından faaliyete geçirilen *Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti*'dir. Bu bağlamda savaşların yarattığı olumsuz şartlar Müslüman kadınlarını şefkat ve merhamet hissiyle bir araya getirerek onların ilk kez dernek çatısı altında toplanmasını sağlamıştır.

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile oluşan liberal ortamda kadın meselesi yeni bir boyut kazanmış ve kadının özgürleşmesi konusunda tartışmalar hızlanmıştır. Ayrıca, kadınların konumlarını iyileştirmek için yeni yasal düzenlemeler yapılmıştır. II. Meşrutiyet dönemi aydınları da kadın meselesiyle yakından ilgilenmiş ve mensup oldukları fikir akımları doğrultusunda bu meseleye çözüm üretmeye çalışmışlardır. Türkçüler ve Batıcılar kadın haklarının kazanılmasına olumlu bakarken, İslâmcılar kadın haklarına karşı daha muhafazakâr ve zaman zaman muhalif bir tutum sergilemişlerdir. Öte yandan kadın meselesini ele alan aydınlar, toplumu dönüştürmenin yolunun aileden geçtiği düşüncesini temel alarak bu yönde gerek edebiyat, gerekse basın yoluyla çeşitli yayınlar yapmışlardır. Kadınlar bu ortamda kendi hak ve hukuklarıyla ilgili büyük beklentiler içine girmişlerdir.

İktidardaki İttihat ve Terakki Cemiyeti kadın meselesi ile yakından ilgilenmiş ve kadınlara yönelik çalışmalarda önemli bir rol üstlenmiştir. Ancak büyük ideallerle gerçekleştirilen Meşrutiyet devrimi kadınların beklentilerini karşılayamamıştır. Nitekim dönemin önemli simalarından Emine Semiye Hanım başta eğitim hakkı olmak üzere Meşrutiyet'in kadınlar için getirdiklerini yeterli bulmamış ve bu durumu eleştiren yazılar yazmaktan da kaçınmamıştır.

Bu dönemde kadınlar da çıkardıkları *Kadınlar Dünyası*, *Kadınlık Hayatı* ve *Kadın Duygusu* gibi gazete ve dergiler vasıtasıyla sorunlarını dile getirmeye başlamışlardır. Emine Seher Ali, Aziz Haydar, Nezihe Muhiddin ve Halide Edip gibi isimler öne çıkmıştır. Öte yandan Balkan ve I. Dünya Savaşları'nın getirdiği sosyal yıkım ve felâketler de Müslüman Osmanlı kadınının toplumsal hayata katılımını hızlandırmış ve bir bakıma kadınların sosyal hayata girişlerini meşrulaştırmıştır. Tüm bu gelişmeler kadınların sosyal hayatta daha çok yer almasını ve dolayısıyla kadınların aktif bir şekilde çalışma hayatına katılarak çeşitli iş kollarında istihdam edilmesini sağlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde yaşanan gelişmeler Müslüman kadın hareketinin ayrılmaz bir parçası olan kadın derneklerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Daha önce sadece düğünlerde, bayramlarda ve özel toplantılarda bir araya gelen Müslüman kadınlar, böylece genel çıkarların gözetildiği dernekler altında toplanmaya başlamıştır.

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile toplumsal hayatta daha etkin olmaya başlayan kadınlar gerek kendi taleplerini duyurabilmek, gerekse Balkan ve I. Dünya Savaşları'nın yaralarını sarabilmek amacıyla çeşitli amaçlara hizmet eden 50 civarında dernek kurmuşlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadına yönelik uyguladığı politikalar da kadınların dernekleşme sürecini hızlandırmış ve 1909 yılında yürürlüğe giren Cemiyetler Kanunnâmesi'ne dayanarak kadınlar tarafından da dernekler kurabileceği kabul edilmiştir. Böylelikle kadın dernekleri için yasal bir zemin hazırlanmıştır. Dernekleşmenin önemini anlayan kadınlar, ne kadar çok kadın derneği kurulursa kadınların sosyal hayat içinde o nispette hızla ilerleyeceğini savunmuşlardır. Meliha Canan gibi kadınlar basın aracılığıyla hemcinslerine seslenerek onları dernekleşmeye çağırmış ve bu adımı kadınların ilerlemesinde önemli bir aşama olarak görmüşlerdir.

II. Meşrutiyet döneminde Fatma Aliye, Emine Semiye, Halide Edip, Nezihe Muhiddin ve Ulviye Mevlan gibi eğitilmiş ve aydın kadınların öncülüğünde kurulan kadın dernekleri amaçlarına göre sosyal dayanışma ve yardımlaşma, eğitim ve kültür amaçlı, ülke sorunlarına çözüm arayan, kadınları iş yaşamına sevk ederek onların ekonomik sorunlarına çözüm bulmaya çalışan, kadının hak ve hukukunu savunan dernekler olarak sınıflandırılabilir. Bu cemiyetler kuruluş biçimlerine göre ise İttihat ve Terakki'nin desteği ile kadınların kurdukları *Teâli-i Vatan Cemiyeti*; sadece kadınlar tarafından kurulan *Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti*; erkekler tarafından kadınların menfaatine kurulan ve kadınların hizmet verdiği *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi* gibi örgütlenmeler ile *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti* ve *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti* gibi var olan derneklerde hanımlar heyetinin ya da kadınlar şubesinin tesis edilmesiyle faaliyete geçen kadın dernekleri olarak dört başlık altında gruplandırılabilir.

Çeşitli amaçlara hizmet vermek için kurulan kadın derneklerinin birçok ortak faaliyet alanı bulunmaktadır. Öncelikle bu derneklerin faaliyetlerini basın yoluyla kamuoyuna duyurmaya çalıştıkları görülmektedir. *Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti* ve *Mamulât-ı Dâhiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyeti* gibi dernekler bizzat kendi yayın organlarını çıkarmış, *Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi* gibi dernekler de başka gazetelerle anlaşarak faaliyetlerini duyurmaya çalışmışlardır. Kadın derneklerinin dikkat çeken diğer bir ortak faaliyeti ise birçoğunun sanat evi ya da dikiş atölyesi açmasıdır. *Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği*, *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi*, *Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi* ve *Biçki Yurdu* gibi dernekler atölyeler ve terzi evleri açarak kadınların istihdamına yönelik çalışmalar yapmışlardır. Cemiyetler böylelikle üreten ve kendi emeği ile hayatını kazanmaya çalışan kadınların yetiştirilmesine ön ayak olmuşlardır. *Teâli-i Nisvan Cemiyeti*, *Kırmızı Beyaz Kulübü*, *Bilgi Yurdu* ve *Asrî Kadın Cemiyeti* gibi dernekler de kadınların eğitim ve kültür seviyelerini yükseltmek için çeşitli kurslar açmış ve özellikle kadınlara yönelik konferanslar ve toplantılar düzenlemişlerdir. Ayrıca sosyal dayanışma ve yardımlaşma amacıyla kurulan *Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi*, *Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği*, *Asker Ailelerine Yardım Birliği* ve *Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi* gibi dernekler yardım toplamak amacıyla piyangolar düzenlemiş, sergiler açmış ve müsamereler tertip etmişlerdir.

1908 yılında kurulmaya başlayan ve özellikle 1913-1915 yılları arasında da sayıları hızla artan kadın derneklerinin geleneksel toplum yapısı, kamuoyundan yeteri kadar destek görememesi, ekonomik yetersizlikler ve savaşların yarattığı olumsuz koşullar gibi çeşitli sebeplerden dolayı pek uzun ömürlü olmadıkları görülmektedir. Ancak 1957 yılına kadar varlığını sürdüren *Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği* ile bugün hala faaliyette olan *Topkapı Fukaraperver Cemiyeti* gibi istisnâ örneklerin de bulunduğunu görmekteyiz. Kadın dernekleri genel olarak kısa süreli faaliyet göstermiş olsalar da kadınlara haklarını savunmak, karar vermek, yönetmek, kendi sorunlarına çözüm üretmek ve kolektif hareket etmek gibi önemli nitelikler kazandırmıştır. Dernekler ayrıca kadınlara sosyal hayatta erkeklerle işbirliği içinde çalışabilme imkânını da yaratmıştır.

Sonuç olarak, çalışmamızda da görüldüğü üzere Türkiye’de gerek bazı akademik ve gerekse de popüler çevrelerde sanıldığına aksine Türk kadınının modernleşme süreci Cumhuriyet dönemi öncesine dayanan uzun ve sancılı bir tarihe sahiptir. Tanzimat ve Meşrutiyet reformları sayesinde kadınlar eğitim, hukuk, sosyal statü ve iş hayatı vs. alanlarda önemli mesafeler kat etmişlerdir. Kadın dernekleri de bu sıkıntılara dikkat çekmiş ve çözüm üretmeye çalışmışlardır. Ancak kadın modernleşmesini Türk modernleşmesinden ayrı düşünmemek gerekir. Osmanlı Devleti’nin yaşadığı siyasî, idarî, askerî, ekonomik ve toplumsal sorunların yanı sıra geleneğin gücü ve direnişi yabana atılabilecek cinsten değildir. Yine de kadın dernekleri kadınların bilinçlendirilmesi, şehit ve asker aileleri ile fakirlere yardım edilmesi, kadın hakları meselesi, kadınların çalışma hayatına girmesi gibi alanlarda önemli gelişmelere vesile olmuşlardır. Bu nedenle kadın derneklerinin başarısını küçümsememek gerekir. Tam aksine II. Meşrutiyet döneminde kurulan kadın dernekleri kuruluş amaçları, faaliyetleri, kadın basınında ileri sürdükleri görüş ve düşüncelerle Cumhuriyet döneminin modern Türk kadın profiline zemin hazırlamışlardır. Dolayısıyla II. Meşrutiyet döneminde kurulan kadın dernekleri Türk modernleşmesinde çok önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKÇA

1.) ARŞİV VESİKALARI

1.1.) Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bâb-ı Âli Evrak Odası Tasnifi

Cevdet Dâhiliye

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi

Dâhiliye Hukuk Müşavirliği

Dâhiliye İdare

Dâhiliye İdare-i Umumiye

Dâhiliye İdare-i Umumiye Ekleri

Dâhiliye Kalem-i Mahsus

Dâhiliye Mektubî

Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi

Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası

Hariciye Siyasi

Hatt-ı Hümayûn

İrâde Dâhiliye

İrâde Maarif

İrâde Taltifat

İrâdeler Dosya Usulü

İrâdeler Mabeyn-i Hümayûn

İrâde Zabtiye

İrâdeler Mabeyn-i Hümayûn

Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi

Meclis-i Vâlâ

Sadaret Mektubî Meclis-i Vâlâ Evrakı

Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı

Sadaret Mektubî Nezaret ve Devair Evrakı

Şura-yı Devlet Evrakı

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği

Yıldız Perakende Mabeyn Başkitâbeti

Yıldız Perakende Meşihat Dairesi Maruzatı

Yıldız Perakende Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı

Zabtiye Nezâreti

2.) SÜRELİ YAYINLAR

2.1.) Düstur, Gazete ve Dergiler

Düstur, I. Tertip, C. 1

Düstur, I. Tertip, C. 2

Düstur, I. Tertip, C. 4

Düstur, I. Tertip, C. 6

Düstur, I. Tertip, C. 8

Düstur, I. Tertip, Zeyl-i Salis

Düstur, II. Tertip, C. 6

Düstur, II. Tertip, C. 7

Düstur, II. Tertip, C. 9

Aile

Ayine

Bilgi Yurdu Işığ

Diyâne

Genç Kadın

Hanımlar

Hanımlara Mahsus Gazete

Hanımlara Mahsus Malumat

İbret

İctihad

İnsaniyet

Kadın/ Selanik

Kadınlar Alemi

Kadınlar Dünyası

Kadınlık/ Kadınlık Duygusu
 Muallimler Mecmuası
 Mürüvvet
 Parça Boğçası
 Servet-i Fünûn
 Sıyânet
 Süs
 Şükûfezâr
 Takvim-i Vekayi
 Târik
 Tanin
 Tasvir-i Efkar
 Terakki
 Terakki-i Muhâdderat
 Türk Yurdu
 Türk Kadını
 Vakit
 Vakit yahut Mürebbi-i Muhâdderat
 Yeni Felsefe Mecmuası

3.) KAYNAK VE ARAŞTIRMA ESERLER

ABDULLAH CEVDET, “İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti”, *İctihad*, No.68, 30 Mayıs 1329, s.1477-1478.

A.C., “Ağlatan Bir Sahne-i Fazilet”, *İctihad*, No.51, 24 Kanunusani 1328, s.1163-1164.

ADIVAR, Halide Edip, *Mor Salkımlı Ev*, Atlas Kitabevi, İstanbul.

AHMET CEVAT, *Bizde Kadın*, (haz. Harünnisa Köni), İstanbul 1328.

AHMET CEVDET PAŞA, *Tezakir*, (haz. Cavid Baysun), C.2, Türk Tarih Kurumu, Ankara

AHMET LÜTFİ EFENDİ, *Ahmet Efendi Lütfi Tarihi*, (haz. Yücel Demirel), C.8, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

AKDENİZ, Safiye, “Tanzimat Dönemi Edebiyatçılarının Kadın Problemine Yaklaşım Biçimleri”, cws.emu.edu.tr/en/conferences/2nd_int/pdf/safiye%20akdeniz.pdf, erişim tarihi, 28.11. 2010, s.1-10.

- AKSEL, Malik, *İstanbul'un Ortası*, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İmge Yayınevi, Ankara 1998.
- AKYILDIZ, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- AKYILMAZ, Gül, “Osmanlı Aile Hukukunda Kadın” *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.365-384.
- AKYILMAZ, Gül, “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.9, S.1–2, Ankara 2005, s.209-235.
- AKYÜZ, Yahya, “ Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı'da Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi, *Tarih ve Toplum*, S.195, İstanbul 2000, s.31-43.
- AKYÜZ, Yahya, “İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Tâlimatı”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.5, Ankara 1994, s.1-47.
- AKYÜZ, Yahya, “Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetişmesi ve Meslek Hayatı”, yayim.meb.gov.tr/dergiler/143/1.htm, erişim tarihi: 06.11.2010, s.12-32.
- AKYÜZ, Yahya, “Osmanlı'da Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri, Amerikan ve Fransız Eğitim Tarihinden Benzer Örnekler”, *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi*, S.15, Ankara 2004, s.1-12.
- AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi MÖ. 1000- MS. 2006*, Pegem Yayınları, Ankara 2006.
- ALBAYRAK, Sadık, *Meşrutiyet İstanbul'unda Kadın ve Sosyal Değişim*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2002.
- ALKAN, Mehmet Ö., “ Osmanlı'da Cemiyetler Çağı”, *Tarih ve Toplum*, C.40, S.238, Ekim 2003, s.196-204.
- ALKAN, Mehmet Ö., “Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim,” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Türk Eğitim Tarihi sayısı, C.6, S.12, Bilim ve Sanat Vakfı, s.9-84.
- ALKAN, Mehmet Ö., “Tanzimat'tan Sonra Kadın'ın Hukuksal Statüsü ve Devletin Evlilik Sürecine Müdahalesi Üzerine”, *Toplum ve Bilim*, Güz 1990, s.85-95.
- ALKAN, Mehmet Ö.; İ. Turan; A. Yücekök, *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

- AMMOUR, Laurence, TANATAR Baruh Lorans, “ Çalışan Kadından Bir Kesit: (1911–1934) Osmanlı Bankası Kadın Personeli”, *Tarih ve Toplum*, S.183, Mart 1999, s.15-22.
- ANTEL, Sadrettin Celal, “Tanzimat Maarifi”, *Tanzimat I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1940, s.441- 462.
- AŞA, Emel, “1869-1923 Yılları Arasında Yayınlanan Türk Kadın ve Aile Dergileri”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, C.3, Ankara 1992, s.966-978.
- AŞA, Emel, “Adab-ı Muhaşeret Kitapları”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992, s.979-981.
- ARSLAN, Zehra, “Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerine Meclis-i Mebusân’da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.3/11, Bahar 2010, s.57-72.
- ATICI, Elif; ERER Sezer, “Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine Başlama Süreci ve İstanbul Dârülfünû’nu Tıp Fakültesi’nden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler”, *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, S.35, Bursa 2009, s.107-111.
- ATİYE ŞÜKRAN, “240 Mecidiye İle Bir Ticaret Kapısı”, *Kadınlar Dünyası*, No.61, 3 Haziran 1329, s.1-2.
- ATİYE ŞÜKRAN, “Neden Bahsedelim”, *Kadınlar Dünyası*, No.27, 30 Nisan 1329, s.2-3.
- ATİYE ŞÜKRAN, “Teşebbüs Teşebbüs-i Şahsi; Teşebbüs-i Müşterek veya Hep Böyle Olmalıyız”, *Kadınlar Dünyası*, No.106, 24 Ağustos 1329, s.12-13.
- ATİYE ŞÜKRAN, “Ne Güzel”, *Kadınlar Dünyası*, No.13, 16 Nisan 1329, s.2.
- AVCI, Yasemin, “Osmanlı Devlet’inde Tanzimat Döneminde Otoriter Modernleşme ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.21, Ankara 2009, s.1-19.
- AYBAY, Rona, *Kadının Uyrakluğu Üzerinde Evlenmenin Etkisi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1980.
- AYDIN, M. Akif, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.
- AYDIN, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul 1999.
- AYDIN, M.Akif, “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.2, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayını, İstanbul 1993, s.434-467.

- AZİZ HAYDAR, “Topkapı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyesi”, *Kadınlar Dünyası*, No.129, 1 Şubat 1329, s.3.
- AZİZ HAYDAR, “Sıdika Ali Rıza Hanımefendi Hemşireme”, *Kadınlar Dünyası*, No.38, 11 Mayıs 1329, s.3.
- BARKAN, Ömer Lütfü, “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnâmesi”, *Tanzimat I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1940, s. 344–401.
- BAŞ, Esra, *Arşiv Belgelerinden XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatında Kadın*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.
- BEDRA OSMAN, “Muhterem Kadınlar Dünyasına”, *Kadınlar Dünyası*, No.44, 17 Mayıs 1329, s.2.
- BEDRA OSMAN, “Telefon İdaresi”, *Kadınlar Dünyası*, No.23, 26 Nisan 1329, s.1.
- BEKİROĞLU, Nazan, *Şair Nigar Hanım*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- BELKIS ŞEVKET, “Uçarken”, *Kadınlar Dünyası*, No.120, 30 Teşrinisani 1329, s.2-3.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- BERKTAY, Fatmagül, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm”, *Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İletişim Yayınları İstanbul 2004, s. 348-361.
- BESİM ÖMER, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer’e Dair Konferans*, (haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2007.
- BİLİM, Cahit Yalçın, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi*, T.C Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2002.
- BİLAL, Melisa; EKMEKÇİOĞLU, Lerna, *Bir Adalet Feryadı Beş Ermeni Kadın Yazarı*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2006.
- BİÇER, Burcu Ertuna, *Erken Cumhuriyet Dönemi Aydını Sabiha Zekeriya Sertel’in Fikir Yazılarında Modernleşme Bağlamında Kadın, Toplum Siyaset*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
- BOZKURT, Gülnihal, “Tanzimat ve Hukuk” *Tanzimat’tın 150.Yıldönümünde Uluslararası Sempozyumu 1989*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s.271-277
- CANBAZ, Firdevs, *Fatma Aliye Hanım’ın Romanlarında Kadın Sorunu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ankara 2005.

- CAPORAL, Bernard, *Kemalizm’de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*,(çev.Ercan Eyüboğlu), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1982.
- CELALYAN, Agop; Pınelopi Stathis(ed.), “Kadın Yazarların Gözüyle 19. Yüzyıl İstanbul’unda Ermeni Kadını”, (çev. Foti ve Stefo Benlisoy), *19. Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.93-98.
- CİN, Halil, “Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK Karşısındaki Durumu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.22, S.1, Ankara 1966, s.745-798.
- CİN, Halil, *Miri Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.
- CİN, Halil; AKYILMAZ Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, Konya 2003.
- ÇAKA, Cahit, *Tarih Boyunca Harp ve Kadın*, Ankara 1948.
- ÇAKIR, Serpil, *II. Meşrutiyet’te Osmanlı Kadın Hareketi ve Kadınlar Dünyası Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul 1991, s.83.
- ÇAKIR, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 1996.
- ÇAKIR, Serpil, “Kadın Tarihimizden İki İsim: Ulviye Mevlan, Nezihe Muhiddin”, *Toplumsal Tarih*, S.46, Ekim 1997, s.6-11.
- ÇOLAK, Güldane; UÇAN Lale, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Basında Kadın Öncüler*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2008.
- DAVİSON, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform*,(çev.Osman Akınhay), C.1, Papirüs Yayınevi, İstanbul 1997.
- DELİKGÖZ, Ömer, ŞEHİT Nazmi Ziya, “Osmanlı Kadınının Modernleşme ve Bireyselleşme Sürecine Kadın Mektuplarının Etkisi” *Kadın Belliğini Oluşturmada Kaynak Sorunu 20.Yıl Sempozyumu*, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.18-29.
- DEMİRCİOĞLU GENÇTÜRK, Tülay “İlk Kadın Yazarımız: Fatma Aliye Hanım”, *Türkiye’de Bilim ve Kadın Çalıştayı Bildirileri*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2007, s.5-17.
- DEMİRDİREK, Aynur, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, İmge Kitabevi, Ankara 1993.

- DEMİREL, Ömer; GÜRBÜZ, Adnan; TUŞ, Muhiddin, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.1, T.C Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.97-161.
- DENMAN KILIÇ, Fatma, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2009.
- DOĞAN, Mehmet, “Hanımlara Mahsus Gazete”, *Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergah Yayınları, C.4, İstanbul 1977, s.99-100.
- DOĞRAMACI, Emel, *Türkiye’de Kadının Dünyası ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1997.
- DÜZ, Ayda, “Kadınlar haklarını Nasıl Kazandı” *Hayat Tarih Mecmuası*, C.1, S.6, İstanbul 1975, s.53–57.
- EBU’S SÜREYYA SAMİ, “Bizde Kadın Zihniyeti” *Kadınlık*, No.1, 8 Mart 1330, s.3-4.
- EKSERTZOĞLOU, Haris, *Osmanlı’da Cemiyetler ve Rum Cemaati: Dersaadet Rum Cemiyeti Edebiyesi*, (çev. Foti Benlisoy, Stefo Benlisoy), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004.
- EMİNE SEHER ALİ, “Faaliyet”, *Kadınlar Dünyası*, No.14, 17 Nisan 1329, s.2.
- EMİNE SEHER ALİ, “Hayat-ı Sanat”, *Kadınlar Dünyası*, No.9, 10 Nisan 1329, s.1-2.
- EMİNE SEHER ALİ, “İş Görebiliriz”, *Kadınlar Dünyası*, No.26, 29 Nisan 1329, s.1.
- EMİNE SEMİYE, “Şefkat-i Nisvan”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, No.160, 30 Nisan 1314, s.1-2.
- EMİNE SEMİYE, “Kadın Mecmuası Muhteremesine Edirne’den”, *Kadın*, No.9, 8 Kanunuevvel 1324, s.2.
- ENİS AVNİ, “Osmanlı Kadınları Cemiyet Müteşekkilesi Ve İki Noksan”, *Kadın*, No.17, 2 Şubat 1324, s.2-5.
- ERBAY, Fethiye, “Florenca Nightingale ve Müzeleri”, *Üsküdar Sempozyumu VI*, 6-9 Kasım 2008, s.309-325.
- ERDEM, Y. Hakan, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800–1909*, (çev. Bahar Tırnakçı), Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- ERDEM TÜMER, Yasemin, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007.

- ERDEM TÜMER Yasemin “Tanzimat’tan Günümüze Üsküdar Kız Okulları”, *Üsküdar Sempozyumu* V www.uskudar.bel.tr/trTR/bilgi/Lists/Sunumlar/Attachments/.../T08.pdf, erişim tarihi, 15. 08. 2010, s.104-120.
- ERDEM TÜMER, Yasemin; YİĞİT, Halime, *Bacıyan-ı Rum’dan Günümüze Türk Kadının İktisadi Hayattaki Yeri*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2010.
- ERGİN, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, C.1-2-3-4, İstanbul 1977.
- ERGÜN, Mustafa, “II. Meşrutiyet Dönemindeki Eğitim Reformlarının Türk Modernleşmesindeki Yeri”, *100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.263-273.
- ESKİ, Mustafa, “Yakın Tarihimizde Kastamonulu Kadınlar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.34, C. XII, Mart 1996, s.36-44.
- FAROQHİ, Suraiya; Halil İnalçık, Donald Quataert (ed.), “Kentlerde Toplumsal Yaşam”, (çev. Ayşe Berktaş, Serdar Alper, Süphan Andıç), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600–1914*, C.2, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s.543-743.
- FATMA ALİYE, *Refet*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.
- FATMA ALİYE, *Udi*, Selis Kitapları, İstanbul 2002.
- FATMA ALİYE; MAHMUD ESAD, *Taaddüd-ü Zevcat ve Zeyl*, İstanbul 1316.
- FATMA NEVBER, “Buda Mı Moda”, *Şükûfezâr*, No.1, 1301, s.43-47.
- FATMA ŞADIYE, “Şeref-i Nisvan-ı İslâm ve Muhadderât-ı Osmaniye İlane Komisyonu”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, No.124, 7 Ağustos 1313, s.2-3.
- FATMA MÜKERREM, “İstihlâk-ı Milli Hanımlar Kadınlar Cemiyet-i hayriyesi’nin Herekeye Ziyareti”, *Kadınlar Dünyası*, No.109, 14 Eylül 1329, s.6-7
- FERİDE YAVER ,“Aziz Haydar Hanımefendi’ye”, *Kadınlar Dünyası*, No.155, 6 Kanunuevvel 1330, s.7.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, “Tanzimat’ta İctimai Hayat”, *Tanzimat I.*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1999, s.619-659.
- GOODWIN, Goodfrey, *Osmanlı Kadının Özel Dünyası*, Sabah Yayınları, İstanbul 1998.
- GÜNAYDIN, Nimet, “İlk Kadın Memurlar”, *Hayat Tarih Mecmuası*, C.1, S.4, İstanbul 1967, s.66-67.
- GÜZEL, Şehmus, “1908 Kadınları”, *Tarih ve Toplum*, S.7, Temmuz 1984, s.6-12

- GÜZEL, Şehmus, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.858-862.
- HALİDE EDİP, “Padişah ve Şehzadelerimize”, *Türk Yurdu*, C.2, S.2, 1 Kanunusani 1328, s.33-36.
- HALİL HAMİD, “Alemler Nisvan: Ermeni Kadınları”, *Sıyânet*, 22 Mayıs 1330, s.9-12.
- HATEMÎ, Hüseyin, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul 1985, s.198-204.
- ISSI, Murat, “Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını Mevlanzâde Rıf’at Bey”, *Toplumsal Tarih*, S.196, Nisan 2010, s.72-80.
- IŞIN, Ekrem, “Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat”, *Tarih ve Toplum*, C.9, S.51, İstanbul 1988, s. 150-155.
- İNAN, Afet, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1982.
- KAPLAN, Leyla, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.
- KARADENİZ, Feriha, “ XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Bakış”, *Osmanlı*, C.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.450-457.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim, “ Osmanlı’da Kadın Fotoğrafçılar”, *Toplumsal Tarih*, Mart 2000, s.18-20.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim, “Osmanlı Hanımları ve Kadın Terziler III”, *Tarih ve Toplum*, S.234, Haziran 2003, s.39-48.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim, “Osmanlı Kadın Telefon Memureleri III”, *Tarih ve Toplum*, S.214, Ekim 2001, s.41-55.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim, “Şişli Cemiyet-i Hayriyye-i Nisvaniyesi”, *Tarih ve Toplum*, S.210, Haziran 2001, s.5-12.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim, “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin Kadın İşçileri Evlendirme Kampanyası”, *Tarih ve Toplum*, S.219, Mart 2002, s.27-40.
- KARAL, Enver Ziya, “ Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadın Problemi”, *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, s.1-10.
- KILIÇ, Fatma, “Maskeli Erkekler; Gölgeleyen Kaynaklar; II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Dergilerinde Jön Türkler’in Ağzından Feminist Söylevler”, *Kadın Belligini*

- Oluşturmada Kaynak Sorunu 20.Yıl Sempozyumu*, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.432-451.
- KOÇER, Hasan Ali, “Türkiye’de Kadın Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.5/2, Ankara 1992, s.81-124.
- KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.
- KOÇU, Reşad Ekrem, *Tarihimizde Garip Vakalar*, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2004.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.
- KODAMAN, Bayram, SAYDAM Abdullah, “Tanzimat Devri Eğitim Sistemi”, *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s.475-496.
- KURNAZ, Şefika, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- KURNAZ, Şefika, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1996.
- KURNAZ, Şefika, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.
- KURNAZ, Şefika, “Balkan Harbinde Kadınlarımızın Konferansları”, *Aile ve Toplum*, C.1,S.1, Ankara 1991, s.15-22.
- KURT, Abdurrahman, “Osmanlı’da Kadının Sosyo-Ekonomik Durumu”, *Osmanlı*, C.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.434-449.
- L.N., “İane Sergisi ve Hanımlarımızın Hissiyat-ı Şefikanesi”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, No.125, 14 Ağustos 1313, s.3.
- LEBİB SELİM, “Türk Kadınlığının Harb-i Umumideki Faaliyeti”, *Türk Yurdu*, C.9, S.3, 8 Teşrinievvel 1331, s. 2782-2784.
- LEBİB SELİM, “Türk Kadınlığının Harb-i Umumideki Faaliyeti ”, *Türk Yurdu*, C.9, S.4, Teşrinievvel 1331, s. 2797-2799.
- LEBİB SELİM, “Türk Kadınlığının Harb-i Umumideki Faaliyeti”, *Türk Yurdu*, C.9, S.5, 5 Teşrinisani 1331, s.2812-2816.
- MAHMUD CEVAD, *Maarif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, (haz. Taceddin Kayaoğlu), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.
- MELİHA ZEKERİYA, “Evrak-ı Varide”, *Kadınlar Dünyası*, No.4, 7 Nisan 1329, s.3.

- MELİHA CANAN, “Kadın ve Cemiyetler”, *Kadınlar Dünyası*, No.68, 10 Haziran 1329, s.3.
- MOLTKE, Helmuth Von, *Moltke’nin Türkiye Mektupları*, (çev. Hayrullah Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.
- MONTAGU, Lady Mary, *Doğu Mektupları*, (çev. Murat Aykaç Erginöz), Ark Kitapları, İstanbul 2004.
- NEZİHE MUHİDDİN, *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını*, (haz. Ayşegül Baykan, Belma Ötüş Basket), İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- NEZİHE MUHLİS, “Mektup”, *Kadınlar Dünyası*, No.6, 9 Nisan 1322, s. 1-2.
- MUSA KASIM, “Hürriyet-Müsavat”, *Dini, İctimai Makaleler*, İstanbul 1336, s.251-270.
- MÜKERREM BELKIS, “Maarif Nezâreti’nden Büyük Bir Temenni”, *Kadınlar Dünyası*, No.92, 13 Şaban 1331, s.1.
- MÜKERREM BELKIS, “Mille ve Hükümete Bir Hitabe: Hak İstiyoruz”, *Kadınlar Dünyası*, No.86, 28 Haziran 1329, s.1
- MÜNİRE, “Udeba Bolluğu”, *Şükûfezâr*, No.1, 1301, s.39-43.
- NAMIK KEMAL, “Aile”, *İbret*, No.56, 28 Ramazan 1289, s.1-2.
- NAMIK KEMAL, “Maarif”, *İbret*, No.16, 28 Rebiülahir 1289, s.1-2.
- NAMIK KEMAL, *İntibah*, Akçağ Yayınları, Ankara 2008.
- NAMIK KEMAL, *Zavallı Çocuk*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1961.
- NEVSAL-İ MİLLİ, “Belkıs Şevket Hanım”, *Nevsal-i Milli*, 1. Sene, Dersaadet 1330, s.447.
- NİSA SURESİ, 3. ve 129. Ayet.
- OKAY, Cüneyd, “Meşrutiyet Döneminde Bir Kadın Şirketi Hanımlara Mahsus Eşya Pazarı”, *Tarih Ve Toplum*, S.183, Mart 1999, s.140-150.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul 1983.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2007.
- OS, Nicole A.N.M. Van “Ottoman Women’s Organizations: Sources of the Past, Sources for the Future”, *Islam and Christian-Muslim Relations*, Vol. 11, No. 3, 2000, s.369-383.
- OS, Nicole A.N.M. Van, “Milli Kıyafet: Müslüman Osmanlı Kadını ve Kıyafetinin Milliyeti”, (çev. Bülent Keneş), *Türkler*, C.14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.138-145.
- OS, Nicole A.N.M. Van, “Osmanlı Kadın Dernekleri: Geçmişten Gelen Kaynaklar,

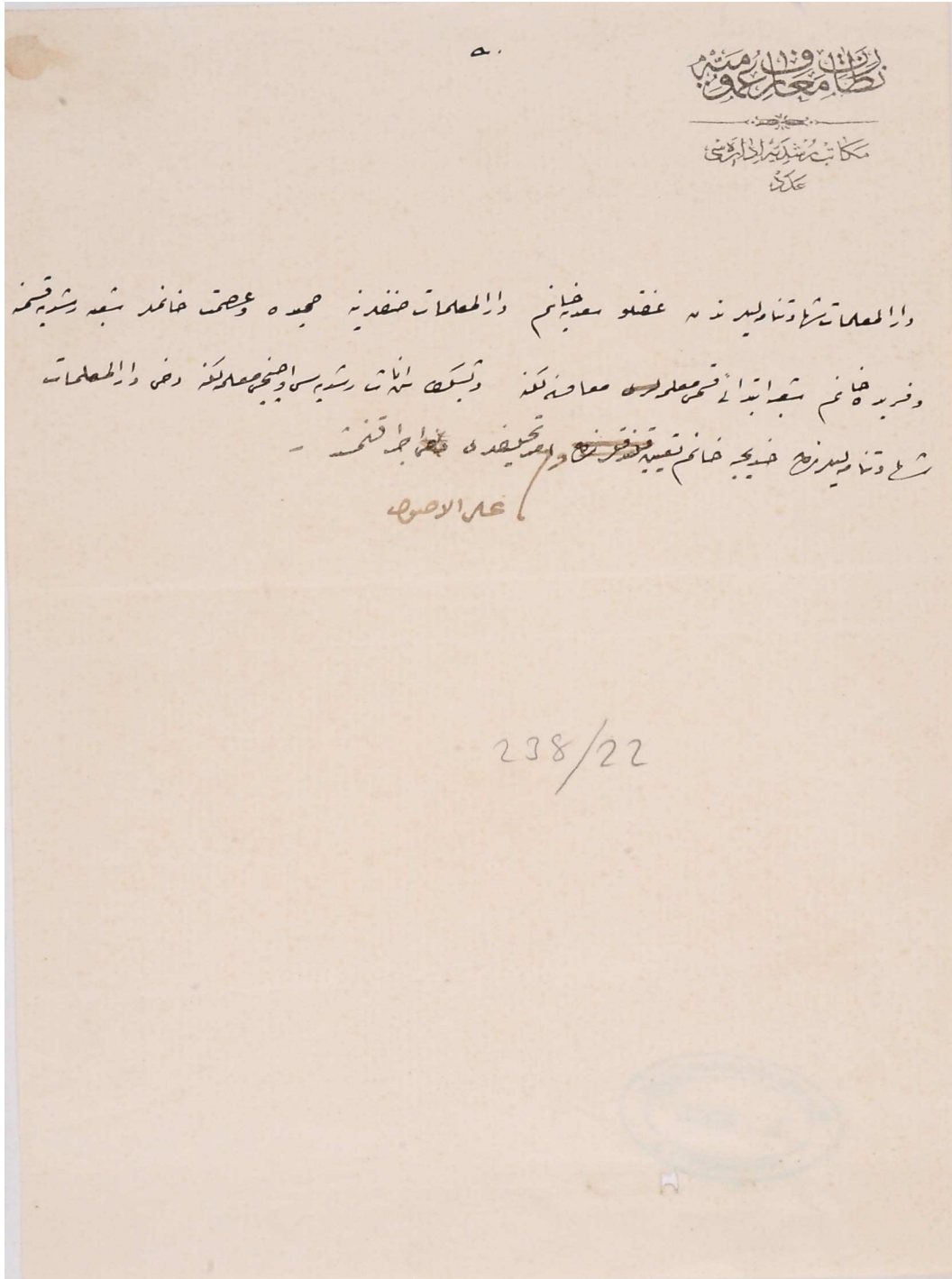
- Gelecek İçin Kaynaklar”, (çev. Kaya Genç), *Toplumsal Tarih*, S.99, C.17, 2002, s.7-14.
- OS, Nicole A.N.M. Van, “Osmanlı Müslümanlarında Feminizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.335-347.
- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, *Takvim*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul 1919.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.
- ÖZBEK, Nadir, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Uygulamalar”, *Toplum ve Bilim*, S.83, 2000, s.111-132.
- ÖZBEK, Nadir, “Topkapı Fukaraperver Cemiyeti”, *Tarih ve Toplum*, S.180, Aralık 1998, s.4-10.
- ÖZGÜREL, Avni “Osmanlı’da Kadınların Öncüsü Olduğu Bir Sivil Toplum Örgütlenmesi”, *Radikal Gazetesi Arşivi*, 14 Haziran 2009, www.Radikal.com.tr/haber, erişim tarihi, 26 Mayıs 2011.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971.
- POLAT, Nazım Hikmet, *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- REID, Donald M., *Whose Pharaohs? : Archaeology, Museums and Egyptian Identity from Napoleon to World War I*. Ewing, University of California Press, NJ, 2002.
- RUŞEN ZEKİ, “Bizde Hareket-i Nisvan”, *Nevsal-i Milli*, 1. Sene, Dersaadet 1330, s.343-352.
- S.A, “Bilgi Yurdu”, *Türk Yurdu*, C.12, S.10, 5 Temmuz 1334, s.3494-3497.
- SAKAOĞLU, Necdet, “Eğitim Tartışmaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.478-484.
- SAKAOĞLU, Necdet, “Osmanlı Giyim Kuşamı ve Elbise-i Osmaniyye”, *Tarih ve Toplum*, C.8, S.47, İstanbul 1987, s.36-40.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

- SARI, Nil; ÖZAYDIN Zuhal, “ Dr. Besim Ömer Paşa ve Kadın Hastabakıcı Eğitiminin Nedenleri I, *Sendrom*, S.4, Nisan 1992, s.10-18.
- SARIKAYA, Makbule “Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi*, C.3, S.3, Ocak 2003, s.193-202.
- SERTEL, Yıldız, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı?*, Belge Yayınları, İstanbul 2001.
- SOFUOĞLU, Ebubekir, “Osmanlılarda İsrar ve Kadın”, *Tarih ve Toplum*, C.35, S.207, 2001, s.19-22.
- SOMEL, Selçuk Akşin, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839–1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- SÜMER, Tülin, “Türkiye’de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.10, 1968, s.59-63.
- SÜREYYA LÜTFÜ, “Atiye Şükran Hanımefendi’ye”, *Kadınlar Dünyası*, No.68, 10 Haziran 1329, s.4.
- SÜREYYA LÜTFÜ, “Efendim”, *Kadınlar Dünyası*, No.38, 11 Mayıs 1329, s.4.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kadınlar*, İstanbul Mihran Maatbası, 1311.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, “İfade-i Meram”, *Aile*, No.1, 17 Cemaziyelahir 1297, s.1-2.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, “Kadın”, *Aile*, No.2, 24 Cemaziyelahir 1297, s.17-19.
- ŞEVKİ MUTLU, Kamile, “Hekimlik Mesleğinde Türk Kadını”, *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, C.16, İstanbul 1953, s.98-108.
- ŞİNASI, *Şair Evlenmesi*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 1992.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “ Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo- Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C.1, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.82-91
- TAHİROĞLU, Bülent, “Tanzimat’tan Sonra Kanunlaştırma Hareketi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.588-601.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1976.
- TAŞKIRAN, Tezer, *Cumhuriyet’in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.

- TEKELİ, İlhan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul 1985, s.456-475.
- TEKELİ, Şirin, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim Yayınları, İstanbul 1982.
- TEMELKURAN, Tevfik, “Türkiye’de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu”, *Belgelerle Türk Tarihi*, S.36, Eylül 1970, s.61-66.
- TEPEKAYA, Muzaffer; KAPLAN Leyla, “Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, Konya 2003, s.147-202.
- TOLEDANO, Ehud R., *Osmanlı Köle Ticareti 1840–1890*, (çev. Y. Hakan Erdem), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- TOPRAK, Zafer, “Muslihiddin Adil’in Görüşleri Kadın ve Hukuk-ı Nisvan”, *Toplumsal Tarih*, Mart 2000, s.14-17.
- TOPRAK, Zafer, “İttihat ve Terakki ve Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti”, *Toplum ve Bilim*, S.43-44, Güz1988, Kış 1989, s.183-189.
- TOPRAK, Zafer, “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile”, *Tarih ve Toplum*, C.9,S.51, Mart 1998, s.34-38.
- TOROS, Taha, *İlk Kadın Ressamlarımız*, Ak Yayınları, İstanbul 1988.
- TOROS, Taha, *Mazi Cenneti*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
- TUĞLACI, Pars, *Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Hürriyet’in İlânı*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1998.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler, II. Meşrutiyet Dönemi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- TÜCCARZADE İBRAHİM HİLMİ, *Avrupalılaşmak*, İstanbul 1332.
- TÜRKDOĞAN, Melike, “Ahmet Mithat Efendi’nin Bakış Açısıyla Modernleşme Sürecinde Osmanlı Toplumunda Kadın Meseleleri”, *Dergah Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*, C.12, S.144, 2002, s.19-21.
- UĞURCAN, Sema, “Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü”, *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s. 497-510.
- ULVİYE MEVLAN, “Müsamere-i Fevkalade”, *Kadınlar Dünyası*, No.134, 8 Mart 1330, s.2

- ÜNAL, Mehmet, “Medenî Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnâmesi” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 34 S.1 Ankara 1977, s.195-231.
- ÜREKLİ, Fatma, “Güzel Sanatlar Eğitiminde Osmanlı Hanımlarına Açılan Bir Pencere İnas Sanayi-i Nefise Mektebi” *Tarih ve Toplum*, S.231, Mart 2003, s. 50-60. Yayınları, Ankara 1999, s.444-462.
- YARAMAN, Ayşegül ,“Sabiha (Nazmi, Zekeriya) Sertel Biyografisi”, *Biyografya 9: Sabiha Sertel*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2010, s.17-21.
- YILDIRIM, Nuran, “Dünya’da ve Türkiye’de İlk Kadın Hekimler ve Kadınların Hekim Olma Mücadelesi”, *Toplumsal Tarih*, S.147, İstanbul 2006, s.50-57.
- YÜKSEL, Hasan, “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın” *Osmanlı*, C.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.49-55.
- ZİHNİOĞLU, Yaprak, “Erken Dönem Osmanlı Hareket-i Nisvanı’nın İki Büyük Düşünürü Fatma Aliye ve Emine Semiye”, *Tarih ve Toplum*, S.186, Haziran 1999, s.4-11.
- ZİHNİOĞLU, Yaprak, “Kadın İnkılabı”, *Tarih ve Toplum*, S.207, Mart 2001, s.27- 29.
- ZİHNİOĞLU, Yaprak, *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadınlar Birliği*, Metis Yayınları, İstanbul 2003.
- ZİNETULLAH NUŞİREVAN, “Türk Kadınının Terbiyevî Mevkii”, *Türk Yurdu*, C.10/11, 4 Ağustos 1332, s.3112-3116.

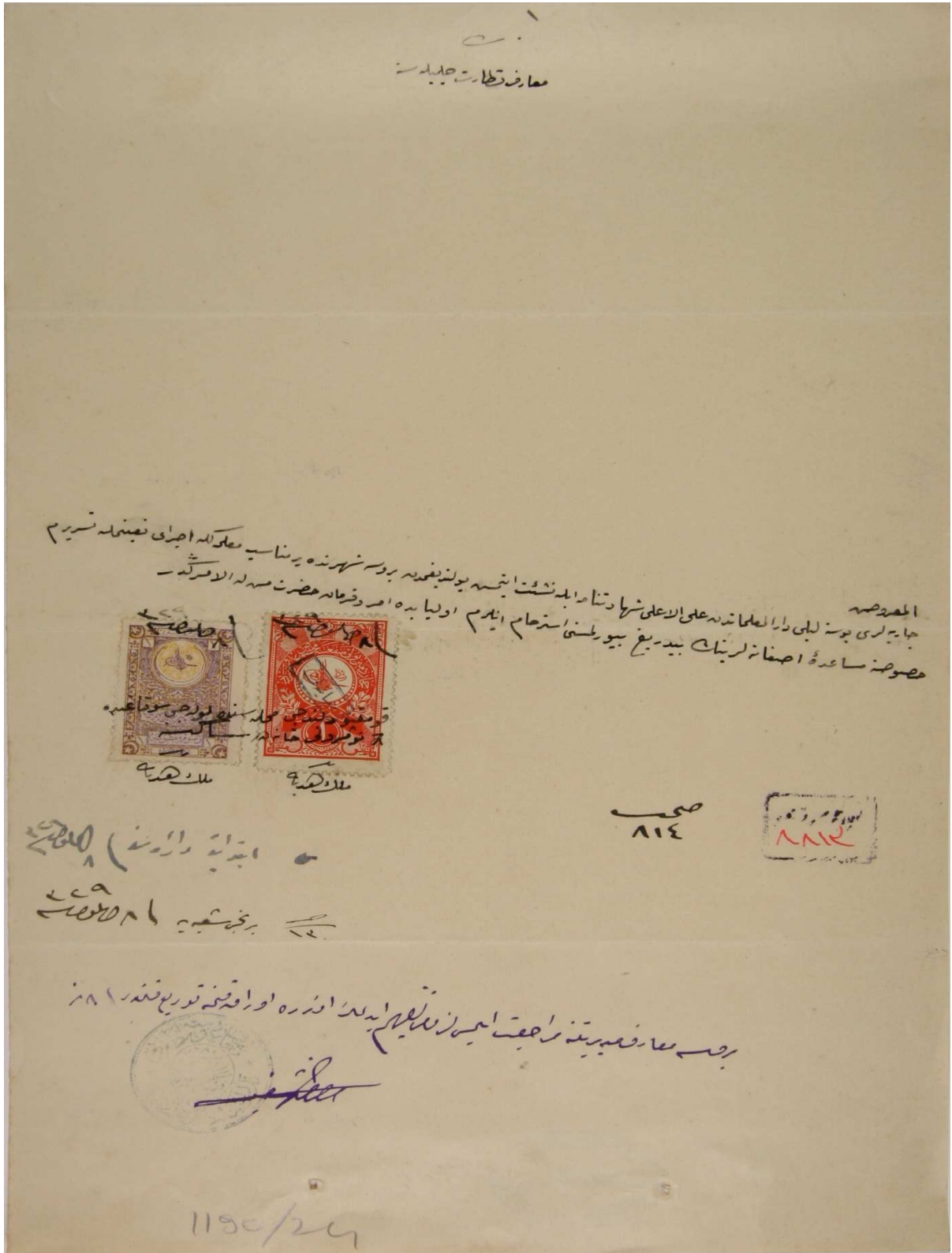
EK 1

Dârümuallimât'a üç kadın öğretmen tayini hakkında bir belge.

BOA, MF. MKT., 238/ 22, 30 Cemaziyelevvel 1312/29 Kasım 1894

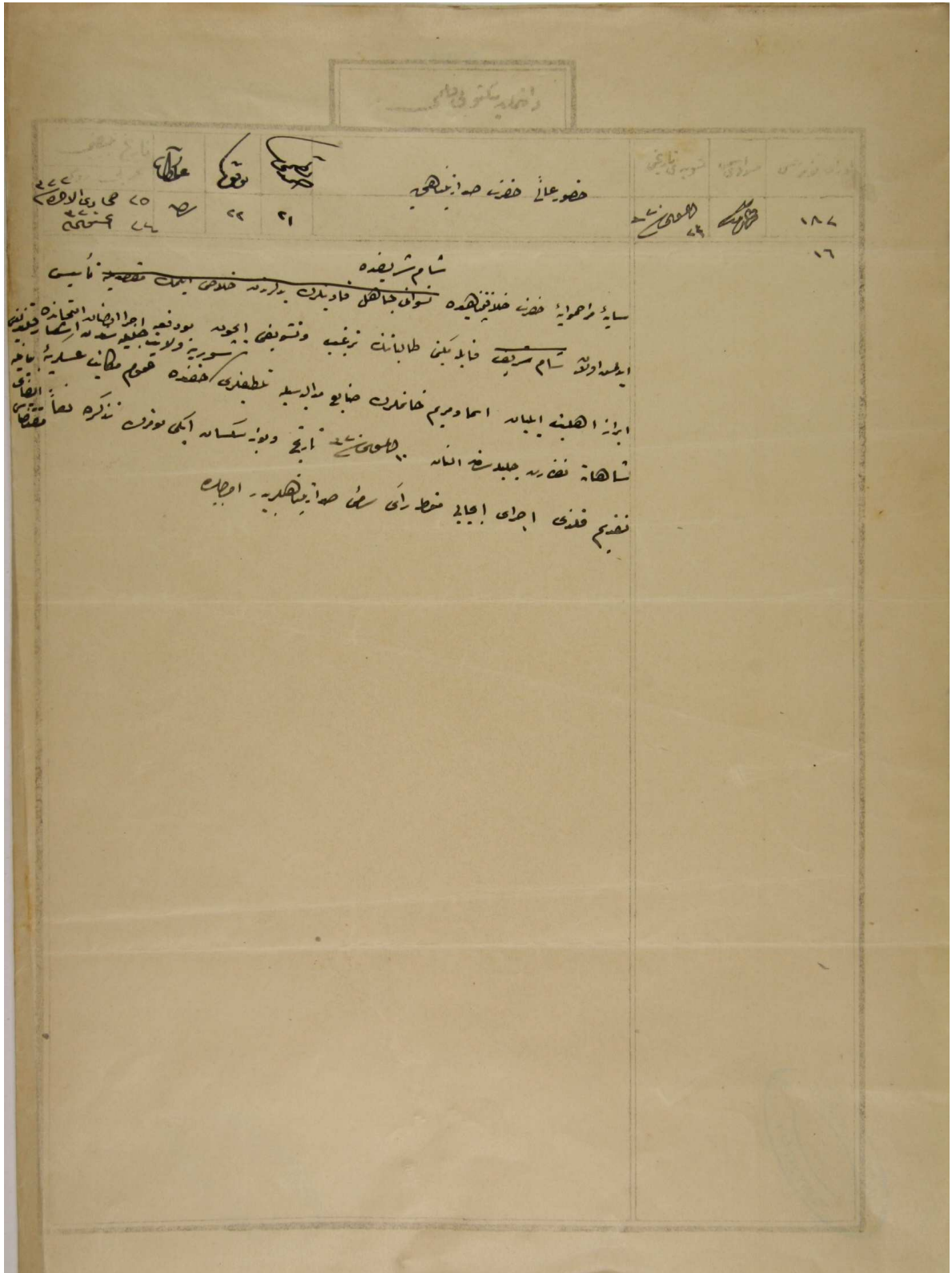
EK 2

Dârülmua'llimât'tan mezun Melek Hediye Hanım'ın uygun bir okula tayin talebi.

BOA, MF.MKT., 1190/24, 8 Eylül 1329/21 Eylül 1913.

EK 3

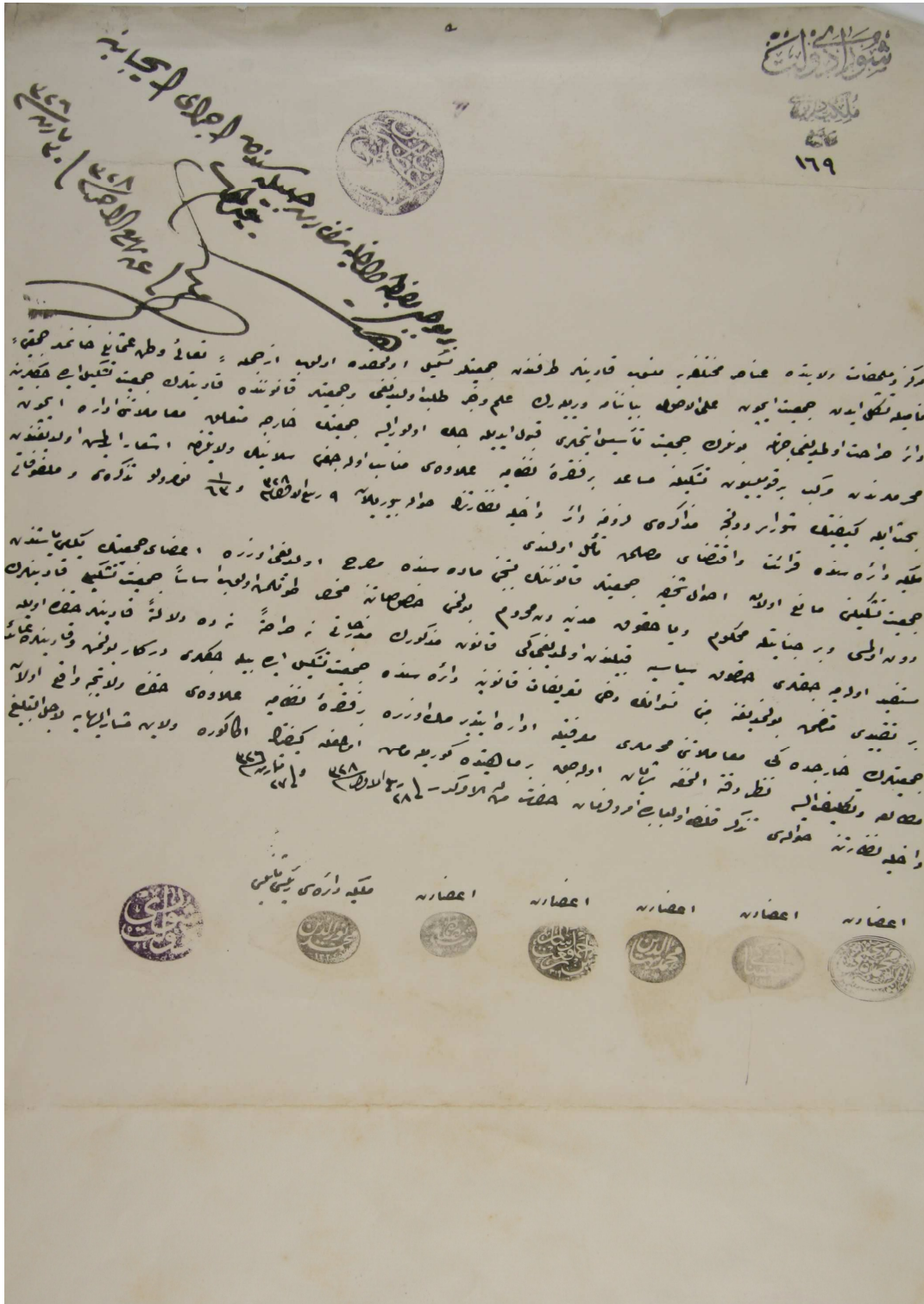
EK 4

برنجی درس ۲-۳		ایکینجی درس ۱۰-۳، ۱۵-۴	
زوالی ساعت		زوالی ساعت	
جمعہ	آل ایشلری : بالناوبہ نیز صنایع مکتبی مدیرہ سی مادموائل قلغاز ایلہ دارالفنون و دارالعلمین فن تربیہ معلمی اسماعیل حق پک	جمعہ ایرتسی	تاریخ : دارالعلمین عالیہ تاریخ معلمی احسان پک
پاراز ایرتسی	حفظ الصیحة عمومیہ و نسائیہ و ایلیک طبابت : صبیہ مدیر عمومی و طبی فاکولتہ سی مدرسہ لرند بسیمر عمر پاشا	پاراز ایرتسی	ادارہ بیتہ و اقتصاد : مؤلفین عثمانیہ دن دارالشفقہ مدیر معاونی احمد جواد پک
جوارسنہ	ہیئت : معارف نظارت جلیلمی مستشاری و دارالفنون مدیر عمومی صالح ذکی پک افندی	جوارسنہ	معلومات قبیہ : معارف عمومیہ ناظر اسبق دارالفنون مدرسہ لرند سعید پک افندی حضر تری
پنجشنبہ	حقوق نسوان : دفتر شاقای ناظری دارالفنون مدرسہ لرند محمود اسعد افندی حضر تری	پنجشنبہ	فن تربیہ : دارالفنون و دارالعلمین فن تربیہ معلمی اسماعیل حق پک
بالکذ پنجشنبہ کونلری برنجی درس زوالی ساعت ۱۲،۳۰ دہ وایکینجی درس ۲،۱۵ دہ باشلاہ جق در. دوسرہ کانون ٹائیک یکرمی بشنجی جمعہ ایرتسی کونشدن اعتباراً باشلاہ جق در. مطبوعہ عامرہ ۱۱۹۴/۸۱			

Dârülfünûn konferans salonunda hanımlara yönelik verilecek derslerin programı.

BOA, MF.MKT., 1194/81, 7 Rebiülevvel 1332/3 Şubat 1914.

EK 5

Kadınların da Cemiyetler Kanunnâmesi'ndeki gereklilikleri yerine getirdiği sürece cemiyet kurabileceklerine dair Şura-yı Devlet kararı.

BOA, DH.MUİ., 76-1/70, 27 Mart 1326/9 Nisan 1910.

EK 6

4

طرف اشرف حقبة يادشاهی ۱۲۸۱ مارچیم ناریجیله - دو- قاس - نام صیغیت فیبر وده مشگل خانومه انجمنی اعضای مادام طرفنده
تقدیم اولنامه عرضه نك زهر سید-

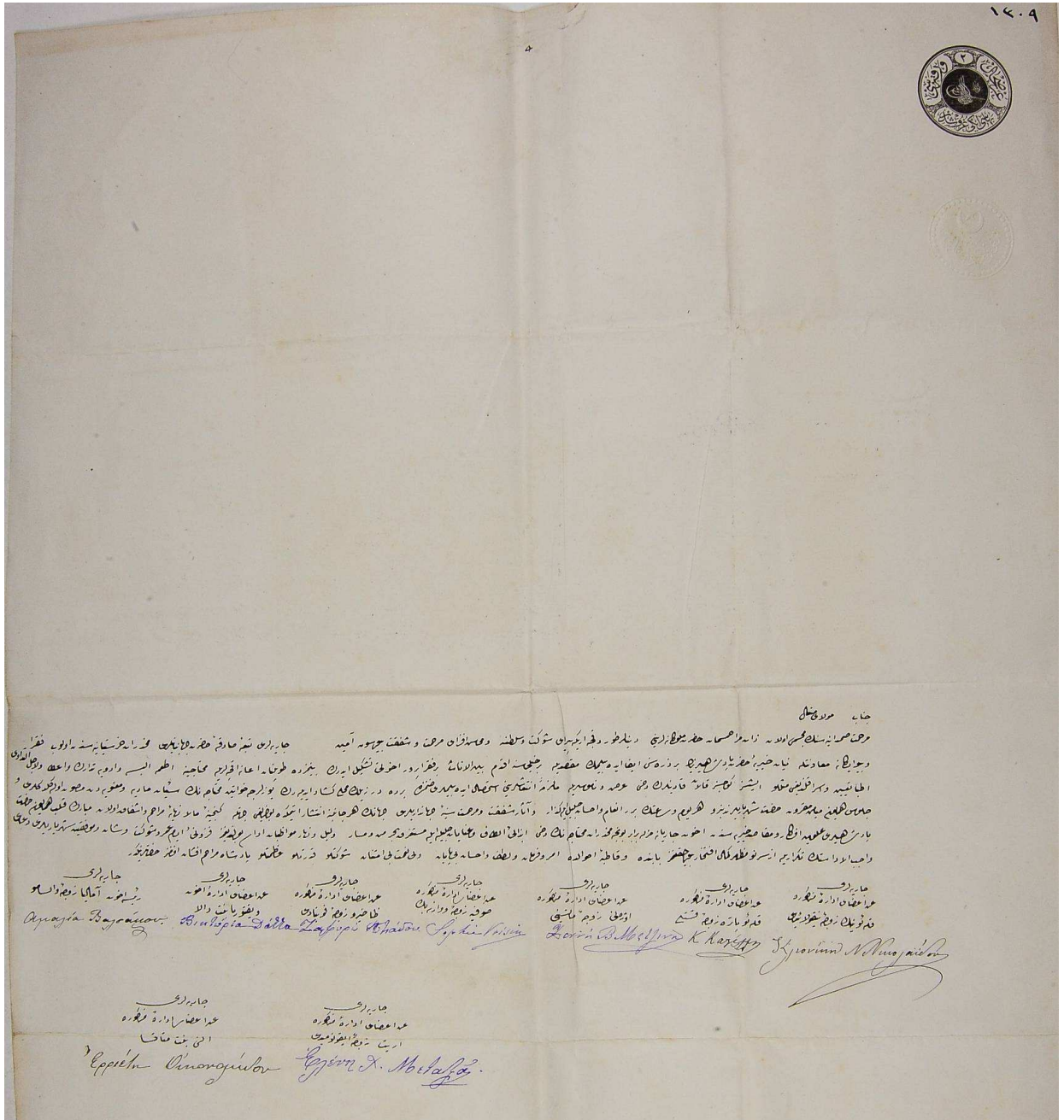
زات مکالم سمان جناب ناجدار بیریک شعله یورلقدی مصالح برکته ده واقف- رحمت ونا- ملوکانه لری اقتضای عیالیکه صیغیت
ترجیب ایچکی قونشده ابراز یوریلده انا صیغیت ساحت و تحفقت لهما یوریم اغذرا صیغیت مذکوره انجمنه اعضا لری یولنامه مادام
اشیو شهر مارک او قونش برنده اجلاس صیغیت اولاده قونش حقنه دخی انا- رحمت و مرو نکاری جناب مادام صیغیت بید- یغ
و سزاوار چولشی استقام جرات ایدرلر مقصدی صیغیت اولاده اشو قونشده و برکتوری موسسو ویا کر طرفنده صورت موصوفه
ترجیب و صیغیت لجمله اعضای ايله تفقا نام نامی جناب شریا بیریم تویم ایدیلده مدحیه دخی زخم ساز موقع صیره اولمحقنه بوصوف
قونشک شوه و رونقنی بر فاندلها ترجیب ایدیه کلی درکاره-

عوضه و بیایده وارنه اولیشی اوزره بر مدندندو فقرا و ضعیفانک عدوی نقد و فقر و خدوره تراید انجمنده و اسباب معاونت ابرالکلی
تاقص وندی انجمنده اولمحقنه بلجمله فقرا و محتاجیه شال اولاده مزاحم و اتقانه مالایلم مار سا لهدیم متقدما صیغیت انجمنه اعضای
اولاده ماداملر مراجعت واقف لریک نزد مکالم و قد حقنه شریا بیریم لجمله اسحاق یوریم صیغیت جزمنده یوزملریه بون و اهنامانه فاقه
و عجزیت صیغیت بریم برابر تراید ایام عرد اقبال و نوافر شامه و شوکت اجداد ملوکانه لری حقنه کتبات خالصه لری سیر شوکت مصیقت
سید یار بیریم عرضه اجناس ایدرلر

Durkas adlı kadın hayır cemiyetinin fakirlere yardım için düzenledikleri konsere müsaade talebi.

BOA, Y.PRK.TKM., 3 /10, 9 Rebiülahir 1297/12 Nisan 1864.

EK 7

Kadınlar tarafından kurulan Fukaraperver Uhuvveti adlı hayır cemiyetine yardım yapılması için cemiyet üyelerinin verdikleri mazhar.

BOA, Y.MTV., 26/26, 22 Recep 1304/16 Nisan 1887.

EK 9

Beyoğlu Rum Kadınları Cemiyet-i Hayriyesi'nin hamile ve loğusa kadınlar için tedavihane açma istediklerine dair verdikleri dilekçe.

BOA DH..MKL., 1155/22, 5 Kanunuevvel 1322/18 Aralık 1906.

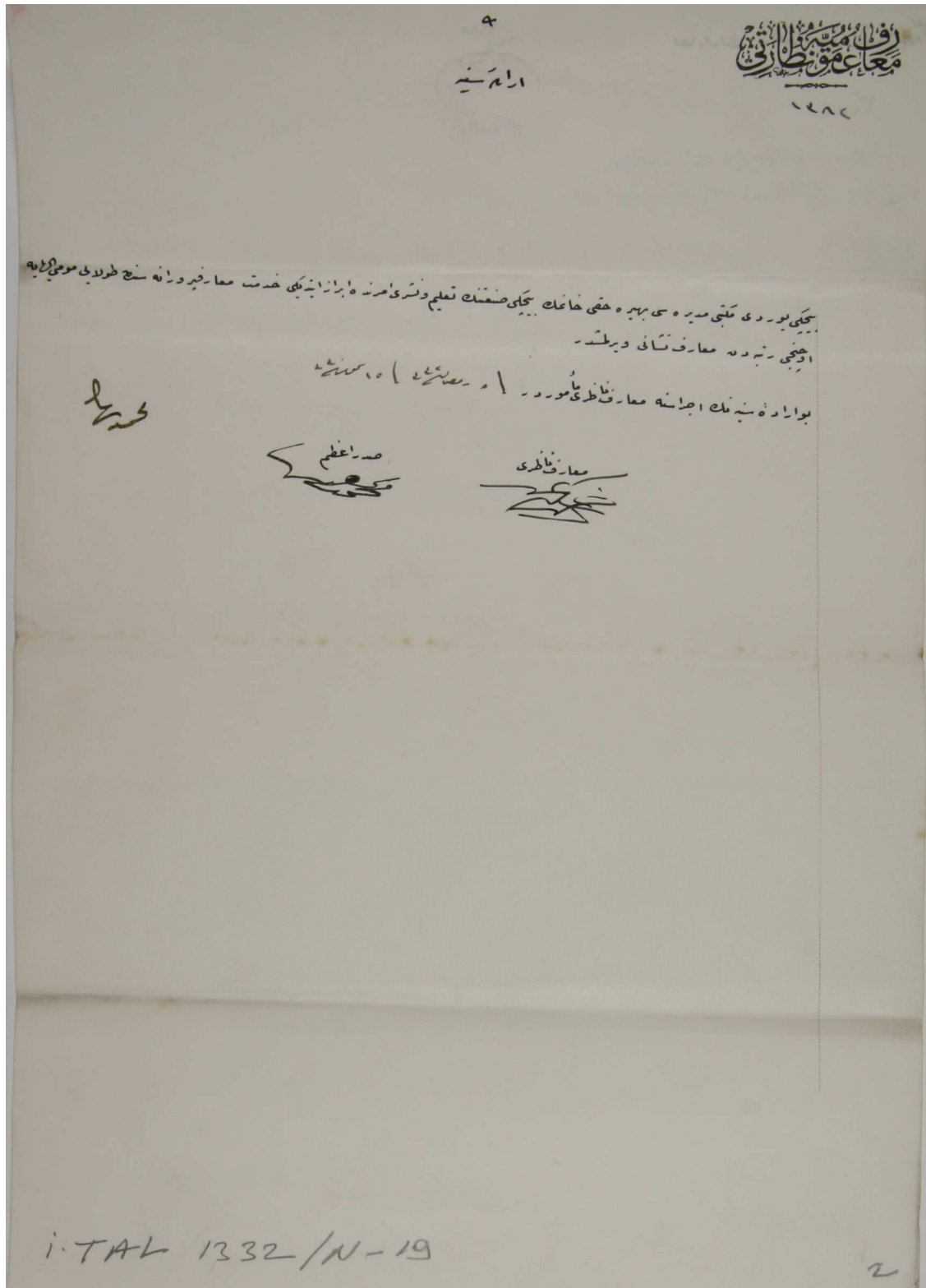
EK 10

[illegible]

Beyoğlu'nda Musevi Kadınlar Cemiyet-i hayriyesi'nin Pera Palas Oteli'nde düzenleyeceği baloya izin verilmesi.

BOA, ZB., 321/102, 25 Kanunuevvel 1323/7 Ocak 1908.

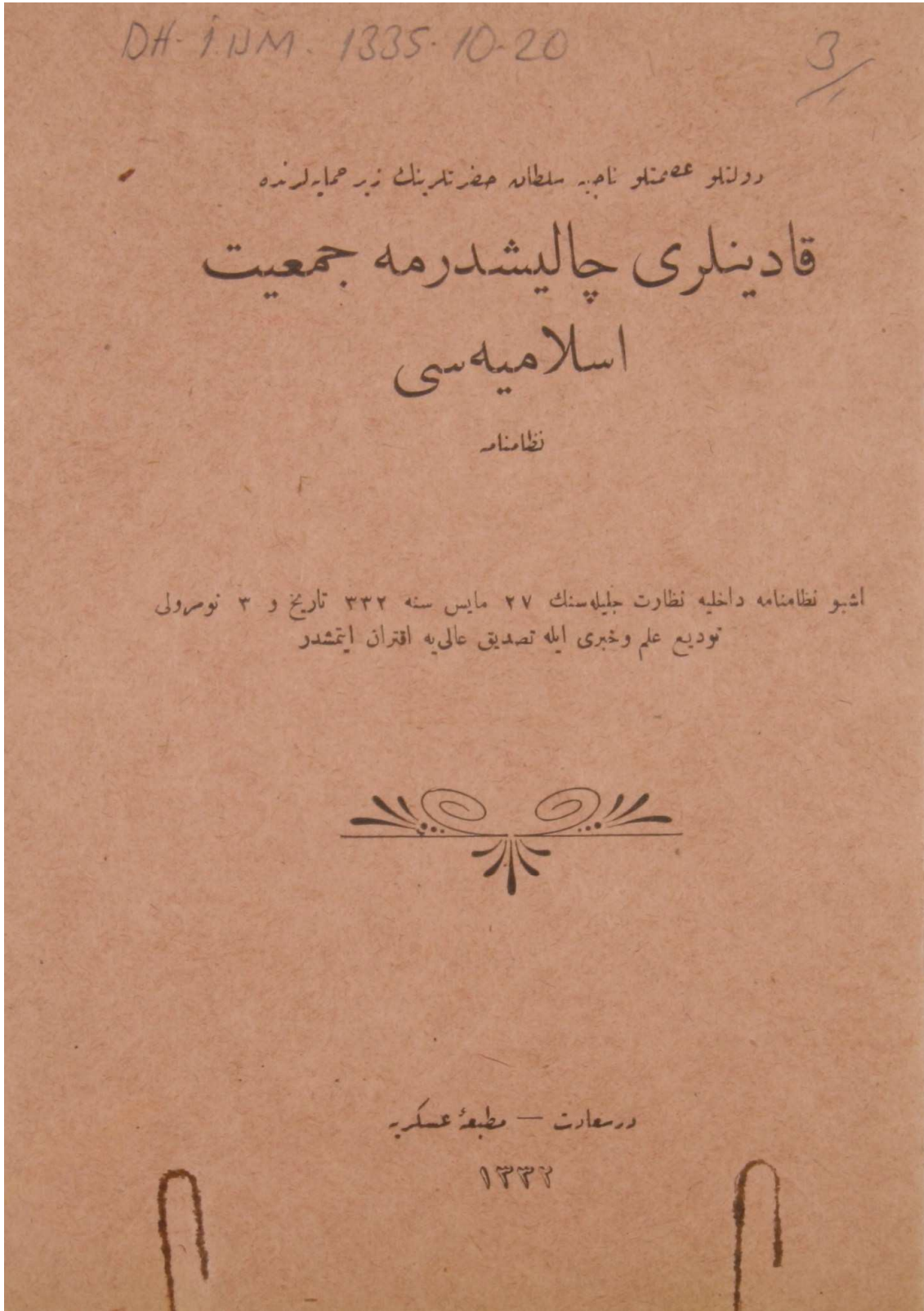
EK 11

Biçki Yurdu Müdiresi Behire Hakkı Hanım'a Maarif Nişanı verilmesi.

BOA, İ. TAL., 496/1332- N-19, 5 Ramazan 1332/28 Temmuz 1914.

EK 12

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin nizamnâmesi ön kapak.

BOA, DH. İ. UM. EK., 37/6, 20 Şevval 1335/9 Ağustos 1917.

EK 14

۱۹۹ یولئدن کیدن یوریلماز . قادرین جمعیتلری جمعیتلرک اسملری: تعالیٰ نسوان ۱۳۲۵ تاریخ قاسیمسلی: ۱۳۲۷ هلال احمر جمعیتی خانلار هیئت مرکزیسی ۱۳۲۸ اسیرکمه ده رنکی ۱۳۲۹ هلال احمر خانلار دارالصلواتیسی ۱۳۲۹ مدافعه حقوق نسوان ۱۳۳۰ استیلاک ملی ۱۳۳۰ شیشلی جمعیت خیریة نسوانیسی ۱۳۳۱ بیجی یوردی ۱۳۳۲ بیگس عائلهلره یاردیجی خانلار جمعیتی ۱۳۳۲ تورک اوچانی ۱۳۳۳ ییلکی یوردی ۱۳۳۳ قاضی کوی فقرایور خانلار جمعیتی ۱۳۳۳ قاضی کوی مدافعه ملیه خانلار جمعیتی ۱۳۳۴ اسلام قادینلر چالیشدیرمه جمعیتی ۱۳۳۴ حایه اطفال جمعیتی خانلار مرکزی ۱۳۳۴ معلملر جمعیتی ۱۳۳۴ اسکدار بیجی یوردی ۱۳۳۴ موسیق محبی خانلار جمعیتی ۱۳۳۴ عصری قادین جمعیتی ۳۱۳۴ آمریقان قوللاه کایهلی تورک مأذونین جمعیتی قادرین اثبات قابلیت ایچون اکتساب معرفت ایتلیدر .	۱۹۸ آز سویلر اوز سویلر . استعفا کز وریاست ثانیه لکدن انفکاک کز جهتیهلر عموماً حاصل اولان تأثرات و تأسفانک تحریراً بیانیه وریس فخری و مشاورتی صورتده هیئت مرکزیه مره کافی السابق معاونت و مداومت بیورلمسنگ ذات عالیلرندن رجاسنه قرا ویرلدیکی و ذات عالیلرینه بویولده مراجعتلرک مرکز عمومی به آیریمجه بیلدیرلدیکی معروضدر افندم [*] . ۲۱ شباط ۱۳۳۴ [*] - تذکره اعضای مرکزیه مژدن یکبری آلی خانم افتدی طرفندن امضالامشد . قادرین ایچون اجتہادی خدمته اشتراک قابلیت ایلر .
--	--

II. Meşrutiyet döneminde kurulan kadın derneklerinden bazılarının kuruluş yıllarıyla birlikte isim listesi.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi: *Takvim*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, 1919.